

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

Учредитель: Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования
Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан

Главный редактор:
Наджмиддинӣён Асадулло Мирзо

Кандидат физико – математических наук,
Директор Института развития
образования имени А. Джами АОТ

Зам. главного редактора:
Туронов Султонмурод Шарофович

кандидат педагогических наук, зам.
директора Института развития образования
имени А. Джами АОТ

Отвественный секретарь:
Лутфуллоева Парвина Махмадуллоевна

кандидат педагогических наук, зам.
директора Института развития образования
имени А. Джами АОТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломӣён М. К. 10.02.22	доктор филологических наук, профессор
Каримова И. Х. 13.00.01	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Лутфуллозода М. 13.00.02	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Нуъмонов М. 13.00.02	доктор педагогических наук, член-корр. Академии образования Таджикистана, профессор
Маджидова Б. 13.00.01	доктор педагогических наук, профессор
Ньёматов С. 13.00.02	доктор педагогических наук, профессор
Амонов Н. 19.00.01	кандидат психологических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК
при Президенте Республики
Таджикистан от 28.03.2019.

Журнал включён в базу данных
Российского индекса научного
цитирования (РИНЦ).

Журнал принимает научные статьи
по следующим отраслям науки: 13.00.00 –
педагогические науки и 19.00.00 –
психологические науки.

Журнал издается на таджикском,
русском и английском языках.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Саидзода Р. Х.	министр образования и науки Республики Таджикистан
Рахими Ф. К.	президент Национальной Академии наук Таджикистана
Джурозода Дж. Х.	первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан
Саломӣён М.К.	президент Академии образования Таджикистана
Хушвахтзода К. Х.	ректор Таджикского национального Университета

Полнотекстовая версия журнала
размещена на сайте www.prmatt.tj,
<http://payom-prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42>.

Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры Республики
Таджикистан, Свидетельство № 027/МЧ-
97, от 13 ноября 2017 года.

Адрес редакции: 734024, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, проспект
Садриддина Айни, 126; Тел: 2258405,
2258404, E-mail: shohin_7875@mail.ru.

Chief editor:
Najmiddiniyon Asadullo Mirzo

*Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Director of the Institute of Development
of Education named after A. Jomi AET*

Deputy editor:
Turonov Sultonmurod Sharofovich

*Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy
Director of the Institute of Development
of Education named after A. Jomi AET*

Responsible Secretary:
Lutfulloeva Parvina Mahmaddulloevna

*Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy
Director of the Institute of Development
of Education named after A. Jomi AET*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Salomiyon M.Q. 10.02.22	<i>Doctor of Philological Sciences, Professor</i>
Karimova I.Kh. 13.00.01	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Education of Tajikistan, Professor</i>
Lutfullozoda M. 13.00.02	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Education of Tajikistan, Professor</i>
Numonov M. 13.00.02	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of Education of Tajikistan, Professor</i>
Majidova B. 13.00.01	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Nematov S. 13.00.02	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Amonov N. 19.00.01	<i>Candidate of Psychological Sciences, Docent</i>

*The journal is included in the List of reviewed
scientific journals of the higher attestation
Commission under the President of the Republic of
Tajikistan from 28.03.2019.*

*The journal is included in the database of the
Russian science citation index.*

*The journal accepts scientific articles on the
following branches of science: 13.00.00 – pedagogical
sciences and 19.00.00 – psychological sciences*

*The journal is published in Tajik, Russian and
English.*

*The full-text version of the journal is available on
the website www.prmatt.tj, <http://payom-prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42>.*

*The journal is registered in the Ministry of culture
of the Republic of Tajikistan, certificate No.027/МЧ-
97, dated November 13, 2017.*

Editorial address: 734024, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, Sadriddin Ayni street,126; Tel: 2258405,
2258404, E-mail: shohin_7875@mail.ru.

EDITORIAL COUNCIL:

Saidzoda R. H.	<i>Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Rahimi F. K.	<i>President of the National Academy of Sciences of Tajikistan</i>
Jurazoda J.H.	<i>First deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Salomiyon M.Q.	<i>President of the Academy of Education of Tajikistan</i>
Khushvakhtzoda K. Kh.	<i>Rector of the Tajik National University</i>

Subscription index: 77772

© IDE named after Abdurahmon Jomi, 2021

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

КОДИРОВА Б. А.

«Массовое владение миллионами таджиков одним из международных языков, каким является русский язык, есть фактор, расширяющий информационно-коммуникационные горизонты республики в современном мире»

Эмомали Рахмон.

В рамках учебной дисциплины «Русский язык» решаются проблемы, связанные с формированием языковой личности студента. Как отмечают лингвисты, «современный этап развития антропоцентрического языковедения знаменует переход от изучения коммуникации, сознания, речевого поведения вообще к попыткам определения своеобразия коммуникативных проявлений, которые свойственны либо социальной группе, либо является характеристиками отдельно взятого индивида»[5;6].

Что же представляет собой языковая личность? Что можно вкладывать в его смысловое содержание и понятийное составляющее? Здесь необходимо раскрыть ценность данного понятия из понимания сути самой науки о личности в целом. В философской науке мы наблюдаем интересную трактовку понятия «личность»: человек, сформировавший себя как относительно развитую систему по отношению к окружающему его миру. А «личность» в науке – субъект научного познания, обладающий развитым чувством свободы и потребностью в ней умения принимать важные когнитивные решения.

В психологии «личность» – стабильное лицо с мотивационными убеждениями, которые формируются в процессе творческой деятельности на базе существующих связей из области биологических побуждений, социального и физического окружения, реальной ситуацией.

Термин «**языковая личность**» можно **охарактеризовать** как любой носитель определенного языка, способного использовать в своем речевом высказывании системных средств данного языка для восприятия и воспроизведения окружающей действительности (картины мира). Иначе говоря, говоря о языковой личности, мы имеем в виду степень овладения им речевой деятельностью, адекватного реагирования в конкретных ситуациях речевого акта.

Языковое сознание - характерное явление языковой личности с её способностью вступить в общении, демонстрировать стереотипы своего поведения, зафиксированных в языке, в значениях языковых единиц и смыслах текстов. Склонность личности к определенному речевому поведению объясняется тем, что из «всего богатства и многообразия каждая языковая личность выбирает, «присваивает» именно то, что соответствует устойчивым связям между понятиями в ее тезаурусе и выражает, тем самым, по Ю.Н. Караулову, вечные, незыблемые для нее истины, в значительной степени отражающие, а значит, и определяющие ее жизненное кредо, ее жизненную доминанту. [1;39].

Потребности языковой личности связаны с её лингвистической способностью и коммуникативной состоятельностью как предпосылки для овладения языком и осуществления речевого общения на сознательном уровне.

Сознание находит свое выражение в словах путем непосредственного взаимодействия психического и физиологического. Нас в данном феномене интересуют выражаемые ментальные составляющие посредством языковых знаков. Ментальные стереотипы это своего рода конкретные речевые установки и адекватные реакции, облакаемые в языковую или неязыковую форму и характеризующие языковую личность.

Характеризуя качества языковой личности, следует остановиться на речевом паспорте говорящего и о его языкового идиостиля. Речевой паспорт –представляет собой коммуникативные способности языковой личности, которые представляют ее во всей красе. Идиостиль говорящего это нечто не иное, как выбор им тех или иных средств общения с позиции логики: стиль предполагает выбор. Иначе говоря, если речевой паспорт - это аспект коммуникативной линии поведения языковой личности, то идиостиль - аспект его способности в контексте коммуникативной компетенции.

С позиции типология языковой личности можно рассуждать о следующих типах, характеризующих и раскрывающих её:

- 1) человек, для которого общение на родном языке намного легче и привычнее в коммуникативном пространстве;
- 2) человек, для которого привычным и естественным является общение на неродном (чужой) языке в его коммуникативной практике;
- 3) человек, который говорит на другом (неродном) языке преследует учебные цели, не относящиеся естественной среде коммуникации. [1;42].

С позиций психолингвистики (теория речевой деятельности) можно выделить типы личностей, выделяемые в науке о психологии, выявить лингво коммуникативные компетентности личностей. Такая типология говорит о том, что уровень качественного измерения языковой личности представляют собой продуктивную деятельность участника акта общения.

В контексте социолингвистического анализа языковая личность воспринимается в плане социального типа, со своим статусом или роли. Такой анализ преимущественно будет направлен на выявление особенностей, которые характеризуют тот или иной тип личности: актера, политика, оратора, предпринимателя, бизнесмена и пр. По сути, представляется речевой портрет личности.

Как видно, языковая личность представитель интеллектуальной способности и силы, демонстрирующей свой когнитивно-познавательный потенциал, уровень восприятия и воспроизведения языковой картины мира. К тому же языковая личность не является прообразом личности вообще, какими являются, например, историческая личность, музыкальная личность, профессиональная личность и пр. Языковая личность - это нечто глубинное понятие, связанное с дополнительной в содержательном плане характеристики языкового субъекта. Последнее отражает существующее противоречие между устойчивой мотивационной установкой в овладении языком и способностью быть идентифицированным в качестве языковой личности.

В научной литературе встречаем тезис о том, что смысловая определенность понятия «языковая личность» имеет тесную связь с этнокультурными и национальными чертами социума. Так, можно говорить о языковой личности – носителя языка титульной нации, подтверждающей исторически обусловленные факты и события, составляющие национальные черты и признаки. Язык представляет собой составной и неотъемлемый признак нации, а языковая личность характеризуется как ее образ и реальное существование.

Безусловно, языковая личность не является копией национального сегмента, но, отыскивая в ней характерные признаки и черты, соотносимые с этим понятием, мы согласимся с академиком Д.С. Лихачевым: «Отрицать наличие национального характера, национальной индивидуальности, значит делать мир народов очень скучным и серым» [3;64].

Другим не менее важным вопросом является корреляция языковой личности с национальным образом и характером особенно в контексте формирования двуязычия и многоязычия. Не менее важен вопрос и о том, какое словосочетание мы должны употреблять для характеристики языковой личности, например, носителя родного языка, одинаково хорошо владеющего несколькими языками: таджикским, русским, фарси, английским, узбекским и пр.? Это зависит от какого типа - двуязычия или многоязычия?

Одной из основных задач учебной дисциплины «Русский язык» в экономическом вузе считается формирование культуры речи на данном языке, соблюдение литературного языка и его

норм в общении. С этой ориентацией построены учебники русского языка для экономических вузов. Важность нормативного аспекта культуры речи не вызывает сомнений. Стало общим критерием отмечать языковую подготовленность студентов. Ни в коем случае нельзя допускать использования в речи сленгов и жаргонов, искусственно созданной в последнее время определенной категорией носителей русского языка, в том числе СМИ.

Вполне объяснимо внимание лингвистов к русскому языку на современном этапе его функционирования. «Интересуют изменения, произошедшие в словарном составе русского языка. Это как раз тот временной отрезок, который формирует если не новое мировоззрение, то мироощущение, самоощущение человека»[4;98]. Можно добавить, в том числе, и лингвистическое мироощущение студентов. При выполнении лингвистических задач всё больше возникает потребность не только осмыслить, но и развивать себя как самостоятельную языковую личность.

Студенты должны прийти к осознанию того, что языковая личность – это каждый из нас, это тот, кто знает, что хочет сказать, и может из вариантных языковых средств выбрать, как сказать наилучшим образом в той или иной речевой ситуации.

В настоящее приоритетной становится задача повышения уровня коммуникативно компетенции студентов экономического вуза, что способствует смещению акцентов в сторону решения речевых задач, овладения речевыми жанрами и речевым этикетом. А это, в свою очередь, приводит к осмыслению различных ипостасей феномена «языковая личность».

Лингвисты выделяют разные типы языковой личности, поскольку их типология строится на разных основаниях. Наряду с понятием языковой личности возникло понятие коммуникативной личности в современной лингводидактике. Если языковая личность – это парадигма речевых личностей, то, наоборот, речевая личность – это языковая личность в парадигме реальной коммуникации.

Таким образом, участник коммуникативного процесса является непосредственным лицом его продуктивного субъекта, представляет собой «совокупность личностных феноменов – как личность языковая, личность речевая и личность коммуникативная [2;334].

Языковое сознание как один из главных признаков языковой личности реализуется в речевом поведении и связано с речевой активности личности.

Языковая личность любого субъекта обучения в экономическом вузе характеризуется именно как речевая личность, поскольку он осуществляет подход к нему с позиций использования языка как средства общения.

В идеале студент должен свободно говорить и писать, выражать свои мысли по-русски, понимать устную и письменную речь», обладать достаточной коммуникативной и языковой компетенцией, чтобы обеспечить свои речевые потребности (общение, получение и передачу необходимой информации) в профессиональной, общественно-социальной и культурной сфере.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Кодирова Б.А. Формирование и развитие интереса к изучению русского языка у студентов экономических вузов Таджикистана. Дисс. на соиск.уч.ст. канд. пед. наук./ Б.А. Кодирова.- Душ., 2018.- 197с.
2. Леонтьев А.А. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды. Изд. 2/ А.А. Леонтьев – М., 1995 – 368с.
3. Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка. / Д. С. Лихачев // Очерки по философии художественного творчества. – СПб.: Питер, 2005. – 165 с.
4. Сидорова, М. Ю., Савельев, М. С. Русский язык и культура речи / М. Ю. Сидорова, В. С. Савельев. – М., 2005. – 355 с.
5. Сиротинина, О. Б. Факторы, влияющие на развитие русского языка в XXI веке / О. Б. Сиротинина // Проблемы речевой коммуникации. Изд. Саратовского университета, 2007. – Вып.7. – С.29-42.

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Изучение русского языка открывает широкую дорогу студенческой молодежи в выработке культуры речевого поведения – проявления общей культуры человека. Молодежь благодаря изучению русского языка осознает важные идеи мировоззренческого характера – о связи языка и российской действительности, языка и мышления, о значении культуры речевого поведения в повседневной жизни и профессиональной деятельности. В статье раскрывается понятие терминов «личность» и «языковая личность» с философской и психологической точки зрения, а также определяются языковые и коммуникативные задачи, которые развивают в студентах критическое восприятие речи, чувство уместности высказывания - коммуникативной целесообразности.

Ключевые слова: личность, языковая личность, коммуникативные задачи, интеллектуальные способности, общение.

ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ЗАБОНИИ ДОНИШҚҶ ДАР МАРҶИЛАИ ИМРҶЗАИ РУШДИ ҚОМЕА

Омӯзиши забони русӣ роҳи васеи донишҷӯёнро дар рушди фарҳанги суҳанронӣ мекушояд. Ба туфайли омӯзиши забони русӣ, ҷавонон аз ғояҳои муҳими ҷаҳонӣ огоҳанд - аз рӯи пайвастигии забон ва воқеияти Россия, забон ва тафаккур, дар бораи аҳамияти фарҳанги нутқ дар ҳаёти ҳаррӯза ва ҷаҳонӣ касбӣ. Мақолаи мазкур мафҳуми истилоҳоти "шахсият" ва "шахсияти забонӣ" -ро аз нуқтаи назари фалсафӣ ва раванӣ дида баромада, вазифаҳои забонӣ ва коммуникатсиониро муайян мекунад, ки дар ҷавонон дарки таносавии суҳан, ҳисси алоқаманди изҳоротро инкишоф медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: шахсият, шахсияти забонӣ, вазифаҳои коммуникатсионӣ, вазифаҳои зеҳнӣ, алоқаи зеҳнӣ.

FORMATION OF A LANGUAGE PERSONALITY OF STUDENT AT THE MODERN STAGE OF SOCIETY DEVELOPMENT

**“Massive possession of millions of Tajiks by one of international languages, which is the Russian language, it is a factor expanding information and communication horizons of the Republic in the Modern World”
Emomali Rahmon.**

The study of the Russian language opens up a wide road for student youth in developing a culture of speech behavior - a manifestation of the general culture of a person. Thanks to the study of the Russian language, young people are aware of important ideas of an ideological nature - about the connection between language and Russian reality, language and thinking, about the importance of a culture of speech behavior in everyday life and professional activities. The article reveals the concept of such terms as “personality” and “linguistic personality” from a philosophical and psychological point of view, and also it defines linguistic and communicative tasks that develop in students a critical perception of speech, a sense of the appropriateness of the statement - communicative expediency.

Key words: personality, linguistic personality, communicative tasks, intellectual abilities, communication.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирова Бунавшамоҳ Азизуллоевна, дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Сведение об авторе: Кодирова Бунафшамоҳ Азизуллоевна, доцент кафедры русского языка Таджикского государственного финансово экономического университета.

Information about author: Kodirova Bunavshamoh Azizulloevna. Docent of the Russian Language Department, Tajik State University of Finance and Economics.

ТАШАККУЛИ
САЛОҲИЯТИ ИҶТИМОӢ ДАР
ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

ЛУТФУЛЛОЕВА П. М.

Дар маркази стандартҳои давлатии таълим муносибати салоҳиятноки ҷойи махсусро ишғол менамояд, ки зиёда аз панҷ сол боз дар сартосари муассисаҳои таълимии кишвар татбиқи мегардад. Таъмини таълими босалоҳият ба ташаккули шахсияти хонанда низ таъсир мерасонад. Яъне вақте кӯдак ба мактаб меояд, дар назди ӯ вазифа гузошта мешавад, ки барномаи таълимии мактабро аз худ карда, дар баробари он шахсияти худ ва салоҳиятнокиашро рушд намояд.

Устод М. Лутфуллозода ҳанӯз соли 2013 дар китобашон «Осор» ҷилди 4 ғуфта буданд, ки « - Муаллим роҳи таълимро интихоб намуда, ояндаи шогирдонашро пешниҳод мекунанд, ки онҳо дар ҳаёти амалӣ бисёр масъаларо мустақилона ҳал менамоянд. Аз ин рӯ, мақсади дигари методика омода намудани талабагон ба фаъолияти мустақилона мебошад». Яъне мақсади низоми салоҳиятноки низ ин аст, ки хонанда дониши гирифтаашро дар ҳаёт татбиқ карда тавонад, ё худ салоҳияти кореро дошта бошад.

Натиҷаи рушди шахс омодагӣ ва қобилияти хонандагон ба рушди худшиносӣ ва худмуайянкунии шахсият, ташаккули ҳавасмандии онҳо ба омӯзиш ва фаъолияти мақсадноки маърифатӣ, муносибатҳои муҳими иҷтимоӣ ва байнишахсӣ, салоҳиятҳои иҷтимоӣ, маърифати ҳуқуқӣ, қобилияти гузоштани ҳадафҳо ва сохтани нақшаҳои ҳаёт, қобилияти дарк кардани шахсияти худ дар ҷомеаи гуногунфарҳангӣ мебошад.

Салоҳияти иҷтимоӣ низоми дониш дар бораи воқеияти иҷтимоӣ ва худ, низоми малакаҳои мураккаби иҷтимоӣ ва мутақобила, намудҳои рафтор дар ҳолатҳои маъмулии иҷтимоӣ мебошад.

Салоҳияти иҷтимоӣ аз донишҳои меъёрӣ ва қоидаҳои муошират ва рафтор дар ҷомеа, донишҳои усулҳои самараноки муошират бо одамони гирду атроф, донишҳои хусусиятҳои шахсии худ, ки ба муваффақият мусоидат мекунанд, хоҳиши исбот кардани ақидаи худ дар ҷомеа, ноил шудан ба фаъолияти иҷтимоӣ, муносибат ба эҷодкорӣ, муносибати арзишманд ба худ ва шахсони дигар вобаста аст.

Ба ақидаи Маслова И.А, салоҳияти иҷтимоии шахс, аз дониш, малака, қобилият ва малакаҳои иборат аст, ки дар ҷараёни иҷтимоӣ ташаккул меёбанд ва ба шахс имкон медиҳад, ки дар ҷомеа зуд ва ба таври муносиб мутобиқ гарданд ва бо муҳити иҷтимоӣ муоширати муассир дошта бошанд. Коблянская Е.В. салоҳияти иҷтимоиро ҳамчун сифати шахс муайян мекунад, ки бо қобилияти интихоби роҳҳои дурусти иҷтимоӣ ва қобилияти ташкили фаъолияти худ мутобиқи ин дастурҳо хос аст.

Синни хурди мактабӣ барои ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ муассир аст, зеро дар ин давра дар хонандагон аз ҷиҳати самтҳои маърифатнокӣ, ҳавасмандшавӣ, ҳиссиётӣ ва рафторӣ, инчунин дар тарзи муносибат бо дигарон, дар инкишофи ҷанбаҳои ахлоқӣ, раванӣ ва ҷисмонӣ тағйиротҳо ба амал меоянд. Омӯзиш ба фаъолияти асосии мактаббачаи хурдсол табдил ёфта, дар рафти он азҳудкунии дониш, малака ва маҳоратҳои нав, ҷамъ овардани маълумоти мунтазам дар бораи олами атроф, табиат ва ҷомеа ба амал меояд.

Инчунин дар рушди салоҳияти иҷтимоии мактаббачагон дар қорҳои берунасинфӣ тавассути амалӣ намудани маҷмӯи ҷорабиниҳо, ки истифодаи шаклҳои гуногуни меҳнатро дар бар мегирад (маҷлисҳои синфӣ, суҳбатҳо, бозиҳо, викторинаҳо, консертҳо, озмунҳо, ҷорабиниҳои лоиҳавӣ, саёҳатҳо) мусоидат менамояд.

Дар давраи ба мактаб дохил шудани кӯдак дар назди муаллимони як қатор вазифаҳои меистанд. Ба мисли:

- муайян кардани дараҷаи тайёрии кӯдак ба мактаб;
- хусусиятҳои фардӣ фаъолият, муошират, рафтор, равандҳои психологӣ кӯдак, ки дар рафти таълим ба инобат гирифта зарур аст;
- баланд бардоштани сатҳи омодагӣ ба мактаб;
- тарз ва усули таълими кӯдак бо назардошти имкониятҳои инфиродии ӯ.

Ба инкишофи шахсияти кӯдак, тавачҷӯх, хотира, тафаккур, нутқи ӯ талабот пайваста меафзояд, ки ин кувваи пешбарандаи инкишофи хонандагони хурдсол мебошад. Бояд ғуфт, ки дар давраи гузариш аз синни томактабӣ ба синни мактабӣ кӯдакон бӯҳрони ҳафтсолагиро аз сар мегузаронанд. Яъне дар ин давра рафтори кӯдакон ба қулӣ тағйир

ёфта, тарбия низ душвортар мешавад. Кӯдак зиёд эркагӣ карда, рафтору кирдораш куллан тағйир меёбад.

Дар синни 7-солагӣ фаҳмиши шахсии худ ба вучуд меояд, маъноӣ ифодаҳои "ман шодам", "ман хафа шудам", "ман хашмгинам", "ман меҳрубонам", "рафторам бад аст" ва ғайраро мефаҳмад. Выготский Л.С. маъноӣ психологии бӯҳрони ҳафтсоларо дар он мебинад, ки кӯдак бо аз даст додани худсарӣ озодӣ пайдо мекунад. Ӯ ба фаҳмидан ва амалӣ кардани мантиқи эҳсосҳо шурӯъ менамояд. Дар ин давра кӯдак, дар бораи худ комилан огоҳ аст, метавонад бидуни тавачҷӯх ба афзалиятҳои шахси калонсол гӯяд: "Ин ба ман маъқул аст, аммо инаш не". Ба туфайли ҷалб шудан ба ҳаёти мактаб доираи манфиатҳо ва робитаҳои иҷтимоӣ кӯдак васеъ мешавад; муошират бо калонсолон ва ҳамсолон худсарона мегардад.

Яъне ҳолати асосии рӯхӣ, ки бӯҳрони ҳафтсолагӣ ба он оварда мерасонад, зарурати фаъолияти иҷтимоӣ ва хоҳиши ба даст овардани мавқеи муайяни иҷтимоӣ (мақоми мактаббача) мебошад. Ба кӯдак аз рӯзҳои аввали таҳсил дар мактаб маҷмӯи омилҳои нав таъсир мерасонад: ҳайати синф, шахсияти муаллим, тағйир додани речаи ҳаррӯза, маҳдудкунии дарозмуддати фаъолияти ҳаракат ва пайдоиши вазифаҳои нав. Мактаб ба кӯдак имкон медиҳад, ки аз ҳадди тарзи зиндагии кӯдаконаи худ берун равад, мавқеи навро дар зиндагӣ ишғол намояд ва ба татбиқи чорабиниҳои тарбиявии аҳамияти - иҷтимоӣ гузарад, ин имкон медиҳад, ки манфиатҳои маърифатии хонандаи хурдсол конеъ гардонидани шавад.

Фаъолияти таълимӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба фаъолияти пешбаранда табдил ёфта, аз азхудкунии мунтазам таҷрибаи фарҳангӣ ва таърихӣ инсоният, ки низомӣ донишҳои илмӣ ифода ёфтааст, иборат аст. Дар психологияи муосири кӯдакон чунин фаъолияти фаҳмида мешавад, ки дар рафти он ташаккули равандҳои асосӣ раванӣ ва ҳислатҳои шахсият, ки ба даст овардани давраи муайяни рушд тавсиф мешаванд, сурат мегирад. Албатта, фаъолияти таълимӣ дар давоми таҳсил дар мактаб сурат мегирад, аммо вазифаҳои онҳо дар ҳар марҳила гуногун аст. Синни 9-солаи мактабӣ давраи пуршиддати ташаккули фаъолияти таълимӣ мебошад.

Барои ташаккули муносибати дуруст ба хониш барои хонандагони хурдсол вақти зиёд лозим аст. Онҳо ҳанӯз намефаҳманд, ки чаро бояд таҳсил кунанд. Аммо дере нагузашта маълум мешавад, ки таҳсил меҳнатест, ки чидду чаҳди ирода, фаъолияти фикриро талаб мекунад. Муаллим барои ташаккул додани муносибати мусбӣ ба таълим бояд ба кӯдак чунин ақидаро ба вучуд оварад, ки омӯзиш на бозӣ, балки меҳнати чиддӣ, душвор, вале хеле ҷолиб аст, зеро он имкон медиҳад, ки бисёр чизҳои нав аз худ карда шаванд. Дар аввал дар талаба ба ҳуди раванди фаъолияти таълим бидуни дарки аҳамияти он шавқу ҳавас пайдо мешавад. Танҳо пас аз пайдо шудани шавқу ҳавас ба натиҷаҳои кори тарбиявии онҳо мазмуни фаъолияти таълимӣ, азхудкунии дониш ташаккул меёбад.

Ба шавқу рағбати хонандагони хурдсол тафовут надоштан хос аст, онҳоро соҳаҳои комилан гуногуни дониш ҷалб мекунад. Кӯдакон ба фанҳои таълимӣ тавачҷӯх зоҳир мекунад, ин фанҳоро хуб аз худ мекунад ё ба афзалиятҳои муаллими худ, ки аксар вақт ба ягон самти муайян ҳавасманд аст, пайравӣ мекунад. Ҳангоме ки муаллим онҳоро таъриф мекунад, хонандагони хурдсол ҳисси ифтихор ва болоравиро эҳсос мекунад. Муаллим барои бачаҳо идеал мегардад ва ин шартӣ муҳими таълиму тарбия дар синфҳои поёнӣ мебошад. Ӯ барои бомуваффақият пеш рафтан дар раванди таълим бояд муваффақияти шогирдонашро таъкид кунад, таъриф кунад, тасдиқ намояд. Дар чараёни дарсҳои математика оид ба аҳамияти фанҳои дақиқ зиёд суҳбатҳо ташкил намояд. Ин ҷо бояд ёдовар шуд, ки дар ин радиф хушбахтона бо пешниҳоди Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати рушд додани дониши хонандагон аз фанҳои табиӣ риёзӣ солҳои 2020 – 2040 бистсолаи омӯзиши фанҳои дақиқ эълон гашт, ки бешак иқдоми хубест. Яъне ин барнома имкон медиҳад, ки кӯдакон дониши худро дар ин самт боз хубтар раванқ диҳанд.

Баҳодихии пешрафт дар ибтидои таҳсил дар мактаб, аслан, баҳодихии шахсият дар маҷмӯъ буда, мақоми иҷтимоӣ кӯдакро муайян мекунад. Муваффақиятҳо ба хонандагони аълохон ба худ эътимоди баландро инкишоф медиҳад. Барои хонандагони суҷхон ва ниҳоят заиф, ноқомии мунтазам ва баҳои паст эътимоди худ, ба қобилиятҳои онҳоро коҳиш медиҳад. Инкишофи ҳавасмандии таълим аз баҳодихӣ вобаста аст, маҳз дар ҳамин асос дар баъзе мавридҳо таҷрибаҳои душвор ва мутобиқшавии мактаб ба назар мерасанд. Баҳодихии

мактаб ба ташаккули худбаҳодихӣ бевосита таъсир мерасонад. Кӯдакон ба баҳодихии муаллим тавачҷӯх намуда, худ ва ҳамсолони худро ба «аълохон», «сеҳон» ва «духон» чудо намуда, ҳамзамон хонандагонро ба хубу миёна табақамандӣ намуда, ба намояндагони ҳар гурӯҳ маҷмӯи сифатҳои мувофиқ мебахшанд.

Муаллимоне, ки бо маҳорати баланди касбии худ фарқ мекунанд, кушиш мекунанд, ки на танҳо ба меҳнати хонандагон баҳои хуб диҳанд, балки шарҳу эзоҳи дахлдор диҳанд. Яъне ин гуна муаллимон ба кори мушаххас баҳо медиҳанду ба одам не, бачаҳоро бо ҳамдигар муқоиса намекунанд, ҳамаро ба пайравӣ кардани хонандагони аълоҷӣ даъват намекунанд (гарчанде ин ҳам хуб аст), талабагонро ба комёбиҳои индивидуалӣ равона мекунанд, то ки кори фардо аз дируза беҳтар шавад. Дар чараёни навъҳои гуногуни фаъолияти пурчӯшу хуруш муҳимтарин шаклҳои нави тараққиёт ба вучуд меояд, ки ба иҷрои вазифаҳои нав равона месозад. Вазифаи асосии омӯзгор ва падару модарон фароҳам овардани шароит барои инкишофи фаъолияти маърифатӣ, мустақилият ва эҷодкорӣ мебошад.

Бадбахтона муаллимоне ёфт мешаванд, ки баҳоро ҳамчун воситаи сарзаниш, танбеҳ ба кӯдак медиҳанд. Маълумотҳое дорем, ки муаллим барои дастрас накардани китоби дарсӣ, муқова нашудани дафтари китоб, наомадан ё худ дер кардани хонанда ба мактаб, ҳозир нашудани падару модар ба мактаб, дар вақти дарс сӯхбат кардани бачагон бо яқдигар ва гайраву ҳоказо баҳои «ду» мемонад, ҳол он ки баҳо бояд ба дониш гузошта шавад, на ба чунин вазъиятҳои баамаломата.

Барои ташаккули шахсияти хонандаи синни хурдсол тарбиятгар бояд фазои мусоидтаринро фароҳам оварад, хусусиятҳои инфиродӣ ва синну солии кӯдакро ба инобат мегирад, то қобилияти кӯдак ошкор карда шавад.

Дар тамоми вазифаҳои функцияҳои психикии талабагони синфҳои ибтидоӣ тағйироти калон ба амал меоянд. Дарк, хотира, диққат ва тафаккур, ки қаблан дар асоси визуалӣ-самаранок инкишоф ёфта буданд, дар нақшаи шифохӣ-мантӣ ташаккул меёбанд, қобилияти танзими худсарона-ихтиёрии рафтори худ меафзояд. Дарки хонандагони хурдсол тез ва тоза буда, фарқият, эҳсосот ва қобилияти маҳдуди танзими диққати онҳо вучуд надорад. Аз сабаби набудани тафовут дар идрок хонандагони синфҳои ибтидоӣ баъзан ҳарфҳо ва ададҳои аз ҷиҳати имло ба ҳам монандро (масалан, 9 ва 6 ё ҳарфҳои калони 3 ва E) омехта мекунанд. Барои он ки талаба сифатҳои ашӯро дақиқтар таҳлил кунанд, муаллим бояд ба ӯ мушоҳида карданро омӯзонад.

Хонандагони хурдсол метавонанд ба осонӣ аз як фан ба фани дигар гузаранд. Масалан, дирӯз онҳо шояд ба математика шавқ дошта бошанд, аммо имрӯз аллақай фанни сурудро афзалтар медонанд. Диққати худсаронаи хонандаи хурдсол ҳавасмандиро талаб мекунад, онҳо одатан метавонанд худро ба коре маҷбур кунанд, ки рӯҳбаландкунанда бошад (баҳои аъло, таърифи муаллим). Дар ин давра диққати беихтиёрӣ дар кӯдакон хеле хуб инкишоф меёбад. Хама чиз нав, равшан, шавқовар буда, худ аз худ диққати талабагонро ба худ мекашад. Кӯдакон беихтиёр маводи таълимиеро, ки тавассути бозӣ ё бо асбобҳои аёнии зебо пешниҳод мегардад хуб аз худ карда, шавқу ҳавасшон бедор мегардад. Аммо, бар хилофи кӯдакони синни томактабӣ, онҳо қодиранд мақсаднок, худсарона маводеро, ки барои онҳо ҷолиб нест, дар хотир нигоҳ доранд. Сол то сол бештар машқ ба хотираи худсарона асос меёбад. Мактаббачагони хурдсол, мисли кӯдакони синни томактабӣ, хотираи хуби механикӣ доранд. Аксари онҳо дар давоми таҳсил дар мактаби ибтидоӣ матнҳои таълимиро механикӣ аз худ мекунанд.

Дар мактаб хонандагони хурдсол муносибатҳои навро бо калонсолон ва ҳамсолон оғоз менамоянд. Кӯдакон ба намуди нави фаъолият – фаъолияти таълимӣ шомил мешаванд. Ҳамаи ин ба ташаккули муносибат бо одамон таъсир мерасонад, характер, қобилияти талабагонро ташаккул медиҳад. Аз ин рӯ, дар ин марҳилаи синну сол омӯзгоронро зарур аст, ки барои ташаккули салоҳияти иҷтимоии хонандагони хурдсол ба фаъолият шурӯъ кунанд.

Салоҳияти иҷтимоии хонандаи хурдсол хусусияти ҳамоҳангӣ дошта, эътирофи арзиши худ ва дигарон, ҳамкорӣ бо ҳамсолон ва калонсолонро инъикос мекунад; донишҷӯи қоидаҳои рафтор ва муносибат, роҳҳои баромадан аз вазъиятҳои муноқиша, ки дар муносибати эътиромона нисбат ба одамони синну соли гуногун ва фарҳангҳои гуногун, масъулият барои амалҳо ва натиҷаҳои фаъолият дар асоси рушди одатҳо зоҳир мешавад.

Дониш ҷанӯз дар ҷомеа ба одам салоҳият намедиҳад. Кӯдаке, ки қоидаҳоро медонад, на ҳамеша ба ҳаёти мактабӣ мутобиқ мешавад. Донишҳои мавҷуда бояд қобили татбиқ

бошанд. Инро мавҷудият ва ташаккули маҳорат таъмин менамояд. Маҳорат ва қобилиятҳои иҷтимоӣ дар таҷрибаи кӯдак, дар фаъолияти махсус ташкилшуда ташаккул меёбанд. Барои рушди салоҳияти иҷтимоӣ таҷрибаи ҳамкории фаъоли иҷтимоӣ муҳим аст. Ба хонандаи хурдсол тарзи алоқа, ташкили кори муштарақ, тақсимои вазифаҳо, ҳалли муноқиша, гӯш кардани дигарон, кӯмак пурсидан ва ғайраро омӯзонидан муҳим аст.

АДАБИЁТ:

1. Белицкая Г. Э. Социальная компетенция личности // Сознание личности в кризисном обществе. М., 1995. С. 42-57.
2. Богачева Г. Г. Внеурочная деятельность как средство формирования социальной компетентности учащихся // Актуальные задачи педагогики: материалы V Междунар. науч. конф., апрель 2014, Чита. Издательство Молодой ученый, 2014. С. 92-106.
3. Галакова О. В. Модель развития социальной компетентности младших школьников // Вестник ВГТУ. 2012. №10-2. С. 131-137.
4. Коблянская Е. В. Психологические аспекты социальной компетентности // Дисс. канд. психол. наук. СПб.: СПбГУ, 1995. С. 210.
5. Лутфуллоев М. Осор. Том - 4. 2013. 514 стр.
6. Маслова И. А. Социализация подростка в воспитательном пространстве учреждения дополнительного образования детей: автореф. дис.
7. Селевко Г. К. Компетентности и их классификация // Народное образование. 2004. № 4. С. 137-143.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИҶТИМОИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Ба ақидаи муаллиф салоҳияти иҷтимоии шахс инъикос мегардад дар донишони меъёрҳо ва қоидаҳои муошират, рафтор дар ҷомеа, балад будан бо усулҳои самараноки муошират бо одамони гирду атроф, донишони хусусиятҳои шахсии худ, ки ба муваффақият мусоидат мекунанд, хоҳиши исбот кардани ақидаи худ дар ҷомеа, ноил шудан ба фаъолияти иҷтимоӣ, муносибат ба эҷодкорӣ, муносибати арзишманд ба худ ва шахсони дигар.

Калидвожаҳо: салоҳияти иҷтимоӣ, муошират, муносибат, омӯзиш, дониш, шахс, салоҳиятнокӣ, ҷомеа.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

По мнению автора, знание норм и правил общения, поведения в обществе, умение использовать эффективные способы общения с окружающими людьми, знание своих личностных особенностей, способствующих успеху, стремление доказывать свое мнение в обществе, достижение социальной активности, отношение к творчеству, ценностное отношение к себе и другим людям является социальной компетентностью человека.

Ключевые слова: социальная компетентность, общение, отношение, обучение, знание, личность, общество.

DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN

According to the author, knowledge of the norms and rules of communication, behavior in society, the ability to use effective ways of communicating with other people, knowledge of one's personal characteristics that contribute to success, the desire to prove one's opinion in society, the achievement of social activity, attitude towards creativity, value attitude towards oneself and other people is the social competence of a person.

Keywords: social competence, communication, attitude, learning, knowledge, personality, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Лутфуллоева Парвина – номзади илмҳои педагогӣ, муовини директори Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, С.Айни, 126

Сведения об авторе: Лутфуллоева Парвина – кандидат педагогических наук, заместитель директора Института развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни, 126

Information about the author: Lutfulloeva Parvina - candidate of pedagogical sciences, deputy director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni st., 126

АМОНИ С.
НАЗИРОВ Н.
ФАЙЗУЛЛОЕВА И.

РАВИШҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ КӮДАК ДАР ХОНАВОДА

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид менамояд, ки ҷавонон нерӯи фаъолу созандаи ҷамеаро ташкил медиҳанд. «Онҳоро хуб тарбия кардан ва ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намудан вазифаи муқаддаси ҳамаи аъзоёни ҷомеа, ба хусус падару модарон, омӯзгорон ва ҳар як фарди равшандил аст. Наврасону ҷавонон созандагони Ватан, бунёдкори сулҳу ваҳдат, такагоҳи боэътимоди давлати соҳибистиклол мебошанд»-қайд менамоянд Президент Эмомалӣ Раҳмон[11,84].

Муҳтаво ва мазмуни тарбияи кӯдак дар хонавода ва ҷанбаҳои назариявии он дар илми педагогика ва психологияи муосир ба таври амиқ ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд. Асоси муайянкунандаи намудҳои тарбияи хонаводагӣ дар таҳқиқоти Д.Баумринд нақши худро ёфтааст. Дар таҳқиқоти ӯ меъёрҳои гуногуни хусусияти муносибати эмотсионалӣ нисбат ба кӯдак ва намудҳои назорати падару модарон барои барарсӣ интихоб гардидаанд. Ҷаҳор равиши тарбияро дар таснифоти усули тарбияи падару модарон дар парвариши хонаводагӣ баррасӣ намудааст: бонуфӯз, авторитарӣ, либералӣ, индиферентӣ[4. 14].

Равиши афзалиятнок бо қабули гарму ҷӯшони кӯдак дар хонавода ва назорати хуби падару модарон, бо эътирофу ҳавасмандгардонии кӯдак фарқ мекунад. Падару модарони огоҳ намудҳои писанду муоширати муошират бо кӯдакро истифода мебаранд, онҳо ба шарогити ивазшавии маҷмуи талаботи кӯдак вобаста ба синну сол ҳамеша омодаанд.

Бояд зикр намуд, ки падару модарони оқил на ин ки пас аз тавлид ба тарбияи кӯдакони худ машғул мешаванд, балки ҳанӯз дар вақти дар батни модар будани фарзанд ба тарбияи он аҳамият медиҳанд, яъне кӯшиш мекунанд, ки бонувони бофазл ҳангоми ҳомиладорӣ ба ҷангу ҷидолҳо роҳ надиханд, ҳамеша оромӣ меҳрубону хушмуомила бошанд, то ки кӯдаки дар батни онҳо буда осеб набинад. Психологҳо маслиҳат медиҳанд, ки ҳангоми дар батн доштани кӯдак занон бештар мусиқӣ, сурудҳои гуворороро гӯш кунанд, то ки ба кӯдак таъсири мусбӣ расад. Мо ин ин ҷиҳатҳоро низ ба шеваи тарбияи афзалиятнок ворид менамоем. Қобили зикр аст, ки фарзандони дар рӯҳияи эҳтироми калонсолон, ростгӯӣ, меҳанпарастӣ, эҳтироми устодон, эҳтироми касбу ҳунар тарбия ёфта, албатта боиси ифтихори падару модар мегарданд.

Равиши иқтидоргаросули ин пеш аз ҳама истиқболи пасти эмотсионалии кӯдак дар хонавода ва назорати сангин аз болои рафтори ӯ мебошад. Тибқи тарбия бо ин усул волидайн нисбати фарзандон бештар сифатҳои саҳтгирӣ, итоаткорӣ, интизом ва риояи меъёрҳои баландро тақозо доранд. Шеваи муоширати падару модарони иқтидоргаро фармондихӣ ва дастурдихӣ буда, дар он талаботи кӯдак пурра инкор карда мешаванд. Агар кӯдак сари вақт дастурҳоро иҷро накунад, хатари ҷазо ва оқибатҳои вазнин ӯро интизор аст. Талаботи фарзандон қариб ки ба назар гирифта намешаванд, бараъқис ниёзҳои волидайн аз ҳама ҷиз болотар гузошта мешаванд. Волидон фарзанди худро пурра ба таҳти назорат мегиранд, намегузоранд, ки ягон хоҳиши ӯ амалӣ шавад. Ӯ андешаи мо, албатта, ин муқаррарист, вақте ки калонсолон худашон мувофиқи синну солашон рафтор мекунанд. Вале, вақте ки инро аз кӯдак талаб мекунанд, ин ғайриқабул аст. Дар ҷунин хонаводаҳо на танҳо худӣ падару модар, балки дигар аъзоёни калонсоли хонавода низ ба сари кӯдак ҳукумат мепарваранд ва ба ӯ ҳама гуна дастуру фармонҳоро раво мебинанд.

Хусусияти дигари ҷунин муносибат дар он аст, ки кӯдакони хурдсол тақлидкор мешаванд, онҳо ҷӣ тавре ки волидайн рафтор мекунанд, онҳо низ дар муошират ҷунин мешаванд, бо кӯдакони аз худ хурдтар ин рафторро раво мебинанд, яъне худро аз онҳо боло мешуморанд. Натиҷаи ҷунин муносибатҳоро он анҷом меёбад, ки кӯдакони хеле хашмгин мешаванд. Фарзандони хонаводаҳои саҳтгир маъмулан тарсонҷак мешаванд ва ба худ эътимод надоранд.

Бояд зикр намуд, ки дар хонаводаҳо, ки ҷунин тарбияро раҳандозӣ менамоянд, фарзандонро хеле кам таъриф мекунанд ва онҳо инҷунин хеле кам муҳаббат ва ғамхорӣ волидонӣ худро эҳсос мекунанд.

Дар ҳар сурат, коршиносон дар он ақидаанд ва мо низ бо онҳо ҳамфикрем, ки тарбияи авритрӣ роҳи манфии тарбия аст. Аз он ки дар доираи интарбия ҷазо ва таҳдид пешбинӣ

мешавад, ин хусусият ба муносибати хуби байни волидайн ва фарзандон, инчунин барои инкишофи дурусти онҳо ҳалал мерасонад.

Хусусияти равиши либералии тарбия ин истиқболи гарму ҷӯшони кӯдак дар хонавода ва назорати паст мебошад. Падару модарон бо фарзандони худ муносибати самимона мекунад. Ба кӯдак ҳама чиз иҷозат дода мешавад, ба онҳо комилан бовар мекунад, нисбати ояндаи кӯдак масъулиятро ҳис намекунад, онҳоро дастгирӣ наменамоянд, ба кӯдакон ягон намуди ёрӣ расонида намешавад. Дар ин намуди тарбия ҳама чиз иҷозат дода мешавад ва бахшида мешавад. Дарҷаи назорат паст аст. Талабот ва қоида дар чунин равиши тарбия мавҷуд нестанд ва дараҷаи таъсири падару модарон зиёд нест [2].

Равиши бетафовут ин дар иштироки нокифояи падару модарон дар раванди тарбия, эҳсоси хунукназарона ва инкори талаботи воқеии кӯдак, назорати паст, ҳимояи нокифояи кӯдак зухур меёбад. Яъне, онҳо нисбати фарзандон ғамхорӣ зоҳир накунад, шавқу рағбати кӯдакро пай намебаранд, манфиатҳои онҳоро риоя намекунад, интиҳоби кӯдакро қабул надоранд ва талаб мекунад, ки талаботи худӣ онҳо риоя шавад.

Кӯдаконе, ки дар чунин оилаҳо ба воя мерасанд, метавонанд табиатан хеле ҳассос, хашмгин, хатарҷодкун бошанд, ҷомеа аз онҳо ҳамеша дар ташвиш аст. Усули индифферентии тарбияро усули тарбияи бепрво низ метавон номид.

Нақши равишҳои тарбия аз сӯйи падару модарон дар илми педагогика ва психология мавриди васеи омӯзиш қарор гирифтааст ва ҳар яки ин роҳҳо ба натиҷаи матлуб ва номатлуби тарбия меоранд.

Чунончи, падару модарони боэтибор таҷрибаи ҳаётии зиёд доранд ва нисбат ба тарбияи кӯдак масъулият эҳсос мекунад. Барои фаҳмиш ва қабули назар ва талаботи кӯдак тайёранд. Муошират бо кӯдак дар поёи принципҳои демократӣ барпо карда шуда, мустақилияти кӯдакон эътироф карда мешавад. Ҷазои ҷисмонӣ комилан мавриди истифода қарор намегирад. Натиҷаи ин роҳи тарбия ба ташаккули худбаҳодиҳии баланди кӯдак, мустақил шудани ӯ қавӣ гаштани ирода, тайёр будан ва қабули қоидаҳои иҷтимоӣ меорад [4,55].

Қобили зикр аст, ки дар ин самти тарбия нақши падар басо муҳим аст. Падар ҳамчун шахси якуми оила, ҳамчун намунаи ибрат барои фарзандон вазифаҳои азими масъулиятнокро ба дӯш дорад. Падар барои фарзанд як идеал, чеҳраи барҷаста, шахсияти бузургтарин ва инсонии оқилтарин ба шумор меравад. Ин аст, ки агар касе нисбат ба падари ӯ нафрат кунад (масалан, «бар падарат лаънат» гӯяд ва ҳоказо), фарзанд зуд ба дифои эҳтироми падари худ меҳезад. Падар барои фарзандон шахсест, ки тамоми ниёзҳои муҳайё менамояд. Ҳар қадаре, ки кӯдак калонсолтар шудан гирад, нуфӯзи падар барояш зиёдтар гаштан мегирад. Фарзандон дар ҷавониашон модарро омили меҳру муҳаббат ва падарро омили таъмини арзу ниёзҳои зиндагӣ мешуморанд.

Волидонии фармонраво ба қоидаҳои анъанавӣ: нуфӯз ва ҳукми падару модар, пурра мутеи волидон будани кӯдак тақия мекунад. Муошират дар чунин хонавода дар сатҳи паст буда, ҷазо бештар истифода мешавад. Бетафовутӣ нисбат ба талабот ва хоҳиши кӯдак асоси чунин шеваи тарбия мебошад. Дар хонаводаи қудратгаро беташаббусӣ, паст будани раванди иҷтимоишавӣ ва муоширати, ахлоқи паст бештар ба мушоҳида мерасад. Кӯдакон дар чунин хонаводаҳо бештар хашмгин мешаванд, иродашон заиф аст.

Ин намуди тарбия боз нозуқиҳои дигар низ дорад. Ҳолатҳои хосе, ба мисли лаҳзаҳои пурэхос ва хатарнок, ҳастанд, ки кӯдакон бояд дар зери итоати волидайн бошанд. Яъне дар ҳолате, ки онҳо ба қорҳои хатарнок, аз қабили авбошӣ майнӯшӣ, тамоқукашӣ, нашъамандӣ, дуздӣ, оворагардӣ ва ғайра даст мезананд ва падару модар аз он огоҳӣ надоранд. Дар чунин ҳолатҳо фарзандон бояд мучозот шаванд, танбеҳ бояд пас аз аниқ дарк кардани иллати рафтор дода шавад. Агарчи фарзандон дар зери итоати падару модар қарор дошта бошанд ҳам, вале волидон набояд ба онҳо танбеҳи ҷисмонӣ ба саломатии онҳо зарароваро раво бинанд. Олими англис Чон Локк фармудааст: «Агар хоҳед, ки фарзандатон одами меҳрубон, хушахлоқу боистеъдод бошад, задан ва дигар намудҳои ҷазоҳои ҷисмониро дар тарбияи ӯ ҳамчун воситаи мақбули тарбия интиҳоб нанамоед» [9,7].

Инчунин фарзандон набояд аз ҳад зиёд зери сарзаниш қарор гиранд, зеро онҳо метавонанд дилгир ва асабонӣ шаванд. Дар чунин ҳолатҳо тавре бояд рафтор кард, ки равиши танбеҳу сарзаниш бо меҳру муҳаббат омехта бошад. Ба фарзандон имкон дода шавад, ки онҳо оқибатҳои рафтори нодурусти худро пай баранду дарк кунанд. Яъне, агар фарзанд рафтори бад карда бошад, волидон ӯро водор кунанд, ки узр пурсад. Чунин роҳи ҳалли масъала дар ниҳоди кӯдак нақши хубе мегузорад ва дар зиндагӣ ӯро ба қор ояд.

Падару модарони бепарвою саҳлангор қасдан худро бо кӯдак дар як дараҷа

мегузоранд. Ба кӯдак озодии муғлақ дода мешавад ва ӯ ба ҳама чиз мустақилона бо таъҷиб ба таҷрибаи худаш муносибат менамояд. Ҳама гуна масъулият, қоидаҳо дар рафтори кӯдак мавҷуд нестанд. Кӯмак ва дастгирии волидон нисбат ба кӯдак вучуд надорад. Ин намуди тарбия ба изтиробии зиёд, ғуқдони мустақилият, тарсу ҳарос нисбат ба ғаёлият ва ба даст овардани қомеъӣ боис мегардад. Дар кӯдакони чунин ҳонаводаҳо масъулиятнокӣ ҳамчун сифати асосӣ ташаккул намеёбад.

Равиши индифферентӣ (бетафовут), ки асосан кӯдакро инкор мекунад, боиси хашмигинӣ, номустақили нобоварӣ ба худ, тарсу ҳарос дар зиндагонии иҷтимоӣ мегардад [7.16].

Барои он ки тарбия дар ҳонавода мақсаднок ва матлуб бошад, равишҳои мусбат мавриди истифода қарор гиранд. Мутахассисони соҳаи криминалогия борҳо исбот намудаанд, ки ҳеҷ гоҳ дар вучуди инсон табиати қиноятқорӣ дида намешавад ва он танҳо дар натиҷаи тарбияи нодуруст ва таъсири бади шароити муҳити иҷтимоӣ ба вучуд меояд.

Ғуфтуғӯ ва табодули назар бо фарзандон дар тарбия аҳамияти махсус дорад. Падару модар ханӯз аз овони кӯдакӣ бояд бо фарзанд дар ғуфтуғӯ бошанд, кӯшиш кунанд, ки онҳоро ба суҳбатҳои характери тарбиявидошта қалб намоянд.

Фарзандонро дар оила тавре бояд тарбия қард, ки афқору эҳсосашонро баён қарда тавонанд. Падару модар бояд нисбат ба кӯдак эҳтиром дошта бошанд. Ин эҳтиром дар онр бояд зоҳир ёбад, ки ба онҳо барои машғулиятҳои гуногун вақт ҷудо кунанд ва ба ҳар ғаёлияти онҳо тавачҷуҳ зоҳир намоянд. Бояд мутазаққир шуд, ки инсон табиатан ҳамеша хоҳиш дорад, то дар муҳити оромӣ муносиб, дар манзили обод бидуни парешониву ошӯфтагӣ зиндагӣ дошта бошад. Вале фарзандон бояд дарк кунанд, ки танҳо то синни балоғат ба умеди волидон шуда метавонанд. Ин иқдом бояд аз сини кӯдакӣ дар тафакқури фарзандон бедор қарда шавад. Зеро, ҳонавода аз муҳимтарин омилҳои нақшофарин дар тарбия аз назари ворисият ва муҳит аст. Муҳимтарин ҳадаф аз ташкили он тавлиду парвариши насли нав ва ҳидояти он ба сӯйи ҳадафҳои олиии тарбиявӣ аст. Бояд падару модар аз рӯзҳои ба дунё омадани фарзанд барои дар роҳи рост тарбия намудани он аҳамияти махсус диҳанд. Падару модарро зарур аст, ки дар тарбияи фарзанд ҳисси баланди масъулият нишон дода, ба тарбияи ақлонӣ, инкишофи зеҳнии фарзанд аҳамияти ҷиддӣ диҳанд.

Ҳамин тариқ, дар фароварди суҳанҳои боло метавон чунин тавсияҳоро пешниҳод намуд:

-услуги тарбияи бонуфӯзона барои ташаккули шахсияти кӯдакон ва наврасон мутаносибан бо дигар тарбияҳо бештар муносиб аст. Бо вучуди он, зимни қорбурди чунин тарбия бояд миёни волидайн ва фарзандон як ҳади муайян вучуд дошта бошад;

-услуги либералии тарбия низ, ба андешаи мо, натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Он танҳо барои волидоне, ки озодӣ ва мустақилияти фарзандонро авло медонанд, қолиб аст;

- аз услубҳои индифферентӣ (бепарво) ва авторитарии тарбия қанораҷӯйӣ намудан бештар аст.

Умуман, омилҳои асосии ташаккули шахсияти кӯдак мавқеи тарбиявии худӣ падару модар мебошад, ки тарзи умумии тарбияро муайян менамояд. Роҳи асосии таъсиррасонии қалонсолон ба ташаккули шахсияти кӯдак ба онҳо омӯзонидани меъёрҳои ахлоқист. Рафтору ғуфтори кӯдакон инъикоскунандаи рафтору қирдору ғуфтори волидон мебошад. Кӯдакон сифату ахлоқи худро бештар аз падару модар меомӯзанд. Волидайн бо ғуфтор, рафтор ва қирдори худ ба кӯдак, таъсир мерасонад. Кӯдак ҳасостарин лаҳзаҳои зиндагии худро дар ҳонавода мегузаронад. Ин аст, ки дар ташаккули шаклҳои тарбияи ӯ ва ба қадом самт равона намудани ӯ ҳонавода нақши бориз дорад. Ҳислатҳои мусбӣ волидон ва умуман аҳли ҳонавода омилҳои асосии тарбияи фарзандон мебошанд. Рафтору муносибатҳои қалонсолон метавонанд барои кӯдакон намунаи ибрат бошад.

АДАБИЁТ:

1. Кумик Л.А. семейное воспитание. –М.Просвещение, 1003, 175 с.
2. Лель И.М. Роль классного руководителя в воспитательной работе с учащимся. Захираҳои электронӣ. Санаи мурочиат 25.05.2022.
3. Лутфуллоев М. Ҳонавода ва шартҳои саломатии насл./ Оила-манбаи тарбияи зеҳнии миллии ҳонандагони қавон. Душанбе, «Ирфон» 2015-с.45-54.
4. Моцковский М.С. Социология семьи: проблемы теории, методологии и методики. Текст.учебник/Моцковский,М.Наука, -1989.-22с.

5. Наумов Н.В. Культура разумного потребления. Текст. Учебник /Наумов И.В., Роговин В.З.- М.,1988-57 с.
6. Оила-манбаи тарбияи зеҳнии миллии хонандагони ҷавон. Душанбе, «Ирфон» 2015-173с.
7. Посысов И. Основы психологии семьи и семейного консультирования. Электронный ресурс. Санаи муроҷиат 26.05.2022.
8. Наумов Н.В. Культура разумного потребления. Текст. Учебник /Наумов И.В., Роговин В.З.- М.,1988-57 с.
9. Семья как социальный институт. Электронный ресурс. Санаи муроҷиат 25.05.2022.
10. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогического антропологии. Ленинград, 1948.95 с.
11. Ҳамидов И. Нерӯи ояндасози миллат. Душанбе «Ирфон» 2011.138 с.
12. Чумбаев Р. Парвоз дар дунёи хиради башарият. Душанбе, 2019, 256 с.
13. Чумбаев Р. Парвоз да дунёи хиради тоҷику форс. Душанбе, 2019. 154.с.
14. Шарифзода Ф., Каримова И.Х., Сафир Сулаймонӣ. Меъёрҳои хонаводаи солим./ Оила-манбаи тарбияи зеҳнии миллии хонандагони ҷавон. Душанбе, «Ирфон» 2015-с.5-45.

РАВИШҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ КӮДАК ДАР ХОНАВОДА

Дар мақола роҷеъ ба ҷанбаҳои назариявии тарбияи кӯдак дар хонавода сухан рафта, таснифоти усулҳои назариявии ин тарбия мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Иброз гардидааст, ки мутахассисон ҷор усули тарбияи хонаводагӣ - бонуфузона, авторитарӣ, либералӣ ва индиферентро афзал донистаанд. Ҳамчунон қайд карда мешавад, ки барои он ки тарбия дар хонавода мақсаднок ва матлуб бошад, бояд усулҳои мусбат мавриди истифода қарор гирад. Муаллиф ба вижа зикр менамояд, ки бо фарзандон ҳамеша табодули назар қардан, нуктаи назари онҳоро ба инобат гирифтани, дар тарбия аҳамияти махсус дорад.

Калидвожаҳо: тарбияи кӯдак, хонавода, усулҳои тарбия, волидон, хусусиятҳои тарбия, муҳити хонаводагӣ, ҷомеа.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ

В статье речь идет о теоретических аспектах воспитания ребенка в семье, а также рассматривается классификация теоретических методов этого воспитания. Показано, что специалисты отдавали предпочтение четырем методам семейного воспитания - авторитарному, авторитетному, либеральному и индифферентному. Также отмечается, что для того, чтобы воспитание в семье было целеустремленным и желательным, следует использовать позитивные методы. Авторы особо отмечают, что постоянный обмен мнениями с детьми с учетом их точки зрения, также занимает особое значение в их воспитании.

Ключевые слова: воспитание ребенка, семья, методы воспитания, родители, особенности воспитания, семейная среда, общество.

THEORETICAL METHODS OF EDUCATION IN THE FAMILY

The article deals with the theoretical aspects of the upbringing of a child in the family, and also considers the classification of the theoretical methods of this upbringing. It is shown that experts preferred four methods of family education - authoritarian, authoritative, liberal and indifferent. It is also noted that in order for the upbringing in the family to be purposeful and desirable, positive methods should be used. The author emphasizes that a constant exchange of views with children, taking into account their point of view, is also of particular importance in their upbringing.

Key words: child upbringing, family, upbringing methods, parents, upbringing features, family environment, society.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Амонов Салоҳудин. мудири шуъбаи технологияи инноватсионии таълим ва гузариш ба таҳсилоти 12-солаи Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел: 907909062, почтаи электронӣ: h.amoni@mail.

Файзуллоева Иноят ходими пешбари илмии Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ-126.

Назирова Назир Мудири кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ, сиёсат ва стратегияи рушди маорифи Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ, номзади илмҳои сиёсӣ Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. , кӯчаи Айнӣ-126

Сведение об авторах: Амонов Салоҳудин. Заведующий отделом инновационных технологий обучения и перехода к 12-летнему образованию Института развития образования им. Абдурахмони Дҷомии Академии образования Таджикистана. Тел: 907909062, электронная почта: h.amoni@mail.ru

Файзуллоева Иноят ведуший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Аини-126.

Назирова Назир заведующий отделом общественных дисциплин, политики и стратегии развития образования Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, кандидат политических наук.. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Аини-126.

Information about the authors: Amonov Salokhudin. Head of the Department of Innovative Teaching Technologies and the Transition to 12-Year Education of the Institute for the Development of Education. Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Tel: 907909062, e-mail: h.amoni@mail.ru

Faizulloeva Inoyat - leading researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini-126 st.

Nazirov Nazir Head of the Department of Social Disciplines, Policy and Strategy for the Development of Education of the Institute for the Development of Education named after Abdurahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Candidate of Political Sciences. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini-126 street

ВАЛИЗОДА Ш.

МАВҶЕИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНАВАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОНИ СИНФИ ИБТИДОӢ

Технологияи инноватсионӣ дар таълим, раванди инкишофи воситаҳои таълимиро дар бар мегирад. Дар айни замон фаъолияти инноватсионии таълимӣ яке аз ҷузъҳои асосии воситаҳои таълимии ҳар як муассисаи таълимӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти инноватсионӣ на танҳо заминаи эҷодӣ рақобатпазирии муассисаи таълимиро дар бозори таълимӣ ташкил медиҳад, балки самти баланд бардоштани касбияти омӯзгор, омӯзиши роҳҳои эҷодиро муқаррар намуда, барои рушди шахсияти омӯзгор ва хонандагон мусоидат менамояд. Бинобар ин, таълими инноватсионӣ бо фаъолияти илмию методии омӯзгорон ва педагогон алоқаи зич дорад. [4].

Дар синни хурди мактабӣ ташаккули фаъолнаи сифатҳои шахсӣ ба монанди тафаккур, диққат, хотира ва тасаввурот ба амал меояд. Дар ин синну сол инкишофи иҷтимоӣ ва шахсии кӯдак, оғоз меёбад. Навовариҳо дар таълим пеш аз ҳама дар раванди ташаккули боварии шахсияти хонандаи хурдсолро бедор мешавад.

Дар ин маврид бояд қайд кард, ки технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф, ба натиҷаҳо дар ҳама гуна соҳаҳои нигаронида шуда, технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф нақши муҳимро ишғол мекунад, пеш аз ҳама фаъолияти касбии муаллимиро раванқ медиҳад.

Зарурати истифодаи таълими инноватсионӣ дар қори омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ барои намоиши аёниятҳои таълимӣ, слайтҳо ва расмҳо доир ба мавзӯи дарсӣ мебошад. Ба самтҳои асосии фаъолият дар истифодаи таълими инноватсионӣ инҳо дохил мешаванд:

➤ таълими барномаҳои таълими компютерӣ: «Дарси забони модарӣ», «Дарси математика» барои синфҳои 1-4 гузаронида мешаванд;

➤ олимпиада ва мусобиқаҳои фосилавӣ ташкил карда мешавад;

➤ дарсҳо аз рӯи презентатсияҳои компютерӣ муаррифӣ мешаванд.

Фаъолияти амалии истифодаи таълими инноватсиониро аз ҷониби омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ба чунин ҳулоса баровардан мумкин аст:

Истифодаи таълими инноватсионӣ дар дарс нисбат ба таълими анъанавӣ бештар муфид аст:

1. Замонавӣ ва мутобиқ будани маводи таълимӣ.

2. Мавҷудияти маводи иловагӣ, ки ба дарс алоқаманд аст.

3. Имконияти ҷопи маводи дарсӣ барои қори минбаъдаи инфиродии хонандагони синни хурди мактабӣ.

4. Методи омӯзиш тавассути бозиҳо ва машқҳои такрорӣ.

5. Баланд бардоштани шавқу рағбати хонандагон ба таълиму тарбия.

6. Хубтар ба роҳ мондани фаъолияти муаллим.

Умуман, истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълиму тарбия барои хонандагони синни хурди мактабӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дарсро шавқовар намуда, сифати донишу малакаи хонандагонро баланд мегардад. [1].

Навовариҳо дар таълим бо ҷустуҷӯи эҷодӣ дар асоси таҷрибаи мавҷуда, ки ба таъмини хусусияти тадқиқотии ҷараёни таълим, системаи ҷустуҷӯи таълим ва кори маърифатӣ нигаронида шудааст, алоқаманд аст.

Таълими инноватсионӣ раванде мебошанд, ки бо хусусияти ҳамкориҳои омӯзгор ва хонанда дар роҳи таълим алоқаманд буда, мақсади ғаёл ва ташаббускор гардидани хонандагон дар ҷараёни таълимро ба миён меорад:

омӯзгор на танҳо мавдро меомӯзанд, балки мақсади асосиро фаҳмида, бо хонандагон дар бораи таълим суҳбати ғаёлона менамоянд;

Мо дар тадқиқотии таълимӣ роҳҳои дуруст истифода бурдани таълими инноватсиониро барои хонандагони синни хурди мактаби ҷой додем. Мақсади асосии мақфуми ин тадқиқот муайян намудани самти асосии кори таълимӣ ва маърифатии хонандагон, ва ҳалли масъалаи амалӣ ва назариявӣ таълим мебошад. Ғаёлияти умумии таълимӣ, маърифатӣ, эҷодӣ ва бозиро дар бар мегирад, ки ҳадафи умумӣ, ғаёлиятҳои ҳамоҳангшуда барои ноил шудан ба натиҷаи дастрас мебошад. Истифодаи унсурҳои тадқиқот дар таълим ба мо имкон медиҳад, ки на танҳо ба қӯдакони тарбия диҳем, балки дониш омӯзем, ғаёлияти маърифатии онҳоро роҳнамоӣ кунем. Бачаҳо дар қорҳои гуногуни тадқиқотӣ бо шавқу ҳаваси қалон иштирок намоанд. [3].

Усули ин тадқиқот ба мо имкон медиҳад, ки дар давраи омӯзиш, барои аз худ намудани мавзӯ машғул гардида, қори воқеан тадқиқотӣ, эҷодқорӣ, мустакилонро анҷом диҳем. Мақсади асосии омӯзгорон бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ аз инҳо иборат аст:

- ✓ рушди фарҳанги ахлоқӣ,
- ✓ ҳуқуқӣ, эмотсионалӣ,
- ✓ эстетикӣ, зехнӣ,
- ✓ иттилоотӣ коммуникативӣ,

инчунин фарҳанги саломатии хонандагонро ғани менамоянд.

Ҳар як қӯдак ба мавқеи иштирокчиҳои ғаёл қӯшофта, барои амалӣ гардондани идеяҳои индивидуалии эҷодӣ имконият дода, дар қоллектив қор қарданро ёд медиҳад. Ин боиси муттаҳид шудани синф, ташаққули малақаҳои муоширати онҳо мегардад. Ҳамчунин барои қаланд бардоштани шавқу завқ, қароҳам овардани қазои эҷодқорӣ ҳидоят менамояд. Ҳар як шахс дар як қор саҳм мегӯзорад, ҳамчун таҳияқунанда ва иҷроқунанда қаромад меқунад ва аз ин рӯ барои амалҳои андешидашуда масъулият қайдо менамояд. [5].

Истифодаи технологияи инноватсионӣ дар синфҳои ибтидоӣ имкон медиҳад, ки аз усули инноватсионии таълим истифода намуда, барои қаланд бардоштани сифати таълим қӯшиш намоанд.

Дарсҳои истифодаи технологияҳои инноватсионӣ яке аз самтҳои асосии ғаёлияти инноватсионӣ дар мактаб мебошад. Технологияҳои инноватсиониро қариб дар ҳама қанҳои мактаб истифода бурдан мумкин аст. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ имкон медиҳад, ки дарс қазонавӣ гардида, барои бехтар шудани сифати таълим мусоидат намоанд. [1].

Бо таҳлили таҷрибаи таҷбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар синфҳои ибтидоӣ бо боварӣ қӯфта метавонем, ки он қунин имкон медиҳад:

1. Ҳавасмандии муқбати омӯзишро дар дарс таъмин намоанд.
2. Ҳаҷми қори дар синф иҷрошавандаро 1,5 — 2 қаробар зиёд намоанд.
3. Такмил додани назорати дониш
4. Оқилона ташқил қардани рафти таълим, қаланд бардоштани самараноқии дарс
5. Инқишоф додани малақаҳои воқеии тадқиқотӣ
6. Дастрасиро ба системаҳои гуногуни маълумот, қитобқонаҳои электронӣ ва дигар захираҳои иттилоотӣ таъмин намоанд.

Бо эҷод ва ё истифода аз технологияҳои иттилоотӣ бо итминон метавон қӯфт, ки онҳо ба сатҳи дониши хонандагони қурдсол таъсири муқбат мерасонанд.

АДАБИЁТ:

1. Бородай А.А. Уроки на интегративной основе: Методическая разработка. – Днепрпетровск 1992
2. Голубкова Е.А. Применение ИТ на уроках литературы // Современные педагогические технологии как фактор формирования ключевых компетентностей участников

- образовательного процесса. Часть 5. Информационные технологии в образовательном процессе: Методические материалы. – Ярославль, 2005. С. 9-10
3. Зверев И.Д., Максимова В.Н. Межпредметные связи в современной школе. – М., 1981
  4. Информационно-коммуникационные технологии в обновлении содержания образования. Сборник тезисов конференции южного куста Пермской области. – Чайковский, 2005
  5. Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну. – М., 2005
  6. Коложвари И., Сеченикова Л. Как организовать интегрированный урок? // Народное образование, 1996, № 1
  7. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол. Дастури таълимӣ. Модули 9. Асосҳои рушди малакаҳои тафаккури интиқодӣ / Зери тахрири умумии Сафин Д.В., Мусина Р.Г. - Душанбе, 2008. - 49 с.

МАВКЕИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНАВАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОНИ СИНФИ ИБТИДОӢ

Дар мақола кӯшиш шудааст, ки нуктаҳои асосии фаъолияти инноватсионии омӯзгори синфҳои ибтидоӣ ошкор карда шаванд.

Навоарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба баланд бардоштани сифати тарбия ва таълими хонандагони хурдсол нигаронида шудааст. Дар давраҳои гуногуни ташаккули онҳо, ин ҳадафҳо, вазифаҳо, мазмун ва зухуроти гуногун доранд. Дар назди омӯзгорони муосир талаботи нав гузошта мешавад, ки дар байни онҳо татбиқи усулу технологияҳои инноватсионӣ ҳатмӣ мебошад. Дар назди омӯзгорон роҳҳои самарабахши татбиқи идеяҳои инноватсионии педагогӣ дар синфҳои ибтидоӣ қарор дорад. Муаллим дигар манбаи маълумот нест: хонандагон донишро мустақилона азхуд мекунанд ва онро дар амал месанҷанд.

Дар синфҳои ибтидоӣ дар инкишофи инноватсионӣ самтҳои зерин фарқ мекунанд: ташкили мактабҳои типӣ нав бо мақсади беҳтар намудани сифати таълим; ба фанҳои цикли эстетикӣ диққат додан; таъсис ва қорӣ намудани курсҳои нави таълимӣ, тағйир додани мазмуни таълим; ба ташаккули маданияти экологӣ диққати калон медиҳанд; таҳияи китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълим, барномаҳо; қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, усулҳо; қорӣ намудани технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим.

Фаъолияти инноватсионӣ дар мактаби ибтидоӣ навоариҳои техникӣ, таълимӣ ва беруназсинфиро дар бар мегирад. Вобаста ба навсозӣ ва мазмуни нави таълим равандҳои инноватсионии методӣ ва проблемавӣ ҳамаҷониба карда мешаванд. Қорӣ намудани инноватсия дар синфҳои ибтидоӣ барои баланд бардоштани ҳавасмандии хонандагони хурдсол ба таҳсил, аз нав кардани технологияҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонии таълимӣ ва иҷрои фармоиши ҷамъиятӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: равандҳои инноватсионӣ; фаъолияти инноватсионӣ; навоарӣ; технологияҳои инноватсионӣ; синфи ибтидоӣ; навоарӣ; таълими инноватсионӣ; навоариҳои таълимӣ

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.

В статье предпринята попытка раскрыть основные моменты инновационной деятельности учителя начальных классов.

Нововведения в начальных классах направлены на повышение качества воспитания и образования младших школьников. В разные периоды своего становления эти новообразования обладают различными целями, задачами, содержанием, проявлением. К современным педагогам предъявляются новые требования, среди которых обязательным является применение ими инновационных методик и технологий. Учителя встают перед выбором эффективных способов осуществления инновационных педагогических идей в начальной школе. Учитель уже не является источником информации: учащиеся самостоятельно добывают знания и проверяют их на практике.

В начальной школе в развитии инноваций выделяются следующие направления: создание новых типов школ с целью индивидуализации и дифференциации обучения; акцентирование внимания на дисциплинах эстетического цикла; создание и внедрение новых учебных курсов, изменение содержания образования; большое внимание уделять формированию экологической культуры; разработка учебников, учебно-методических пособий, программ; внедрение инновационных технологий, методик; создание экспериментальных площадок, классов; внедрение в образовательный процесс компьютерных технологий.

Инновационная деятельность в начальной школе включает в себя технические, учебные и внеучебные инновации. В связи с обновлением и новым содержанием образования выделяют методико-ориентированные и проблемно ориентированные инновационные процессы. Современные условия жизни диктуют внедрение в образовательный процесс школы инноваций, что в свою очередь является важнейшим качеством профессионального педагога, благодаря которому можно достичь высокого уровня педагогического мастерства. Внедрение инновации в начальную школу

способствует повышению мотивации у младших школьников к обучению, обновлению технологий образования, улучшению качества образовательных услуг, выполнению общественного заказа.

Ключевые слова: инновационные процессы; инновационная деятельность; инновации; инновационные технологии; начальная школа; нововведения; технические инновации; учебные инновации.

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF EDUCATING PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article attempts to reveal the main points of the innovative activity of a primary school teacher. Innovations in the primary grades are aimed at improving the quality of upbringing and education of younger students. In different periods of their formation, these neoplasms have different goals, objectives, content, and manifestation. New requirements are imposed on modern teachers, among which the use of innovative methods and technologies is mandatory. Teachers are faced with the choice of effective ways to implement innovative pedagogical ideas in elementary school. The teacher is no longer a source of information: students independently acquire knowledge and test it in practice.

In the primary school, the following areas are distinguished in the development of innovations: the creation of new types of schools in order to individualize and differentiate education; focusing on the disciplines of the aesthetic cycle; creation and implementation of new training courses, changing the content of education; pay great attention to the formation of environmental culture; development of textbooks, teaching aids, programs; introduction of innovative technologies, methods; creation of experimental sites, classes; introduction of computer technologies into the educational process.

Innovative activity in elementary school includes technical, educational and extracurricular innovations. In connection with the renewal and new content of education, method-oriented and problem-oriented innovation processes are distinguished. Modern living conditions dictate the introduction of innovations into the educational process of the school, which in turn is the most important quality of a professional teacher, thanks to which a high level of pedagogical skill can be achieved. The introduction of innovation in primary school helps to increase the motivation of younger students to learn, update educational technologies, improve the quality of educational services, and fulfill the public order.

Key words: innovation processes; innovative activity; innovation; innovative technologies; Primary School; innovations; technical innovation; educational innovation

Маълумот дар бораи муаллиф: Вализода Шоирахон – номзоди илмҳои педагогӣ, сармуаллимаи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбӣ, Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков, 1.

Сведения об авторах: Вализода Шоирахон – Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, преподаватель кафедры социальной и профессиональной педагогики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.

Information about the authors: Shoiraikhon Valizoda - Khujand State University named after academician B. Gafurov, lecturer Department of Social and Professional Pedagogy. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave., 1.

РАЗЗОҚОВ Х.

САМТҲОИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТӢИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ТОҶИКИСТОН

Дар тӯли асрҳо чунин ташаккул ёфтааст, ки ҳаёти ҳар як ҷомеаи солим аз насл ба насл вазифаҳои ҷиддитаринро дар соҳаи таълим ва тарбияи насли нав мегузорад. Давлат ҳамеша ба одамони солим, часур, ташаббускор, боинтизом, босавод ниёз дорад, ки омода ҳастанд ба манфиати он таълим гирифта, қор кунанд ва дар ҳолати зарурӣ барои ҷомеаи он бархезанд. Вазъи давлат дар ин ё он давраи муайяни таърихии худ, ҳуди мавҷудияти он ҳамчун як воҳиди ҷуғрофӣ, ниҳоди сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба дараҷаи муайян аз сатҳи шуурнокии ҳар як узви ҷомеа, кӯшиши ӯ барои иштирок дар ташаккул ва рушди Ватани худ вобаста аст. Аз ин рӯ, ҷузъи муҳимтарин раванди тарбияи ташаккул ва рушди ҳисси ватандӯстӣ дар насли наврас мебошад. Бидуни мавҷудияти ин ҷузъ дар бораи тарбияи шахсияти воқеан томи ҷомеаҳо - шаҳрванди кишвари худ сухан рондан ғайриимкон аст ва бидуни шаҳрванд ҳуди давлат вучуд дошта наметавонад.

Қисми таркибии ташаккули шуури ватандӯстӣ тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мебошад. Хусусиятҳои он асосан аз ҳадафҳои омода кардани шаҳрвандон ба ҳимояи Ватан вобастаанд. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, на танҳо хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба хизмати ҳарбӣ омода мекунад, балки инчунин нерӯи маънавии тамоми халқро тақвият бахшида, ба баланд шудани шуурнокӣ ва ғайриимконии иҷтимоии шаҳрвандон ва таъмини сулҳ мусоидат мекунад. Таърифҳои асосҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бисёрҷанба, масалан: «Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро метавон ҳамчун раванди

муттасил, мақсадноки ташаккули сифатҳои оли маънавӣ-иёсӣ ва психологӣ дар одамон, мусаллаҳ кардани онҳо бо дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои химояи Ватан таъриф кардан мумкин аст» [3, с. 9-10].

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ – ин раванди таъсиррасонии мақсаднок ба шахсият бо мақсади ташаккули ватандӯсти содиқ ва химоягари бомаҳорати Ватани худ мебошад. Бинобар ин, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ чӯзӣ ҷудонашавандаи тарбияи ватандӯстӣ, раванди фаъоли таъсири мунтазам, нақшавӣ ва ҳамаҷонибаи омӯзгорон, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба шуур ва рафтори хонандагон дар раванди ҳаёт, таҳсил ва фаъолияти онҳо бо мақсади ташаккули сифатҳои оли ахлоқӣ - сиёсӣ, психологӣ, ҷангӣ ва ҷисмонӣ маҳсуб меёбад, ки барои иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои мудофияи ҳарбии Ватан дар ҳама гуна шароит заруранд.

Бо дарназардошти андешаҳои бонуфуз, зери тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мо фаъолияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамоҳангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳоро барои ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси баланди садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ, уҳдадорихои муҳимтарин конститусионӣ барои химояи манфиатҳои Ватан мефаҳмем.

Мақсади тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ – ин инкишофи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ дар хонандагон ҳамчун арзишҳои муҳимтарини маънавӣ-ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ташаккули малака ва омодагӣ дар онҳо барои зуҳури фаъоли онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа, хусусан дар раванди намудҳои ҳарбӣ ва дигар намудҳои марбут ба хизмати давлатӣ, садоқат ба қарзи конститусионӣ ва ҳарбӣ дар шароити замони осоишта ва ҷанг, масъулиятнокӣ ва интизомнокии баланд мебошад.

Мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо хусусиятҳо, динамика ва сатҳи рушди ҷомеаи мо, вазъи иқтисодӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти он, масъалаҳои ташаккули шахсияти хонандагон, тамоюлҳои асосии рушди ин раванд муайян карда мешавад [5, с. 122].

Бо назардошти ин омилҳо дар мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ду чӯзӣ бо ҳам алоқамандро ҷудо кардан мумкин аст. Яке аз онҳо бо самтнокии васеи иҷтимоӣ-педагогӣ тавсиф меёбад. Он ба чунин унсурҳо, ба монанди назар ва мавқеаҳои мусбати ҷаҳонбинӣ нисбат ба масъалаҳои асосии иҷтимоӣ, таърихӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва дигар, сифатҳои муҳимтарини маънавӣ-ахлоқӣ, фаъолиятӣ (муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба қонуният, масъулият барои иҷрои уҳдадорихои конститусионӣ оид ба ҳифзи Ватан ва таъмини амнияти шаҳрвандони он ва ғайра) асос ёфтааст. Чӯзӣ иҷтимоӣ педагогии мазмун бартарӣ дошта, ҳастаи онро ташкил медиҳад. Танҳо шахсияти шаҳрванд ва ватандӯстро бо арзишҳо, дидгоҳҳо, тамоюлҳо, манфиатҳо, муносибатҳо, ангеаҳои фаъолият ва рафтори ба он хосро ташаккул дода, метавон ба ҳалли бомуваффақияти вазифаҳои мушаххастар дар омодагӣ ба иҷрои вазифаи химояи Ватан, барои намуди ҳарбӣ ва намудҳои дигари ба он алоқаманди хизмати давлатӣ умед бастан мумкин аст [4, с. 12-14].

Дар шароити муосир, вақте ки масъалаи касбомӯзии ҳаёти шахсии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва чӯзӣ том ва мақомоти дигари низомӣ ҳал карда мешавад, нақш ва аҳамияти чӯзӣ хоси мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба таври назаррас меафзоянд. Ин фарқияти амиқтар ва устувори он, рушди бунёдӣ ва ҳамаҷонибаи онро мувофиқи он вазифаҳои мушаххас, ки, пеш аз ҳама, дорой хусусияти амалӣ мебошанд, пешбинӣ менамояд, ки дар ҷараёни хизмати ҳарбӣ ва дигар намудҳои хизмати давлатии бо он алоқаманд ба зиммаи муҳофизони Ватан вогузор карда мешаванд.

Чӯзӣ мушаххаси тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо самтнокии хеле мушаххас ва фаъолиятӣ тавсиф меёбад. Татбиқи амалии ин мазмун барои он пешбинӣ шудааст, ки дарки нақш ва ҷойгоҳи худро аз ҷониби хонанда дар хизмати Ватан таъмин мекунад, ки ба масъулияти оли шахсӣ барои иҷрои талаботи хизмати ҳарбӣ ва давлатӣ дар оянда, боварӣ ба зарурати иҷрои вазифаи химояи Ватан дар шароити муосир, ташаккули сифатҳо, хосиятҳо, малакаҳо, одатҳои асос ёфтааст, ки барои иҷрои бомуваффақияти уҳдадорихо дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, чӯзӣ том ва мақомоти ҳарбӣ заруранд. Асоси мазмуни чӯзӣ мушаххас муҳаббат ба Ватан, садоқат ба қарзи шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ, шаъну шарафи ҳарбӣ, мардонагӣ, матонат, садоқат, шуҷоат, далерӣ ва кумаки тарафайн маҳсуб меёбад.

Дар байни арзишҳои, ки ин соҳаҳо пурратар ифода мекунанд, ватандӯстӣ ва омодагӣ ба хизмати шоиста ба Ватан фарқ мекунанд, ки меҳвари мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавононро ташкил медиҳанд.

Омодагӣ ба хизмати шоиста ба Ватан – ин тахсилоти бисёрчузъӣ мебошад, ки ба низоми талаботе мувофиқат мекунад, ки аз ҷониби ҷомеа ва ташкилоти низомии он ба шахсият вогузор карда шуда, натиҷаи тарбия ва омодазозии он ба иҷрои вазифаҳои ҳифзи ҷомеа ва давлат буда, дар қобилияти воқеии татбиқи онҳо дар шароити мушаххас ифода меёбад. Аз шумори арзишҳои, ки ба онҳо намуди хизмати ҳарбӣ ва дигар намудҳои хизмати давлатӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтаанд, қарзи шахрвандӣ - талаботи ботинии шахсият ба муносибати ахлоқии баланд ба талаботи низомӣ ва дигар талаботи аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими давлати худ дохил мешаванд.

Дар байни принципҳои бунёдии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ илмият, инсондӯстӣ, демократизм, афзалиятнокии мероси таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, арзишҳо ва анъанаҳои маънавии он; муназзамӣ, ворисӣ ва муттасили дар рушди хонандагон бо назардошти хусусиятҳои категорияҳо, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои гуногун, ки ба мақсади таъмини самаранокии тарбияи истифода мешаванд, самтнокии он ба рушди имкониятҳо, қобилиятҳо ва сифатҳо дар асоси муносибати инфиродӣ, робитаи зич ва ҷудонопазирро бо дигар намудҳои тарбия фарқгузори мекунад [2, с. 44-45].

Татбиқи ин принципҳо дар раванди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон бо мақсади таъмини муносибати ҳавасмандонаи онҳо ба хизмати ҳарбӣ, омодагӣ ба иҷрои сазовори вазифаи ҳимояи Ватан пешбинӣ шуда, дар самтҳои асосии зерин амалӣ карда мешавад:

- маънавӣ ва ахлоқӣ - дарки арзишҳо, идеалҳо ва самтҳои олии, равандҳо ва падидаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, қобилияти роҳнамоӣ шудан бо онҳо ба сифати принципҳо, мавқеъҳои муайянкунанда дар фаъолияти амалӣ ва рафтор;

- таърихӣ - донишдони решаҳои худ, дарки асолати Ватан, сарнавишти он, ҷудонашавандагӣ бо он, ифтихор аз даст доштан дар қорҳои ниёгон ва масъулияти таърихӣ барои рӯйдодҳои дар ҷомеа ва давлат ба вуқӯ пайвастшаванда;

- сиёсӣ - ҳуқуқӣ - ташаккули дарки амиқи қарзи конституционӣ ва ҳарбӣ, рӯйдодҳо ва равандҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷомеа ва давлат, сиёсати ҳарбӣ, муқаррароти асосии консепсияи амнияти кишвар ва доктринаи ҳарбӣ, ҷойгоҳ ва нақши Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми сиёсии ҷомеа ва давлат;

- ватандӯстӣ - тарбияи муҳимтарин арзишҳои маънавӣ - ахлоқӣ ва фарҳангӣ - таърихӣ, ки хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеа ва давлати мо, ҳуввияти миллӣ, тарзи ҳаёт, ҷаҳонбинӣ ва сарнавишти тоҷиконро инъикос карда, муҳаббат ва садоқати фидокорона ба Ватани худ, ифтихор аз мансубият ба миллати бузург, ба дастовардҳо, озмоишҳо ва масъалаҳои он, гиромидошти муқаддасот ва рамзҳои миллӣ, омодагӣ ба хизмати шоиста ва фидокорона ба ҷомеа ва давлатро дар бар мегирад;

- психологӣ - ташаккули устувории баланди психологӣ, омодагӣ ба иҷрои вазифаҳои мураккаб ва масъулиятнок дар ҳама гуна шароит, қобилияти рафъи душворихо ва маҳрумиятҳои хизмати ҳарбӣ [6, с. 8].

Тарбия дар асоси анъанаҳои ҳарбӣ аз шаклҳои устувор, таърихан ташаккулёфта, аз насл ба насл интиқолёбандаи мушаххаси муносибатҳо дар ташкилот низомии ҷомеа дар намуди тартиб, қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор, арзишҳои маънавӣ, муносибатҳои ахлоқӣ ва урфу одатҳои марбут ба иҷрои вазифаҳои таълимӣ-чангӣ, ташкили намудҳои низомӣ ва дигар намудҳои хизмати ҷамъиятӣ ва ҳаёти ҳаррӯза иборат мебошад. Муҳимтарин анъанаҳои ҳарбӣ, ки ба хонандагон таъсири бештари тарбиявӣ мерасонанд, садоқат ба савганди ҳарбӣ ва Байрақи чангӣ; хизмат ба манфиатҳои халқ, на хизбҳои алоҳидаи сиёсӣ ва роҳбарони онҳо; садоқат ва фидокорӣ дар чанг барои ба даст овардани ғалабаи умумӣ; қаҳрамони оммавӣ ва мардонагӣ дар замоне, ки тақдири Ватан ҳал мешавад; ҷасорати ҳарбӣ, қобилияти тоб овардан ба душворихоҳои хизмати ҳарбӣ; демократизми муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ ва эътимоди тарафайн маҳсуб меёбанд [1, с. 29-30].

Тарбия дар асоси анъанаҳо иборатанд аз: истифодаи фаъолонаи дастовардҳои қаҳрамонӣ, анъанаҳои ҷангии полкҳо ва дивизияҳои шӯҳратёри миллӣ барои нишон додани шучоати ҳарбӣ ва шаъну шарафи сарбозон; шинос кардан бо собикадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, иштирокчиёни амалиёти ҳарбӣ дар Афғонистон, ба ҷораҳои асосии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ; эҳё ва таъмини ворисӣ дар эҷод ва таҳияи намунаҳои либоси ҳарбӣ, нишонаҳои ҳарбӣ ва дигар рамзҳо ва гералдикаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғани гардонидани қардани расму оинҳои ҳарбӣ бо ҳисси ифтихор аз мансубият ба Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муайян ва асоснок қардани самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ кори сахл набуда, ба мураккабии масъалаҳои таснифот дар маҷмӯъ вобаста аст. Илова бар ин, таснифоти

самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон падидаи нодир ба ҳисоб меравад. Бо ҳадафи ниҳии худ, омодагии ҳимоятгари арзандаи Ватан бетағйир монда, он дар раванди ташаккули шахсияти ватандӯст, интиҳоби воситаҳо, шаклҳо ва усулҳои истифодашаванда хеле динамикӣ ба назар мерасад.

Ҳангоми таснифи самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ чудо кардани як қатор асосҳои муҳим мебошад. Ин имкон медиҳад, ки ҳам мазмуни ҳуди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ҳам самаранокии амалии он пурратар таҳлил карда шавад.

Самтнокии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро ҳамчун асос ба назар гирифта, се унсурҳои асосии он - тарбияи маънавий-сиёсӣ, ҳарбӣ-техникӣ ва ҷисмониро фарқгӯзорӣ кардан мумкин аст.

Ба усулҳои самти амалии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон мо боздид аз қисмҳои ҳарбии амалкунанда; баровардани рӯзномаҳои мавзӯӣ бахшида ба санаҳои муҳим; гузаронидани шабҳои ёдбуд барои собиқадорон ва пиронсолон; гузоштани гулчанбарҳо ба оташи ҷовидонӣ; вохӯриҳои хонандагон бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин вохӯриҳоро бо кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ оид ба масъалаҳои хизмати ҳарбӣ мансуб медонем.

Мақсади тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташаккул додани шахрвандӣ ва ватандӯстӣ дар хонандагон ҳамчун муҳимтарин арзишҳои маънавий-ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ташаккули сифатҳои касбӣ, маҳоратҳо ва омодагиро ба зуҳури ғайри дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа мебошад. Мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки бо ҳадафҳо ва вазифаҳои он муайян карда мешавад, аз хусусиятҳо, динамика ва сатҳи рушди ҷомеаи мо, вазъи иқтисодӣ, маънавий, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти он, масъалаҳои ташаккули хонандагон, тамоюлҳои асосии рушди ин раванд вобаста мебошад.

Ҳамин тариқ, зеро тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон мо ғайриҷамъияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамроҳангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар самти ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси олии садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шахрвандӣ, муҳимтарин уҳдадорҳои конститусиониро оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан мефаҳмам.

АДАБИЁТ:

1. Бачевский В. К вопросу о военно-патриотическом воспитании// Военные знания, 2011. №1. С.29-30.
2. Беспятова, Н. К. Военно-патриотическое воспитание детей и подростков как средство социализации / Н. К. Беспятова, Д. Е. Яковлев. - М.: Айрис-пресс, 2006. - 192 с.
3. Бублик Л. Военно-патриотическое воспитание: сущность и структура. - М.: Коммунист Вооруженных Сил, 1976, С. 9-10.
4. Военно-патриотическое воспитание молодежи: Проблемы и опыт. - М.: Патриот, 2001.
5. Гуськов, Ю.В. Военно-патриотическое воспитание как фактор оптимизации отношений государства и гражданского общества / Ю.В. Гуськов. - М.: МПСИ, 2010. - 311 с.
6. Железнова Л.Б. Концепция военно-патриотического воспитания молодежи. - М.: 2008.

САМТҲОИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТӢИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон ба таври ҷудонашаванда ба ҳам пайваст буда, дар раванди ғайриҷамъияти амалӣ бо мақсад, вазифаҳо, асосҳои маънавий-ахлоқӣ ва ҷаҳонбинӣ, принципҳо, шаклҳо ва усулҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ муттаҳид карда шудаанд. Хулоса карда мешавад, ки тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон ғайриҷамъияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамроҳангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар самти ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси олии садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шахрвандӣ, муҳимтарин уҳдадорҳои конститусиониро оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан мебошад.

Калидвожаҳо: шуури ватандӯстӣ, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, анъана, хонанда, ҳимояи Ватан, Қувваҳои Мусаллаҳ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, принципҳои тарбия.

НАПРАВЛЕНИЯ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются направления военно-патриотического воспитания учащихся общеобразовательных школ Таджикистана. Автор подчеркивает, что направления военно-патриотического воспитания учащихся неразрывно связаны и в процессе практической деятельности интегрируются с целями, задачами, морально-этическими основами и мировоззрением, принципами,

формами и методами военно-патриотического воспитания. Сделан вывод о том, что военно-патриотическое воспитание учащихся - это многогранная, планомерная, целенаправленная и согласованная деятельность государственных органов, объединений и общественных организаций по формированию высокого патриотизма, сильного чувства верности к Родине, готовности выполнять гражданский долг, важнейших конституционных обязательств по защите интересов Родины.

Ключевые слова: сознание патриотизма, военно-патриотическое воспитание, традиции, учащийся, защита Родины, Вооруженные силы, Республика Таджикистана, принципы воспитания.

DIRECTIONS OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS OF GENERAL EDUCATIONAL SCHOOLS OF TAJIKISTAN

The article examines the directions of military-patriotic education of pupils of secondary schools in Tajikistan. The author emphasizes that the directions of military-patriotic education of pupils are inextricably linked and in the process of practical activity are integrated with the goals, objectives, moral and ethical foundations and worldview, principles, forms and methods of military-patriotic education. It is concluded that the military-patriotic education of pupils is a multifaceted, systematic, purposeful and coordinated activity of state bodies, associations and public organizations to form high patriotism, a strong sense of loyalty to the Motherland, readiness to fulfill civic duty, the most important constitutional obligations to protect interests Homeland.

Key words: consciousness of patriotism, military-patriotic education, traditions, pupil, defense of the Motherland, Armed forces, Republic of Tajikistan, principles of education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раззоқов Х – унвонҷуи Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Варзоб. Ҷамоати Чорбоғ. Тел. 004042151

Сведения об авторе: Раззоқов Х – соискатель Института развития образования им. А. Джами. Адрес: Республика Таджикистан, р. Варзоб. Дж. Чорбоғ. Тел. 004042151

Information about the author: Razzoqov Kh. – applicant of the Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. Varzob region. Chorbog. Tel 004042151

САИДЗОДА А. Р.

ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТИ ЭСТЕТИКӢ ШАХС ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ ПЕДАГОГӢ

Инсоният аз замонҳои қадим аҳамият ва таъсири тарбияи эстетикиро дарк карда буд. Ба ақидаи баъзе мутафаккирон тавассути тарбияи эстетикӣ, бо роҳи барқарорсозии таносуб ва адолати иҷтимоӣ ҳатто ҷомеаро дигаргун сохтан имконпазир аст.

Мафҳуми тарбияи эстетикӣ бо мафҳуми эстетика (аз юнонии *aesthesis*-эҳсос, ҳиссиёт), ки ифодакунандаи яке аз соҳаи илмҳои фалсафӣ доир ба зебоишиносӣ мебошад, робитаи зич дорад [15].

Моҳияти тарбияи эстетикӣ аз ташкили фаъолияти гуногунранги бадеӣ-эстетикӣ барои хонандагон иборат аст, ки барои ташаккул додани қобилияти ба таври мукамал идрок намудан ва дуруст фаҳмидани зебоиву таносуб дар санъат ва ҳаёт, ба ҳосил намудани тасаввурот, фаҳмиш, завқ ва эътиқодҳои эстетикӣ, ҳамчунин ба инкишофдиҳии заминаҳои модарзодии эҷодкорӣ ва қобилиятҳои эҷодӣ равона гардидааст [14, с. 214].

Масири ташаккули таърихии афкори педагогии халқи тоҷик дар худ чун оина умеду орзу, қору пайкор, фалокату бадбахтиҳо, таназзулу парокандашавии халқияту давлатҳо ва аз ҳама муҳимаш дар муборизаҳои абадию маҳвонапазирӣ одамонро барои ҳаёт ва озодиву хушбахтӣ инъикос намудааст. Забонери, ки ба воситаи он тоҷикон тӯли тамоми таърихи мавҷудияти худ гуфтаанд ва навиштаанд, метавон ба таври гуногун ном бурд (авестой, паҳлавӣ, сугдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ ва ғайра), аммо он чиз мусаллам аст, ки тоҷикон ҳамеша бо забони башардӯстӣ, муҳаббат ва бародарӣ нисбат ба дигар халқҳо мегуфтанд ва мегуянд ва дар баробари ин насли наврасро низ доимо дар ин рӯҳия тарбия менамуданд. Таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик ҳеҷ гоҳ ба сари халқҳои дигар зуроварӣ ва тохтутоз накардааст, ва имрӯз халқи тоҷик воқеан ҳам метавонад бо ин ифтихор намояд.

Унсурҳои тарбияи эстетикиро, ки қисми муҳими китоби муқаддаси аҷдодон – «Авесто»-ро ташкил медоданд, дар китоби муқаддаси мусулмонон – Қуръони карим дарёфт кардан мумкин аст. Аз ин чунин хулоса бармеояд: сарчашмаҳои муҳими педагогикаи миллии мо матнҳои «Авесто», меъёрҳои ахлоқии Қуръон ва умуман – дини ислом мебошанд, ки дар худ заминаҳои амиқи маданияти миллии тоҷиконро ифода мекунанд [3].

Мақсади асосии «Авесто» - пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек – дар ривоятҳои қаҳрамони «Пирӯзнома», «Панднома» ва махсусан дар адабиёти классикии аз ибтидо то

интиҳо саршори ғояҳои башардӯстона ва мазмуни баланди тарбияи эстетикӣ, ифода ёфтааст. Ҳанӯз шоири бузурги тоҷик Абуабдулло Рӯдакӣ гуфта буд, ки бо роҳи зебоипарастӣ рафтани зарур аст, зеро маҳз бо ин роҳ озодиро ба даст овардан имконпазир мегардад:

*Омад баҳор хурам бо рангу бӯи тиб
Бо сад ҳазор зиннату ороиши наҷиб.....[2].*

Дар педагогикаи халқӣ тоҷик идеали эстетикӣ ташаккул ёфтааст, ки мазмуни асосии тарбияи эстетикӣ насли наврасро муайян мекунад. Ин идеал дар худ образи ҷамъбастишудаи таҷассумкунандаи мафҳуми зебоӣ ва нафосатро ифода мекунад. Дар зери мафҳуми зебоӣ мардум ба маъноӣ васеаш ҳаётро дар ташаккули доимӣ, ҳаракат ба сӯи инкишофу беҳбудӣ мефаҳмиданд. Сифатҳои зебоиро мардум дар ҳодисаҳои табиат, ҳаёти оилавӣ ва ҷамъиятӣ, муошират, меҳнат, хунарҳои бадеӣ, садоҳои ифоданок (мусиқӣ), ҳаракати аъзои бадани одам (ҳаракатҳои мавзун, рақсҳо), каломи бадеӣ мушоҳида мекарданд. Дар баробари ин ба мафҳуми зебоӣ он соҳаи ғайриҷамъиятӣ эҷодии одамон низ шомил мегардид, ки ба азхуднамоӣ ва дигаргунсозии воқеият аз рӯи қонунҳои зебоипарастӣ равона гардидааст. Мафҳуми зебоӣ дар худ инқори қабҳат ва бадқирдорӣ, бадшаклӣ, яъне инқори ҳамаи он чизеро муттаҳид менамояд, ки ба тасаввурот дар бораи зебоӣ ва шаъну эътибори инсон муҳолифанд, ба барқароршавии навгонӣ тараққиёт монеа мешаванд ва ба ошкоршавии зишт мусоидат мекунад. Доираи зуҳурот ва сарчашмаи зебоиро мардум пеш аз ҳама дар зебоиву таносуби хонадон, ҷиҳоз, сарулибос ва зару зевар медиданд. Самтнокии эстетикӣ ҳаёт дар композитсия ва меъморӣ имороти маишӣ зоҳир меёфт. Хусусиятҳои минтақаи аҳолинишин, ҷойгиршавии иморатҳои истиқоматӣ ва ғайриистіқоматӣ ба эътибор гирифта мешуд, намуди дохилии истиқоматгоҳ дар асоси талаботи шароити бехтарини ҳаёти оилавӣ орошта мегардид.

Эстетикаи хонаи истиқоматӣ, ҳавлӣ, умуман шароити маишӣ ба тарбияи кӯдакон таъсири мусоид мерасонад. Эстетикаи меҳнат ҳамчун қори дастаҷамъона ва самараноки оила ва ҷамъият, ҳамчун низому таносуби раванди меҳнат ва натиҷаҳои он фаҳмида мешуд.

Зебоии меҳнатро мардум дар маданияти баланди қор, дар маҳорати зуд ва дақиқ иҷро намудани он, дар муносибатҳои сидқии инсонӣ барои ғайриҷамъиятӣ коллективона муҳим медиданд. Аз рӯи зебоиву таносуби натиҷаҳои меҳнат одамон ба зебоии инсон баҳо медоданд: «натиҷаи қоратро ба ман нишон деҳ, ман мегуям, ки ту кистӣ». Меҳнате зебо ба ҳисоб мерафт, ки агар тоза, ихтиёрӣ ва озод, обхурда аз афкори ҷӯянда ва ҳамчунин дорои асоси маънавияю ахлоқӣ бошад. Ба ташаккули идеали эстетикӣ мардум ганҷинаи бузурги зебоӣ – табиати ихотакарда: қуллаҳои барфпуши кӯҳҳо ё бешазори хушманзара, теппазори фарроҳ, дарёчаҳои пурҷӯшу хурӯши кӯҳӣ ё дарёҳои орому паҳновари ҳамворӣ, гуногунрангӣ, тозагӣ ва шаффофӣ боду ҳаво таъсири ниҳоят бузург мебахшид. Зебоии табиат ҳамчун зебоии оливу мутлақ фаҳмида мешуд. Мардум табиатро тараннум мекарданд ва ин рӯҳияи онҳоро баланд бардошта онҳоро ба меҳнат, қору рафтори нек ҳидоят мекард, волидону калонсолон бошанд, намунаи муҳаббат ба табиатро дар тарбияи насли наврас нишон медоданд.

Дар асоси таҷрибаи бисёрасра мардум идеали зебоиро дар рафтор ва муошират низ офаридаанд. Заминаи онро фаҳмиши умумииinsonии некӣ, коллективизм ва фардгарой ташкил медоданд. Эстетикаи муошират талаботи маданияти гуфтор, рафтор, боназоқатӣ, ҳисси иззати нафс ва ғайраро муттаҳид мекунад.

Идеали зебоӣ ҳусни табиӣ инсонро дар бар мегирад. Он ҳамчун ваҳдати шакл ва мазмун фаҳмида шуда, эътироф, баҳои баланди ҳусни зоҳириро (бо махсусияти занона ва мардона) дар бар мегирифт.

Доираи ниҳоят фарроҳи зуҳури зебоӣ шакл ва жанрҳои мухталифи санъат, аз ҷумла хореография, санъати тасвирӣ, мусиқӣ, эҷодиёти бадеӣ ба шумор мераванд. Суруд чун дигар шаклҳои эҷодиёти шифоҳии халқ таъсири бузурги тарбиявӣ дорад. Он худшиносии мардумро ифода карда, ба ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас мусоидат менамояд. Забони асил ва возеҳи суруд, мазмуни амиқ ва оҳанги он имрӯз низ чун воситаи таъсирирасонӣ ба шуур ва ҳиссиёти кӯдакон истифода бурда мешавад, ки таъсири тарбиявӣ онро пурзӯр мегардонанд. Суруд ҳамзамон сарчашма ва воситаи ташаккул додани қобилиятҳои эҷодӣ мебошад. Тарбияи эстетикӣ кӯдак аз синни барвақтӣ оғоз меёбад. аввалин чизе, ки кӯдак ба таври мақсаднок ошноӣ пайдо мекунад – ин садои модар аст. Суруди алла – ин қадами аввалини шиносии кӯдак бо маданияти мусиқӣ ва каломи бадеӣ мебошад. Суруди алла дорои мазмуни амиқ ва вазифаи муҳофизатӣ аст, зеро каломи дар он садодиханда оҳанги тавалло дорад.

*Гандумаки ман, гандумаки ман,
Офтобаки ман, офтобаки ман!
Азизаки ман, дилу ҷони ман
Набераякам,
Шамъи тилои ман...*[11].

Ақидаҳо дар бораи тарбияи эстетикӣ аз замони бостонӣ сарчашма мегиранд. Тасаввурот дар бораи моҳияти тарбияи эстетикӣ, вазифаҳо ва мақсади он сар карда аз замони Афлотун ва Арасту то замони мо мунтазам тағйир ёфтааст. Ин тағйирот дар ақидаҳо бо рушди эстетика чун илм ва фаҳмиши моҳияти предмети он алоқаманд аст.

Файласуфони материалӣ (Д.Дидро ва Н.Г. Чернышевский) чунин мешумориданд, ки объекти эстетикаро ҳамчун фан зебоӣ ташкил медиҳад. Ва маҳз ин категория асоси системаи тарбияи эстетикиро ташкил медиҳад [12].

Ақидаҳо дар бораи тарбияи эстетикӣ, ки аз Юнони бостон сарчашма гирифтаанд, аз ҷониби маданиятҳои дигар низ қабул шудаанд. Дар давраи эллинизм ва эҳёи тамаддуни римӣ аҳамияти тарбияи эстетикӣ баланд мегардад, аммо дар раванди ташаккули адабию риторикӣ нақши мусиқӣ, ки ба хидматгори риторика табдил ёфта буд, паст мешавад [39]. Этикаҳои қадима дар бораи мазмун ва таъсири ахлоқии мусиқӣ нобоварино ба вучуд оварданд. Масалан, файласуф Диоген ва дертар Эпикур низ аз мавқеи эстетикаи бостонии мусиқӣ доир ба эпос ва аффектҳо баромад намуда, дар баробари ин маърифати мусиқиро бо сифатҳои субъективӣ психологӣ характери инсон алоқаманд медонад: мураккабии рӯҳи инсонӣ ба чунин вазъияте мусоидат мекунад, ки ҳамон як асари мусиқӣ ба одамони гуногун таъсири мухталиф мерасонад.

Нуктаи назар ба тарбияи эстетикиро дар асрҳои миёна бештар на дар асарҳои фалсафӣ, эстетикӣ, мусиқӣ ва педагогика, балки дар таълимот ва асарҳои динӣ рӯҳониён вохурдан мумкин аст. Тарбияи эстетикӣ ин давра бо ба ҳам наздикшавии фалсафа, санъат ва педагогика, бо ба ҳам наздикшавии тарбияи эстетикӣ, маънавӣ ва зеҳнӣ тавсиф дода мешавад. Навоварӣ дар тарбияи эстетикӣ асримиёнагӣ – ин худмушоҳидаи системавии психологӣ, худтаҳлилиномаӣ ва худтарбияи олами рӯҳӣ ба шумор меравад.

Натиҷаи муҳими давраи асримиёнагии таҳаввули назарҳо ба тарбияи эстетикӣ он мебошад, ки мусиқии тӯлӣ асрҳои зиёд дар баробари риёзиёт ва нучумшиносии ҳамчун илм дидабаромадшаванда аз нуктаи назари табиати эстетикӣ он воқеан ҳам ба «санъати мусиқӣ» табдил ёфт, тасаввуро дар бораи ҳаловати бадеӣ ба вучуд омад.

Замони нав тарбияи шахсияти нисбатан фаъол ва мустақилро талаб менамуд. Амалиягароӣ ва манфиатпарастӣ дар тарбияи инсонии «кордон» асосҳои муайянкунандаи педагогикаи файласуфи англис Чон Локкро ташкил доданд. Ӯ ба ташаккули ақида дар бораи таъсири муҳит ба раванди тарбия саҳми бузург гузошта, ҳамзамон аз нуктаи назари масъалаи аз ҷониби мо баррасишаванда тарбияи эстетикиро тақрибан сарфи назар намудааст, зеро ба имкониятҳои тарбиявии ҳам мусиқӣ, ҳам санъати тасвирӣ ва ҳам каломии мавзун шубҳа намуда, аз рӯйи тартиби аҳамиятнокии аввал тарбияи ақл, сипас тан (зебоии бадан) ва сони тарбияи рӯҳро мегузошт [8].

Қайд кардан муҳим аст, ки дар таърихи тарбияи эстетикӣ педагогҳои машҳур Я.А.Каменский ва И.Г.Песталотси саҳми арзишманд гузоштаанд. Ба ақидаи онҳо тарбияи эстетикӣ омилҳои муҳими таълими тарбиякунанда башумор меравад, зеро раванди маърифат ба андешаи онҳо аз идроки ҳиссӣ, мушоҳида, аёнӣ ва таҷриба оғоз меёбад, ҳадафи асосии раванди педагогӣ бошад, принсипи инкишофи мутаносиби инсон ба шумор меравад. Дар давраи маърифат масоили нави тарбияи эстетикӣ ва завқи эстетикӣ пешниҳод гардиданд, ибтидоӣ фардӣ-субъективӣ идроки эмотсионалии зебоӣ таъкид гардида буд.

Табиист, ки инкишофи афкори эстетикӣ ва нуктаи назар ба тарбияи эстетикӣ мухталиф буда, дар шароити муборизаи мавқеъҳои гуногун ҷараён мегирифт.

Ба аҳамияти тарбиявии санъат ва хусусан мусиқӣ, ки аз ҷониби маорифпарварони фаронсавӣ таъкид карда шудаанд, рӯ меоварем. Ш.Монтескё мавқеи мусиқиро дар тарбияи ҷунониҳои бостонӣ ва хусусан назарияи тарбияи мусиқавӣ Афлотун ва Арасту омӯхта ба ҳулосае меояд, ки мусиқӣ дорои хосияти тарбиятгари ахлоқ будан, муҳолифат ба бераҳмӣ дошта, табиати инсониро нармтар мегардонад.

К.А.Галветсий низ чунин мешуморад, ки санъат ба рушди ахлоқии шахсият мусоидат мекунад ва қобил аст, ки дар инсон «рағбати пурқувват» барангезад, таассуроти равшану қавӣ гузорад ва тахайюлоту фантазияи дар ин ҳангом бавучудодада шакли олии ҳаловати бадеиро ҳосил мекунад [13].

Д. Дидро ба зимаи ичрокунандаи асари мусикӣ рисолати тарбиятгарро мегузорад: ичрокунанда бояд завқи шунавандагонро то сатҳи мусикии хуб бардорад, на балки худ ба сатҳи завқи онҳо тобеъ шавад. Ягонагии тарбияи эстетикӣ ва маънавий принципи тарбияи Д.Дидро ташкил меод: вагарна метавон завқи баланд вале дили фосиқ дошт.

Ж.Ж.Руссо нуқтаи назари дигарро пешниҳод менамояд, ки қобили қабул аст. Санъат ба ақидаи вай қобил аст завқи эстетикиро тағйир диҳад, вале ба ахлоқи одамон таъсир расонида наметавонад [6].

Дар замони мо масъалаи тарбияи эстетикӣ, инкишофи шахсият, шаклгирии маданияти эстетикӣ вай яке аз вазифаҳои муҳимтарини мактаб аст. Ин масъала ба қадри кофӣ дар қорҳои педагог ва психологҳои хориҷӣ ва рус омӯхта шудааст. Аз ҷумла Д.Н.Чола, Д.Б. Кабалевский, Н.И. Кияшенко, Б.Т. Лихачев, А.С. Макаренко, Б.М. Неменский, В.А. Сухомлинский, М.Д. Таборидзе, В.Н. Шатская, А.Б. Шебро, М.Н. Флоровская, О.Н. Апанасенко, А.В. Потемкин ва дигарон [7].

Дар адабиёт раҳёфтҳои зиёду мухталиф ба таърифи мафҳумҳо, интиҳоби роҳу воситаҳои тарбияи эстетикӣ мавҷуданд. Баъзеи онҳоро дида мебароем.

Дар китоби «Масъалаҳои умумии тарбияи эстетикӣ дар мактаб», ки дар зери таҳрири мутахассиси шинохтаи тарбияи эстетикӣ В.Н.Шатская нашр шудааст, чунин мазмун омадааст: «...педагогика тарбияи эстетикиро чун тарбияи қобилияти ба таври мақсаднок дарк кардан, ҳис намудан ва дуруст фаҳмидану баҳо додан ба зебоӣ дар олами ихотакарда – дар табиат, дар ҳаёти ҷамъиятӣ, меҳнат ва падидаҳои санъат дида мебарояд» [16, с. 22].

Дар лугати мухтасари эстетика тарбияи эстетикӣ чун «системаи ҷорабиниҳои барои дар одам ҳосил намудан ва мукамал гардонидани қобилияти дарк, баҳодиҳӣ ва офаридани зебоӣ дар ҳаёт ва санъат равонагардида» таъриф дода шудааст [5].

Дар ҳардуи ин таърифҳо суҳан дар бораи он меравад, ки тарбияи эстетикӣ бояд дар инсон қобилияти идрок намудани зебоӣ дар санъат ва ҳаёт, дуруст фаҳмидан ва баҳо додан ба онро ҳосил намояд ва ташаккул диҳад. Таъкид карда мешавад, ки тарбияи эстетикӣ набояд танҳо ба вазифаҳои мушоҳидавӣ маҳдуд шавад, он бояд ҳамчунин қобилияти офаридани зебоиро дар санъат ва ҳаёт ташаккул диҳад. Б.Т. Лихачев дар китоби худ «Назарияи тарбияи эстетикӣ хонандагон» ба таърифи додаи К.Маркс таъя мекунад, ки чунин аст: «Тарбияи эстетикӣ – ин раванди мақсадноки ташаккул додани шахсияти аз нигоҳи эҷодӣ фаъоли кӯдак мебошад, ки қобилияти дарк кардан ва баҳо додан ба зебоӣ, фоҷиа, мазҳака ва зишти дар ҳаёт ва санъат, зиндагӣ ва эҷод кардан аз рӯйи «қонунҳои зебоӣ»-ро дорад» [10, с. 51].

Муаллиф нақши муҳим доштани таъсиррасонии мақсадноки педагогиро ба рушди ҷанбаи эстетикӣ кӯдак таъкид мекунад. Масалан, ташаккул додани муносибати эстетикӣ ба олами ихотакарда ва санъат дар кӯдак, чун ташаккулдиҳии ақли ӯ, ҳамчун раванди идоранашаванда, номуташаккил ва худ ба худ ҷараёнгиранда, имконпазир аст. Бо зухуроти эстетикӣ ҳаёт ва санъат кӯдак вохурда аз ягон ҷиҳати эстетикӣ инкишоф меёбад. Вале ҳамзамон кӯдак моҳияти эстетикӣ ашёҳоро дарк намекунад ва ташаккули қисман аз тамошову вақтхушӣ ва бе даҳолати беруна сарчашмагирӣ, метавонад дар кӯдак оиди ҳаёт, арзишҳо ва идеалҳо тасаввуроти дурустро ба вучуд оварад. Б.Т. Лихачев чун дигар педагог ва психологҳои зиёди дигар чунин мешуморад, ки танҳо таъсири мақсадноки педагогии эстетикӣ тарбиявӣ, ҷалб намудани кӯдакон ба фаъолияти мухталифи эҷодию бадеӣ қобил аст, соҳаи сенсории онҳоро ташаккул диҳад, фаҳмиши амиқи зухуроти эстетикиро таъмин намуда то дарки санъати ҳақиқӣ, зебоии олами ихотакарда ва зебоии инсон боло бардорад [9].

Таърифҳои зиёди мафҳуми «тарбияи эстетикӣ» мавҷуд аст, вале танҳо якчандтои онҳоро баррасӣ намуда, дар айни замон нуқтаҳои асосии муайянқунандаи моҳияти онро ҷудо намудан мумкин аст.

Аввалан, он раванди мақсадноки таъсиррасонӣ ба хонандагон аст. Дувум, он шаклгирии қобилияти дарк кардан ва дида тавонистани зебоӣ дар ҳаёт ва санъат ва баҳо додан ба он аст.

Сеюм, тарбияи эстетикӣ – ин ташаккул додани завқ ва идеали эстетикӣ шахс аст. Ва чаҳорум, он инкишофдиҳии қобилият ба эҷод кардан ва сохтани зебоӣ аст.

Нуқтаи назари дигар ба масъалаи тарбияи эстетикӣ аз ҷониби Э.В. Илеников [7, с.92] пешниҳод карда шудааст, ки дар кӯдакон ташаккул додани қобилияти ба олам бо ҷашми дигар нигаристан, қобилияти ҳамҳисшавӣ маҳаки марказии онро ташкил медиҳад. Бешубҳа санъат дар ин ҷода нақши муҳимро мебозад.

Чуноне, ки маълум аст, таҷрибаи эстетикӣ инсоният ғанӣ ва гуногунранг аст. Сарчашмаҳои донишҳои эстетикӣ аз амиқтарин давраҳои таърихи инсоният об меҳӯрад ва ба таърихномаҳои таълимоти эстетикӣ муроҷиат карда, мо ба зудӣ ба хулосае меоем, ки онҳо натиҷаи раванди тӯлонии ҳамкориҳои эстетикӣ одам бо олами ихотакардаи ӯст. Дар айни замон, майл ба зебоӣ ва кӯшиши доимӣ ба дарёфти таносубу мувозинат яке аз қонунҳои асосии табиати инсонист, ки аз азал парвардигор онро дар вучуди мо офаридааст, то дар симои инсон мавҷуди ирфонӣ, чӯянда, тобеъкунандаи рафтори худ ба фаҳмиши неки ва ҳискунандаи нозуқиҳои зебоии аторофро созад. Сарфи назар аз он, ки ба таври умумӣ инсоният бо он роҳи нишондодаи парвардигори худ нарафтааст, одамон ба ҳар ҳол дар табиат ва ҳаёти ҷамъиятӣ дарёфт намудани арзишҳои мухталифи эстетикиро омӯхтаанд.

Дар шароите, ки худӣ воқеият мунтазам арзишҳои навро ба вучуд меоварад, одам дар тури асрҳо кӯшиши дарёфти меъёрҳои объективӣ завқи эстетикӣ, меъёрҳои баҳодихӣ ба қимати эстетикӣ ин ё он асарро кардааст, ё ба таври дигар гӯем, дар болои ҳалли масъалаҳои муҳимтарини эстетикӣ кор бурдааст. Ҳама мушқилоте, ки одам дар ин роҳ дучор омадааст, аз ҷониби ӯ ҳамчун объекти тадқиқот баҳо дода шуд, ки вай онҳоро бо назардошти дарёфти монандиашон ба таҷрибаи ҳаётии хеш ва тасаввурот дар бораи зебоӣ, ки бешубҳа ба таври азали аз ҷониби парвардигор ҳамчун яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини нерӯи ҳаётии инсон ба таври ҳадафнок офарида шудааст ва бояд барои одамон натавон ба сифати предмети ҳаловати эстетикӣ, балки инчунин ба сифати яке аз воситаҳои маърифати ҳаёт баромад намояд, ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор дод. Ҳамаи ин нисбати донишҳои эстетикӣ талаботи ҷиддӣ ва зарурати шарҳи масъалаҳои зерӣ салоҳияти эстетика қарордошта, ё ба таври дигар гӯем, зарурати ташаккули марҳаланоки эстетикаро ҳамчун соҳаи мустақили илм ба вучуд овард [1, 15].

Пас, эстетика чиро меомӯзад, доираи масъалаҳои он кадомаст ва хусусиятҳои хоси предмети илми эстетика дар чӣ зоҳир мегардад? Аз он оғоз мекунем, ки афкори эстетикӣ ҷаҳонӣ тури ҳазорсолаҳо диққати худро ба ба масъалаҳои зебоӣ ва завқи эстетикӣ, ба масъалаҳои шарҳи фалсафии санъат, эстетикаи маишат ва муносибатҳои инсонӣ ва ҳамчунин ба баргарафнамоеи омиёнагардонӣ дар шарҳи зухуроти мухталифӣ эстетикӣ мутамарказ гардонидани буд. Ба таври дигар гӯем, эстетика – ин илми завқ ва безавқӣ ба зебоист, ки тури асрҳо ба инсон ҳаловат бурдан аз зебоӣ ва аз рӯи арзишаш баҳо додан ба онро меомӯхт, ҳамзамон ҳисси зебоӣ ба таври зич бо ахлоқ марбут аст, зеро зебоӣ аксаран ба сифати як навъ танзимкунандаи муносиботи байниҳамии инсонӣ низ баромад мекунад. Тарбияи зебоӣ ҳамзамон тавассути зебоӣ инкишоф додани қобилият ба эҷодкорӣ, ба офаридани арзишҳои маънавий аст, зеро асоси идроки эстетикиро қобилияти инсонии эътино намудан ба зебоӣ ва офаридани асарҳои санъат аз рӯи қонунҳои он ташкил медиҳад [1,25].

Эстетика – ин санъати дуруст дарк кардан ва баҳо додан ба ба ганҷинаи бузурги арзишҳои маънавии олам, фаҳмидани моҳият ва зебоии онҳо аст [4]. Дар инҷо нақши дигари муҳимро завқи эстетикӣ, яъне хусусияти аз нигоҳи эстетикӣ муҳимми шахс мебозад, ки дар раванди муоширати ӯ бо санъат шакл мегирад ва рушд мекунад. Зимнан дараҷаҳои завқ беҳисобанд, зеро он аз сифатҳои зиёди инсонии ҳам модарзодӣ ва ҳам дар натиҷаи таълим ва тарбия ба вучудодадаи ба таври умумӣ муайянкунандаи самти ҷаҳонбинии эстетикӣ ӯ вобастагӣ дорад. Ҳиссиёти эстетикӣ ҳамеша дар инсон майлҳои ахлоқӣ ва аклониро бедор мекунад ва ҳамин тавр аз мавҷудияту дараҷаи ташаккули онҳо бевосита дараҷаи зиёӣ будани ӯ низ вобастагӣ дорад. Мавҷудияти чунин ҳиссиёт одатан бо ҳолати низоми ботинӣ ва таносуби равонӣ тавсиф дода мешавад, ки бо шарофати афзалият пайдо намудани идеалҳои олии умумии инсонӣ дар шуури одам ба вучуд меояд. Онҳо одамро бо ҳисси хушҳолӣ аз инсон будан ошно намуда, ба идроки нисбатан амиқи моҳияти мавҷудияти худ, зебоӣ ва нотакрорӣ ҳаёт мусоидат мекунад. Маданияти эстетикӣ ва бадеӣ – яке аз муҳимтарин унсурҳои таркибии сиришти инсон аст, тарбияи эстетикӣ қобилиятҳои эҷодӣ ҳар як инсонро дар алоҳидагӣ ҳамоҳанг месозад ва ташаккул медиҳад, он ҳамзамон роҳнамои ниҳоят муҳими рушди тамоми ҷамъият ба шумор меравад. Эҳтимол маҳз ҳамроҳшавии шумораи зиёди одамон ба ганҷинаи ҷаҳонии маданият ва санъат шартӣ зарурии дастрасӣ ба ҳадафи ниҳонии тарбияи эстетикӣ, яъне ташаккули шахсияти комили аз нигоҳи эҷодӣ рушдкарда ва аз рӯи қонунҳои адолату зебоӣ зиндагикунанда аст. Тавассути чунин ҳолати равонӣ интиқоли ганҷинаи равонии инсоният ба сохтори ботинии шахсият зудтар амалӣ мешавад, ҷаҳонбинии ӯ ғанӣ, қобилияти идрок ва фаҳмиши дурусти зухуроти олами ихотакардааш фаррох мегардад.

Мутаассифона, рушди самтҳои мухталифи афкори эстетикӣ ҷаҳонӣ доимо ниҳоят номуназзам ҷараён мегирӣфт ва имрӯз низ чунин ҷараён гирифта истодааст. Масалан,

хусусияти бағоят характерноки ҷаҳонбинии мардуми ғарб дар он ифода меёбад, ки аҳамияти ҳар як ҷаҳонбинии инсониро онҳо аз рӯйи таъсири бевоситаи он ба бучаи шахс баҳо медиҳанд, ки ин ба аз ҳад зиёд тичоришавии маданияти ғарб оварда расонидааст, ин бошад дар навбати худ ба масоили эстетикаи маҳаллӣ таъсири ниҳоят нохуб гузоштааст. Дар аксари давлатҳои Ғарб тарбияи эстетикӣ аҳоли танҳо дар намуди умумии он амалӣ мегардад, ба аз ин он дар принципҳои ҳавобаландии ба худ хос асос ёфтааст ва аз ин рӯ, одатан арзишҳои эстетикӣ дигар, масалан арзишҳои эстетикӣ тамаддуни исломӣ ва монанди онро қабул намедорад. Дар баробари ин эстетикаи бисёрҷеҳраи Ғарбӣ консепсияи мазмуну моҳиятан ягона надошта танҳо чун маҷмуи қонуни қоидаҳои алоҳидаи аз ҷониби идеалҳои муҷаррад (абстрактӣ) ва арзишҳои шартӣ муайяншуда фаҳмида мешавад, ки ҳаҷун қоидаи вобаста аз тағйирёбии муди зудҷараён бо суръат иваз мешаванд. Ақидаҳои «мутахассисон эстетикҳо»-и ғарбӣ бисёр вақт ниҳояти бемаъноӣ мебошанд ва он чизе, ки ҳаҷун муборизаи нуқтаҳои назари гуногун шуморида мешавад, ҳангоми баррасии ҷиддӣ бештар на тафовути моҳиятӣ, балки ҳаҷин тавр, ҳаҷун натиҷаи рағбатҳои мухталифи терминологӣ намоён мешаванд. Маҳз дар доираи чунин намуд «консепсияҳои эстетикӣ» дар бораи санъат тасаввуроти нодуруст ба вучуд меояд, ки гуё он қадом як қизи беашёи воқеияти шинохташавандаро ифоданақунанда, қадом як арзиши худ ба худ муқаммалӣ зебоиву ахлоқро раҳнасосанда, ваҳдати шакл ва мазмуно нестқунанда аст. Дар баробари арзишҳои маданияти ҷаҳонӣ дар асрҳои гузашта аз ҷониби устодони воқеан ҳаҷму бузурги Ғарб офаридашуда ва қисман барқарормондаи аҳамияти умумиинсонидошта ва то қунун моҳияти хешро ҳифзнамуда, мутаассифона дар он қойи ақнун зухуроти мухталифи эрзатс-маданият номидашаванда васеъ паҳн гаштааст, ки ба безавқии қомил майлон дорад ва ҳатари ба қомилан ҳилофи худ мубаддал гардидани маданияти онқоиро ба бор овардааст

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев Ш. Современный ислам в политике и идеологии (на таджикском языке). Душанбе: Ирфон, 1999. – 152 с.
2. Абуабдулло Рудаки. Стихи. Сталинабад, 1954.
3. Авесто. Перевод из пехлевийского дари (тадж. язык). Перевод профессора И.М.Стеблина-Каменского и введение В.А. Лившица: -Душанбе: Адиб, 1990. - 176с.
4. Аринина Н.Л. Эстетическое сознание (Сущность и функционирование в условиях развитого социализма: опыт социологического исследования в условиях развитого социализма). Автореф. док. дис. М., 1979. - 32 с.
5. Безрукова В.С. Педагогика профессионально-технического образования. Актуальные проблемы: тексты лекций / Свердлов. инж.-пед. ин-т. – Свердловск, 1991.–212с.
6. Дворцов А. Т. Жан Жак Руссо. — М.: Наука, 1980. — 112 с.
7. К беседе об эстетическом воспитании // Школа должна учить мыслить. – М. – Воронеж, 2002. С. 91-94.
8. Липский В.Н. Эстетическая культура и личность. М.: Знание, 1987. -128 с.
9. Лихачев Б. Т. О функциях эстетического воспитания и критике буржуазных художественно-педагогических концепций. М., 1971, 26с.
10. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников. – М.: Просвещение, 1985. – С. 51. - 280 с.
11. Лутфуллоев М. Национальное достоинство (на тадж.яз), Душанбе.: Сарпараст».2003. -287 с.
12. Пирадов А.В. Эстетическая культура личности. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1979.-176с.
13. Саидов А. Р. Асосҳои ташаккули маданияти эстетикӣ омӯзгори оянда. Душанбе-2010-70 с.
14. Саидов А.Р. Формирование эстетической культуры будущих учителей в процессе педагогической практики // Душанбе - 2014- 124 с.
15. Силин М. А. К. А. Гельвеций -выдающийся французский философ-материалист XVIII в. - М., 1958. 195 с.
16. Скрипин А.Г. Подготовка студентов педагогических вузов к использованию различных видов искусств в воспитании учащихся: Автореф. канд. дис. -Ташкент, 1985.- 17 с.
17. Фешина Р.Я. Эстетическое образование и воспитание будущего учителя в педагогическом вузе (на материале факультета общих профессий): Автореф. канд. дис. Казань, 1975. - 27 с.
18. Шацкая В.Н. Общие вопросы эстетического воспитания в школе. – М.: Советская педагогика, 1976. - С. 22.

ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТИ ЭСТЕТИКӢИ ШАХС ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ ПЕДАГОГӢ

Нуқтаи назар ба тарбияи эстетикӣ дар асрҳои миёна бештар на дар асрҳои фалсафӣ, эстетикӣ, музикӣ ва педагогика, балки дар таълимот ва асрҳои динии рӯҳонӣ вохурдан мумкин аст. Тарбияи эстетикӣ ин давра бо ба ҳаҷму наздикшавии фалсафа, санъат ва педагогика, бо ба ҳаҷму

наздиқшавии тарбияи эстетикӣ, маънавӣ ва зеҳнӣ тавсиф дода мешавад. Навоварӣ дар тарбияи эстетикӣ асримиёнагӣ – ин худмушоҳидаи системавии психологӣ, худтахлилнамояи ва худтарбияи олами рӯҳӣ ба шумор меравад.

Натиҷаи муҳими давраи асримиёнагии таҳаввули назарҳо ба тарбияи эстетикӣ он мебошад, ки мусиқии тӯлӣ асрҳои зиёд дар баробари риёзиёт ва нучумшиносии ҳамчун илм дидабаромадашаванда аз нуқтаи назари табиати эстетикӣ он воқеан ҳам ба «санъати мусиқӣ» табдил ёфт, тасаввур дар бораи ҳаловати бадеӣ ба вучуд омад.

Калидвожа: таълим, тарбия, зебопарастӣ, методҳо, эстетика, эҷодкорӣ, тиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНОЙ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Точку зрения эстетического воспитания в Средние века можно найти не в философских, эстетических, музыкальных и педагогических трудах, а в религиозных учениях и произведениях жрецов. Эстетическое воспитание этого периода характеризуется сближением философии, искусства и педагогики, сближением эстетического, духовного и интеллектуального образования. Новшеством средневекового эстетического воспитания является систематическое психологическое самонаблюдение, самоанализ и самовоспитание духовного мира.

Важным итогом средневекового периода развития взглядов на эстетическое воспитание является то, что на протяжении многих столетий наряду с математикой и астрономией, считавшимися науками, с точки зрения своей эстетической природы музыка фактически стала «искусством искусства», музыка», родилась идея художественного удовольствия.

Ключевые слова: обучение, воспитание, красота, методы, эстетика, творчество, хорошее мышление, хорошая речь, хорошее поведение.

FORMATION OF PERSONAL AESTHETIC CULTURE AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

The point of view of aesthetic education in the Middle Ages can be found not in philosophical, aesthetic, musical and pedagogic works, but in religious teachings and works of priests. Aesthetic education of this period is characterized by convergence of philosophy, art and pedagogy, convergence of aesthetic, spiritual and intellectual education. Innovation in medieval aesthetic education is the systematic psychological self-observation, self-analysis and self-education of the spiritual world.

An important result of the medieval period of the development of views on aesthetic education is that, for many centuries, along with mathematics and astronomy, considered as a science, from the point of view of its aesthetic nature, music actually became the "art of music", the idea of artistic pleasure was born.

Keywords: education, training, beauty, methods, aesthetics, creativity, good thinking, good speech, good behavior.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Аҳмадшо Раҳматшо – н.и.п., дотсенти кафедраи педагогика ва психологияи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Адрес: Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева17/6. Тел. моб.: (+992) 918-25-02-03. Суроғаи эл.: ahmadsho1984@list.ru

Сведения об авторе: Саидзода Аҳмадшо Раҳматшо – к.п.н., доцент кафедри педагогикаи ва психологияи Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева17/6. Моб. тел.: 918-25-02-03. Электронный адрес.: ahmadsho1984@list.ru

Information about the author: Saidzoda Akhmadsho Rakhmatsho – PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy and Psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. Mob. Phone: (+992) 918 25 02 03. E-mail: ahmadsho1984@list.ru

ШАРИПОВА М. Ё.

АНАЛИЗ САМОСОЗНАНИЯ КАК ЯВЛЕНИЯ, СПОСОБСТВУЮЩЕГО РАЗВИТИЮ ЛИЧНОСТИ

Изучение самосознания является универсальной проблемой во все времена, поскольку от нее зависит существование социальной личности. Самосознание является осознанием личностью себя, своего поведения, мыслей, мотивов, своих интересов и ценностей. Это высший уровень развития сознания, которая связана со стремлением к самостоятельному самопознанию, самооцениванию, самоотношению, саморегуляции, самоизменению, саморазвитию и самосовершенствованию личности в целом. Являясь социально-психологическим явлением самосознание выступает в качестве предмета изучения нескольких наук, в том числе философии, социологии, психологии, педагогики и др. Её

изучение охватывает возрастной диапазон длиною в жизнь, которое находится в переплетении со всеми жизненными сферами личности.

Самосознание представляет собой сложный психический процесс, сущность которого состоит в восприятии личностью многочисленных образов самой себя в разнообразных ситуациях деятельности и поведения, в различных формах взаимодействия с другими людьми и в соединении этих образов в единое целостное образование, понятие «Я», нередко называемое «Я концепцией» или представлением о собственной индивидуальности [2]. Объектом самосознания является сама личность, ее индивидуальность и субъективная составляющая восприятия окружающей реальности, в то время как сознание ориентировано на объективный внешний мир, на социум [3; 8]. Анализ самосознания в данном ключе позволяет говорить о том, что восприятие окружения, преломляется во внутреннем мире, выстраивается индивидуально-субъективный образ себя, своих качеств, особенностей, своей идентичности, своей социальной роли, способностей, мотивов, представлений и ментальности.

С.Л. Рубинштейн говорит о весомом вкладе самосознания в развитии личности - «Без сознания и самосознания не существует личности. Личность как сознательный субъект осознает не только окружающее, но и себя в своих отношениях с окружающими. Если нельзя свести личность к ее самосознанию, к «я», то нельзя и отрывать одно от другого. Поэтому последний завершающий вопрос, который встает перед нами в плане психологического изучения личности, - это вопрос о ее самосознании, о личности как «я», которое в качестве субъекта сознательно присваивает себе все, что делает человек, относит к себе все исходящие от него дела и поступки и сознательно принимает на себя за них ответственность в качестве их автора и творца. Проблема психологического изучения личности не заканчивается на изучении психических свойств личности - ее способностей, темперамента и характера, она завершается раскрытием самосознания личности» [9].

Развитие самосознания находится в прямой связи с развитием сознания, соответственно, развитие одной из них способствует развитию другой. Развитие индивидуального или общественного сознания может способствовать общественному развитию, нейтрализации стереотипов, личностной и национальной идентичностей и ментальности.

Ученые едины во мнении, что процесс развития самосознания непосредственно связано с развитием личности и что одно выступает предпосылкой развития другого. Самосознание способствует не только пониманию себя и своего поведения, но и развитию отдельных свойств личности, тем самым выступая в качестве платформы для ее развития в целом. Анализ самосознания как социально-психологического явления показал, что оно является интегральным феноменом и включает в себя несколько аспектов, среди которых выделяют когнитивный, эмоционально-оценочный и поведенческий.

Так, когнитивный аспект самосознания включает в себя знания о себе, личностную идентификацию, дифференциацию себя от других, «Я образ» и «Я концепции» (Я - идеальное, Я - реальное, Я - актуальное и т.д.) в интеграции составляющие самопознание личности. Данный компонент самосознания отвечает за систему знаний о себе, рефлексии и саморефлексию, осмысление и аналитику, которые детерминируют развитие личности в обществе и формирование субъекта деятельности как активного строителя себя и своей жизни.

Эмоционально-оценочная составляющая самосознания включает в себя оценку представления о себе как личности, оценивания себя в зависимости от восприятия своих способностей, своей роли, важности, значимости и личностных свойств, которые интегрируются в самооценку личности. Выполняя защитную функцию адекватная самооценка, как составляющая оценочный аспект самосознания, выступает регулятором поведения личности, самоорганизации, самокритики, соответствующих реагирований, как на внешние, так и на внутренние раздражители, формируя совладающее поведение личности. Это в свою очередь может способствовать стремлению личности к изменению себя, формированию положительных и корректированию отрицательных своих качеств, а также активности, способствующей саморазвитию, из которой вытекает поведенческая составляющая самосознания.

Поведенческий аспект самосознания отвечает за соответствующее реагирование, форму и стиль поступка на тот или иной раздражитель, за совладающее, контролируемое/не контролируемое поведение личности, что в свою очередь также затрагивает мотивационную сферу личности. Сферу самовоспитания эмоционально-поведенческих реагирований

личности также можно отнести к поведенческому компоненту самосознания личности, которая лучше формируется под влиянием позитивного опыта, в результате работы над собой, над своими способностями, навыками, личностным ростом и самосовершенствованием.

Самосознание - это феномен, формирование которой базируется на основе личного жизненного опыта субъекта и ее развитие, и формирование содержательно проявляются в двух плоскостях измерения - качественном и уровневом.

В развитии самосознания В.В. Столин выделяет 3 уровня [13]:

1. Человек как организм - понимание себя как физикального носителя, понимания своего тела, физических возможностей, способностей, отношения к своему телу, ее оценивания и др.;

2. Человек как социальный индивид - понимание себя как части социума, как ее составляющей, как носителя социума, в целом филогенеза и в частности онтогенеза;

3. Человек как личность - понимание себя не только как составляющей части социума, но и сепарирования себя как отдельного уникаума, индивидуальности, как человека ответственного, строящего свою жизнь, развивающего себя, свое микро и макроокружение, что импонирует идее настоящей статьи.

В.С. Мухина, в данном ключе, использует понятие самосозидание и указывает на то что оно способствует развитию личности и ее самосознанию, которая формируется в зависимости от среды, к которой принадлежит эта личность [5]. Необходимо отметить, что окружение играет важную роль в формировании самосознания и развития личности. Окружение выступает тем фактором, который имеет колоссальное содержательное и качественное влияние на личность, на формирование определенных ее качеств. Поэтому при анализе и изучении самосознания как способствующего фактора развитию личности важно изучение и окружающей ее среды, в которой личность живет, растет, воспитывается, учится и работает.

В развитии самосознания и личности важным моментом также является феномен социализации как процесса становления социального я, посредством которого индивид усваивает социальные и культурные паттерны, выступающие в качестве детерминант развития личности, ее ценностей и жизненных ориентаций. Это процесс, благодаря которому происходит усвоение норм, свойств, знаний, которые преломляются во внутреннем мире личности и проявляются в субъективно-индивидуальной форме, отражаясь в становлении самосознания личности. Как процесс, составляющий необходимую основу для становления и развития самосознания, социализация выступает неотъемлемой составляющей в формировании определенного «Я образа» и развития личности.

Наравне с положительной детерминантой развития самосознания, важно помнить и об изнаночной стороне, что при десоциализации личности формируются психосоциальные, деструктивные ее качества, в том числе дезадаптивность, дезорганизованность, асоциальные и антисоциальные поведения, разрушающее, нередко и саморазрушающее, аутоагрессивное поведение, выступающие как барьеры в развитии самосознания личности и ее активной социальной позиции, ее активной роли в саморазвитии и построение своей жизни. Десоциализация считается деградацией личности и утратой социального опыта, когда у человека возникают сложности в возможной самореализации и человек начинает пересматривать свои взгляды во вред себе, как правило, в большинстве приводящие к отрицательным последствиям. Однако пересмотр взглядов, образа жизни, ценностей и установок содержательно имеющее адекватное русло обычно, соответственно, приводят к ресоциализации личности, включающей в себя самовоспитание и саморазвитие личности. Десоциализация происходит при неправильной социализации личности и имеет свои уровни проявления, от легкой - коррегируемой, до более тяжелых форм, способствующих изменениям психики. Поэтому при развитии самосознания крайне важно соответствующее развитие социализации и придания этому процессу необходимого внимания.

В направлении факторов формирования самосознания и развития личности важно также помнить о временной детерминации самосознания. Самосознание, проявляется не сразу, а формируется в процессе определенного времени, проходит несколько этапов и возникает в период, когда ребенок начинает выделять себя в качестве субъекта своих действий [1]. Временная составляющая процесса становления самосознания является сугубо индивидуальной и разнится в зависимости от вышеупомянутых факторов. Возникновение самосознания связано с определенным уровнем развития сознания, что является необходимым условием существования и становления личности [15]. Это осознание себя как

субъекта деятельности, своеобразного строителя своей жизни. Анализирующего свое прошлое и в зависимости от приобретенного опыта, потребностей, планов, мотивов и предвосхищения будущего строит свои планы, развивает себя, свое окружение, свою жизнь тем самым самосовершенствуется. Это явление, которое формируется в процессе жизни, и активный период приходится примерно на время начала осознанности личности, когда ребенок начинает себя как телесно, так и психологически понимать, оценивать, строить отношения и когда растет самостоятельность.

Это то время, когда важно обратить соответствующее внимание воспитанию ребенка, развитию и формированию у него тех или иных соответствующих личностных качеств, особенностей, способностей, навыков, знаний и т.д. Заложить основу для развития виденья, мировоззрения, ценностей и нравственности. Привить любовь к чтению и к обучению в школе. Воспитать уважительное отношение к окружающим. Помочь в формировании своей точки зрения и самостоятельности. Содействовать в подготовке почвы для развития социального интеллекта, уровня адаптируемости личности к среде, к адекватному развитию самосознания, субъектности, ответственности и к ее самосовершенствованию.

Самосознание тесно связано с рефлексией и формируется в зависимости от личностных качеств, способностей, воспитания, микро и макросоциума на определенной ступени развития личности под влиянием образа жизни, который требует от человека самоконтроля собственных поступков и действий, принятия полной ответственности за них [14].

На основе приведенного можно обобщить, что самосознание при соответствующем ее развитии способствует самостоятельности, активности личности, рефлексии, субъектности и ее ответственности за себя, свои поступки и свою жизнь. Рассмотренные аспекты самосознания подтверждают идею статьи о том, что данный феномен выступает как явление, не только способствующее развитию личности, оно еще является и регулятором личности (фактор формирования ее ценностей, жизненных ориентаций, мотивов, поведения, жизни и т.д.) в целом. Это сложное образование, изучение которой считается важным и требует комплексного подхода и знаний смежных наук. Соответственно из этого вытекает важность учета детерминирующих факторов, способствующих становлению самосознания личности и ее развития в процессе жизни. Приложить усилия и создать соответствующие условия, гарантирующие адекватное развитие сознания, самосознания и личности как активного деятеля, так как в глобальном масштабе это дает определенные гарантии для воспитания не только социально-психологически здоровых членов общества, но и процветания и развития самого общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. М., 1977.
2. Болотова А.К., Башкин Е.Б. Самосознание и развитие личности как «особый временной момент» // Культурно-историческая психология. 2009. Том 5. № 1. С. 19-27.
3. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. М., 1982.
4. Игнацкая, О.Е. Просоциальная направленность личности и методы ее изучения / О.Е. Игнацкая. - Минск: А.Н. Варакин, 2015. - 130 с.
5. Мухина В.С. Собрание сочинений. Т. 1: Личность: Мифы и Реальность. Екатеринбург, 2007.
6. Общая психология. В 3 т. Т. III. Психология личности: учебник /Р.С. Немов. - 6-е изд., перераб. и доп. - М. - : Юрайт, 2014. - 739 с.
7. Поликарпов, В.А. Психология личности [Электронный ресурс]: курс лекций / В.А. Поликарпов, О.Г. Ксёнда. - Минск: БГУ, 2015.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т. 2. М., 1989.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб., 1998. - 635с.
10. Слотина, Т.В. Психология личности: учебное пособие /Т.В. Слотина. - 2-е изд., перераб., и доп. - СПб.: Питер, 2017. - 448 с.
11. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. М., 1989.
12. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. М., 1972.
13. Столин В.В. Самосознание личности. М., 1983.
14. Философский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. 1983.
15. Философская Энциклопедия. В 5-х т. - М.: Советская энциклопедия. Под редакцией Ф.В. Константинова. 1960-1970.
16. Чамата П.Р. К вопросу о генезисе самосознания личности // Проблемы сознания: Материалы симпозиума. Март-апрель 1966 / Отв. ред. В.М. Банщиков. М., 1966.
17. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. М., 1977.

АНАЛИЗ САМОСОЗНАНИЯ КАК ЯВЛЕНИЯ, СПОСОБСТВУЮЩЕГО РАЗВИТИЮ ЛИЧНОСТИ

Самосознание является универсальным, довольно сложным и многогранным явлением, изучением которой занимаются ряд научных отраслей. Обращаясь к психологическому изучению данного феномена, можно наблюдать, что социально-психологический компонент самосознания выступает ведущим при ее формировании и детерминантой при развитии личности. Принимая это за основу была поставлена цель в рамках статьи провести психологический анализ самосознания как феномена, развивающего личность. В статье приводится анализ самосознания как явления, которое способствует развитию личности, ее жизни, способностей и определенному личностному росту. Анализируются составляющие самосознания, выступающие важными предпосылками в формировании позитивных качеств, способствующие развитию личности. В рамках статьи самосознание рассматривается, как важный фактор включающий в себя эмоциональный, оценочный, когнитивный и поведенческий параметры, детерминирующие активность личности, уровень ее ответственности, осознанность поступков, самообладание, самоизменение, саморазвитие, самосовершенствование и субъектность.

Ключевые слова: развитие личности, сознание, самосознание, самооценка, саморазвитие, осознанность, субъектность, самообладание, самосовершенствование, рефлексия, личностная идентичность, личностный рост.

ТАҲЛИЛИ ХУДШИНОСӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ БА РУШДИ ШАХСИЯТ МУСОИДАТКУНАНДА

Худшиносӣ зухуроти универсалӣ, ниҳоят мураккаб ва гуногунчанба ба шумор меравад, ки як қатор соҳаҳои илм ба омӯзиши он машғул мебошанд. Ба омӯзиши психологии ин падида рӯ оварда истода, мушоҳида қардан мумкин аст, ки унсӯри иҷтимоиву психологии худшиносӣ ҳангоми ташаққул додани он нақша барандаро дошта, дар раванди рушд нақша омили асосиро иҷро мекунад. Ин нуқтаро ба асос гирифта, дар ҷаҳорҷӯбаи мақола ҳадаф гузошта шуд, ки таҳлили психологии худшиносӣ ҳамчун падидаи инкишофдиҳандаи шахс гузаронда шавад.

Дар мақола худшиносӣ ҳамчун падидаи ба инкишофи шахсият, ҳаёт, қобилият ва рушду пешрафти шахс мусоидаткунанда мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Он унсӯрҳои таркибии худшиносӣ ба риштаи таҳлил қарор дода шудаанд, ки ба сифати заминаҳои муҳими ташаққулдиҳандаи сифатҳои мусбии ба рушди шахсият мусоидаткунанда баромад мекунанд. Дар доираи мақола худшиносӣ ҳамчун омили муҳиме баррасӣ мешавад, ки ҷанбаҳои эмотсионалӣ, баҳодихӣ, маърифатӣ ва рафториро дар бар гирифта, боиси фаъолии шахс, баландбардорандаи ҳисси масъулиятшиносӣ, фаҳмидашавандагии рафтор, худсарииштанамой, худтағйирдиҳӣ, худинкишофдиҳӣ худтақмилдиҳӣ ва субъектнокии ӯ мегардад.

Калидвожаҳо: рушди шахс, шуур, худшиносӣ, худбаҳодихӣ, худинкишофдиҳӣ, худогоҳӣ, субъектнокиӣ, худсарииштанамой, худтақмилдиҳӣ, рефлексия, ҳуввияти шахсӣ, пеширафти шахсӣ.

ANALYSIS OF SELF-CONSCIOUSNESS AS A CONTRIBUTING PHENOMENON PERSONAL DEVELOPMENT

The self-consciousness is universal, enough difficult and versatile occurrence, which is learning by lots of scientific spheres. Applying to physiological studies of giving phenomenon, we can note social-physiological component of self-consciousness performs as the leader in its formation and also determinant in personal development. Just taking it as basic, there was made a purpose to pass the physiological analyze of self-consciousness in context of present article, as developing of personal phenomenon. This article provides an analysis of self-consciousness as a phenomenon that contributes to the development of the individual, his life, abilities and a certain personal growth. The components of self-consciousness are analyzed, which are important prerequisites for the formation of positive qualities that contribute to the development of the individual. Within the framework of the article, self-consciousness is considered as an important factor including emotional, evaluative, cognitive and behavioral parameters that determine the activity of the individual, the level of his responsibility, awareness of actions, self-control, self-change, self-development, self-improvement and subjectivity.

Key words: personality development, consciousness self-awareness, self-esteem, self-development, conscious, subjectivity, self-control, self-improvement, reflection, personal identity, personal growth.

Информация об авторе. Шарипова Мадина Ёдгоровна - кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Таджикского национального университета. E-mail: madinjasha@yandex.ru, тел: (+992) 900179889.

Маълумот дар бораи муаллиф. Шарипова Мадина Ёдгоровна - номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: madinjasha@yandex.ru, тел: (+992) 900179889.

Information about author. Sharipova Madina Yodgorovna - candidate of psychological sciences, docent of psychological department of Tajik national university. E-mail: madinjasha@yandex.ru, тел: (+992) 900179889.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЁЖИ

Молодежь - это основная ячейка современного общества. Молодежь сегодня – важнейший интеллектуальный, культурный и профессиональный резерв таджикского общества, от качества жизни и развития которого зависит судьба Таджикистана.

В актуальности темы на данный период времени не станет сомневаться даже дотошный критик. И этому есть простое объяснение. Все люди были, когда то молодыми, либо сейчас таковыми являются. Молодежь - это будущее Таджикистана. На данный момент молодежь составляет почти 70% населения планеты, и именно она займет со временем ведущие позиции как в экономике и политике, так и в социальной, духовной сферах общества. Проблемы молодежи волновали общество во все времена. И тогда, когда современные старики были молодыми, и тогда, когда их родителям было по восемнадцать лет. Молодость – пора, когда каждый должен сам определить свою судьбу, найти единственно верный, ведущий к успеху жизненный путь, который позволит максимально реализовать свои способности и дарования. Тема проблем и перспектив молодёжи не оставит ни кого равнодушным:

- молодых людей, потому что им это интересно в данный момент;

-людей среднего возраста так, как они ещё совсем недавно были молодыми и у большинства подрастают дети, которые в недалёком будущем и будут этой самой молодежью;

- людей старшего и пожилого возраста будет эта тема интересна, так как молодёжь это будущее – это их внуки.

От молодёжи зависит будущее всего мира. И обсуждение проблем и перспектив молодёжи будет актуально всегда, в любое время. По этой причине я также хотел провести исследование по этой теме, и выбранная мной тема имеет следующее содержание:

-Что такое молодежь?

-Проблемы современной молодежи;

-Зависимость от электронных гаджетов, в том числе сети Интернет;

-Отсутствие стремления к саморазвитию;

-Алкоголь, наркотики и табак;

-Преступность;

-Конфликт поколений;

-В чем же перспектива молодежи?

Становление молодых людей происходит под влиянием многих факторов: семьи, школы, трудового коллектива, средств массовой информации. Молодость – пора, когда каждый должен сам определить свою судьбу, найти верный жизненный путь, который позволит максимально реализовать свои способности и дарования. Подростки чаще всего не имеют представление о том, чем бы они хотели заниматься в жизни. Молодые люди не желают получать образование только потому, что у них нет перспективы после получения образования. Безработица среди активного и работоспособного населения, которому нужно как-то получать средства к существованию, ведет к росту преступности, социальному расслоению, а как следствие, к социальной напряженности.

Молодежь считает ненужным думать о будущем. Она несколько оторвана от реальности и питает веру в легкие деньги и райские будни. Это связано с зависимостью от электронных гаджетов и сети Интернет. Подростки растут на передачах и фильмах о красивой жизни, думая, что это и есть реальность.

Не получив желанной жизни, разочаровавшись в представлениях о ней, молодежь начинает "украшать" будни плохими привычками, от которых потом избавиться крайне сложно – это наркотики, алкоголь. Происходит криминализация молодежи, совершаются такие преступления, как воровство, мошенничество, вымогательство денег.

Конечно же, это касается далеко не всей молодежи. К счастью, значительная доля молодых людей вкладывает немалые ресурсы в самообучение. Однако часть молодежи, не уделяющая времени разностороннему развитию, по-прежнему значительно больше. Важность саморазвития заключается не столько в оценке интеллектуальных и других способностей, сколько в возможности обретения навыков и знаний, позволяющих быть более адаптированными к окружающей среде.

Молодёжь - это большой трудовой и экономический потенциал страны. Она перспективна, схватывают на лету информацию о новых технологиях и всегда стремятся повысить качество собственной жизни. Легко адаптируется к новым условиям, опыт прошлых поколений на нее практически не воздействует, в связи с ее высокой динамичностью и мобильностью. Современное общество должно понимать и способствовать развитию молодежи - это и уклон в сторону образования и науки, и улучшения здоровья по средствам спорта, физической культуры и здорового образа жизни, родители и педагоги должны помогать в формировании стрессоустойчивой личности, способной самостоятельно и ответственно строить свою жизнь, развивать тип здорового поведения, а политика государства должна быть направлена на обеспечение эффективного воспитания, достойного образования и успешную социализацию молодого поколения.

Что такое молодежь - Молодёжь — это особая социально-возрастная группа, отличающаяся возрастными рамками и своим статусом в обществе; поколение людей, проходящих стадию взросления, т.е. становления личности, усвоения знаний, социальных ценностей и норм, необходимых для того, чтобы состояться как полноценный и полноправный член общества.

Молодостью принято называть период в жизни человека от 14 до 30 лет между детством и взрослым состоянием.

Если рассматривать молодежь с точки зрения ведущих видов деятельности, то этот период совпадает с завершением образования (учебной деятельности) и вступлением в трудовую жизнь (трудовая деятельность).

С точки зрения психологии молодость — это период обретения своего Я, утверждения человека как индивидуальной, неповторимой личности; процесс поиска своего особого пути достижения успеха и счастья. Как в любом поиске, молодой человек не застрахован от трудностей и ошибок: у него еще нет достаточного опыта, чтобы принимать правильные решения в многочисленных сложных ситуациях. Однако именно осознание этих ошибок формирует его собственный жизненный опыт. «Молодые люди столь же склонны считать себя мудрыми, сколь пьяные - трезвыми» - сказал Ф.Честерфилд, и он прав. Молодежь только набирается опыта в этот определенный период времени, с появлением опыта, их можно будет назвать взрослыми людьми.

С общефилософской точки зрения молодость может рассматриваться как время возможностей, время устремленности в будущее. С этой позиции молодость - период неустойчивости, изменений, критичности, постоянного поиска новизны. Интересы молодых лежат в иной плоскости, чем интересы старших поколений: молодежь, как правило, не желает подчиняться традициям и обычаям— она хочет преобразовать мир, утвердить свои инновационные ценности. Молодые люди зачастую пытаются выделиться из окружающей их толпы с помощью яркого цвета волос или татуировки.

Для молодежи характерна внутренняя физиологическая и психологическая нестабильность, внутренняя противоречивость. Этим можно объяснить то, что они часто не могут понять, чего им хочется или, к примеру, какой же сделать выбор, что будет правильнее. Молодые люди часто подчеркивают свою независимость, выражая это в своих грубых и необдуманных речах, своими зачастую несовместимыми словами и некорректными предложениями. Они не всегда сначала думают над тем, что сказать. Сразу быстро отвечают невежливым ответом, защищаясь тем самым от окружающих, слова которых, возможно, просто не понравились или не были поняты правильно подростком.

В погоне за современностью многие девочки-подростки вместо стремления не к счастливой будущей семейной жизни, а стараются стать привлекательными и сексуальными, что впоследствии ведет к развратности натуры. Это касается и мальчишек, которые смотря на своих кумиров, со временем понимают, что у них не получится стать такими как те. Это приводит к потере всех ценностей и разочарованию в жизни. В этом выражается подмена их жизненных ценностей.

Исходя из этого, можно сказать, что молодёжь - это люди определенного возраста, которые ищут свои интересы, общаются с окружающим их обществом, выбирают свою будущую профессию, пытаются реализоваться в том или ином виде искусства или деятельности. В связи с этим очень важно, чтобы человек в этот период жизни не сбился с правильного пути, не стал зависим от вредных привычек, научился быть коммуникабельным, выбрал вид деятельности, который был бы интересен ему больше всего, чтобы работать в этой сфере, став взрослым, а главное, чтобы любить свою работу в будущем.

Зависимость от электронных гаджетов, в том числе и сети интернет - Форумы, социальные сети, развлекательные порталы... Они способны удерживать людей у мониторов компьютеров и ноутбуков чуть ли не сутками. Порой складывается впечатление, что парни и девушки, «живущие» в онлайн режиме, ленятся выходить в реальный мир. Виртуальность очень удобна тем, что можно многое сказать, прокомментировать, обсудить, и не бояться осуждающих взглядов. Сидя дома, можно общаться с людьми, которые находятся в любой части света, купить вещь, которая не продается в магазинах вашего города, узнать новости, которые не показали по телевизору, узнать ту или иную информацию подробно до мелочей и кратко в обобщенном виде, узнать комментарии людей по поводу всего, что вас только может заинтересовать, послушать музыку, прочесть текст слов. Да даже выучить любой язык, вам нужен только компьютер и интернет, остальное все можно найти на просторах разных сетей и ссылок.

Тем не менее, подростки мало того, что не выходят из дома. Они тратят свое время не на саморазвитие, а на компьютерные онлайн игры. Тем самым забывая об учебе в школе. В итоге, как правило, они получают плохие оценки. Данная проблема исходит от недопонимания в семье, в обществе. Им проще закрыться в своей комнате, играть или общаться с другими людьми, неже ли объяснить свою точку зрения. С другой же стороны, пытаясь сообщить о своих мыслях, их никто не хочет понимать, возможно, даже не пытается. Молодёжь сидит в интернете, избегают общения с людьми в жизни. Появляется другая проблема - они перестают общаться в жизни, они могут переписываться только через социальные сети, тем самым уменьшается их коммуникабельность, они не могут завести более разговор с незнакомцем, познакомиться с кем-либо на улице, спросить время у прохожего. Им спокойнее сидеть в интернете, писать «друзьям», которых никогда не видели, а может и не увидят.

Отсутствие опыта общения с людьми в период молодости сильно сказывается на взрослой жизни. Постоянное знакомство с незнакомыми людьми на работе, совершение покупок, продажа своих вещей так же связана с необходимостью диалога с глазу на глаз. Всё больше людей переселяются из реальной жизни в виртуальное пространство. И это действительно мешает им строить реальную жизнь, на которую по факту не остаётся времени.

Развивается социопатия и психопатия. Некоторые молодые люди в прямом смысле и двух слов связать не могут.

Альтернатива функциям социальных сетей и гаджетов:

- использовать реальный мир для общения;
- искать друзей в реальности. Виртуальный мир дает только иллюзию принадлежности к группе и не развивает никаких действительных навыков общения;
- наполнять жизнь положительными событиями, поступками;
- иметь собственные четкие взгляды, убеждения;
- избегать лживости и анонимности в виртуальной реальности;
- научиться контролировать собственное время и время за компьютером.
- найти любимое занятие, увлечение, хобби в реальной жизни.
- больше гулять, проводить время на свежем воздухе, займитесь спортом.
- прислушиваться к советам родителей, если они говорят, что вы слишком много времени проводите за компьютером.

Отсутствие стремления к саморазвитию - Конечно же, это касается далеко не всей молодежи. К счастью, значительная доля молодых людей вкладывает немалые ресурсы в самообучение. Однако часть молодежи, не уделяющая времени разностороннему развитию, по-прежнему значительно больше. Важность саморазвития заключается не столько в оценке интеллектуальных и других способностей, сколько в возможности обретения навыков и знаний, позволяющих быть более адаптированными к окружающей среде. Приведу простой пример: если бы в Таджикистане более 95% населения были обучены финансовой, юридической, компьютерной грамотности, правилам дорожного движения и оказанию первой помощи пострадавшему, то уровень коррупции, обмана, развода, несчастных случаев начал бы неуклонно снижаться, а общий уровень жизни - повышаться.

Решение данной проблемы всего лишь одно - желание и мотивация увеличить собственную адаптацию к окружающей среде, стать более приспособленным.

Многие думают, что образование не, образование наравне с правильным воспитанием, делает ребенка более социально адаптированным, открывает в нем новые возможности по социальному взаимодействию. Именно в школе ребенок получает базовые знания

касательно окружающей действительности. В учебных заведениях должны быть предприняты меры, направленные на увеличение заинтересованности учащихся в учебном процессе. Огромное внимание следует уделить внедрению большему количеству практических занятий, которые позволили бы лучше усваивать полученные знания, а также оценивать пользу и применение в реальной жизни полученной информации.

Многие не желают самостоятельно мыслить, легко поддаваясь чужим манипуляциям. Лишь парой неоднозначных аргументов человека удается убедить в чем-либо. Причем, касается это в большей степени именно молодежи, так как люди постарше зачастую имеют более-менее сформировавшееся мнение по различным вопросам. К чему это приводит в последствии? К той массе населения, которая сейчас преобладает в Таджикистане - к людям, которые вместо использования рационального мышления прибегают к стереотипам, которые не имеют ничего общего с действительностью. Необходимо анализировать всю поступающую информацию и всё то, что вам говорят. Особенно если вы чувствуете, что вас пытаются убедить в серьезных вещах, связанных с политикой/социологией и т.д. Не облегчайте своему мозгу задачу, заставляйте его думать и развиваться.

Кроме того, происходит феномен расслоения молодежи на два разных типа, механизм которого так до конца еще не понят. Первый тип – социальный инфантилизм, при котором подростки остаются подростками значительно дольше, чем это нужно (после двадцати и старше), второй же тип диаметрально противоположен первому — раннее социальное взросление, при котором подростки ориентируются больше на другую культуру, на запад, где молодежь начинает обеспечивать себя достаточно рано.

Алкоголь, наркотики и табак - Алкоголизм можно назвать социальной проблемой молодежи, так как от него никто не застрахован. Здесь влияет как наследственная предрасположенность, так и приобретенная, методом втягивания. Подросток, рано начавший употреблять спиртные напитки, теряет смысл в жизни. В последующем его стимулом становится выпивка. Сегодня алкоголизм является самой актуальной проблемы молодежи не зависимо от пола. Подросток в стадии алкогольного опьянения становится неуравновешен, навязчив, груб. Отсюда выходит еще одна проблема молодежи, это преступность. Ведь таким людям море по колено и они могут пойти на все тяжкие. Больше количество всех преступлений совершенных подростками, именно, в стадии алкогольного опьянения. Чтобы избежать подросткового алкоголизма и вырастить полноценного члена общества, необходимо следить за своими детьми и вовремя ограждать их от плохих компаний, где практикуется употребление спиртных напитков. Большинство подростков и юношей считают, что слабый алкоголь – это всего лишь недорогой и абсолютно безопасный способ расслабиться. При этом многие, периодически прикладываясь к бутылке хмельной жидкости, с презрением смотрят в сторону алкоголиков. Им кажется, что они пьют не водку, а практически «лимонад». Да и употребляют не для того, чтобы «забыться», а лишь с целью повысить настроение. Отношение нашей молодежи к слабоалкогольным напиткам, как к лимонаду, очень опасно! Пивной алкоголизм развивается медленнее и не так заметно, чем алкоголизм от крепких спиртных напитков. Проблема алкоголизма среди подростков очень актуальна в наше время. Все больше и больше лиц подросткового возраста употребляют алкогольные напитки не реже 1 раза в неделю, а порой и чаще. Алкоголь прочно укрепился среди молодежи. Для молодежи алкоголь - это средство для раскрепощения и преодоления застенчивости, от которой страдают многие подростки.

Алкоголь - это наркотик, обладающий не только огромной разрушительной силой, но и имеющий свойство развивать пристрастие к нему. И чем раньше будет выпита первая рюмка вина, тем раньше и тяжелее скажутся ее последствия. Для мальчика или девочки 14-16 лет рюмка сухого вина не менее пагубна, чем для взрослого бутылка водки.

Алкоголизм это большая проблема для нынешней молодежи особенно в деревнях. Дешёвый алкоголь становится более доступным и вкусным из-за добавления пищевых ароматизаторов. Также доступность обусловлена слабой государственной законодательной работой в этой сфере.

Различные алкогольные напитки производятся с грубейшими нарушениями технологий и из сырья плохого качества. Что делает их более вредными, тем более для молодых людей.

В последние годы становятся больше спортивно ориентированных молодых людей, входит в моду здоровый образ жизни (ЗОЖ) и правильное питание (ПП). Всему обществу нужно стремиться к развитию такой моды.

Наркомания - тяжёлое психическое заболевание, возникающее при систематическом употреблении наркотиков.

Состояние наркотического опьянения напоминает алкогольное, но без характерного запаха алкоголя изо рта. Общим признаком этого опьянения является эйфория, т.е. приподнятое настроение, безмятежное блаженство в сочетании с замедлением или ускорением мышления. Нередко возникает сексуальное возбуждение, однако такое настроение неустойчиво и может внезапно смениться недовольством. Многочисленные исследования больных наркоманией, опросы различных категорий населения, прежде всего молодежи, показывают, что существует множество факторов и причин приводящих людей к приобщению к наркотикам.

10-12 лет. Ребята этого возраста наркотические вещества употребляют редко. Им пока достаточно курение табака. Это уже поднимает их рейтинг среди одноклассников в школе и во дворе. Типичным в этом возрасте является формирование групп для употребления дешевых токсических веществ (бензин, растворители, клей).

13-14 лет. Их интересует возможное употребление так называемых «легких» наркотиков. Подростки этой группы уже эпизодически пробовали некоторые виды стимуляторов из любопытства. Информация идет друг от друга. Представление о наркомании как о тяжелой болезни отсутствует. Считают, что наркотики не опасны. Они не видят угрозы физической, психической зависимости. Верят в то, что в любое время смогут отказаться от употребления наркотиков.

15-17 лет. Молодые люди этого возраста знают о наркотиках гораздо больше, чем подростки из предыдущей группы. Довольно часто их теоретические знания подкреплены и собственным опытом. В этом возрасте появляются новые формы общения, проведения досуга, любовь. По отношению к наркотикам молодежь в этом возрасте можно разделить на: сторонников, противников и колеблющихся.

Современному обществу нужно тщательней заниматься данной проблемой. Формировать правильное понимание проблем и опасности наркомании для всех возрастных групп, и особенно молодежи.

Курение - одна из самых пагубных привычек, являющаяся социальной проблемой общества, как для его курящей, так и для некурящей части. Для первой части проблемой является бросить курить, для второй – избежать влияния курящего общества и не «заразиться» их привычкой, а также – уберечь своё здоровье от продуктов курения. Некоторые молодые люди при курении испытывают чувство тошноты, головокружение, неприятные вкусовые ощущения, тем не менее, желание подражания, веяние моды, подстрекательство сверстников способствуют распространению табакокурения.

Беспокойство ученых и врачей, вызванное распространением этой пагубной привычки, растет, так как пока еще значительное число людей не считает курение вредным для здоровья. Курение - не безобидное занятие, от которого можно отказаться без усилий, это настоящая наркомания, и тем более опасная, что многие не воспринимают всерьез и не видят проблемы.

В дыме табака содержится более 30 ядовитых веществ, главным из которых является никотин. Никотин - один из самых опасных ядов растительного происхождения, алкалоид, наркотик. Птицы (воробьи, голуби) погибают, если к их клюву поднести стеклянную палочку, смоченную никотином. Кролик погибает от 1/4 капли никотина, собака - от 1/2 капли.

Для человека смертельная доза никотина составляет от 50 до 100 мг, или 2-3 капли. Именно такая доза поступает в кровь после выкуривания 20-25 сигарет (в одной сигарете содержится примерно 6-8 мг никотина, из которых 3-4 мг попадает в кровь), и для некоторых курильщиков это ежедневная доза. Все же курильщик не погибает, поскольку полученная доза вводится постепенно, а не в один прием. Никотин - яд чрезвычайно сильный, действующий преимущественно на нервную систему, пищеварение, а также дыхательную и сердечно-сосудистую системы. При его воздействии вначале следует повышенная раздражимость и возбудимость самых различных систем и органов, а затем это состояние сменяется угнетением.

Преступность - В редких случаях подросток отчаивается пойти на преступление, если он здравомыслящ, а значит, не употребляет ни спиртного, ни наркотиков, поэтому преступность является выплывающей проблемой молодежи в Таджикистане, но такой, что обращает на себя внимание. Преступления совершаются так же по причине неуравновешенной психики подростков или в результате неразделенной любви. Чтобы ваш ребенок не пополнил список проблемной молодежи в современном мире и не стал преступником или самоубийцей, больше общайтесь с ним. Рассказывайте на примерах, что

из-за мимолетной добычи можно угораздить в тюрьму, где пройдут лучшие годы жизни. Обращайте внимание на эмоциональное состояние подростка, если нужно, то выводите из депрессии.

Сегодня несовершеннолетние – самая криминогенно поражённая группа населения. Преступность среди несовершеннолетних создаёт предпосылки для роста в арифметической прогрессии общей преступности. В составе преступных деяний несовершеннолетних преобладают (до 85%) преступления против собственности (кража, мошенничество, грабёж, разбой, угон транспорта). Приблизительно 10 - 12 % составляют преступления против общественной безопасности и здоровья населения (хулиганство, нанесение тяжких телесных повреждений). Преобладание данных видов преступлений отражает, с одной стороны, возросшее финансовое и имущественное расслоение общества, с другой стороны, рост социальной нетерпимости и агрессивности. В современном мире криминальная активность подростков нарастает вне зависимости от материального благосостояния населения. Специалисты и учёные, проводя сравнительный анализ влияния на состояние преступности несовершеннолетних экономического положения, характера работы СМИ, эффективности правоохранительных органов, уровня социальной стабильности в разных странах показали, что их влияние присутствует, но не имеет главенствующего значения. Возрастающая преступность среди несовершеннолетних является следствием глобального социального аутсайдерства, когда молодёжь и дети оказываются вне существующего общества. Это происходит в результате дефектности социализации, которая приобрела стихийный, неуправляемый характер. Таджикское общество, переходя в качественно новое состояние, утрачивает систему социального контроля над процессом становления подрастающего поколения, многие традиционные институты социализации, такие, как семья, школа, детские и молодёжные организации, теряют своё значение, а на смену им, кроме института улицы и подворотни, ничего не пришло. Обострило ситуацию расслоение общества по достатку престижные для подростков товары многим становятся недоступными. А ведь им необходимо самоутвердиться, быть не хуже других. Самоутверждение является стимулом для совершения несовершеннолетними преступлений. Ухудшило общую ситуацию в воспитании несовершеннолетних расширение профессионально-технического обучения несовершеннолетних, приведшее к массовому, порой принудительному перемещению подростков, большей частью трудных подростков, из сферы общеобразовательной школы в школу профессиональную в наиболее критическом возрасте.

Молодежная преступность - это не только следствие нищеты и бедности, но также форма протеста молодежи, ее необъявленной стихийной войны с обществом.

Преступность среди молодежи, так же является следствием не реагирования со стороны общественности и органов правоохраны на их правонарушающее поведение. Необходимо, так же отметить, что криминализация молодежной среды, происходит на фоне таких негативных и потенциально-опасных, как распространение наркомании и токсикомании, приобретающих эпидемический характер.

В нынешних условиях жизни, бедности, соблазнов везде и всюду молодому человеку в период взросления не так просто расставить приоритеты, и выбрать образ подражания или направления.

Роль общества в этом вопросе важно не менее. Представители общества должны правильно оценивать и реагировать на поведения молодых людей с зачатками преступление законов и норм.

Конфликт поколений - Одной из основных проблем молодежи становится непонимание их взрослыми. Через это происходит множество конфликтов с родителями и проблем. Часто подростки уходят из дома, а иногда даже решают покончить с жизнью. Чтобы решить эту проблему современной молодежи, родители должны поработать над собой. Вспомнить себя в детстве, зарегистрироваться в социальных сетях, прочитать большое количество информации на эту тему. Если стоять на своем, то никакого применения и понимания не произойдет.

Конфликт поколений – это появление разногласий между людьми разного возраста. Самыми яркими примерами могут послужить ситуации общения между детьми и родителями, бабушками, дедушками.

Причин, которые провоцируют такие конфликты, достаточно много, но из всех можно выделить наиболее часто встречаемые. К ним относятся разные взгляды на следующие вещи: особенности мировоззрения (отношение к учебе, карьере, семье, положительных и

отрицательных чертах людей, роль современности и пр.), воспитание детей, зона отдыха, зона комфорта (одежда, техника, еда и пр.), здоровье, финансы и многое другое.

Однозначно ответить на вопрос, как проявляются конфликты поколений, невозможно. Большую роль играет множество факторов: от степени важности, сути обсуждаемого до особенностей нервной системы собеседников. Однако, наверное, самую большую роль играет то, где они происходят.

В семье такие конфликты происходят наиболее часто. Иногда даже каждый день. Но все они имеют разные масштабы.

В обществе к ним относят все те конфликты, которые произошли вне семьи: с соседями, в магазине, в поликлинике и т.д. Очень часто они происходят из-за каких-либо человеческих факторов: тот, кто спорит или затевает ссору не выспался/понервничал до этого/болен и т.д., поэтому он не в состоянии себя проконтролировать, чтобы не сорваться на постороннем человеке. Однако некоторые личности специально провоцируют ссоры, из-за того, что хотят «оторваться» на незнакомом человеке, чтобы не сделать это при столкновении с близким или родным. Для многих наверняка наиболее значимым вопросом считается не то, в чем заключается разногласие, а то, как его исчерпать. Здесь можно выделить три наиболее адекватных способа:

Аргументирование своей позиции. Для доказательства правоты недостаточно просто стоять на своем. Можно попробовать убедить собеседника в том, что сказанное – это не просто мнение, а мнение, основанное на чем-то: на опыте, вычитки из достоверного источника, примере и пр. Но при этом важно выслушивать и собеседника, который придерживается другой точки зрения. В некоторых ситуациях верны оба мнения, поэтому при выяснении обстоятельств конфликт старшего и младшего поколений может быть быстро исчерпан.

Компромисс. Особенно легко к нему приходят сдержанные люди, умеющие слушать и анализировать. Практика доказывает, что в ситуациях, где присутствуют два различных мнения, можно найти «золотую середину», суть и исход которой удовлетворит обе стороны. Компромисс иногда заключается и в том, что оппоненты следуют сначала одному мнению, затем – другому. Возможно, кто-то один из них наглядно убедится в полезности, здравомыслии, целесообразности решения того, чья точка зрения сначала никак не принималась.

Уступка. Если одна из сторон хочет прекратить конфликт, ей лучше просто отказаться от победы. Дело в том, что, вступая в прения, разные поколения могут долго спорить о том, кто прав, и каков исход будет. Это также может привести к самым различным последствиям, которые нередко негативно сказываются на взаимоотношении этих людей.

В чем же перспектива молодежи - Молодые люди очень коммуникабельны и мобильны. В самом деле, подросткам не сложно завести новое знакомство или познакомиться с незнакомцем. Придя в новое общество, ему легко будет завести новых знакомых. Подростку легко менять место учебы, работы, жительства, он быстро привыкает к новой обстановке, к новому окружению

Появление моды на здоровый образ жизни хорошо сказалось на молодом поколении. Отсутствие желание употребления в пищу вредных продуктов, занятия спортом, негативное отношение к вредным привычкам все это хорошо сказывается на здоровье подростков. Они занимаются спортом, им это нравится, они стремятся к хорошему результату, а именно к хорошей физической форме, а главное достигают этой цели. Люди, поддерживающие здоровый образ жизни реже болеют, не имеют депрессий, бессонниц, всегда позитивны, спокойны, часто улыбаются и радуются жизни.

Чтение книг так же является модным в 21 веке. Подростки стали читать в больших количествах, обсуждать произведения, интересоваться биографиями писателей. Читают, учат, рассказывают возлюбленным стихи таджикских поэтов. Прочтя книгу, они направляются на поиски подобных повествований или интересуются другими произведениями того же автора. Хорошая черта молодого поколения - страсть к книгам, желание к саморазвитию, трата времени на полезную деятельность, которая развивает их мышление, память, красноречие.

Хорошее воображение в основном развивается и процветает именно у молодого поколения. Идеи для написания книг приходят именно подросткам, и если это именно то, что их интересует больше всего, то в будущем они становятся превосходными писателями и поэтами. Желание рисовать приходит в раннем возрасте, а вот обучение рисованию происходит именно в молодости. Некоторые молодые люди способны нарисовать шикарные

картины, которые их самих не удовлетворяют, сами критикуя себя, они стараются больше и больше, учатся всю жизнь, удивляют своими способностями, своим даром окружающих. Музыкальному мастерству интересуются именно подростки, именно в молодости учатся в школах искусств петь или играть на музыкальных инструментах, учатся слышать чистоту мелодий и тональность звуков. Практикуя музыкальное мастерство в течение многих лет, связывая свою профессию с музыкой, становятся прекрасными музыкантами, а зачастую и пишут собственные мелодии.

В современном мире высоких технологий, интернета, общего доступа ко всей информации на планете (почти ко всей) перспективы людей в целом, а особенно молодых людей огромны, если не безграничны. У современных молодых людей есть множество инструментов к пути достижения целей. Именно не ограниченный доступ ко всей информации есть только одно ограничение - это время. И у более молодых людей его больше. В эпоху ускорения и быстрого развития нужно лишь успевать находить и изучать информацию. А потом правильно её применять.

Заключение - Рассмотрев перспективы и проблемы молодого поколения, можно сделать вывод, что подростки сильно восприимчивы ко всей критике в их адрес, безмятежны, им сложно во многих моментах жизни: общения с людьми, учебе, выборе профессии, работе, выборе спутника жизни и создании семьи. Все эти сложные вопросы приходится решать подростку именно в период молодости. Малейшая ошибка, может изменить их взрослую жизнь. Люди борются с вредными привычками во взрослой жизни, когда приобрели их в молодости. Люди страдают от отсутствия коммуникабельности во взрослой жизни, когда сами, избегали, общество, хотели остаться одни в молодости. Люди страдают от отсутствия опыта в тех или иных видах спорта или искусства, когда сами отказывались наотрез заниматься ими в молодости. Находятся в большой ссоре с важными для них людьми, когда сами поссорились друг с другом из-за малейшего недопонимания. До последнего не могут создать семью, так как не могут познакомиться на улице с понравившимся человеком из-за смущения, мыслей о том, что же о нем он подумает. Мучаются с плохим зрением, потерянным в столь ранние годы из-за просмотра ненужных фильмов и общения в социальных сетях, форумах, страницах интернета с людьми, которых ни разу так и не увидели, а может даже и не продолжительно общались.

Все проблемы исходят из малейших ошибок молодости. Столь важно сохранять свое психическое, физическое здоровье, не следовать зову моды, иметь свое мнение, думать о будущем уже сейчас, смотреть здраво на свои проблемы и стараться их решить, не падать в омут головой от их появления, жить в реальности, а не в интернете, общаться с людьми, следовать здоровому образу жизни и саморазвиваться в разных сферах творчества и спорта.

Глоссарий

Термин, понятие	Определение, толкование
Молодёжь	это особая социально-возрастная группа, отличающаяся возрастными рамками и своим статусом в обществе.
Интернет-зависимость	это навязчивое стремление использовать Интернет и избыточное пользование им, проведение большого количества времени в сети.
Алкоголь	это наркотик, обладающий не только огромной разрушительной силой, но и имеющий свойство развивать пристрастие к нему
Наркомания	это тяжёлое психическое заболевание, возникающее при систематическом употреблении наркотиков.
Никотин	это один из самых опасных ядов растительного происхождения, алкалоид, наркотик.
Конфликт поколений	это появление разногласий между людьми разного возраста.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вишневецкий, Ю.Р., Рубина, Л.Я. Социальный облик студенчества 90-х годов / Ю.Р. Вишневецкий, Л.Я. Рубина // СОЦИС. – 1997. – №10. – С. 56 – 68.
2. Глинский, Я., Афанасьев, В. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения: Учебное пособие / Я. Глинский, В. Афанасьев. – СПб.: Санкт-Петербургский филиал института социологии РАН, 1993. – 168 с.
3. Запесоцкий, А.С., Файн, А.П. Эта непонятная молодежь...: Проблемы неформальных молодежных объединений / А.С. Запесоцкий, А.П. Файн. – М.: Профиздат, 1990. – 224 с.
4. Зборовский, Г.Е., Шуклина, Е.А. Самообразование как социологическая проблема / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина // СОЦИС. – 1997. – №10. – С. 78 – 86.

5. Карпунин, О.И. Самооценка молодежи как индикатор ее социокультурной идентификации / О.И. Карпунин // СОЦИС. – 1998. – №12. – С. 89 – 94.
6. Буриев Н.С. Государственная молодежная политика в Республике Таджикистан. Душанбе: ЭР-граф, 2013. 183.
7. Буриев Н.С. Государственная молодежная политика в Республике Таджикистан. Душанбе: Самт, 2012. 189.
8. Буриев Н.С. Государственная молодежная политика в Республике Таджикистан. Душанбе: Адабиёти бачагона, 2016. 278.

Интернет - ресурсы

<https://yandex.ru/search/?text=молодежь>

<http://love-mother.ru/problemny-ovremennoj-molodezhi.html>

<http://works.doklad.ru/view/XyLtnrVqfPs.html>

<http://www.grandars.ru/college/sociologiya/molodezh.html>

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЁЖИ

Во многих странах мира, как в историческом прошлом, так и сегодня, вопросы связанные с молодежью всегда находятся в центре внимания государства и правительства. Особенно в древние времена проблема молодежи имела первостепенное значение в государственной политике, и молодые люди считались большой физической силой. Они были подготовлены и использованы психологически для обеспечения безопасности страны и реализации целей военной стратегии государства. Поэтому физически сильная, здоровая и крепкая молодежь была одним из важнейших ресурсов любого государства и общества.

По мнению экспертов, создание условий для развития молодого поколения нашей любимой родины является общей задачей и власти и общества. Стоит осознать, что в недалёком будущем нынешнее молодое поколение будет у власти. От того, как оно будет работать – зависит будущее нашей страны. Разумеется, на всех уровнях власти сейчас стоит поддерживать продвижение и обучение молодёжи в политике. Молодёжь – самая активная часть нашего общества. Сегодня необходим фактор молодёжи в политике. На данном этапе развития нашей страны происходит смена поколений политических деятелей.

Ключевые слова: молодёжь, политика, общество, развития, будущее, история, наука, культура, искусство, резерв, интернет, зависимость, преступность, виртуальный мир.

МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ЧАВОНОНИ МУОСИР

Дар аксари кишварҳои ҷаҳон чӣ дар гузаштаи таърихӣ ва чӣ имрӯз масъалаҳои марбут ба ҷавонон ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи давлату ҳукумат қарор доранд. Махсусан дар замонҳои қадим масъалаи ҷавонон дар сиёсати давлатӣ аҳамияти аввалиндараҷа дошт ва ҷавонон қувваи бузурги ҷисмонӣ ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо барои таъмини амнияти кишвар ва татбиқи ҳадафҳои стратегияи ҳарбии давлат омода ва аз ҷиҳати равоӣ истифода мешуданд. Аз ин рӯ, ҷавонони аз ҷиҳати ҷисмонӣ қавӣ, солим ва тавоно яке аз захираҳои муҳимтарини ҳар як давлату ҷомеа ба шумор мерафт.

Ба гуфтаи коршиносон, фароҳам овардани шароит барои рушди насли навраси Ватани маҳбубамон вазифаи муштараки ҳам ҳукумат ва ҳам ҷомеа аст. Бояд дарк кард, ки дар ояндаи наздик насли ҷавони имрӯза дар сари кудрат хоҳанд буд. Ояндаи кишвари мо аз он вобаста аст, ки он чӣ гуна кор мекунад. Албатта, ҳоло дар ҳама зинаҳои давлатдорӣ барои пешбарӣ ва тарбияи ҷавонон ба сиёсат дастгирӣ қардан лозим аст. Ҷавонон қисми ғайбгарини ҷомеаи мо мебошанд. Дар ин марҳалаи тараққиёти мамлақати мо ивазшавии наслҳои сиёсатмадорон ба амал меояд.

Калидвожаҳо: ҷавонон, сиёсат, ҷомеа, рушд, оянда, таърих, ғим, фарҳанг, санъат, захира, интернет, вобастагӣ, ҷиноят, олами виртуалӣ.

PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF MODERN YOUTH

In many countries of the world, both in the historical past and today, issues related to youth are always in the center of attention of the state and government. Especially in ancient times, the issue of youth was of paramount importance in public policy, and young people were considered to be of great physical strength. They were prepared and used psychologically to ensure the security of the country and the implementation of the goals of the state's military strategy. Therefore, physically strong, healthy and strong youth was one of the most important resources of any state and society.

According to experts, creating conditions for the development of the young generation of our beloved homeland is a common task for both the government and society. It is worth realizing that in the near future the current young generation will be in power. The future of our country depends on how it will work. Of course, it is now worth supporting the promotion and education of young people in politics at all levels of government. Youth is the most active part of our society. Today the youth factor is needed in politics. At this stage of development of our country, there is a change of generations of politicians.

Keywords: youth, politics, society, development, future, history, science, culture, art, reserve, internet, addiction, crime, virtual world.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонмамадова М. – мудири шӯъбаи тайёрнамоии кадрҳои илмӣ ва илмӣ-педагогӣ Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ, ш. Душанбе, к. Айни 126. **E-mail:** m.sultonmamadova@mail.ru, тел.: +(992)93 588 31 12

Сайдалиён М. Н.- Ходими калони илмӣ ва шӯъбаи тайёрнамоии кадрҳои илмӣ ва илмӣ-педагогӣ Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Сведения об авторах: Султонмамадова М. – зав. отдела подготовки научных и научно-педагогических кадров Института развития образования им. Абдурахмони Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни 126. **E-mail:** m.sultonmamadova@mail.ru, тел.: +(992)93 588 31 12

Сайдалиён М. Н.- Старший научный сотрудник отдела подготовки научных и научно-педагогических кадров Института развития образования имени Абдурахмони Джами Академии образования Таджикистана.

Information about the authors: Sultonmamadova M. – Head of the department of training of scientific and scientific-pedagogical personnel of the Institute for the development of education named after A. Jomi. Dushanbe, 126 Ayni str., **E-mail:** m.sultonmamadova@mail.ru, mob.: +(992)93 588 31 12

Saydaliyon M.N. - senior researcher of the department of training of scientific and scientific-pedagogical personnel of the Institute for the development of education named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of education of Tajikistan **E-mail:** Saidalizoda98@mail.ru mob.: +(992) 908015858.

АЛИМАРДОНОВ А.Ш.

ГУРҶҲАНДИИ ЗАХИРАҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИҚИ ВА ЗАБОНҶОИ ДИГАР

Бояд зикр намуд, ки ифодаҳои устувор аз ҷиҳати сохт, маъно ва ҳатто сохти семантикӣ ба худ хос хусусиятҳои монандӣ дорад. Дар мадди аввал ҳамаи чунин ифодаҳои рехтаро ҳамчун воҳидҳои фразеологии аз забонҳои дигар дохилшуда шумурдан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки теъдоди воҳидҳои фразеологии, ки аз як забон ба забони дигар мегузаранд, зиёданд. Маълум гардид, ки ҳар як забон дар мавриди зарурат аз забонҳои дигар фразеологизмҳои ҷудогонаро қабул карда метавонад. Аммо на ҳамаи фразеологизми забони тоҷикӣ, ки бо ифодаҳои рехтаи забонҳои дигар аз ҷиҳати сохти семантикӣ ва ҳатто образнокӣ монанд мебошанд, онҳо дар натиҷаи иқтибос ба вучуд омадаанд. Аксарияти онҳо дар асоси қолабҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ ба вучуд омадаанд ва бо ҳамин гуна ифодаҳои рехтаи забонҳои дигар алоқамандӣ надоранд, барои он ки «монандии ақидаҳои халқҳои гуногун ва ҳатто ифодаи якхелаи он дар забонҳои гуногун на ҳама вақт аз ҳешу табории ин халқҳо, ё ин ки аз иқтибоси он афкор шаҳодат медиҳанд». Дар мавридҳои зиёд воҳидҳои фразеологии якхела ва ҳатто забонҳое, ки аз ҳам дур ҳастанд, ба вучуд меоянд. Барои мисол, ибораи умумистеъмоли «бо як тир ду нишон задан», ки маънои бо як ҳаракат ду натиҷа ба даст оварданро дорад, дар забони дар шакли «убить одним ударом двух зайцев» (айн. Бо як зарба ду харгӯро куштан), дар забони англисӣ дар шакли “to kill two birds with one stone” (айн. бо як санг ду парандаро куштан) ифодаҳои кмаъноно ҳамвазни худро дорад. Ҳамин хел монандиро дар байни фразеологизмҳои зерини тоҷикӣ ва дигар аз назар гузарондан мумкин аст:

«Дар назари аввал», «на...первый взгляд» (айн. дар назари якум), англ. «at first sight» (айн, аз назари якум) ба маънои дар аввал;

«Гурги борондида», русӣ «стрелянный воробей» (айн. гунчишки паррондашуда), англ. «old bird» (айн. паррандаи солдида) ба маънои шахси доно, шахси ботаҷриба.

«Чашми касе мош барин кушода шуд», нем. «grosse Augen machen» (айн. чашмони худро калон кардан) ба маънои саҳт дар ҳайрат шудан;

«Хар барин кор кардан», «работать как лошадь» (айн. барзагов барин кор кардан), франс. «travailler comme un bœuf» (айн, барзгов барин кор кардан) ба маънои меҳнати саҳт кардан.

«Як себи дукафон барин монанд», русӣ «как две капли воды похожи» (айн, чун ду катра об монанд) ба маънои ниҳоят монанд будан.

Мавҷуд будани ин гуна воҳидҳои фразеологии ҳамсохту ҳаммаъно дар забонҳои мухталиф шояд ба қонуниятҳои умумии инкишофи тафаккури инсонӣ, шароитҳои якхелаи зиндагии халқ ва сабабҳои дигари ба инҳо монанд алоқаманд буда, чунин гурӯҳбандиро ташкил медиҳад:

1. Захираи фразеологии умумиэронӣ

Дар аксари он забонҳое, ки ҷиҳати пайдоишашон якхелаанд, бояд микдори муайяни воҳидҳои фразеологии вучуд дошта бошад, ки дар давраҳои пешин ба вучуд омадаанд. Дар

бобати чунин захираи Фразеологӣ ҳануз забоншиносӣ шинохтаи советӣ А. Н. Смирнитский пешгӯӣ карда буд: «Бояд фонди умумии ибораҳои рехтаи забонҳои аз ҷиҳати таърихӣ ба ҳам наздик мавҷуд бошад» [Смирнитский, 1956, 226.]. Ҳамин тариқ, қайд кардан ба маврид аст, ки як қатор воҳидҳои фразеологии бостонии тоҷикӣ ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ тарзи ташаккул ба ҳамин нав фразеологизмҳои забонҳои дигари оилаи ҳиндуаврупоӣ ниҳоят шабоҳат доранд. Фразеологизмҳои бисёрестифодабаранда аз «рӯ ба рӯ», «паймон шикастан», «дандон доштан ба касе» иборат мебошанд. Ибораи фразеологии «рӯ ба рӯ» маъноӣ дар муқобили касе ё ҷизе мавриди истифода қарор дорад ва дар забонҳои мухталифи ҳиндуаврупоӣ ифодаҳои ҳамсохт, ҳаммаъно ва ҳамвазифаи худро дорад: англ. «face to face», русӣ «лицом к лицу», франс. "tête a. tête", нем. «Auge in Auge », пушту «тѣха тѣх. Худи ҳамин гуна монандӣ дар воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ «паймон шикастан» ва англ. «to break a promise» (айн. аҳд шикастан), ва ҳамчунин, ибораҳои тоҷикӣ «дандон доштан ба касе» ва русӣ «иметь зубы против кого-л» (айн. дандон доштан ба касе) ба назар мерасад. Тарафи хусусиятнокии мусбӣ ин гуна воҳидҳои фразеологӣ ба ягонагии чанбаи пайдоиши онҳо шаҳодат медиҳад ва заминаи онҳо ва хусусан асоси реалии он аз образҳои иборат мебошад. Бояд қайд кард, ки чунин ибораҳо дар асоси реалияҳои муайянӣ дар байни халқҳои мухталифи ҳиндуаврупоӣ ба вучуд омадаанд. Бо вучуди он, ба назар гирифт, ки агар чунин фразеологизмҳои забонҳои мухталиф ба ҳам иртиботе дошта бошанд, пас маълум мегардад, ки муносибатҳои фақат дар давраҳои антиқа ба миён омадаанд.

Бинобар сабаби хусусиятҳои хосашон воҳидҳои фразеологӣ ва моҳияти онҳо то охир аз тарафи мутафаккирон омӯхта нашудаанд. Сабаби асосии омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ боиси забони эронӣ мебошад. Таъсири омӯзиши фонди захиравии ибораҳои рехта аз забонҳои алоҳидаи имруза мушоҳида шуда, доимо дар раванди тағйирёбӣ мебошад. Чунончи, ибораҳои тоҷикӣ «қасам хурдан», «гуш додан» ва амсоли инҳо, ки аз воҳидҳои фразеологии хеле қадимаи тоҷикӣ иборат мебошанд, фарқияти андаке аз забони ҳозираи эронӣ дорад. Ибораи «қасам хурдан», ки аз калимаи арабии «қасам» ба вучуд омада, дар забони ҳозираи тоҷикӣ «савганд хурдан», ё ин ки «савганд ёд кардан» мавриди истифода қарор дорад. Ин акидаро мавҷуд будани ифодаҳо дар забонҳои мухталифи эронӣ метавон тасдиқ кард: форсӣ «saugand xordan» курдӣ «sont хагън». Балучӣ «sogind warag», осет. «ard хаегун» (хаман ин мисолҳо, айн. қасам хурдан). Дар ин хусус дар бобати пайдоиши ҳамин гуна ибораҳо дар забони эронӣ олими барҷастаи советӣ проф. В. И. Абаев далели аҷибӣ таърихиро пешкаш мекунад: «Дар гузаштаи қадим мардуми эронӣ мавриди қасамхӯрӣ (қасамёдкунӣ) предметро, ки бо номи он қасам ёд мекарданд, фурӯ мебарданд. Ин предмет, одатан, як коса олтингӯгирди об кардашуда буд («савганд» дар ибтидо маънои олтингӯгирдро дошт). Баъдтар предмети қасамёдкунӣ ёфта бошад ҳам, номи ибтидоии он, албатта, бо семантикии яке аз ҷузъҳои дохилиаш боқӣ мондааст» [Абаев И. И., 1979, 136.].

Ибораи «гӯш додан» низ вобаста аз пайдоиш умумиэронӣ мебошад. Ин ибора баробари ибораҳои форсии «gosh dadan», курдӣ «guh darin», (айн. гӯш доштан), яғн. «yus dar» (айн. гӯш дод), осет. «gush darun» (айн. гӯш доштан) «модели умумиэрониро инъикос мекунад» [Абаев В. И., 1973, 317.].

Аз ин мисолҳо бар меояд, ки захираи фразеологии умумиэронӣ дар забонҳои ҷудоғонаи имрӯза хусусиятҳои хоси худро нигоҳ дошта, дар ҳар як забони ҷудоғона мувофиқи қонунҳои дохилии он инкишоф меёбад.

2. Воҳидҳои фразеологии қадимаи тоҷикӣ

Аке аз заминаҳои асоситаринро дар забони ҳозираи тоҷикӣ фонди воҳидҳои фразеологӣ ташкил медиҳад. Фонди фразеологӣ тули чандин солҳо мавҷуданд. Ин фонд аз ибораҳои рехтаи ҳаётан муҳим, ҳодисаҳои воқеъан мавҷудбуда, аз ҳаёти маънавӣ ва расму оинҳое, ки аз насл ба насл мегузарад иборатанд. Имрӯзҳо аксарияти фразеологизмҳоро дар шакли қолаб ва маъноҳое, ки дар даврони пешин ба қор мебарданд, мавриди истифода қарор дорад. Боварии комил аст, ки маводи фразеологии «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва ё ин ки луғатҳои тафсириву фразеологии тоинқилобӣ таърихи лексикографияи мо аз онҳо бой аст. Масалан, ибораҳои рехтаи «чашм дар роҳ доштан», «чашми худро об додан», «чашм расид ба ҷизе», «шири хом хӯрдан», «мил кашидан», «ба ҷон овардан» ва миқдори зиёди онҳо, ки дар фарҳанги хеле эътимодноки асри XVII – «Бурҳони қотей» тафсир ёфтаанд, имрӯзҳо дар айёми истифода қарор доранд. Чунин воҳидҳои фразеологӣ дар фарҳангу луғатҳои дигари пеш аз инқилобӣ низ мавҷуданд. Бояд қайд намуд, ки имрӯзҳо як қисмати воҳидҳои фразеологӣ дар фарҳангҳои даврони пешин ва осори гузаштагон истифодашуда ба қор бурда намешаванд ё ба тағйиротҳои маъноӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Гар чанде, ки захираи

фразеологии забон ба қисматҳо тағйир ёбад аммо фонди асосии фразеологии забони тоҷикӣ ва қабатҳои устувори қадимаи он яклухт мемонад. Аз ин лиҳоз, сабаби устувори фонди асосии фразеологияи забони тоҷикӣ дар он аст, ки ба таркиби лексикии аслии тоҷикӣ, образҳои анъанавӣ ва реалиҳои асосии он алоқаманд мебошанд.

Дар асл воҳидҳои фразеологии тоҷикии пешин дар ҳамин ҳалли худро ёфтаанд ва дар таркиби лексикии онҳо калимаҳои аслии тоҷикӣ мавҷуд мебошанд. Ба ин гуна гуруҳи калимаҳо асосан лексикаи мафҳумҳои ҳаётан муҳим, соматикӣ, ададҳо ва протсессҳои амалишуда шомил мешаванд. Бояд зикр кард, ки калимаҳои тоҷикии пешин ба гуруҳҳои дар боло зикршуда дохил шуда, дар таркиби воҳидҳои фразеологии ин забон мавриди истифода қарор доранд. Ба гуруҳи калимаҳои зикршуда «об», «гап», «кор», «кӯҳ», «замин», «нон», «сар», «дил», «чигар», «даст», «як», «се», «панҷ», «ҳафт», «дах», «сад», «гирифтани», «хӯрдани», «омадан», «хобидани», «хестан», «додани», «гаштани», «шумурдани» ва амсоли инҳоро шомил кардан мумкин аст. Барои мисол гуфта метавонем, ки дар «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и М. Фозилов калимаи «сар» дар таркиби бештар аз 240, «дил» дар таркиби 212, «гап» дар дохили зиёда аз 190, «чашм» дар таркиби бештар аз 140, «кор» дар дохили зиёдтар аз 120 воҳиди фразеологӣ истифода бурдаанд. Миқдори фразеологизмҳо дар «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и М. Фозилов хеле кам ба назар мерасад. Аз ҳисоби фразеологизмҳои қадимаи тоҷикӣ шумораи онҳо бояд афзояд. Ин гуна ибораҳо бояд дар қатори фразеологизмҳои доимӣ бошанд, бо сабаби он ки аксарияти вақт онҳо тағйирнаёбандаанд. Мавҷудияти ин гуна ибораҳои устувор аз калимаҳои дохилии вобастагӣ доранд. Бо назардошти он ки калимаи ба ғайр аз мазмуни аслии доштаниш, боз маънои мачозӣ дорад, бо ин вазифаи образнокии он ба охир намерасад.

Вазифаи калимаҳои аслан тоҷикӣ дар доираи фразеологизмо бардавом мемонад. Аксар вақт ин гуна калимаҳо образнокии воҳидҳои фразеологиро ба воситаи лексика ба вучуд меоранд. Ингуна воҳидҳои фразеологие, ки чузҳои якхела доранд, бисёртар ба назар мерасанд. Масалан, образи калимаи «ришта» дар таркиби фразеологизмҳои зиёде вазифаи тобиши ҳиссӣ экспрессивии асосро иҷро мекунад: «*риштаи чизеро бурдани*», «*риштаи чизеро тофтани*», «*риштаи чизе қушода шуд*» ва амсоли инҳо.

Дар ин гуна воҳидҳои фразеологӣ образи «ришта» ба образи калимаи «тор» аз рӯи ибораҳои рехта дигар монандӣ дорад: «тори чизеро танидани», «тори чизеро нохун задани», «ба як тори касе наарзидани», «як тори муйи касе кам нашвад» ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, дар забони тоҷикӣ чунин калимаи образҳои бавучудоварандаи воҳидҳои фразеологии аз ҷиҳати обуранг ва образнокӣ якхела хеле зиёд ба назар мерасанд. Ва инчунин, образи «ҳафт» низ бо маънои «ҳадди охир» дар таркиби як қатор воҳидҳои фразеологӣ истифода бурда мешавад: «ба осмони ҳафтом баромадани», «ҳафт пушти касе», «дар болои ҳафт қабат курпача», «ҳафт қабат соя шудани», «ҳафти касеро хурдани».

Ибораи «шабехун», низ бо ҳодисаи воқеии ҳаёти гузаштаи мо алоқамандӣ дорад. Дар гузашта барои ба пуррагӣ несту нобуд кардани душман шабона ба қароргоҳи онҳо рафта рагу пойи аспони онҳоро мебуриданд ва дар натиҷа душман дар ғафлат монда мағлубияти онҳоро ба даст меоварданд.

Ба ҳулосае омадем ки воҳидҳои фразеологии антиқаи тоҷик барои пуробуранг додани забон хизмат мекунад. Маҳз дар фразеологизмҳо урфу одатҳои миллии, хусусияти ба миллат хос ва такрорнашавандаву фардӣ будани он дида мешавад.

3. Воҳидҳои фразеологии иқтибосӣ

Дар захираи фразеологии забони тоҷикӣ қабатҳои умумизронӣ ва қадимаи тоҷикӣ, воҳидҳои фразеологии дертар ташаккулефта, фразеологизмҳои аз ҷиҳати сохт ва маъноҳои худ инкишофефта, ибораҳои рехтаи аз забонҳои дигар воридгардида (иқтибосӣ) хеле кам ба назар мерасанд.

Чихеле, ки Мачидов Ҳ. қайд карда буд, ибораҳои фразеологӣ на ҳама вақт ба бахши синтаксисӣ тааллуқ дошта метавонанд, балки онҳо ҳамчун қолабҳои тайёри фразеологӣ ҳисобида шуда метавонанд. Қолабҳои воҳидҳои фразеологӣ ин яке аз намудҳои охири фразеологизмҳо ба ҳисоб мераванд. Масалан: «*мардқушу номардпарвар*» сабаби пайдоиши «*бечорақушу бойпарвар*» ё ин ки ифодаи дигар «*арақи ҷабин рехтани*» боиси пайдоиши ифодаи «*лаҳти чигар рехтани*» аст.

Дар ин маврид сабаби пайдошавии воҳидҳои фразеологии гуногун, ки дар асоси як қолаб пайдо мешаванд, хеле зиёд ба назар мерасанд. Мисол: «*дили касе пур*», «*хотири касе чамъ*», «*хонаи касе обод*», «*гати касе якто*», «*рӯи касе сиёҳ*», «*дили касе дутто*» ва дигарҳо.

Захираи фонди фразеологӣ дар забони муосири тоҷик дар асоси пайдошавӣ ва васеъшавӣ ибораҳои рехтаву устувор бой гаштааст. Масалан: фразеологизмҳои «*даст бардоштан*», «*ба тахта кашидан*», «*ба навор гирифтан*» ва амсоли инҳо. Ибораи фразеологии «*даст бардоштан*» дар давраҳои шӯравӣ ба маънои «*дуо кардан*» буд ва ба мурури замон «*розӣ будан*», «*боз доштани мошин*» ва «*овоз додан*»-ро пайдо кард.

Ифодаи «*ба тахта кашидан*» бошад, дар замони муосир бештар маънои «*танқид кардан*»-ро дорад. Микдори чунин фразеологизмҳо бо сабаби васеъшавии маъноҳои худ фонди захиравии фразеологизмҳо бой мегардонад.

Омили дигари васеъшавии захираи фразеологизмҳо иқтибоси ибораҳои рехта аз дигар забонҳо мебошанд. Фразеологизмҳои иқтибосӣ гуфта, он фразеологизмҳо, ки аз дигар забонҳо ба забони мо ворид гардианд, меноманд. Микдори чунин воҳидҳои фразеологӣ на он қадар бисёранд. Мисол: «аз паша фил сохтан» - не делать из мухи слона, «арвоҳ занад» - будь проклят, чёрт подери, «боми чаҳон» - крыша мира, аз забони арабӣ воридгашта: «хайри мақдам», «нури чашм», «*марги муш*», аз забони форсӣ воридшуда: «*нуқтаи назар*», «*чопи сангӣ*».

Бояд қайд намуд, ки на ҳама воҳидҳои фразеологӣ аз як забон ба забни дигар мегузаранд.

Бояд хусусияти идеоматикии фонди фразеологизмҳои антиқа бо равиши миллии худ фарқ мекунад. Ҳангоми тарҷума бояд эквиваленти ба мазмун мувофиқро дар ёфт. Аксарияти вақтҳо тарҷумаи тахтулафзии чунин ибораҳо ба маъни манфӣ оварда мерасонад.

Ф. Энгелс барои нодуруст тарҷума кардани тарҷумон таҳқир кардааст. Сабаб дар он аст, ки хангоми додани мазмуни ибора куллан тағйир ёфтааст. [Маркс К., Энгелс Ф. 674 - 675].

Қайд кардан ба маврид аст, ки фразеологизмҳои иқтибосӣ, одатан ифодаҳои ғайри идеоматикиро ташкил мекунад. Дар бисёр мавридҳо бархе аз ин фразеологизмҳо тарҷумаи пурра ва ҳатто калимаҳои ҷудогоноро ҳам ташкил мекунад: «*мактаби адабӣ*», «*ангушти беном*», «*чест додан*», «*ба нотта гирифтан*» аз забони русӣ тарҷума шудаанд. Ин чунин: «*чор унсур*», «*Худо хоҳад*» аз забони арабӣ гузаштаанд. Чунин фразеологизмҳо бо гӯрӯҳи алоҳидаи тавзеҳкунандаи мафҳумҳо ва ҳодисаҳои вақеиро дар бар мегиранд.

Фразеологизмҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар бо ду роҳ дохил мешаванд:

1. Айнан – яъне бе тарҷума
2. Бо роҳи калкакунӣ

Нависандагони ҷудогона барои тасвир кардани воқеияти реалӣ ё ин, ки обуранг додани асарҳо чунин фразеологизмҳо истифода мебаранд, ки танҳо ба мақсадҳои услубӣ ба кор бурда мешуданд. Аз забони русӣ: «*не дай Бог*», «*руки вверх*»; Аз забони узбекӣ: «*усто кӯрмаган*», «*ман ўлай*», «*қўша қаримши*» ва амсоли инҳо. Барои ҳамин гуна фразеологизмҳои бе тарҷума ба чаҳор ҷӯбаи забони адабӣ дохил шуда наметавонанд ва ҳамчун ифодаҳои рехтаи хоси нависанда боқӣ мемонанд.

АДАБИЁТ:

1. А. Н. Смирницкий. Лексикалогия английского языка, 1956. – 226 с.
2. Абаев И. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка, том I, М., 1958, стр. 61; том III, М., 1979, стр. 136.
3. Абаев В. И. Асари зикршуда, II, М., 1973, сах. 317.
4. Мачидов Ҳ. Сабабҳои ба вучудой, роҳҳои ташаккул ва инкишофи минбаъдаи воҳидҳои фразеологии феълӣи забони тоҷикӣ, «Иранская филология» часть I, Душанбе, 1970,.
5. Маркс К., Энгелс Ф. Об искусстве, М., 1937.
6. М. Фозилов «Фарҳанги ибораҳои рехта», 1963.
7. Арзуманов С.Д. Русско – таҷикикский словарь, Москва – 1985.

ГУРУҲБАНДИИ ЗАХИРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ЗАБОНҲОИ ДИГАР

Бояд зикр намуд, ки ифодаҳои устувор аз ҷиҳати сохт, маъно ва ҳатто сохти семантикӣ ба худ хос хусусиятҳои монандӣ дорад. Дар мадди аввал ҳамаи чунин ифодаҳои рехтаро ҳамчун воҳидҳои фразеологии аз забонҳои дигар дохилшуда шумурдан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки теъдоди воҳидҳои фразеологие, ки аз як забон ба забони дигар мегузаранд, зиёданд. Маълум гардид, ки ҳар як забон дар мавриди зарурат аз забонҳои дигар фразеологизмҳои ҷудогоноро қабул карда метавонад. Аммо на ҳамаи фразеологизми забони тоҷикӣ, ки бо ифодаҳои рехтаи забонҳои дигар аз ҷиҳати сохти семантикӣ ва ҳатто образнокӣ монанд мебошанд, онҳо дар натиҷаи иқтибос ба вучуд омадаанд. Аксарияти онҳо дар асоси қолабҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ ба вучуд омадаанд ва бо ҳамин гуна

ифодаҳои рехтаи забонҳои дигар алоқамандӣ надоранд, барои он ки «монандии ақидаҳои халқҳои гуногун ва ҳатто ифодаи якхелаи он дар забонҳои гуногун на ҳама вақт аз ҳешу табории ин халқҳо, ё ин ки аз иқтисоби он афкор шаҳодат медиҳанд». Дар мавридҳои зиёд воҳидҳои фразеологӣ якхела ва ҳатто забонҳое, ки аз ҳам дур ҳастанд, ба вучуд меоянд. Барои мисол, ибораи умумистеъмоли «бо як тир ду нишон задан», ки маънои бо як ҳаракат ду натиҷа ба даст оварданро дорад, дар забони дар шакли «убить одним ударом двух зайцев» (айн. Бо як зарба ду харгӯшро куштан), дар забони англисӣ дар шакли “to kill two birds with one stone” (айн. бо як санг ду парандаро куштан) ифодаҳои кммаяноу ҳамвазни худро дорад.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, ифодаҳои рехта, ифодаҳои каммаяно, образҳо, реалияҳо, захираҳои фразеологӣ, урфу одат, захираи фонди фразеологӣ, фразеологизмҳои иқтисобӣ, расму оин, калимаҳои ҷудогона

КЛАССИФИКАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКСКОГО И ДРУГИХ ЯЗЫКОВ

Следует отметить, что устойчивые выражения имеют сходные черты по структуре, значению и даже смысловой структуре. Во-первых, все подобные выражения можно рассматривать как фразеологизмы, привнесенные из других языков. Следует отметить, что количество фразеологизмов, переходящих из одного языка в другой, велико. Оказалось, что каждый язык может при необходимости перенять отдельные фразеологии из других языков. Однако не все фразеологии таджикского языка, сходные по смысловому и даже образному строению с выражениями других языков, являются результатом кавычек. Большинство из них основаны на существующих образцах таджикского языка и не связаны с аналогичными выражениями других языков, поскольку «сходство идей разных народов и даже сходное их выражение в разных языках не всегда обусловлено родством эти народы, или они цитируют из него». Во многих случаях образуются одни и те же фразеологизмы и даже далекие языки. Например, распространённая фраза «поразить двоих одной стрелой», означающая получить два результата одним ходом, имеет форму «убить двух зайцев одним ударом» (айн. Убить двух зайцев одним ударом), в языке Английское слово «убить двух зайцев одним выстрелом» имеет собственное значение.

Ключевые слова: фразеологизмы, идиомы, смысловые выражения, образы, реалии, фразеологические ресурсы, обычаи, фразеологические средства, цитатные фразеологии, обряды, отдельные слова.

CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL RESOURCES OF TAJIK AND OTHER LANGUAGES

It should be noted that stable expressions have similar features in terms of structure, meaning and even semantic structure. In the first place, all such expressions can be considered as phraseological units introduced from other languages. It should be noted that the number of phraseological units that pass from one language to another is large. It turned out that each language can, if necessary, adopt separate phraseologies from other languages. However, not all phraseology of the Tajik language, which is similar in semantic and even figurative structure to the expressions of other languages, they are the result of quotations. Most of them are based on existing patterns of the Tajik language and are not associated with similar expressions of other languages, because “the similarity of ideas of different peoples and even their similar expression in different languages is not always due to the kinship of these peoples, or they quote from it.” In many cases, the same phraseological units and even distant languages are formed. For example, the common phrase “bo yak tir du niшон задан”, which means to get two results with one move, is in the form of “убить одним ударом двух зайцев” (To kill two rabbits with one blow), in the English language “to kill two birds with one stone” has similar meanings.

Keywords: phraseological units, idioms, semantic expressions, images, realities, phraseological resources, customs, phraseological means, quotation phraseologies, rituals, individual words.

Сведения об авторе: Алимардонов Акмалджон Шералиевич – Таджикский государственный университет коммерции ассистент кафедры английского языка и межкультурной коммуникации, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. тел: 900120315, E-mail: akmalalimardonov@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимардонов Акмалҷон Шералиевич - Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони англисӣ ва робитаҳои байнифарҳангӣ 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ 1/2.Тел: 900120315, E-mail: akmalalimardonov@mail.ru

Information about the author: Alimardonov Akmaljon Sheralievich- Tajik state university of commerce, assistant of English Language department and international communication 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti street 1/2. phone: 900120315, E-mail: akmalalimardonov@mail.ru

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ БОЗӢ ДАР ДАРСИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Таҳсилоти муосир на фақат барои қонеъ гардонидани талаботи истеҳсолот, омили пешрафт ва рушди захираҳои инсонӣ пешбинӣ шудааст, балки ҳамчун захираи камолоти шахсият, рушди иҷтимоӣ ва миллии кишвар муқаррар гардидааст, то ин ки шаҳрвандони Тоҷикистон дар дастрасӣ ба арзишҳои олий, озодӣ, некуаҳволӣ ва амният таъмин бошанд. Таҳлили таҳқиқоти гуногун оид ба масъалаи навсозӣ ва истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ собит менамояд, ки таҳсилоти муосир ба таври бояду шояд ба низоми рушди муттасил, таъмини сифати таълим зарурати бештар дорад.

Инкишоф ва пешравии ҷомеа ва ноилшавӣ ба дастовардҳои сатҳи ҷаҳонӣ бо рушди босуботи соҳаи маориф робитаи зич ва ногусастанӣ дорад. Аз ин ҷиҳат, соҳаи маориф ҳамчун як соҳаи муҳимтарин ва ҷудонашаванда аз соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии ҳар як давлат мебошад ва наметавонад дар як сатҳ бимонад. Сабаби асосии ин вазъ дар он аст, ки истеҳсолоте, ки ба технологияи навтарин асос наёфтааст, наметавонад дар бозор бо дигар истеҳсолкунандагон рақобат кунад.

Ислоҳоти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита ба ҳар як фанни муассиса, аз ҷумла фанни таърих таъсир расонд ва фанни таърих, ба мисли ҳама илмҳои дигар, дар як ҷо намеистад, рушд мекунад ва пайваста ғайи мегардад, ки маънои навоариҳо ва тағирот дар мундариҷа ва равишҳои он, дар ҷузъҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сурат мегирад; дар технологияи таълими таърихи халқи тоҷик низ бояд тағирот ба амал ояд. Ҳадафи асосии омӯзиши таърих халқи тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таълим, рушд ва тарбияи шахсияти хонандаест, ки қодир аст дар асоси фаҳмиши таҷрибаи таърихӣ кишвар ва тамоми инсоният, ғайилона ва эҷодкорона истифода бурдани донишҳои таърихӣ дар фаъолияти таълимӣ ва иҷтимоӣ қобилияти муайян кардани афзалиятҳои арзиши худро дошта бошад.

Маориф низ яке аз чунин шаклҳои соҳаҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки наметавонад бо усули кӯҳна ва танҳо бо истифода аз василаҳои қаблӣ таълим кор кунад ва чунин ҳуқуқро низ надорад. Аз ин ҷост, ки маориф дар сиёсати иҷтимоии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳамчун соҳаи афзалиятнок эътироф гардида, ҷиҳати ташаккул ва рушди он пайваста сайёҳи кӯшиш ба ҳарч дода шуда истодааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо олимони ва зиёиён 18 март соли 2020 қайд кард, ки «сармои инсонӣ ҳамчун нишондиҳандаи тавоно ба рушди инноватсияҳо ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва аз ин рӯ ҷавобнонро ба азхуд кардани илм, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ташвиқ кардан зарур аст, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар истеҳсолот ва омӯзиши масъалаҳои рақамии иқтисодиётро ба роҳ мондан лозим аст. Мо бояд нишондиҳандаҳои кафолати сифатро дар ҳама сатҳҳои таҳсилот ба стандартҳои ҷаҳонӣ наздик кунем, дараҷаи рушди иқтисодиёти миллиро баланд бардорем ва сатҳи азхудкунии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсиониро баланд бардорем» [26, с. 45].

Дар шароити муосири иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки захираҳои асосии онро сармои инсонӣ ташкил медиҳад, ҳалли ин масъала ба шарте имконпазир мегардад, ки агар сифати таҳсилот беҳтар карда шуда, ба талаботи муосири муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва арзишҳои иқтисодӣ бозоргонӣ ҷавобгӯ бошад.

Аз соли 2000 то соли 2010 як қатор қонунҳо ва санади меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф муайян намуданд. Онҳо асосан ба навсозии соҳаи маориф, қомеъ шудан ба дастрасии баробар ба маориф, баланд бардоштани сифати таҳсилот, баланд бардоштани сатҳи саводнокии аҳоли равона гардидаанд.

Махсусан қабул гардидани «Барномаи давлатии компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015», «Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018 - 2022» дар тақмили соҳаи маориф нақши муҳим гузошт.

Ҳамчунин дар иттилоотикунони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба барномаҳои зерини милли тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст: - Стратегияи давлатии «Технологияи иттилоотӣ - коммуникативӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 қабул карда шудааст; - Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, №4685 тасдиқ карда шудааст [21, с. 25].

Дар санадҳои мазкур зарурати иттилоотикунони муассисаҳои таҳсилот миёнаи умумӣ дар шароити муосир инъикос ёфтаанд. Зеро танҳо дар асоси баланд бардоштани сифати таҳсилот ва инкишофи соҳаи илму маориф, яъне бо роҳи боло бурдани сатҳи таҳсилоти шахрвандон бо истифодаи дастовардҳои техникаю инноватсионӣ метавон ба комёбиҳои назаррасноил гардид.

Илми педагогикаи ҷаҳонӣ имрӯз муаллимо ҳамчун менечере мешуморад, ки фаъолияти фаёли инкишофи хонандаро назорат мекунад. Дар чунин вазъ муаллим бояд тамоми ахборотҳои методикаи таълимиро аз худ кунад, ки нақши технологияи муосири педагогиро дар ноил шудан ба сифати муосири таълим дар ин шароит ба таври назаррас меафзояд. Дар айни замон, барои таълими таърихи халқи тоҷик технологияҳои гуногун мавҷуданд. Омӯзгори муосир бояд аз онҳо муҳимтаринашонро аз худ кунад ва дар амалияи худ татбиқ кунад. Дар байни онҳо технологияи гуфтугӯи эвристикӣ, усули мушқилот, шаклҳои бозии таълими дарс, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълим маъмултарин мебошанд [17, с. 22].

Бозӣ дар раванди кор ва таҳсил яке аз намудҳои асосӣ мебошад. Аз рӯи таъриф, бозӣ як намуди фаъолият дар ҳолатҳои мебошад, ки ба таҷдид ва аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоӣ равона карда шудааст, ки дар он худидоракунии рафтор ташаккул ва тақмил дода мешавад.

Яке аз ҷузъиёти усули фаёли таълим ин истифодаи бозӣ, машғулиятҳои фароғатӣ дар лаҳзаҳои мухталифи дарс ба шумор меравад. Бозӣ машғулияти асосии хонандагон ба ҳисоб рафта, ба инкишофи ҷисмонӣ ва ташаккули тафаккури вай ёрӣ мерасонад. Он бояд тавре таҳия ва ташкил карда шавад, ки диққати аҳли синфро ҷалб карда тавонад. Кӯшиш бояд кард, ки дар бозӣ тамоми хонандагон, аз ҷумла хонандагони суҷхон низ иштирок карда, ба ин восита савияи дониш ва нутқи худро инкишоф диҳанд. Аз тарафи дигар, хонандагон лаҳзае истироҳат карда, ба азхудкунии мавзӯи навбатӣ тайёр мешаванд. Омӯзгор метавонад, ки дар ҳамаи синфҳо новобаста ба синну сол ба мақсади баланд бардоштани маҳорату малака ва қобилияти дарс аз худкунии хонандагон бозӣҳои мухталифро ташкил намояд. Ҳар як бозиро номгузорӣ бояд кард, бозӣҳои фароғатӣ вобаста ба ҳолати рӯҳии хонандагон интихоб ва номгузорӣ мешаванд. Омӯзгор ҳолати ҳастагӣ ва маъюсии хонандагонро пай бурда, метавонад дар муддати 6-7 дақиқа бозӣҳои таълимиро ба роҳ монад.

Дар амалияи инсон фаъолияти бозӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- фароғатӣ (ин вазифаи асосии бозӣ - фароғат кардан, расонидан лаззат бурдан, илҳом бахшидан, шавқ бедор кардан);
- коммуникативӣ: азхуд кардани диалектикаи муошират;
- худшиносӣ дар бозӣ ҳамчун майдони озмоиши амалияи инсон;
- терапияи бозӣ: рафъи душвориҳои гуногун, ки дар дигар намудҳои фаъолият ба вучуд меоянд;
- ташхисӣ: муайян кардани дурӣ аз рафтори меъёрӣ, худшиносӣ ҳангоми бозӣ;
- ислоҳҳо: ворид намудани тағироти мусбӣ дар сохтори шахсӣ ва нишондиҳандаҳо;
- муоширати байни миллатҳо: азхудкунии арзишҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии барои ҳама одамон умумӣ;
- иҷтимоӣ: шомил шудан ба системаи муносибатҳои иҷтимоӣ, азхудкунии меъёрҳои ҷомеаи инсонӣ.

Сохтори бозӣ ҳамчун фаъолият ба таври органикӣ муайян кардани ҳадафҳо, банақшагири, ноил шудан ба ҳадафҳо, инчунин таҳлили натиҷаҳо дар бар мегирад, ки дар он шахс ҳамчун субъект худро пурра дарк мекунад. [8, с. 48].

Ҳавасмандгардонӣ барои фаъолияти бозӣ ин ихтиёрӣ, интихоб ва унсурҳои рақобат, қонунҳои кардани ниёз ба худидоракунии ва амалисозии худ мебошад. Бозӣ ҳамчун раванд чунин омилҳо дар бар мегирад:

- а) нақшҳои бозигарон; б) барои иҷрои ин нақшҳо чораҳо меандешад; в) истифодаи ашё ё иваз кардани ашёи воқеӣ бо бозӣ, анъанавӣ; г) муносибатҳои воқеии байни бозигарон; д) амал (мундариҷа): минтақаи воқеият, ки дар бозӣ ба таври шартан таҷдид карда мешавад.

Аҳамияти бозиро номукамал ва кадр накардан мумкин нест. Ин падидаест, ки метавонад ҳамчун истироҳат ва фароғат дар робита бо омӯзиш, эҷодкорӣ, терапия, намунаи табиати муносибатҳо ва зухуроти инсонӣ дар қор ва таълим рушд кунад.

Бозӣ ҳамчун усули таълим ва тарбия, ки дар он таҷрибаи насли калонсол ба ҷавонон дода мешавад, аз замони қадим истифода мешуд. Бозӣ дар соҳаи маориф васеъ истифода мешавад. Дар мактаби муосир, ки ба эҳё ва таквияти раванди таълим асос ёфтааст, фаъолияти

бозиҳо дар ҳолатҳои зерин истифода мешавад:

- ҳамчун технологияҳои мустақили азхудкунии концепсия, мавзӯ ва ҳатто фасли мавзӯ;

- ҳамчун унсурҳои (баъзан хеле муҳим) технологияи васеътар;

- ҳамчун технологияи таълим (дарс) ё қисми он (муқаддима, шарҳ, мустаҳкам, таҷриба, назорат);

- ҳамчун усули гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ;

Гурӯҳбандӣ аз рӯи унсурҳои сохтори дарс, вобаста ба ҳадафҳои дидактикии бозӣ:

❖ Бозиҳо барои омӯхтани маводи нав;

❖ Бозиҳо барои мустаҳкамкунӣ;

❖ Бозиҳо барои санҷиши дониш;

❖ Бозиҳои ҷамъбасти;

❖ Бозиҳои таваққуфӣ- истироҳатӣ;

Гурӯҳбандӣ аз рӯи шумораи иштирокчиён:

❖ Гурӯҳӣ;

❖ Инфироӣ;

❖ Муколамавӣ;

❖ Оммавӣ;

Бозиҳои таълимиро метавон чунин тасниф кард:

Аз рӯи соҳаи татбиқ: ҷисмонӣ, зеҳнӣ, меҳнатӣ, иҷтимоӣ, равонӣ.

Аз рӯи (хусусияти) табиати раванди педагогӣ: таълимӣ, тарбияӣ, назоратӣ, умумӣ, маърифатӣ, эҷодӣ, рушдкунанда, репродуктивӣ, коммуникативӣ

Технологияи бозӣ: мундариҷавӣ, фаннӣ, нақшофарӣ, тичоратӣ, тақлидӣ, драматургиявӣ

Минтақаи фаннӣ: математикӣ, кимиёвӣ, биологӣ, физикӣ, экологӣ, мусиқӣ, меҳнатӣ, варзишӣ, иқтисодӣ.

Аз рӯи муҳити бозӣ: бидуни ашё, бо ашё, дар мизи қорӣ, ҳучравӣ, кӯчагӣ, компютерӣ, телевизионӣ, даврагӣ, бо воситаҳои нақлиёт ва ғайра.

Дар тасвири техникаи бозӣ, бозиҳо ба якҷанд гурӯҳ тақсим карда мешаванд, ки фарқият дар сохтани қоидаҳои раванд мебошад.

Аввалин бозиҳо бо қоидаҳои дақиқи муқарраршуда, дуввум бо қоидахое, ки ҳангоми бозӣ муқаррар карда шудаанд,

сеюм - бозиҳои озодпайдошуда.

Бозиҳои бо қоидаҳои ҷиддӣ омодашуда асосан таълимӣ, варзишӣ, зеҳнӣ, сохтмонӣ, мусиқӣ ва ғайра мебошанд.

Бозиҳои озод намудҳои бештари эҷодиро намоиш медиҳанд: бозиҳои бадеӣ, театрӣ, арӯсӣ, касбӣ ва ғ.

Хусусияти ҳар як намуд аз омилҳои иловагӣ вобаста аст. Онҳо метавонанд бо ашё ё бе ашё сохта шаванд, кӯчагӣ, ҳучрагӣ, бо истифода аз компютер. Мавҷудияти инвентаризатсия, ҷойгиршавӣ - ҳамаи ин ба раванди минбаъдаи бозӣ таъсир мерасонад ва ин нуктаҳо мураббӣ бояд ба назар гирад [28, с. 88].

Қоршиносон бозиҳоро ба гурӯҳҳои маъмулӣ тақсим мекунанд, ки онҳо мувофиқи навъи худ ҷойгир мешаванд:

❖ Бозиҳои идона;

❖ Бозиҳои фолклорӣ;

❖ Амалҳои театрӣ;

❖ Тренингҳо;

❖ Анкетаҳо, саволномаҳо, тестҳо;

❖ Шабехосозӣ;

❖ Рақобатҳо, муқовиматҳо;

❖ Озмунҳо, саршавӣ ва ғайра.

Бозиҳо ба монанди “Майдони орзуҳо”, “Маро бифаҳмед”. “Чӣ? Дар кучо? Кай?” “Соати олитарин”, “КВН”, “Соати мусобикаҳои шавқовар” “Брейн-ринг”, “Бозии чароғак” (светофор), “Намоишгоҳ”, “Дӯкони хотиравӣ”, “Сафар ба гузашта”, “Чархофалак”, “Пурсиш”, “Шириниҳои чинӣ”, “Дарахти рӯйдодҳо”, “Куттии сиёҳ”, “Бовар мекунам-намекунам” “Ғарқшавӣ дар таърих”, “Мактуб бо сӯроҳиҳо”, “Тасодуф”, “Шиноснома созад”, “Лифофаи худро бо вазифаи ҳонагӣ интихоб кунед”, “Ҳафт мушқилоту як посух”, “КТД”, “Зарница”, “Игллет”, “Майдо-ни мӯъҷизот”, “Эҳёкунӣ”, “Пинҳоншавии таърихӣ”, “Орленок” Донописарон ва донодухтарон” ва ғайраро номбар кардан мумкин аст.

Бозии чароғак(светофор): хонандагон 3 доира доранд сабз - ҳа, сурх - не, зард - имконпазир. Суханони муаллимро гӯш карда, хонандагон муносибати худро ба чизи шундаашон бо ёрии чароғаки роҳ баён мекунам. Ҳангоми арзёбии посухҳо ҳамин чароғаки роҳро истифода бурдан мумкин аст. Кӯдакон сурхро - 5, сабзро - 4, зардро - 3 баланд мекунам.

Мафҳуми “технологияҳои бозиҳои таълимӣ” як гурӯҳи нисбатан калони методҳо ва усули ташкили раванди таълимро дар шакли бозиҳои гуногуни таълимӣ фаро мегирад. Баръакси бозиҳо, дар маҷмӯъ, бозии таълимӣ як хусусияти муҳим дорад: ҳадафи дақиқи муайяншудаи омӯзиш ва дастовардҳои мувофиқи таълимие, ки метавонанд бо самти таълимӣ маърифатӣ исбот, ба таври возеҳ муайян ва тавсиф карда шаванд.

Шакли бозии таълимӣ дар синф бо истифода аз усул ва ҳолатҳои бозӣ сохта мешавад, ки ҳамчун воситаи ҳавасмандкунӣ ва ҳавасмандгардонии хонандагон дар фаъолияти омӯзишӣ хизмат мекунам. Таъбиқи техникаву ҳолатҳои бозӣ дар шакли лексияҳо дар самтҳои асосии зерин ба амал меояд: ҳадафи таълимӣ дар назди хонандагон дар шакли вазифаи бозӣ гузошта мешавад; Фаъолияти таълимӣ ба қоидаҳои бозӣ тобеъ аст; Маводи дидактикӣ ҳамчун манбаъ истифода мешавад, унсурҳои рақобат ба фаъолияти таълимӣ ворид карда мешавад, ки вазифаи дидактикӣро ба вазифаи бозӣ табдил медиҳад. Анҷоми бомуваффақияти чорабиниҳои таълимӣ аз натиҷаи бозӣ вобаста аст.

Чой ва нақши таҷҳизоти бозӣ дар раванди таълим, омезиши бозиҳо ва унсурҳои омӯзишӣ бештар аз фаҳмиши муаллим дар бораи вазифаҳо ва таснифи бозиҳои таълимӣ вобаста аст [22, с. 67].

Аввалан, бозиҳо бояд ба намуди фаъолияти ҷисмонӣ асос ёбанд.

* **Лото луғат:** дар тахта калимаҳо аз як тараф калимаҳо навишта мешаванд, аз тарафи дигар маъноҳо. Калимаҳо ва маънои онро бо тирҳо пайваст кунед. Қадом даста онро зудтар мекунад.

* **Дуэли хронологӣ:** дастаҳо саволҳои медиҳанд, ки дониши санаҳоро талаб мекунам, дуэли луғат - қори шабеҳ бо истилоҳот.

* **Музоядаи луғат:** аз хонандагон хоҳиш карда мешаванд, ки калимаҳо: истилоҳҳо, номҳо, номҳои чойро оиди як мавзӯ номбар кунанд. Ғолибон онҳое мебошанд, ки калимаҳоро бештар номбар мекунам ва калимаи охириро ба забон меоранд.

* **Дар дарс шумо метавонед** доираҳои рангорангро истифода баред, ки вариантҳои ҷавоб, инчунин ҳолати эҳсосии хонандагонро дар дарс нишон диҳанд. Инчунин аз секунҷаҳои рангаи гуногуни буридашуда, ки барои посухҳо дар дарс истифода бурдан мумкин аст.

* **Қор бо истилоҳҳо:** бозӣ кардани бозии “Майдони мӯъҷизот”, “Маро бифаҳмед”.

2. Технологияи бозиро барои гузаронидани тамоми дарс истифода бурдан мумкин аст. Ҳангоми гузаронидани дарси такрорӣ-ҷамъбасти дар мисоли «Халки тоҷик дар асри III-VII» дар синфи 6, шумо метавонед бозии «Чӣ? Дар кучо? Кай?» ташкил намоед ё мавзӯи «Ҳиёниҳо - Ҳайтолиҳо» - истифодаи харитаи Ҳиёниҳо - расм: тасвир кардан дар бораи ҳаёт ва шӯғли эфталитҳо). Дар харита чӣ гуна ташаккули давлати Ҳайтолиҳоро нишон диҳед. Шумо давлати Ҳайтолиҳоро чӣ гуна тасаввур мекунад? Дар бораи ҳукумати онҳо ба мо бигӯед? Подшоҳони Ҳайтолиҳо чӣ ном доранд? Чаро давлати Ҳайтолиҳо сукут кард?

3. Технологияҳои бозиро дар дарсҳои берун аз синфӣ низ истифода кардан мумкин аст. (“КВН-” Лашкаркашии Асад ибни Абдуллоҳ ба Хатлон”, “Бозии зеҳнии “Донописарон ва донодухтарон” ва ғ.) Ҳамин тарик, технологияҳои бозӣ дар раванди таълим ва тарбия васеъ истифода мешаванд.

Ҳамдигарфаҳмии пурраи муаллим ва хонандагонро технологияи бозии А.В. Хуторский барои гузаронидани дарси муосир ба вучуд оварда метавонад. Техника барои истифода дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии хуб аст. Он ба рушди фаъолияти

маърифатии хонандагон мусоидат мекунад, таваччухро ба омӯзиши фан ба вучуд меорад, намегузорад, ки кӯдакон хаста шаванд. Бояд қайд кард, ки ин усул назорати пурраи муаллимо аз болои синф ва малакаҳои хуби интизоми бошууронои хонандагонро талаб мекунад. Онро махусан дар гузаронидани намудҳои гуногуни фаъолият дар қорҳои берунасинфӣ хонандагон бомуваффақият истифода бурдан мумкин аст.

Вазъи бозӣ дар педагогика яке аз ҷанбаҳои муҳимми таълими интерактивии кӯдак мебошад. Система на танҳо барои кӯдакони синни томактабӣ, балки дар мактабҳои миёна низ татбиқ карда мешавад. Бо мурури замон, он аз фаъолияти таълимӣ ба фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муфид ва касбӣ табдил меёбад. Он дар раванди рушд ва ташаккули кӯдак осоре боқӣ мегузорад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки миқдори зиёди иттилоотро дар хотир гиред ва нигоҳ доред.

Барои муаллим усули бозиро бо самтҳои дигари омӯзиш оптималӣ омезиш додан душвор аст. Самаранокии он дар он аст, ки технологияи бозӣ то чӣ андоза омилҳои муҳимро дар бар мегирад. Он дорои озодии амалиёт ва тақсмоти возеҳи масъулиятҳо, лаҳзаҳои ҳаяҷон ва вақтхушӣ, воқеият ва тасаввувф, эҳсосот ва тафаккури оқилона мебошад [13, с. 124].

Технологияҳои бозӣ дар педагогика ба кӯдак имкон медиҳанд, ки шахсан манфиатдор бошад, малакаҳои қорбарии дастаро инкишоф диҳад ва бо ин масъулиятро дар худ ба вучуд оварад. Яке аз вазифаҳои муаллим рушди ҳавасмандкунӣ мебошад. Дар ҷараёни бозӣ кӯдак ба ҳадафи гузоштаи худ дохил мешавад, яъне дар ҳар сурат, ӯ маводеро, ки хангоми бози пешниҳод шуда буд, ба ёд меорад, зеро ҳудаш ба он ниёз дорад.

Истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ дар раванди таълиму тарбия дар низоми маориф барои навсозӣ ва беҳтар намудани самаранокии таҳсилот бидуни тағйироти бунёдӣ, тағйироти ҷиддиеро талаб менамояд, ки ба он ислоҳоти таҳсилот марбут ба талаботи ояндаи ҷомеа чун мушкilotи муҳимми иҷтимоӣ ахлоқӣ дохил мешавад. Истифода аз технологияҳои муосири инноватсионӣ навгоние мебошад, ки дар асоси талаботи ҷаҳони муосир ба ҳайси навсозӣ муайян гардидааст. Чунин навсозӣ агар дар соҳаи иҷтимоӣ ҳадафи бунёди ҷомеаи шахрвандӣ махсуб ёбад, дар соҳаи педагогика ба фаъолияти таълиму тарбия рангу тобиши нав мебахшад.

АДАБИЁТ:

1. Арипов М. (Орифи). Из истории педагогической мысли таджикского народа. - Душанбе, 1965. - 221 с. 4.
2. Атакуллаев У. И. Развитие общего образования в Республике Таджикистан в период независимости (1991- 2005 гг.) - Душанбе, -2010. - 46
3. Алиева А.И. Педагогическая обоснованность инновационная технологии обучения грамоте в школах республики Таджикистан: автореф. на соис. ученой степени к.п.н. - Душанбе, 2007. - 24 с.
4. Буйдаков Х. Дидактические основы формирования обобщенные знаний учащихся старших классов в целостном педагогическом процесс: дис... д-ра пед. наук. - Душанбе, 1993. - 313 с.
5. Буйдаков Х.Б. Основы дидактики. - Душанбе, 1995. - 132 с.
6. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения.- М.,1977.- 251 с. 63
7. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М., 1995.- С.5.
8. Борзова, Л.Н. Игры на уроках истории. Методическое пособие для учителя/ Л.Н. Борзова – М.: ВЛАДОС ПРЕСС, 2001. 101 С.
9. Волков П. Учитель творчеству. - М., 1982.-160 с.
10. Горяинов, С.Г. Задачник по истории России/ С.Г. Горяинов – Ростов-на-Дону: «Феникс»,1996. 295 С.
11. Гукова, В.В. История 5-11 классы. Технологии современного урока/ В.В. Гукова – Волгоград, 2009. 205 С.
12. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения.- М., 1986. - 240 с.
13. Кларин М.В. Интерактивное обучение - инструмент освоения нового опыта. // Педагогика. - М., 2000 - № 7. - С. 13-18.
14. Жерлыгина СП. Использование компьютерных технологий в преподавание истории / СП. Жерлыгина // Преподавание истории в школе. - 2005. - № 8. - С. 68.
15. Зайцев, В.С. Мультимедийные технологии в образовании : современный дискурс / В.С. Зайцев. – Челябинск : Издательство ЗАО «Библиотека А.Миллера», 2018. – 30 с.
16. Запорожца А.В , Усовой А.П. Психология и педагогика игры дошкольника. М., 1966. - 255 С.
17. Зиёев Т. Н. Современная система школьная историческая образования.- Душанбе, 2009. - 209 с.

18. Зиёев Т.Н. Теоретической проблемы стратегии развития гражданского образования в Республики Таджикистан. - Душанбе, 2008. - С.4.
19. Зиёзода Т.Н. Теоретическая обоснованность и практическая эффективность системы школьного исторического образования РТ: дис... на соискание д-ра пед. наук. - Душанбе, 2010.- 378 с.
20. Зиёзода Т.Н. Багаутдинова Ф., Исмоилов В., Шаснович И. и др. Права человека. 11-класс. (Методическое пособие для учителей). - Душанбе, «Контраст». 2014. - 503 с.
21. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». - Душанбе, 2013.-25.
22. Зотов Ю.Б. Организация современного урока: Книга для учителя. - М.:Просвещение,1984. - 144с.
23. Зенков Л.В. Дидактика в жизнь. - М., 1968. - 176 с.
24. Кларин М.В. Инновация в мировой педагогике. - Рига, 1995.- С.29-30.
25. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. - М.,1989. - 225 с.
26. Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 марта 2020 года. - Душанбе, 2020. - 45 с
27. Пряжникова, О.В. От теории к практике на уроках истории/О.В. Пряжникова//Эксперимент и инновации в школе – М. 2009 - № 6 – С. 37 – 42.
28. Субботина М.А. “Игры и занимательные задачи по истории”, Можайск, 2003 г. – С.21
29. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии/ Г.К. Селевко – М.: Народное образование, 1998. 215 С.
30. Шарипов М.Г. Теория и практика интерактивного обучения в прошлое и настоящее: позитивный и негативный опыт // Вестник государственного педагогического университета Республики Таджикистан. - 2011. - № 3 (39). - С182-186 ISSN 2219-5408.
31. Ярцева Н.Н. История 5-10 классы. Игровые технологии на уроках и внеклассных занятиях/Н.Н. Ярцева – Волгоград: Учитель, 2009. 95 С.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ БОЗӢ ДАР ДАРСИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Дар ин мақола истифодаи технологияи гуногуни муосири педагогӣ, аз ҷумла технологияи бозӣ, сохтор, намуд ва вазифаҳои бозӣ дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик, аҳамияти бозӣ, усулу методҳои фаъоли таълим, зарурати татбиқи онҳо дар системаи таълими муосир, инчунин таъсири онҳо ба самаранокии раванди таълим мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар бораи натиҷаҳои кор оид ба истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ махсусан технологияи бозӣ ва унсурҳои он дар раванди таълим хулосаҳо бароварда шудаанд.

Важҳои калидӣ: технологияи муосир, технологияи бозӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, технологияи модуль, таълими интерактивӣ, усулу методҳои фаъоли таълим.

РОЛЬ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В данной статье рассматривается использование различных современных педагогических технологий, в том числе игровых, структура, виды и функции игры на уроках истории таджикского народа, значение игр, активные методы обучения, необходимость их внедрения в современном образовании, а также их влияние на процесс обучения. Сделаны выводы о результатах работы по использованию современных педагогических технологий, особенно игровых технологий и их элементов в учебном процессе.

Ключевые слова: современные технологии, игровые технологии, информационно - коммуникационные технологии, интерактивное обучение, модульная технология, активные методы обучения.

THE ROLE OF GAMING TECHNOLOGIES IN THE SUBJECT OF HISTORY OF THE TAJIK PEOPLE

This article examines the use of various modern pedagogical technologies, including games, the structure, types and functions of play in the lessons of the history of the Tajik people, the meaning of games, active teaching methods, the need for their implementation in modern education, as well as their impact on the learning process. Conclusions are made about the results of work on the use of modern pedagogical technologies, especially game technologies and their elements in the educational process.

Keywords: modern technologies, gaming technologies, information and communication technologies, interactive learning, modular technology, active teaching methods.

Сведения об авторе: Палавонов Амоншо Муминович - старший преподаватель истории и права колледжа информатики и компьютерной техники г. Душанбе, адрес: 734036, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48, тел:(+992)934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru

Information about the author: Palavonov Amonsho Muminovich-senior lecturer in history and law of the College of Informatics and computer engineering, Dushanbe, address: 734036, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48 Borbadstreet, tel:(+992)934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru

**АМОН Н.Қ.
БИЛОЛОВА Ш.Ф.**

ИНКИШОФИ ЗЕҲНИ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИННУ СОЛИ ХУРДИ МАКТАБӢ ВА ТАВСИФИ ПСИХОЛОГИИ ОНҲО

Психологон аз охири солҳои 30-юми асри XX таҳқиқотҳои зиёдеро анҷом доданд, ки дар онҳо ба мазмун ва методҳои таҳсил вобаста будани тавсифҳои синнусолиҳои фикрронии кӯдакон ишора шудаанд. Ба масъалаи муайян намудани таносуби таҳсил ва инкишоф институтҳои зиёди илмию таҳқиқоти хориҷи кишвар, хусусан, дар шаҳрҳои Москва, Санкт-Петербург, Киев, лабораторияҳо ва кафедраҳо машғул буданд.

Солҳои 70-уми асри XX омӯзиши масъалаи таҳсил ва инкишоф ба марҳилаи нав ворид шуд. Масъалаи тезондани инкишоф ва васеъ намудани имкониятҳои дарккунии кӯдакон аҳамияти аввалиндарачаро касб намуд. Тақмили мазмуни таҳсилоти ибтидоӣ ба сабаби татбиқи барномаҳои нав ва методҳои самараноки таҳсил бештар мавриди тавачҷуҳ қарор мегирифт.

Маҷмӯи таҳқиқот дар масъалаи инкишофи зеҳни кӯдакони синни хурди мактабиро шартан ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: таҳқиқоти муқарраркунанда, ки ба муайян намудани хусусиятҳои синнусоли ва типологӣ кӯдакон бахшида шуда буданд; таҳқиқоти ташаккулдиҳандаи хусусият вобаста ба муайян намудан ва истифода бурдани захираҳои инкишофи зеҳнии хонандагони синфҳои поёнӣ.

Ба гурӯҳи якум самтҳои зерини таҳқиқотро нисбат додан мумкин аст:

- таҳқиқи ҷараёни инкишофи фаъолияти таҳлилии таркибии кӯдакон. Дар ин таҳқиқот намуд, шакл ва дараҷаҳои инкишофи фаъолияти таҳлилии таркибӣ муайян ва тавсиф шудаанд (Кутившенко Л.Н., Булах И.С., Верилис Г.И., Важенина Ф.Г., Громов М.Д., Иноземцев А.И., Косма Т.В., Регуш Л.Л., Румянсева Л.И., Ряхина С.В., Поликарпов В.Л., ва дигарон);

- таҳқиқи хусусиятҳои хоси фаъолияти фикрии хонандагони синфҳои поёнӣ (Антонова Г.Л., 1963; Жуйков С.Ф., 1968; Сибгатулина И.Ф., 1993; Скрипченко А.В., 1970; Тарасова Н.П., 1988 ва дигарон).

- таҳқиқи сифатҳои алоҳидаи фикрронӣ (Веракса Н.Е., Гарнец О.Н., Зак А.З., Кондратева И.И., ва дигарон);

- таҳлили тафовути инфиродӣ дар фикрронии хонандагони синфҳои поёнӣ (Давидов В.В., Зак А.З., Зверева М.В., Калмикова З.И., Павлова К.Г., Раев А.И., ва дигарон).

Дар ҷараёни таҳқиқи фикрронии хонандагони синфҳои поёнӣ пайиҳамии фаъолияти фикрӣ, аз ҷумла хусусиятҳои иҷроӣ амалҳои муқаррарии фикрӣ муфассал омӯхта шудааст. Муайян гардид, ки фаъолияти таҳлилии таркибӣ дар оғози синни хурди мактабӣ хеле сатҳӣ буда, бештар хусусияти аёнӣ-амалӣро касб менамояд. Кӯдакон фақат миқдори ками хосиятҳо ё нишонаҳои объекти фаъолияти фикрӣро муайян менамоянд ва таҳлили асли бо номбар кардани нишонаҳои нопурра анҷом меёбад (Зверева М.В., 1983). Минбаъд аз таъсири таҳсил, мазмуни ҷанҷоҳои дарсӣ ва методҳои таълим таҳлили таркибӣ (ҷузъӣ) бо таҳлили маҷмӯӣ ва баъдан бо таҳлили мунтазам иваз карда мешавад (Шардаков М.Н., 1973). Таҳлил дар як вақт бо таркиб ҷараён мегирад, илова бар ин, дар ин синну сол таркиби сатҳӣ ва аёнӣ-амалӣ афзалиятнок дониста мешавад. Аммо дар дараҷаи баландтари инкишофи зеҳн талабаҳои таркиби фикрӣро иҷро мекунанд, яъне онҳо нишонаҳои предметҳо ва падидаҳоро ҳангоми набудани онҳо дар асоси танҳо тасаввурот дар бораи онҳо муттаҳид карда метавонанд (Матюхина В.М., 1976).

Таҳлил барои хонандагони синфҳои поёнӣ ҷараёни осони фикрӣ буда, нисбат ба таркиб тезтар инкишоф меёбад. А. Валлон дар ин хусус менависад: "...Кӯдак меҳаҳад исбот кунад, ки қисмҳои алоҳидаро аз гурӯҳи яқлухт ҷудо карда метавонад, вале қисмҳои алоҳидаро муттаҳид карда, гурӯҳи нав сохта наметавонад" [5, с.204].

Ва ё дар ин хусус, Н.А. Менчинская маводи ҷанҷоҳои гуногуни дарсиро таҳлил карда, натиҷаҳоеро ба даст овард, ки дар асоси он дар бораи дараҷаи инкишофи таҳлил ва таркиб аз рӯйи ду меъёри асосӣ хулоса баровардан мумкин аст: аз рӯйи дараҷаи иҷроӣ ҳар як амал, ки бо гузариш аз таҳлили сатҳию глобалӣ ба воситаи тафриқа ба шаклҳои нозуки он ва аз

таркибкунии ҷузъию яктарафа ба таркиби чандтарафаю пурра тавсиф меёбад; аз рӯи дараҷаи мувофиқати дараҷаҳои иҷроӣ ин амалҳо ва парокандагии нисбӣ ё вобастагии зичи онҳо [13, с.36].

Дар натиҷаи таҳқиқоти бисёрсолаю давомдор Г.П. Антонова (1968) дараҷаҳои зерини иҷроӣ амалҳои таҳлилу таркибро муайян намуд. Дараҷаи якум хусусияти яклухти глобалӣ дорад. Намуди мувофиқи таҳлил муайян намудани алоқаҳои алоҳида (ё маҳдуд, ба фикри Ю.А. Самарин) дар байни амалҳои мефаҳмонад, ки дар маҷмӯъ ҳалли масъаларо ғайриимкон мегардонанд. Дар ин дараҷа инкишоф банақшагирии ҷараёни ҳалли масъалаҳо номумкин аст, чунки таҳлил ва таркиб ҳамон ба таври назаррас аз якдигар ҷудоанд. Дараҷаи дуюм дар таҳлили чандтарафа, вале нопурра, дар тақсими амалҳои назаррас ва муайян намудани алоқаҳои на алоҳида, балки маҷмӯӣ ва сабабу натиҷа зоҳир мешавад. Дар ин ҳолат, банақшагири боз ҳам душвор мешавад. Барои дараҷаи сеюм алоқавӣ зич дар байни амалҳо ва пешбинии ҷараёни ҳал, яъне банақшагири дар фикр хос аст. Ин дараҷа “пешгирикунанда” ё “пешгӯйикунанда”-и таҳлил мебошад. Кӯдаконе, ки дар ин дараҷа қарор доранд, масъалаҳоро мақсаднок ҳал мекунад; таҳлили онҳо пурра ва ҳаматарафа аст, онҳо метавонанд маҷмӯи амалҳоро ҷудо карда, алоқаро дар байни онҳо таъмин кунанд ва на танҳо алоқавӣ бевосита, балки алоқавӣ баръаксро низ муайян карда бошанд.

Муқоиса ба мисли таҳлил ва таркиб дар хонандагони синфҳои поёни хусусиятҳои худро дорад. Пеш аз ҳама, хангоми муқоиса талабаҳо фарқро бо осонӣ ва монандиро бо душворӣ меёбанд. Таҳқиқи маҳорати хонандагони синфи сеюм барои муқоисаи мафҳумҳои мушаххас ва абстрактӣ нишон дод, ки онҳо бештар танҳо нишонаҳои муқоисаро меёбанд, ҳатто, вақте ки дар ҳуди супориш ба онҳо ёфтани нишонаҳои монандӣ ва фарқ пешниҳод карда мешавад [14, с.36].

Ҳамин тариқ, Поспелов Н.Ш. чунин дараҷаҳои зерини ташаккули муқоисаро дар кӯдакони муайян намудааст:

1. Кӯдак ҳанӯз ба моҳияти муқоиса сарфаҳм намеравад, фақат баъзе нишонаҳои объектҳоро бе гуфтани нишонаҳои монандӣ ва фарқ номбар мекунад.

2. Хонанда ба моҳияти муқоиса сарфаҳм намеравад, асосан нишонаҳои тасодуфиро ба сифати асос барои муқоиса истифода бурда, қатори тавсифҳои нишонаҳоро муайян менамояд.

3. Талаба фарқ ва монандиро муайян менамояд, вале баъзан онҳоро омехта мекунад, нишонаҳоро пурра номбар ва нишонаҳои асосиро ҷудо карда наметавонад.

4. Кӯдак объектҳо ё нишонаҳои онҳоро номбар мекунад ё таърифи объектҳоро пешниҳод менамояд. Нишонаҳоро ба миқдори кофӣ, вале нопурра ҷудо мекунад. Нишонаҳои монандӣ ва фарқро ба таври алоҳида муайян менамояд.

5. Хонанда ба монандӣ ва фарқи объектҳо сарфаҳм меравад, нишонаҳоро пурра муайян намуда, аз рӯи нишонаҳои асосӣ ба таври мурағаб ва пурра муқоиса мекунад.

Мувофиқи натиҷаҳои озмоиш ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ дараҷаҳои дуюм ва сеюми ишорагардида хос мебошанд.

Дар таҳқиқоти Румянцева Л.И. (1968) хусусиятҳои хоси маҳорати муқоиса муайян шуданд, аз ҷумла гурӯҳи кӯдаконе, ки аз рӯи натиҷаҳои муқоиса фарқ доранд, муайян гардиданд:

- иштирокчиёни озмоиш, ки фақат нишонаҳои фарқро пай мебаранд;

- иштирокчиёни озмоиш, ки монандӣ ва фарқро пай мебаранд;

- иштирокчиёни озмоиш, ки дар онҳо хусусияти алоҳида ва таркибии муқоиса мушоҳида мешавад;

- иштирокчиёни озмоиш, ки муқоиса дар онҳо хусусияти таркибӣ дорад.

Дар таҳқиқоти худ Л.И. Румянцева нишон медиҳад, ки дар ҷараёни таҳсил муқоиса дар талабаҳо тағйир меёбад. Масалан, дар синфи дуюм шумораи кӯдаконе, ки бо муқоисаи таркибӣ на танҳо фарқ, балки монандиро ҳам меёбанд, зиёд мешавад. Чунин натиҷа дар таҳқиқоти Шилова Е.Н. (1972) ҳам ба даст омад.

Хусусияти хоси синнусолии фикрронии кӯдак мушаххасии он буда, дар тавачҷуҳи кӯдакон ба ҳодисаи ғайримукаррарӣ, диққат додан ба хосиятҳои дуюмдараҷа ва муайян карда натавонистани душвориҳои абстрактсия ва таркиб зоҳир мешавад. Тавре таҳқиқот нишон медиҳанд, муайян намудани хосиятҳои предмету падидаҳо барои кӯдакон душвортар аст, чунки онҳоро асосан дар фикр абстрактсия қардан лозим меояд.

Аммо намудҳои гуногуни абстрактсия бо дараҷаҳои гуногун барои кӯдакон душворанд. Муайян намудани намуди асосӣ ҷиҳати мусбати абстрактсия аст; диққат надодан ба намуди ғайриасосӣ ҷиҳати манфии абстрактсия аст. Кӯдакони ин синну сол намуди асосиро бо осонӣ ва намуди ғайриасосиро бо душворӣ муайян менамоянд.

Маҳорати муайян намудани ҷиҳати манфии ҷараёни абстрактсия, ба фикри Н.А. Мепчинская, “нишондиҳандаи хеле нозуки ташаккули маҳорати иҷроӣ супориш ва тобӣ кардани фаъолияти фикрронии худ ба ҳамин супориш аст. Ин қобилият ё маҳорат, зоҳиран, ба инкишофи зехн зич вобаста буда, ба муваффақияти фаъолияти таълимӣ бевосита таъсир мерасонад” [13, с.172].

Дигар хусусияти фикрронии кӯдак “яктарафагии” он буда, ҳангоми муайян намудани муносибату алоқаи сабабу натиҷа зоҳир мешавад. Кӯдакон бисёр вақт як сабаби ҳамин натиҷа ё фақат як натиҷаи ҳамин сабабро номбар мекунанд (Дубровина И.В. 1990; Ротенберг В.С., Бондаренко С.М., 1989).

Ҷараёни фаъолияти фикрронӣ ба иҷроӣ амалҳои фикрӣ, мақсадгузорӣ, банақшагири, назорат ва баҳодихӣ бевосита таъсир мерасонад. Мувофиқи таҳқиқоти Тарасова Н.Г. (1988), хусусиятҳои хоси фикрронии хонандагони синфҳои поёниро бо таъмини шартҳои муайян ба таври назаррас тағйир додан мумкин аст. Масалан, мақсадгузорию мукамал ба шартӣ мавҷуд будани тасаввуроти аниқ дар бораи хусусияти фаъолияти фикрронӣ ба кӯдак дастрас мешавад. Банақшагири ба шартӣ ба кӯдак мунтазам ёд додани маҳорати таҳлили супориш бомуваффақият инкишоф меёбад. Худназораткунӣ ба шартӣ таъмини худтафтишкунӣ мунтазам бомуваффақият инкишоф меёбад. Назорат ва баҳодихиро ба шартӣ мавҷуд будани намуна, додани супориши махсус ва мавҷуд будани меъёрҳои муайяншудаи баҳодихӣ иҷро кардан мумкин аст.

Қисми зиёди таҳқиқотҳо, ки ба гурӯҳи яқум мансубанд, ба омӯзиши ҷараёни ташаккули фаҳмишҳои кӯдакони синни хурди мактабӣ баҳшида шудаанд (В.В. Давидов, П.Я. Галперин, Л.Ф. Обухова, П.Ф. Тализина, У.В. Уленкова, М.Н. Шардаков ва дигарон). Мафҳумҳои “фаҳмиши мавзӯ” ва “фаҳмиши муносибатҳо” фарқ карда мешаванд. Фаҳмиши мавзӯ донишмандони нишонаҳои умумию асосӣ ва хосиятҳои воқеияти объективиро дар бар мегирад. Фаҳмиши муносибатҳо алоқаҳои мавҷуда ва ҷаҳони объективиро инъикос менамояд.

Маҷмуи таҳқиқотро дар ин мавзӯ ҷамъбаст намуда, М.Н. Шардаков марҳилаҳои зерини азхудкунии фаҳмишҳоро муайян менамояд. Дар марҳилаи яқум талабаҳо одатан нишонаҳои функционалии предметҳоро номбар мекунанд, яъне нишонаҳоеро, ки ба табиноти предмет вобастаанд. Дар марҳилаи дуюми азхудкунии мавзӯ талабаҳо фақат нишонаҳо ва хосиятҳои ба онҳо маълумро номбар мекунанд, вале нишонаю хосиятҳои асосӣ ва ғайриасосӣ, умумӣ ва ҷузъиро фарқ карда наметавонанд. Дар марҳилаи сеюми азхудкунии фаҳмишҳо талабаҳо нишонаю хосиятҳои умумӣ ва асосии як қатор предметҳоро муайян намуда, онҳоро таркиб мекунанд. Ҳангоми азхудкунии фаҳмиши муносибатҳо хонандагони синфҳои поёни дар аввал ҳар як ҳолати мушаххаси баёни ин фаҳмишҳоро алоҳида муҳокима мекунанд. Дар марҳилаи дуюми азхудкунии фаҳмиши муносибатҳо талабаҳо таркиб мекунанд, вале ин таркибҳоро онҳо на ба ҳолатҳои нав, балки фақат ба муҳокимаи ҳолатҳо нисбат медиҳанд. Дар марҳилаи сеюм талабаҳо таркибро бомуваффақият дар ҳолатҳои гуногун истифода мекунанд.

Ҳамин тавр, як қатор таҳқиқотҳоро дар масъалаи инкишофи зехни кӯдакони синни хурди мактабӣ муҳокима карда, қайд кардан мумкин аст, ки фаъолияти фикрронӣ дар ин синну сол нисбат ба синни томактабӣ хеле тағйир меёбад. Ин дар мавҷуд будани дараҷаҳои муайяни инкишофи фаъолияти таҳлилу таркиб ва дигар тавсифҳои муҳими фикрронӣ ифода меёбад. Ба ғайр аз ин, маҳз дар ҳамин синну сол бори аввал тағйирпазирии инкишоф зоҳир мешавад, яъне пайдоиши намудҳои гуногуни инкишофи инфиродӣ ба назар мерасад. Бинобар ин, саволҳои зерин пайдо мешаванд. Таҳсил дар мактаб ба таъмини баробарии фарқҳо дар фикрронии кӯдакон мусоидат мекунанд ё не? Тафовут дар фаъолияти фикрронии хонандагони синфҳои поёни устувор ё тағйирёбанда мебошад?

Барои ҷавоб додан ба ин саволҳо ба натиҷаҳои таҳқиқоти дахлдор рӯ меорем. Таҳқиқоти муҳим, ки ба таҳлили тафовути инфиродӣ дар фикрронии хонандагони синфҳои поёни баҳшида шудаанд, солҳои 60-и асри ХХ аз тарафи гурӯҳи олимони дар зерин роҳбарии Н.А. Мсичинская гузаронда шуданд. Дар таҳқиқоти Антонова Г.П., Жуйков С.Ф. ва Калмикова З.И. натиҷаҳои ҳосил шуданд, ки мувофиқи онҳо тафовут дар фикрронии кӯдакон хеле устувор буда, дар тамоми муддати таҳсил дар мактаби ибтидоӣ нигоҳ дошта

мешаванд. Дар баробари ин, дар таҳқиқоти Зверева М.В., Павлова К.Г. ва Раева А.И. натиҷаҳои дигар ҳосил шуданд, ки мувофиқи онҳо тафовут дар фикрронии кӯдакон аз рӯйи марҳилаҳои инкишофи фаъолияти фикрронӣ дар шароитҳои таълими озмоишӣ, ки ба инкишофи зехни кӯдакон равона шудааст, хеле тағйирёбанда арзёбӣ мегардад.

Гуруҳи дуҷуми таҳқиқот ба омӯзиши имкониятҳои зехнию синнусолиҳои хонандагони синфҳои поёни бахшида шудааст. Ин таҳқиқот дар методи озмоишию генетикӣ асос ёфта, дар онҳо зергурӯҳҳои зерини таҳқиқотхоро муайян намудан мумкин аст:

1. Таҳқиқоте, ки дар доираи назарияи муайяни фаъолияти таълимӣ гузаронда шудаанд (Давидов В.В., Маркова Л.К., Репкии В.В., Элконин Д.Б., ва дигарон).

2. Таҳқиқоте, ки ба омӯзиши имконияти истифодаи методҳои фаъоли таълим дар мактаби ибтидоӣ бахшида шудаанд (Занков Л.В., Зверева М.В., Индик Н.К., ва дигарон).

3. Таҳқиқоте, ки дар асоси назарияи ташаккули марҳилавии амалҳои фикрӣ ва фаҳмишҳо иҷро шудаанд (Галперин П.Я., Кралина М.В., Тализина Н.Ф., ва дигарон).

Дар доираи самтҳои зикршудаи таҳқиқот асосҳои назарияи таълими инкишофёбанда таҳия шуданд. И.С. Якиманская дар ин замина таърифи зеринро пешниҳод кард: “Таълими инкишофёбанда азҳудкунии пурраи донишхоро таъмин мекунад, фаъолияти таълимиро ташаккул медиҳад ва ба инкишофи зехн таъсир мерасонад” [155 с.15].

Принсипи асосии таълими инкишофёбанда аҳамиятнокии он аст (Махмутов М.И., Матюшкин А.М., Кудрявцев Т.В.). Аҳамиятнокии дар навбати худ таълимеро мефаҳмонад, ки дар он азҳудкунии донишҳо ва ташаккули малакаҳои зехнӣ дар чараёни ҳалли нисбатан мустакилонаи вазъиятҳои муҳим сурат мегирад.

Л.В. Занков менависад, ки инкишофи умумии талабаҳоро муҳимтарин нишондиҳандаи самаранокии таълим шуморидан зарур аст. ӯ рушди мушоҳида, фикрронӣ ва фаъолияти амалиро ба сифати самтҳои асосии чараёни инкишоф дар синни хурди мактабӣ муайян намуд. Мувофиқи таърифи нави вазифаҳои таълим мазмуни он хеле тағйир ёфт. Мазмун аз ҳисоби ба он дохил кардани маводи назариявӣ маърифатӣ, хусусан ба барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, инчунин аз ҳисоби ҷорӣ кардани фанҳои нави таълимӣ такмил дода шуд. Воситаи асосии татбиқи мақсади пешниҳодшуда принципҳои нави дидактикӣ буданд: таълими кӯдакон бояд дар сатҳи баланди душворӣ; вазни зиёду нисбии донишҳо; гузаштани барнома бо суръати тез; дарки чараёни таълим аз тарафи талабаҳо; инкишофи умумии ҳамаи талабаҳо, аз ҷумла талабаҳои пешсаф ва сустхон чараён гирад. Бояд гуфт, ки дар ин системаи озмоишӣ бори аввал ташхиси психологӣ чараёни инкишофи талабаҳо ба сифати воситаҳои муайян намудани самаранокии таълим истифода бурда шуд.

Мувофиқи мақсади таҳқиқоти худ мо методикаи озмоишӣ, мазмуни барнома, китобҳои дарсӣ ва воситаҳои методиро аз нуқтаи назари инкишофи фаъолияти фикрронии талабаҳо таҳлил карда, чунин хулоса баровардем, ки инкишофи фикрронӣ дар доираи ҳамин система ба сифати таҷрибаи ҳосилшудаи таълим баъзан яктарафа сурат мегирад, яъне асосан дар кӯдакон фақат қобилияти эҷоди фаҳмишҳо тағйир меёбад.

Дар охири солҳои 60-и асри XX боз як системаи таълими инкишофёбанда ба вучуд омад, ки он дар назарияи фаъолияти таълимии Д.Б. Элконин - В.В. Давидов асос ёфтааст. Мақсади асосии ин система аз он иборат буд, ки нақши таълим маҳз дар инкишофи психика ва зехни кӯдакон баланд бардошта шавад. Расидан ба ин мақсад бо роҳи баланд бардоштани сатҳи назариявӣ таҳсилоти ибтидоӣ ва васеъгардонии маводи таълимӣ, ки маҳорати дарсхонии хонандагони синфҳои поёни ба азҳудкунии ин мавод мусоидат мекард, таъмин гардид.

Давидов В.В. принципҳои мантиқию психологиро таҳия кард, ки дар асоси онҳо барномаҳои таълимию озмоишӣ тартиб дода мешуданд. “Ташкили ҳар як фанни таълимӣ аз кӯшиши инъикоси таркиби дониши илмӣ, ба мавзӯи омӯзиш табдил додани мафҳумҳои асосии илм, ошкор намудани алоқаю муносибатҳои дохилии онҳо, нишон додани аломатҳои онҳо бо далелу падидаҳои мушаххаси воқеият ва шинос кардани талабаҳо бо методҳои ислоҳот, ки дар илм қабул шудаанд, иборат буд” [14, с.35].

Санҷиши озмоишии барномаҳои нав гирифтани далелҳоеро имконпазир гардонд, ки онҳо на танҳо дар бораи имкониятҳои зиёди дарккунии хонандагони синфҳои поёни, балки дар бораи хусусиятҳои ташаккули фикрронии назариявӣ талабаҳои хурдсол ҳам гувоҳӣ медиҳанд. Исбот шудааст, ки ташаккул дар чараёни азҳудкунии фаъолияти таълимӣ сурат мегирад ва мазмуни асосии чунин фаъолиятро азҳудкунии тарзҳои таркибии амал бо мафҳумҳои илмӣ ва тағйироти дар ин замина дар инкишофи психикаи кӯдак рӯйдиханда ташкил медиҳад.

Давидов В.В. дар масъалаи мазкур чунин ишора мекунад: “Фикрронии назариявӣ вақте пайдо мешавад, ки аз оғози омӯзиши ин ё он мавзӯ... ба кӯдакон зарурати таҳия ва азхудкунии маҳз тарзи таркибии сарфаҳравӣ ба ҳамин мавзӯ... нишон дода мешавад. Ба шарофати ин талабаҳо ҳангоми ҳалли масъалаи ҷузъӣ, пеш аз ҳама, принципи умумии ҳалли чунин масъалаҳо ҷустуҷӯ карда, барои муайян намудани ин принцип ба сарчашмаҳои гуногуни донишҳо муроҷиат карданро ёд мегиранд... Фаъолияти таълимӣ айнан ба ташаккули ҳамин намуни фикрронии назариявӣ равона гардидааст” [11, с.253].

Муайян гардид, ки дар синфҳои озмоишӣ, ки дар онҳо фаъолияти таълимӣ мунтазам коркард мешавад, шумораи кӯдакон бо сатҳи назариявии фикрронӣ хеле меафзояд. Дар баробари ин, алоқаи муҳимми омӯрӣ дар байни дудилагии талабаҳо, иҷрои дурусти супоришҳои таҳлилӣ, инчунин нақшаи дохилии амали талабаҳо ошкор гардид.

Зергурӯҳи сеюми таҳқиқот дар доираи назарияи ташаккули марҳилавии фаҳмишҳо ва амалҳои фикрӣ иҷро шудааст. Дар ин самт таҳқиқоти П.Ф. Тализина оид ба ташаккули фаъолияти дарккунӣ дар синни хурди мактабӣ аҳамияти зиёд доранд. Ӯ исбот кард, ки азхудкунии усули ибтидоии мантиқии фикрронии талабаҳои хурдсол шартӣ зарурии муваффақияти таҳсил дар мактаб аст. Намудҳои асосии фаъолияти дарккунӣ муайян шуданд: умумӣ ва махсус. Ба намудҳои умумӣ усули фикрронии мантиқӣ, ба мисли: муқоиса, таркиби фаҳмишҳо, гирифтани натиҷаҳо, усулҳои исбот, тасниф ва монанди ин мансубанд. Намудҳои махсус танҳо дар соҳаҳои муайян истифода бурда мешаванд, масалан, фаъолияти иҷроӣ таҳлили овозии калимаҳо.

Дар таҳқиқоте, ки дар зери роҳбарии Н.Ф. Тализина иҷро шуданд, нишон дода шуд, ки бе таълими махсус ҳатто дар синфҳои болоӣ аксарияти талабаҳо усули ибтидоӣ умумии фикррониро истифода бурда наметавонанд (М.Б. Волович, ИЛ. Николская, М.А. Подгоретская). Н.Ф. Тализина дар асоси муқаррароти назарияи ташаккули марҳилавӣ (П.Я. Галперин) ва назарияи умумии идора шартҳои муайян намуд, ки ташаккули намудҳои гуногуни фаъолияти фикррониро бо нишондиҳандаҳои пешакӣ додашуда имконпазир мегардонанд.

Ҳоло муқаррароти асосии назарияи П.Я. Галперин ҳангоми ташкили курсҳои алоҳидаи барномаҳои таълимӣ бомуваффақият истифода бурда мешавад. Масалан, Н.Г. Салмина барномаи математикаро таҳия кард, ки он се таркибро дар бар мегирад: маҷмуи донишҳои мантиқӣ ва рамзӣ, инчунин ташаккули донишҳои ибтидоии математикӣ.

Таҳлили муҳтасари таҳқиқоти дар боло пешниҳодшуда оид ба масъалаи инкишофи зехни хонандагони синфҳои поёни чунин хулосабарориро дар асоси ҳамин таҳқиқот имконпазир мегардонад:

1. Шартӣ асосии инкишофи зехни кӯдакони синни хурди мактабӣ иштироки фаъоли онҳо дар фаъолияти таълими инкишофёбанда аст.

2. Самаранокии инкишофи зехни кӯдакон аз мазмуни барномаҳои дарсӣ ва шакли методҳои таълим вобастагӣ дорад.

3. Дар синни хурди мактабӣ тақмили тафриқаи таркибҳои асосии фаъолияти фикрронӣ мушоҳида шуда, намуд, шаклҳои фикрронӣ инкишоф меёбанд ва сохтори амалҳои алоҳидаи фикрронӣ мураккаб мешавад.

4. Ҷараёни инкишофи ҳамаи намудҳои асосии фикрронӣ дар ин синну сол ва алоқаю вобастагии онҳо ба таври муқаммал омӯхта нашудааст.

АДАБИЁТ:

1. Амонов Н. Қ. Психологические особенности развития математического мышления у учащихся 5-9 классов /Н.Қ. Амонов [Текст]: автореф.дис. ... канд.псих.наук. - М., 1993.
2. Амонов Н. Қ. Тафаккур: Таҳхис ва инкишофи он /Н.Қ. Амонов [Текст]. - Душанбе, 2014.
3. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития.- Москва-Рига, 2000.
4. Атаханов Р.А. Методика дифференцирования типа мышления.-15с.-Деп. в Таджики НИИТИ от 24.04.90, №26 (710).
5. Валлон А. От действия к мысли. – М:Издательство "Иностранная литература", 1956.
6. Гарш А.Л. Роль и место упражнений в развитии самостоятельного мышления учащихся: Автореф. дис. ... псих. наук. - Душанбе: Туркм. гос. ун-т им. А.М. Горького, 1973.
7. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта и Психология мышления. - М.: Прогресс, 1965.
8. Головина Т.П. Психологические особенности формирования обобщенного способа умственной деятельности у младших школьников: Автореф. дис. ... канд. псих. наук. - Л.: Ленингр. Гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена, 1970.

9. Гордон В.М., Вдовина Л.И., Журавлева П.А. О возможных средствах анализа и обобщения при решении задач. // Исследование функциональных структур познавательной деятельности. - М., 1974.
10. Гуревич К.М. Умственное развитие школьников: критерии и нормативы // педагогика и психология. - 1992. - № 1.
11. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. - М.: Педагогика, 1972.
12. Менчинская, Н.А. Обучение и умственное развитие / Н.А. Менчинская // Обучение и развитие. - М.: Просвещение, 1966.
13. Менчинская, Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника // Менчинская Н.А. Избранные психологические труды / Н.А. Менчинская. М.: Педагогика, 1989.
14. Якиманская И. С. Развивающее обучение. - М., 1979.

ИНКИШОФИ ЗЕХНӢ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИННУ СОЛИ ХУРДИ МАКТАБӢ ВА ТАВСИФИ ПСИХОЛОГИИ ОНӢО

Дар давраҳои гуногуни таҳқиқи таҷрибаҳои зеҳн ва инкишофи он аз аёми кӯдакӣ нақши таъсиррасон дошта, олимон, мутафаккирон вобаста ба рушди он қорҳои пураарзишро ба сомон расонидаанд. Як қисмати таҷқиқотҳо аз ҷониби олимони ватанӣ ба анҷом расонидашуда, шухрати номӯнро ба даст овардаанд.

Мақсади мақола: Мақсади мақолаи мазкур дар омӯзиш, таҳлил ва муқоисанамоии андешаҳо ва муҳтавои таҷқиқоти олимону мутафаккирон вобаста ба омӯзиши масъалаҳои асосии инкишофи зеҳнӣ дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ ва тавсифи психологии ин давраи синну соли инъикос меёбад. Масъалаҳои овардашуда далолат аз рӯзмарагии мавзӯи мазкур қарда, дар он таҷқиқоти олимони барҷастаи соҳаи мазкур мувофиқи мақсад дарҷ гардидаанд. Инкишофи зеҳнӣ дар ин давраи синнусолӣ, яъне дар давраи синну соли хурди мактабӣ яке аз ҷанбаҳои ташаккули шахсияти комилӣ онҳоро ифода менамояд.

Натиҷаҳои таҷқиқот нишон дод, ки фаъолияти таҳлилии таркибӣ дар оғози синни хурди мактабӣ хеле сатҳӣ буда, бештар хусусияти аёнӣ-амалиро қасб менамояд. Кӯдакон танҳо миқдори қисми хосиятҳо ё нишонаҳои объекти фаъолияти фикриро муайян менамоянд ва таҳлили асли бо номбар қардани нишонаҳои нопурра анҷом меёбад. Минбаъд аз таъсири таҳсил, мазмуни фанҳои дарсӣ ва методҳои таълим таҳлили таркибӣ (ҷузъӣ) бо таҳлили маҷмӯӣ ва баъдан бо таҳлили мунтазам иваз қарда мешавад. Таҳлил дар як вақт бо таркиб ҷараён мегирад, илова бар ин, дар ин синну сол таркиби сатҳӣ ва аёнӣ-амалӣ афзалиятнок доништа мешавад.

Қалидвожаҳо: қобилиятҳои зеҳнӣ, тафакқури аёнӣ-амалӣ, тавсифи психологӣ, психологияи синнусолӣ, инкишофи зеҳнӣ, хонандагони синни хурди мактабӣ, таҳлил, таркиб, муқоисанамой, дарқунӣ, муҳити таълим, омӯзгор, амалҳои фикрӣ.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ И ИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В различные периоды исследований и развития психики и ее развития с детства, ученые и мыслители проделали ценную работу, связанную с ее развитием. Некоторые из исследований, проведенных отечественными учеными, получили известность.

Цель статьи: Цель данной статьи отражена в изучении, анализе и сопоставлении мнений и содержания исследований ученых и мыслителей, связанных с изучением основных вопросов интеллектуального развития учащихся младшего школьного возраста и психологическая характеристика этого возрастного периода. Представленные вопросы свидетельствуют об актуальности данной темы, и в нее уместно включены исследования видных ученых в данной области. Интеллектуальное развитие в этот возрастной период, то есть в период младшего школьного возраста, представляет собой одну из сторон формирования их совершенной личности.

Результаты исследования показали, что аналитическая и композиционная деятельность в начале младшего школьного возраста носит весьма поверхностный характер. Дети выделяют лишь небольшое количество свойств или признаков предмета мыслительной деятельности, и исходный анализ заканчивается перечислением неполных признаков. Далее, в силу воздействия образования, содержания учебных предметов и методов обучения, компонентный (частичный) анализ сменяется комплексным анализом, а затем системным анализом. Анализ происходит одновременно с синтезом, причем в этом возрасте приоритетным считается поверхностное и наглядно-практическое мышление.

Ключевые слова: интеллектуальные способности, наглядно-практическое мышление, психологическая характеристика, возрастная психология, интеллектуальное развитие, учащиеся младшего школьного возраста, анализ, синтез, сравнение, восприятие, образовательная среда, педагог, мыслительные действия.

INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN AND THEIR PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS

In various periods of research and development of the psyche and its development since childhood, scientists and thinkers have done valuable work related to its development. Some of the studies conducted by domestic scientists have gained fame.

Purpose of the article: The purpose of this article is reflected in the study, analysis and comparison of the opinions and content of research by scientists and thinkers related to the study of the main issues of intellectual development of primary school students and the psychological characteristics of this age period. The questions presented testify to the relevance of this topic, and studies of prominent scientists in this field are appropriately included in it. Intellectual development during this age period, that is, during the period of primary school age, is one of the aspects of the formation of their perfect personality.

The results of the study showed that analytical and compositional activities at the beginning of primary school age are very superficial. Children single out only a small number of properties or attributes of the object of mental activity, and the initial analysis ends with a list of incomplete attributes. Further, due to the impact of education, the content of academic subjects and teaching methods, the component (partial) analysis is replaced by a complex analysis, and then a system analysis. Analysis occurs simultaneously with synthesis, and at this age, superficial and visual-practical thinking is considered a priority.

Key words: *intellectual abilities, visual-practical thinking, psychological characteristics, developmental psychology, intellectual development, primary school students, analysis, synthesis, comparison, perception, educational environment, teacher, mental actions.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Амонов Нодир Қодирович – н.и.п.с., дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: (+992) 935-02-73-27;

Билолова Шоира Файзуллоевна – ассистенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои оилавии ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ 121. Тел: (+992) 909-80-10-80; **E-mail:** shoirabilolova@gmail.com

Сведения об авторах: Амонов Нодир Қодирович – к.п.с.н., доцент кафедры психологии ТНУ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел: (+992) 935-02-73-27;

Билолова Шоира Файзуллоевна – ассистент кафедры социальной психологии и семейных отношений ТГПУ им. С.Айни. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 909-80-10-80; **E-mail:** shoirabilolova@gmail.com

About the authors: Amonov Nodir Kodirovich – research assistant associate professor, department of psychology, TNU. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: (+992) 935-02-73-27;

Bilolova Shoira Fayzulloevna - Assistant of the Department of Social Psychology and Family Relations, Avicenna TSPU S. Aini. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121, Tel.: (+992) 909-80-10-80; **E-mail:** shoirabilolova@gmail.com

РАҲМОНОВ З.П.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ АКТИВИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В современных условиях необходимость эффективного контроля за качеством знаний учащихся зависит, прежде всего, от профессионализма, умения, организации и активного использования знаний преподавателями. Сегодняшние новые требования, на наш взгляд, заключаются в том, чтобы предоставить исчерпывающие и качественные знания, а также сделать выводы по эффективному использованию собранных данных.

Учет знаний и умений учащихся позволяет учителю определить знания каждого ученика и принять необходимые меры для их развития. Такой подход не только предотвращает ошибки учащихся, но и способствует прогрессу учащихся и положительно влияет на качество работы учителя.

Проблема обучения, воспитания и развития младших школьников находится в постоянном центре внимания ученых, педагогов и родителей. Потому что, уровень познавательной деятельности каждого ученика своеобразен и непредсказуем.

По этому начальная школа является фундаментом и составной частью всей системы образования, и учителя начальных классов обязаны учить детей творчеству, развивать в каждом ребенке самостоятельную личность, самосознание и самостоятельность, находить эффективные пути решения проблем, находить необходимую информацию самостоятельно, подойти к решению проблемы с критической точки зрения а также их компетентности.

В начальных классах на первое место выходит учебная деятельность. Учебная деятельность – это особая форма деятельности учащихся, направленная на изменение себя как субъекта образования.

Школьное образование построено таким образом, что в этом процессе у учащихся развивается преимущественно словесно-логическое мышление. Если в первые два года обучения учащиеся больше используют наглядные пособия, то в поздних классах такая деятельность часто заменяется формированием мышления и интеллектуальных действий при помощи инновационных технологий.

Важным условием формирования теоретического мышления является формирование у учащихся научно-интеллектуальных понятий. Теоретическое мышление позволяет учащимся самостоятельно решать задачи и при их решении ориентироваться на внутренние, важные и относительные свойства явлений.

Известный педагог Файзулло Шарифзода в своем исследовании проблемы «Теория и практика интегрированного обучения» на основе идеи приоритета развивающего мышления над памятью приходит к выводу, что «...в условиях интегрированного обучения дети анализируют содержание смежных предметов, устанавливают связь между логическими и дидактическими целями». [11,67]

На наш взгляд, развитие мышления в связи с устойчивой памятью обеспечит формирование научного мировоззрения и духовного облика детей. Также следует отметить, что интегрированные уроки, в том числе интегрированный урок родного языка, обеспечивают и удовлетворяют все условия и возможности для удовлетворения потребности в игре, развитии воображения, критического мышления, творчества и любви к прекрасному. Цели обучения в этих современных подходах предусматривают не только формирование знаний, но и общее развитие учащихся, их интеллектуальных, трудовых, художественных умений, удовлетворение познавательных и духовных потребностей учеников.

Каждый ученик способен освоить учебный материал, но в разные промежутки времени. Когда усвоен основной материал, формируются умения. На этом этапе может возникнуть опережение в обучении как следствие активной самостоятельной работы учащихся. Далее время используется на формирование навыков и перспективное развитие.

Использование опорных схем и таблиц помогает в активизации учебной деятельности учащихся начальных классов в процессе обучения. Опорные схемы помогают формировать понятия и устойчивые навыки каждого ученика. Схема – опора мысли ученика, это выводы из объяснения, которые оформлены в виде схем, таблиц, карточек, чертежа, рисунка. Это не просто наглядность, это шаг к абстрактным знаковым средствам наглядности, которые способствуют развитию мышления, формированию уровня знаний и активизации познавательной деятельности.

Знание есть продукт предметов и явлений действительности, законов природы и просвещения человеческого общества. В знаниях обобщается многовековой опыт человечества, его представления и взгляды на явления окружающего мира. Знание существует в форме фактов, законов и принципов.

В деятельности каждого человека, в том числе и читателя, большое значение имеют не только знания, но и умения и навыки. Учитель часто отмечает, что учащиеся знают правила, но допускают ошибки в письме, не могут самостоятельно решать задачи и обсуждать. Проведение регулярных развивающих занятий создает условия для развития познавательных интересов учащихся, мотивирует ребенка к мышлению и поиску, убеждает его в своих умственных способностях.

Интенсивное развитие логического мышления, внимания и памяти учащихся способствует анализу и лучшему пониманию прочитанных текстов и правил, усвоенных на уроках родного языка, более свободно перемещаться в закономерностях действительности и эффективно их использовать.

Современная педагогика показала, что эффективный процесс обучения как на этапе и результатах развития, так и при формировании научного мировоззрения и духовного облика учащихся зависит от содержания, вида и способов организации деятельности.

Делая вывод из вышеизложенного, считаем, что для углубления процесса овладения целесообразно разделить его на ряд периодов и более подробно остановиться на особенностях каждого из них.

Первым этапом процесса приобретения знаний является восприятие. На первый взгляд кажется, что на уроке активен только учитель, а ученики должны его слушать, видеть и наблюдать. Но это не так. Уже на этом этапе приобретения знаний важно активное действие

ученика, но оно не происходит само по себе, оно должно быть создано учителем. Если детей подготовить к восприятию нового материала, поставив перед ними учебные и практические задачи, качество восприятия улучшится.

Русский ученый Ю. К. Бабанский в своих исследованиях отмечал, что «нужно учить школьников понимать. Развитие ума дает возможность устанавливать связи между воспринимаемыми элементами. Для того чтобы ученик мог точнее анализировать качество предмета, учитель должен проделать специальную работу и научить его наблюдать». [1,130]

Второй этап организация учебного процесса требует от учителя развития познавательной деятельности учащихся с целью ее активизации. В процессе обучения должны решаться следующие задачи:

- стимулирование и активизация учебных знаний школьников;
- организация образовательной деятельности и приобретение теоретических знаний и навыков;
- развитие мышления, памяти, творчества;
- улучшение педагогических навыков и компетенций;
- достижение мировоззрения и духовно-нравственной культуры.

Третий этап это развития качества и уровня знаний. Знание является центральным направлением в процессе усвоения, которое не обособляется от познания, а вливается в него. Объяснение необходимости сравнивать, анализировать и обобщать то, что изучается, имеет решающее значение для успеха в учёбе.

Сегодня под проблемным обучением понимается такая организация занятий, которая предполагает создание под руководством педагога проблемных ситуаций и активную самостоятельную деятельность обучающихся по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение профессиональными знаниями, навыками, умениями и развитие мыслительных способностей.

«Технология проблемного обучения предполагает организацию под руководством педагога самостоятельной поисковой деятельности учащихся по решению учебных проблем, в ходе которых у учащихся формируются новые знания, умения и навыки, развиваются способности, познавательная активность, любознательность, эрудиция, творческое мышление и другие личностно значимые качества».

«Проблемная ситуация в обучении имеет обучающую ценность только тогда, когда предлагаемое ученику проблемное задание соответствует его интеллектуальным возможностям, способствует пробуждению у обучаемых желания выйти из этой ситуации, снять возникшее противоречие и активизация учебной деятельности» [1,93].

В качестве проблемных заданий могут выступать учебные задачи, вопросы, практические задания и т. п.

В результате обобщения и осмысления знаний формируются понятия. Понятие – это форма мышления, которая обобщает важные признаки объектов и событий. Понятия выражаются словами. Четкое определение значения понятия называется определением.

Укрепление и развития всех этапов в начальной школе играет большую роль. Оно осуществляется по частям во время изложения нового материала, т. е. после закрепления каждой небольшой части нового материала путем припоминания или предъявления новых аргументов и их анализа. Подкрепление также может быть самостоятельной частью процесса обучения. Другой формой подкрепления является суммирующее повторение учебных материалов.

Правильный и надежный способ закрепить знания — часто применять их на практике. Поэтому постановка различных практических задач в обучении, вовлечение детей в практическую деятельность, связанную с применением знаний, является важным средством их прочного и осознанного овладения.

Учитель не передает знания, а стимулирует самопознание учащихся. Использование интерактивного обучения также более важно, чем обычное обучение. Потому что отношения между учителем и учеником меняются. Задача учителя в основном состоит в том, чтобы направить ученика в правильном направлении и, наконец, обобщить идеи. В этот период педагог, прежде всего, должен создать хорошие условия для участников процесса обучения.

Развитие познавательной активности младших школьников базируется главным образом на их ведущей деятельности - учебно-учебной и развивается на протяжении всего детства.

Необходимо усиливать познавательную активность учащихся и повышать их интерес к учебе на каждом этапе урока.

Важно, чтобы учащийся чувствовал радость открытия на каждом занятии, чтобы он поверил в свои силы и познавательный интерес. Интерес учащихся и успеваемость являются ключом к развитию, которое играет ключевую роль в интеллектуальном и физическом развитии учащихся и побуждает учителей смотреть на каждое занятие с новой точки зрения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабанский Ю. К. Проблемное обучение школьников как средство повышения эффективности обучения. - Ростов-на-Дону, 2010,- 180 с.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Под ред. А.Н.Леонтьева и А.Р.Лурия. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1986. - 386 с.
3. Дьяченко В. К. Организационная структура учебного процесса и ее развитие. -М.: Педагогика, 2009. - 159 с.
4. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника. - М.: Просвещение, 2009.- 220 с.
5. Лутфуллозода М. Дидактикаи муосир. Душанбе, Ирфон, 2001. – С.113
6. Мельникова Е.Л. Проблемный урок, или как открывать знания вместе с учениками: Пособие для учителя. - М.: Педагогика, 2006. - 168 с.
7. Педагогика. Под общей ред. Г. Нойнера, Ю. К. Бабанского. - М.: Педагогика, 2008. - 366 с.
8. Слостенин В. А. Педагогика. Учебное пособие. - М.: Школа-Пресс, 2008. - 512 с.
9. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников. -М.: Просвещение, 2008. - 174 с.
10. Шамова Т. И. Активизация учения школьников. - М.: Педагогика, 1982. - 208 с.
11. Шарифзода Ф. Назария ва амалияи таълими ҳамгиро дар марҳилаи ибтидоии мактаби миёна. Душанбе, Ирфон, 1997. – С.67
12. Шукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. -М.: Просвещение, 1979- 160 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ АКТИВИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Начальная школа является составной частью всей системы образования, и учителя начальных классов обязаны учить детей творчеству, развивать в каждом ребенке самостоятельную личность, самосознание и самостоятельность, находить эффективные пути решения проблем, находить необходимую информацию самостоятельно, подойти к решению проблемы с критической точки зрения.

В раннем возрасте на первое место выходит учебная деятельность. Учебная деятельность – это особая форма деятельности учащихся, направленная на изменение себя как субъекта образования.

В данной статье автор приводит достоверную научную информацию об условиях обеспечения познавательной активности младших школьников в процессе обучения. Автор считает, что правильным и надежным способом закрепления знаний является их частое применение на практике с использованием инновационных технологий. Поэтому постановка различных практических задач в обучении, вовлечение детей в практическую деятельность, связанную с применением знаний, является важным средством их прочного и осознанного овладения.

Ключевые слова: деятельность, просвещение, знание, навыки, умения, образование, воспитание, развитие, проблемное обучение, ум, мышление, восприятие, память.

ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ФАЪОЛГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИИ МАКТАБИЁНИ ХУРДСОЛ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Синфҳои ибтидоӣ чузбӣ ҷудонашавандаи тамоми низоми таълиму тарбия буда, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ вазифадоранд, ки ба кӯдакон эҷодкорӣ омӯзанд, дар ҳар як кӯдак шахсияти мустақил, худшиносӣ ва мустақилиятро инкишоф диҳанд, роҳҳои муассири ҳалли мушкилот, дарёфти маълумоти зарурӣ дарк намоянд, мустақилона ба ҳалли масъалаҳо аз нуқтаи назари танқидӣ муносибат мекунанд.

Дар синни хурдсолӣ таълим дар ҷои аввал меистад. Фаъолияти таълимӣ як шакли махсуси фаъолияти донишҷӯён мебошад, ки ба тағйир додани хонанда ҳамчун субъекти таълим нигаронида шудааст.

Муаллиф дар ин мақола дар бораи шароити таъмини фаъолияти таълимӣ хонандагонӣ хурдсол дар раванди таълим маълумоти бозғимодӣ илмӣ додааст. Муаллиф чунин мешуморад, ки роҳи дуруст ва бозғимодӣ таҳкими донишҳо дар амалия бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ мебошад. Аз ин рӯ, гузоштани вазифаҳои гуногуни амалӣ дар таълим, ба фаъолияти амалии вобаста ба татбиқи дониш ҷалб намудани бачагон воситаи муҳими азхудкунии доимӣ ва бошӯронаи онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: ҷаъолият, таълим, дониш, маҳорат, маҳорат, таълим, тарбия, инкишоф, омӯзиши мушилот, ақл, тафаккур, идрок, хотира.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR ACTIVATION OF LEARNING ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Primary school is an integral part of the entire education system, and primary school teachers are obliged to teach children creativity, develop an independent personality, self-awareness and independence in each child, find effective ways to solve problems, find the necessary information on their own, approach problem solving from a critical point of view.

At an early age, learning comes first. Educational activity is a special form of student activity aimed at changing themselves as a subject of education.

In this article, the author provides reliable scientific information about the conditions for ensuring the cognitive activity of younger students in the learning process. The author believes that the correct and reliable way to consolidate knowledge is their frequent application in practice using innovative technologies. Therefore, setting various practical tasks in teaching, involving children in practical activities related to the application of knowledge, is an important means of their lasting and conscious mastery.

Key words: *activity, education, knowledge, skills, abilities, education, upbringing, development, problem-based learning, mind, thinking, perception, memory.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Зикриё Пулотович – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсуси МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров”. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. E-mail: rahmonov.zp@mail.ru

Сведения об авторе: Раҳмонов Зикриё Пулотович - кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной педагогики факультета начального образования и специальной педагогики ГОУ Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. E-mail: rahmonov.zp@mail.ru

Information about the author: Rakhmonov Zikriyo Pulotovich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy, Faculty of Primary Education and Special Pedagogy, Khujand State University named after Academician B. Gafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Avenue 1. E-mail: rahmonov.zp@mail.ru

ҚАЮМОВ М.

ТАЪСИРИ ТАБОБАТИИ НАМУДҲОИ ГИМНАСТИКАИ СОЛИМГАРДОНӢ БА САЛОМАТИИ ДОНИШЧӢЁН

Саломатии инсон, пеш аз ҳама, мафҳуми маҷмуии иҷтимоӣ биологӣ мебошад, ки ҷаъолияти муътадили узвҳои бадан ва дар маҷмӯъ низомии бадани инсон, созгоршавии онҳо ба муҳити атроф ва шароити амалӣ гардидани вазифаҳои биологӣ ва иҷтимоиро муайян мекунад. Яке аз воситаҳои паҳншуда ва осон барои ҳифзи саломатӣ гимнастика ба ҳисоб меравад, ки бо гуногуншавии машқҳо ва таъсиррасонии васеи солимгардонӣ ба машқварз тавсиф меёбад.

Саломатӣ ҳамеша яке аз арзишҳои муҳимтарини зиндагӣ ба шумор рафта, нисфи омилҳое, ки вазъи саломатии инсонро муайян мекунад, бо тарзи ҳаёти солим ва ҳифзи саломатии инсон алоқаманд мебошад. Дар тарзи ҳаёти одами муосир дар миёни чунин омилҳо норасоии ҷаъолинокии ҳаракатӣ эҳсос карда мешавад. Ҷаъолинокии ҳаракатӣ бошад, ин машғулиятҳои ҳаррӯзаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ - шартҳои асосӣ барои тарзи ҳаёти солим мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки фарҳанги ҷисмонӣ воситаи асосӣ барои ҳифзи саломатӣ ва таъмини ҷаъолияти ҳаётии одамон, ташаккули тарзи ҳаёти солим ба шумор меравад [13, с. 14-17].

Ҷаъолияти донишчӯ дар муассисаи таҳсилоти олии сарфи калони неру, қобилияти баланди қорӣ бадан, қидду қадҳои назарраси иродавиरो талаб мекунад. Донишчӯ мавриди ҳастагӣ аз сарборихои қалон, меъёрбандинашуда қарор дошта, ҳастагии аз меъёр зиёд боиси сарбории аз қад зиёди низомии асабҳо гардида, чун натиҷа донишчӯ дар як қатор қанҳои муҳим қафо мемонад. Қайр аз ин, набудани ҷаъолинокии ҷисмонӣ ё ҷаъолинокии ноқифояи ҳаракатӣ сабаби пайдо шудани як қатор бемориҳо, ба монанди: гипокинезия, ҳамидақоматӣ, сколиоз ва қайра мешавад. Аз ин рӯ, усули нави ташкили қори солимгардонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии истифода шуда, маҷмӯи машқҳои гимнастики солимгардонӣ ба машғулиятҳои таълимӣ асос ёфтаанд [10, с. 244-246].

Донишчӯёни қорӣ нуксонӣ қадду қаст ба нишондиҳандаҳои қастӣ рушди ҷисмонӣ дошта, қангоми сарборихои аз меъёр зиёди машғулиятҳои таълимӣ ва беруназтаълимӣ

душворӣ мекашанд [4, с. 187-191]. Гимнастикаи солимгардонӣ барои нигоҳ доштани сутунмухра дар шакли лозима истифода мешавад, зеро фоизи калони аҳоли аз нуқсони сутунмухра, ки дар навбати худ ба пайдоиши як қатор бемориҳои сабаб мешавад, ранҷ мекашад. Бинобар ин чорӣ кардани гимнастикаи солимгардонӣ дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти олии муҳим мебошад [8, с. 318-322].

Вазифаи асосии тарбияи солимгардонии ҷисмонӣ интихоби дурусти воситаҳо, методҳои рушди сифатҳои асосии ҳаракатӣ бо назардошти хусусиятҳои бадани инсон, ки ба туфайли онҳо ҳолати дастгоҳи такягоҳию ҳаракатӣ ва дар маҷмӯъ ҳолати ҷисмонии одамро беҳбуд бахшидан мумкин аст, махсус меёбад [3, с. 23-27].

Гимнастикаи солимгардонӣ бошад, ин маҷмуи машқҳои ҷисмоние мебошад, ки ба таҳкими саломатӣ, рушди ҷисмонӣ ва ташаккули қадду басти дуруст нигаронида шудаанд. Таъсири самарабахши машқҳои ҷисмонӣ ба машқварзони гимнастикаи солимгардонӣ аз инҳо иборат аст:

- беҳтар гардидани қобилияти қорӣ ва сарфаи неру ҳангоми иҷрои фаъолияти ҷисмонӣ;
- таъмини фаъолнокии ҳаракатӣ бо мақсади таҳриқи фаъолияти муътадили низомҳои бадан дар шароити талаботҳои афзоишфто ба онҳо;
- рушди сифатҳои ҷисмонӣ ва қобилиятҳои ҳаракатӣ;
- ислоҳ ва барқарор гардидани фаъолияти вайроншудаи дастгоҳи такягоҳию ҳаракатӣ, инчунин беҳбудӣ бахшидан ба рушди ҷисмонии одамони синну соли гуногун [13, с. 14-17].

Гимнастика яке аз воситаҳои оммавитарин ва дастрасттарини тарбияи ҷисмонии одам ба шумор рафта, муҳимияти он бо самарабахши таъсир ба бадани машқварзон, дастрасӣ ва гуногунии воситаҳо муайян мешавад. Гимнастика дорои аҳамияти бузурги солимгардонӣ - беҳдошти мебошад. Яке аз файласуфони барҷастаи замони қадим Плутарх аҳамияти солимгардонии гимнастикаро арзёбӣ карда, қайд намудааст, ки гимнастика “қисми шифобахши тиб мебошад” [5, с. 5].

Аҳамияти гимнастикаро арзёбӣ карда, П.Ф. Лесгафт навиштааст, ки таҳсилоти зехнӣ ва ҷисмонӣ чунон ба ҳамдигар зич алоқаманданд, ки боист вазифаи чудонашавандаи муассисаи таҳсилотро ташкил диҳанд; ҳар гуна рушди яктарафа ногузир боиси вайрон шудани ҳамоҳангӣ дар таҳсилот гардида, барои рушди инсонии комил шароитро муҳайё намесозад [12, с. 287].

Гимнастикаи солимгардонӣ иҷрои машқҳоро дар намуди гимнастикаи пагоҳирӯзии беҳдоштӣ ва муқаддимаӣ, таваккуфҳои тарбияи ҷисмонӣ, дақиқаҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилот, дар истехсолот пешбинӣ намуда, гимнастикаи табобатиро низ дар бар мегирад. Таъйиноти асосии онҳо аз таҳкими саломатии одам, дар сатҳи баланд нигоҳ доштани қобилияти ҷисмонӣ ва зехнии ӯ дар таҳсилот, меҳнат, баланд бардоштани фаъолнокӣ дар фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ иборат мебошад.

Гимнастикаи беҳдоштӣ вазифаҳои таҳким ва ҳифзи саломатии одам, баланд бардоштани фаъолияти ҳаётии одамро дар маҷмӯъ ҳал мекунад. Аз нуқтаи назари таъсири физиологӣ, гимнастикаи беҳдоштӣ ба тамоми бадани машқварзон қувва бахшида, ҳастагии умумиро пас аз фаъолияти меҳнатӣ ва аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муфид бартараф мекунад. Машғулиятҳои гимнастикаи беҳдоштира дар шаклҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ бо тарбиягирандагони боғчаҳои кӯдакон, хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии, дар лагерҳои солимгардонӣ, ороишгоҳҳо ва хонаҳои истироҳат ва бо хизматчиёни ҳарбӣ гузаронидан мумкин аст.

Маҷмуаҳои гимнастикаи беҳдоштӣ роҳгардӣ ва дав, машқҳои умумирушддиҳанда ва амалиро дар бар мегиранд. Маҷмуа бо машқҳои нафаскашии чуқур ва суст кардани мушакҳо хотима меёбад. Баъди машқҳо проседураҳои обӣ, ҳавои тоза, офтобӣ қабул карда мешаванд. Машқҳо ва воябандии сарборӣ бо назардошти синну сол, ҷинс, вазъи саломатӣ, сатҳи омодагии ҷисмонӣ ва хусусиятҳои дигари машқварзон интихоб карда мешаванд.

Гимнастикаи беҳдоштӣ дар шароити ҳаёти ҳаррӯзаи одам ба таври васеъ истифода мешавад. Он ба тарбия ва ташаккули одатҳои хуб дар одам, ба монанди риоя кардани қоидаҳои беҳдоштӣ, одат кардан ба машғулиятҳои машқҳои ҷисмонӣ мусоидат мекунад. Гимнастикаи беҳдоштира пагоҳирӯзӣ, рӯзона ва беғоҳирӯзӣ гузаронидан мумкин аст. Пагоҳирӯзӣ гимнастика барои дастёбии зуд ба қобилияти баландтарини қорӣ бадан истифода мешавад; рӯзона машқҳо барои пешгирӣ ё дур кардани ҳастагӣ бо муқобилият ба таъсири манфии гипокинезияи майшӣ иҷро карда мешаванд; машғулиятҳои шабона ба дур кардани шиддати рӯзона мусоидат карда, ба ҳоби минбаъда таъсири мусоид

мерасонанд. Дар ҳамаи мавридҳо омехта кардани машғулиятҳои машқҳои ҷисмонӣ бо проседураҳои обутабдиханда ба мақсад мувофиқ мебошад.

Гимнастикаи муқаддимаӣ ба дохилшавии зудӣ машқварзон ба фаъолияти дарпешистодаи таълимӣ ва меҳнатӣ нигаронида шуда, аз рӯи шакл ҳамчун “гимнастика пеш аз сар шудани машғулиятҳо” дар муассисаи таҳсилот ва “гимнастика пеш аз сар шудани кор” дар истеҳсолот ба назар гирифта мешавад. Дар гимнастикаи муқаддимаӣ машқҳои истифода мешаванд, ки аз рӯи сохтори ҳаракатҳо, таъминоти энергетикӣ ва ҳисси ба амалҳои касбии ҳаракатӣ наздик мебошанд. Дар чараёни иҷрои машқҳои танзими физиологӣ ва психологӣ ба фаъолияти фаъол ва сермаҳсули таҳсилӣ ва истеҳсолотӣ ба даст оварда мешавад. Давомнокии иҷрои машқҳои 5-10 дақиқаро ташкил медиҳад.

Дақиқа ё таваққуфи тарбияи ҷисмонӣ барои дар сатҳи баланд нигоҳ доштани қобилияти ҷисмонӣ ва зехнии қорӣ дар давоми рӯзи таълимӣ ё меҳнатӣ, пешгирии вайроншавии қадду баст, хастагии маҳаллии ҷисмонӣ истифода мешавад. Он ҳангоми зуҳури аломатҳои хастагӣ (дуршавии диққат, вайроншавии тарзи нишаст, ҳисси хастагӣ ва ғайра) дар рафти машғулиятҳои таълимӣ ё кор гузаронида мешавад. Маҷмуа метавонад аз 5-10 машқҳои иборат буда, дар давоми 2-5 дақиқа иҷро карда шавад.

Гимнастикаи табобатӣ асоси тарбияи табобатии ҷисмонӣ ба шумор рафта, барои барқарор намудани вазифаҳои муваққатан гумшудаи алоҳидаи бадан баъди осеб, чароҳат, беморӣ, амалиёти ҷарроҳӣ ва ғайра кумак мекунад. Гимнастикаи табобатӣ яқоя бо воситаҳои дигари табобатӣ дар бемориҳои гуногун истифода шуда, хусусан дар табобати дастгоҳи такаҷоҳию ҳаракатӣ самарабахш мебошад.

Маҷмуаҳои гимнастикаи табобатӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилот аз ҷониби табиб яқоя бо омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ бо назардошти қавраҳои инфиродӣ дар вазъи саломатии онҳо тартиб дода мешаванд. Дар шифохонаҳо машқҳои гимнастикаи табобатӣ бо назардошти хусусияти беморӣ ва ҳислатҳои инфиродии бемор интихоб карда мешаванд. Маҷмуаҳо роҳгардӣ, дав, машқҳои сафорой ва умумирушддиханда бидуни ашё ва бо ашё: ҷубҳо, гантелҳо, эспандерҳо, тубҳо, парпаракҳо, машқҳои дар девор ва ҳаракати гимнастикӣ ва ғайраро дар бар мегиранд. Шакли асосии машғулият дарс ё проседура бо давомнокии 30-60 дақиқа мебошад. Ба намуди тарбияи ҷисмонии табобатӣ намудҳои ғайрианъанавии гимнастикаи солимгардонӣ: ислоҳсозӣ, релаксионӣ, барқарорсозӣ, нафаскашӣ, буғумӣ ва ғайра низ тааллуқ доранд [11, с. 20-21].

Гимнастикаи ритмикӣ як навъи гимнастикаи солимгардонӣ ба шумор рафта, маҷмуаи машқҳои дар он аз ҳисоби машқҳои умумирушддиханда, унсурҳои гимнастика ва хореографияи бадеӣ, шаклҳои услубии роҳгардӣ, дав, чаҳишҳо ва машқҳои дигари бо техникаи иҷроиши номураккаб тартиб дода мешавад. Унсурҳои муҳими гимнастикаи ритмикӣ ҳамроҳии мусиқавӣ мебошад. Бо кумаки ин воситаҳо андозаи сарбории физиологиро ба организм воябандӣ карда, ҳолати психологӣ машқварзонро идора карда, фаъолнокии онҳоро дар машғулият баланд бардоштан мумкин аст.

Дар гимнастикаи ритмикӣ миқдори калони навъҳоеро ҷудо кардан мумкин аст, ки аз якдигар бо мазмун ва шакли дарс фарқ мекунанд. Ба самтҳои солимгардонии гимнастикаи ритмикӣ: аэробикаи классикӣ; гимнастика бо истифодаи қадамҳои заминавӣ; гимнастикаи рақсӣ, ки дар он услубҳо ва самтҳои гуногуни муосири рақсӣ (салса, диско, рок, хип-хоп, фанк) истифода мешаванд; аэробика бо истифодаи ашё ва таҷҳизот дохил мебошанд. Хусусияти намудҳои солимгардонии гимнастикаи ритмикӣ мавҷуд будани қисми аэробии машғулият маҳсуб меёбад, ки дар чараёни он қори низоми дилу нафаскашӣ дар сатҳи муайян нигоҳ дошта шуда, маҳз ҳамин таъсири солимгардонӣ мерасонад.

Миқдори назарраси маҷмуаҳои гимнастикаи солимгардонӣ мавҷуд аст, ки ҳар якеи онҳо тамоил ва ҳадафи муайяни ҳудро дошта, барои рушди умумии ҷисм, табобати бемориҳо ва ғайра таъйин шудаанд [15, с. 96-98].

Намуди маъмултарин ва ғайриҷаҳидгарини гимнастика - гимнастикаи пагоҳирӯзӣ мебошад. Ба ҳама маълум аст, ки гимнастикаи пагоҳирӯзӣ барои бадани инсон хеле муфид мебошад, зеро дар лаҳзаи хоб гардиши хун дар рағҳо суст шуда, тапиши дил низ суръати ҳудро паст мекунад. Илова бар ин, ҳолати беҳаракатӣ ба низоми асабҳои одам таъсир расонида, дар лаҳзаи бедоршавӣ аз хоб одам ҳанӯз ба сарбориҳои дарпешистода ба таври қофӣ омода намебошад. Ҳиссиёт, фаъолияти зехнӣ ва ҷисмонӣ, суръатнокии аксуламали одам дар ин вақти рӯз дар дараҷаи паст қарор доранд. Гимнастикаи пагоҳирӯзӣ воситаи хуби фаъол гардонидани низоми асаб баъди хоб, фаъолияти ҳамаи узвҳо ва низомҳои дохилӣ, баланд бардоштани равандҳои физиологӣ мубодила, ҳиссиёти қабати мағзи сар ва

аксуламали тамоми низоми марказии асаб мебошад. Таълими иҷроӣ дурусти маҷмӯаҳои машқи пагоҳирӯзӣ ба доираи вазифаҳои омӯзгорон - мураббӣҳои тарбияи ҷисмонӣ муассисаи таҳсилоти олии дохил мебошад [7, с. 313-314].

Гимнастикаи солимгардонӣ дар тарбияи ҷисмонӣ донишҷӯён аксар вақт бинобар дастрасии техникаи иҷроӣ он ва имконияти ба даст овардани самараи солимгардонӣ барои бадан истифода мешавад [2, с. 19-22]. Таъсиррасонии солимгардонӣ тавассути низомҳои функционалии бадани инсон: асабҳо, устухону мушакҳо, дилу раг, низомҳои нафаскашӣ, эндокринӣ, ҳаракатӣ, балғамчудоқунӣ, шунавоӣ, нутқӣ амалӣ карда мешаванд [9, с. 238-243].

Гимнастикаи солимгардонӣ як қатор вазифаҳо, аз қабилӣ: солимгардонӣ; таҳсилотӣ; тарбиявӣ; рушддиҳанда; ташаккулдиҳандаро иҷро карда, шаклҳо: аъъанавӣ, ғайрианъанавӣ, рақсӣ, қуввагӣ, бозингарӣ, обӣ, маҷмӯавӣ, акробатӣ-гимнастикиро дар бар мегирад.

Ҳамзамон, гимнастикаи солимгардонӣ намудҳои гуногун, ба монанди: аэробикаи қуввагӣ; пилатес; низомҳои шарқии солимгардонӣ, ки ба рушди сифатҳои психикию ҷисмонӣ дар ҳамоҳангӣ бо муҳити атрофи инсон нигаронида шудаанд; фитбол; каллонетка (ба муъдилсозии мубодилаи моддаҳо, гум кардани вазни зиёдатӣ, нуксонҳои сутунмуҳра, инчунин ба баланд бардоштани масуният нигаронида шудааст); стретчинг (маҷмӯи машқҳои, ки ба рушди қайишӣ нигаронида шудааст) [17, с. 283-285]; бодибилдинг; шейпинг (параметрҳои берунаи одам, масалан, ислоҳи қадду бастро шакл медиҳад); аэробика (тақмили функцияи таъмини неру, тақмили рушди маҳаллии ҷисмонӣ); гимнастикаи атлетикӣ, ки (дар иҷроӣ машқҳои хусусияти қуввагидошта асос ёфта, ба рушди сифатҳои қуввагӣ нигаронида шудааст); степ - аэробика; аква - аэробика; гимнастикаи нафаскашӣ, ки ба инкишофи мушакҳои нафаскашӣ ва ташаккули навъи муайяни нафаскашӣ нигаронида шудааст; фитнес (ба пешгирии бемориҳо, ба рушди ҳамоҳанги одамон нигаронида шудааст); гимнастикаи обӣ (ки ба тақмили рушди ҷисмонӣ, ба обутоб додани бадан нигаронида шудааст) - ро дар бар мегирад [13, с. 14-17; 18, с. 192-193].

Гимнастикаи солимгардонӣ, пеш аз ҳама, аз маҷмуи машқҳои ҷисмонӣ иборат буда, дорои сохтори зерин мебошад:

1. Қисми омодашавӣ: дар давоми 10-25 дақиқа гузаронида шуда, гармшавӣ, машқҳои аэробӣ (аз 10 то 20 машқ)-ро дар бар мегирад;

2. Қисми асосӣ: машқҳои умумӣ ва махсус (маҷмуаи машқҳои дорои хусусияти статикӣ ва статодинамикӣ). Давомнокии қисми мазкури машғулият 20-35 дақиқаро датшқил медиҳад.

3. Қисми хотимавӣ: машқҳои релаксионӣ ва кашишхӯрандаро барои инкишоф додани қайишии дорои хусусияти ғайрифайолро дар бар мегирад. Қисми мазкури машғулият 10-15 дақиқа давом мекунад [1].

Гимнастикаи солимгардонӣ ва табобатӣ ба бадани инсон таъсири қувватдиҳанда (таҳриқдиҳанда), трофикӣ, чубронӣ ва муътадилсозанда мерасонад, ки хусусиятҳои онро ба таври мухтасар дида мебароем.

1. *Таъсири қувватдиҳанда.* Ҳангоми беморӣ ҷисм аз сабаби ҳам халалдоршавии вазифаҳо, ки бо раванди патологӣ боис шудааст, ҳам дар пайи гипокинезияи иҷбоорие, ки ҳолати беморро бад гардонида, ба авҷгирии беморӣ оварда мерасонад, дар шароити махсусан номусоид қарор дорад. Таъсири қувватдиҳандаи гимнастикаи солимгардонӣ, пеш аз ҳама, дар таҳриқ додани рефлексҳои ҳаракатӣ вистсералӣ зоҳир мешавад.

Таъсири машғулиятҳои мунтазам бо гимнастикаи варзишӣ ба низоми дилу раг дар тамрини ҳамаи омилҳои асосӣ ва ёридиҳандаи термодинамика ифода меёбад. Функцияи кашишдиҳандаи миокарда аз ҳисоби тақвияти ғизоӣ мушаки дил дар вақти иҷроӣ машқҳои ҷисмонӣ афзоиш ёфта, ҷараёни минтақавии хун ғайригардида, капиллярҳои иловагӣ (навбатдор) ба қор дароварда мешаванд, ва ғайра.

Гимнастикаи солимгардониро аз нигоҳи таъсиррасонии умумирушддиҳанда, умумиқувватдиҳандаи онҳо низ арзёбӣ кардан мумкин аст. Маълум аст, ки зери таъсири тамрин устувории бадан ба таъсири омилҳои экстремалӣ - гипоксия (буғишавӣ), гармшавии аз меъёр зиёд, шуоафканиӣ нуфузқунанда, баъзе моддаҳои захрнок, сарбории аз меъёр зиёд ҳангоми таъсири суръатбахшиҳо ва ғайра баланд мешавад. Таъсири таҳриқдиҳандаи гимнастикаи солимгардонӣ барои баланд бардоштани муқовиматнокии бадани бемор низ истифода мешавад. [16].

2. *Таъсири трофикӣ.* Яке аз механизмҳои танзими физиологии метаболизми бофтагӣ рефлексҳои трофикӣ ба шумор меравад. Функцияи трофикиро шуъбаҳои гуногуни низоми марказии асаб, аз ҷумла қишри мағзи калони сар ва гипоталамус иҷро мекунад. Маълум

аст, ки татбиқи ҳар гуна намуди фаъолияти асабӣ - аз амали соддаи рефлекторӣ то шаклҳои мураккаби рафтор - бо тағйирёбии сатҳи равандҳои мубодилавӣ, махсусан дар он мавридҳое, ки ба сифати механизми иҷрокунандаи эффекторӣ дастгоҳи таъҷилоҳоро ҳаракатӣ амал мекунад, алоқаманд мебошад. Иттилооте, ки аз проприосепторҳои дастгоҳи таъҷилоҳоро ҳаракатӣ бармеояд, дорои сатҳи баланди таъсири трофики ба ҳамаи узвҳо, аз ҷумла ба бофтаҳои низоми асаб мебошад.

Таъсири трофикии гимнастикаи солимгардонӣ дар марҳилаи ташаккулёбии регенерат, ки нуқсонро иваз мекунад, ба ҳама маълум аст. Дар асоси он фаъолгардии равандҳои плаستيқӣ ҳангоми таҳвили босуръати сафедаҳо қарор дорад, ки ҷуброни сарфи энергияро ба кори мушакҳо таъмин менамояд. Истифодаи таъҷилоҳоро машқҳои ҷисмонӣ на танҳо равандҳои трофикиро таҳрик медиҳад, балки онро бо маҷрои функционалӣ равана карда, ба ташаккулёбии сохтори арзишмандтари регенерат мусоидат мекунад.

Таъсири трофикии гимнастикаи солимгардонӣ дар хоҳиш ёфтани шиддати мушакӣ ҳангоми синдромҳои гуногуни остеохондрози сутунмуҳра, сколиоз ва бемориҳои дигари дастгоҳи таъҷилоҳоро ҳаракатӣ зоҳир мешавад. Масалан, ҳангоми остеохондрози сутунмуҳра шиддати мушакӣ, аввалан, бо бадшавии таъмини мушакҳое, ки ба раванди патологӣ ҷалб шудаанд, ҳамроҳӣ мекунад; сониян, он яқоя бо тақвият ёфтани фишори решаҳои асабӣ ва ташаккулҳои рағие ба амал меояд, ки дар сурӯҳи байни сутунмуҳра гузашта, бо ин васила зухуроти клиникаи бемориро амиктар мекунад. Машқҳои ҷисмонӣ, ки ба ором кардани гурӯҳҳои муайяни мушакҳо нигаронида шудаанд, ба беҳтар шудани микрогардиш дар онҳо мусоидат карда, дараҷаи фишурдашавии ташаккулҳои асабу рағиро хоҳиш медиҳанд. Умуман, ин ба пешгирии пешрафти равандҳои дегенеративӣ-дистрофӣ дар мушакҳо ва бофтаҳои атрофи сутунмуҳра мусоидат мекунад [14].

3. *Ташаккули ҷубронҳо.* Ҷуброн ин ивази муваққатӣ ё доимии функцияҳои вайроншуда мебошад. Равандҳои ҷубронкунӣ ду марҳила доранд: ҷуброни фаврӣ ва дарозмуддат. Масалан, ҳангоми осеби дасти рост бемор фавран дасти чапро дар амалиёти гуногуни маишӣ истифода мебарад, ва ин ҷуброни фаврӣ дар ҳолатҳои фавқуллода муҳим аст, аммо он ошкоро ноқомил аст. Баъдтар, дар натиҷаи машқҳои ҷисмонӣ ва ташаккули низоми робитаҳои муваққатии нави аз ҷиҳати сохторӣ собит дар майнаи сар малакаҳое ташаккул меёбанд, ки ҷуброни дарозмуддат – иҷрои нисбатан мукаммали амалҳои хонагиро бо дасти чап, ки одатан бо дасти рост иҷро карда мешаванд, таъмин менамоянд [14].

4. *Ба эътидол овардани функцияҳои аз ҷиҳати патологӣ тағйирёфта ва фаъолияти яқпорчаи бадан.* Гимнастикаи таъҷилоҳоро, пеш аз ҳама, воситаи дармонбахши мебошад, ки аз усули мувофиқтарини биологии сафарбаркунии захираҳои мутобикшавӣ, муҳофизатӣ ва ҷубронии худӣ бадан барои бартараф кардани раванди патологӣ истифода мебарад. Дар баробари фаъолияти ҳаракатӣ саломатӣ низ барқарор ва ҳифз карда мешавад [6].

Роҳи муҳимтарин ба эътидол овардани ихтилоли функционалӣ таъсири проприорецепторҳо мебошад, ки импулси он ҳам ба системаи марказии асаб таъсири умумии тоникӣ, ҳам ба марказҳои асабҳои танзими функцияҳои физиологӣ таъсир мерасонад. Таъсири симптоматикӣ ба функцияҳои физиологӣ, масалан, машқҳои махсуси нафаскашӣ метавонанд мувофиқи механизми рефлексҳои моторӣ-пулмоналӣ вазифаи дренажии бронхҳо фаъол созанд ва зиёд шудани ҷудошавии балғамро таъмин кунанд. Ҳангоми зухуроти метеоризм машқҳои махсус метавонанд ба ҳаракати рӯда таъсир расонанд ва кори онро ба эътидол оранд.

Солҳои охир як қатор намудҳои нав, ғайрианъанавии фаъолнокии ҳаракатӣ дар тамоюли оммавии солимгардонӣ пайдо шудааст, ки инҳо мебошанд:

1. Стретчинг (гимнастикаи ҳолатҳои ҷисм) маҷмуи мавқеҳои ҷисмро дар бар мегирад, ки шароити беҳтаринро барои баланд бардоштани серҳаракатии гурӯҳҳо ва буғумҳои муайяни мушакҳо таъмин менамоянд.

2. Калланетика - гимнастикаи машқҳои статикӣ (беҳаракат) буда, ин низоми гимнастикаи солимгардонӣ сӣ машқро дар бар мегирад, ки сарбориашон аз ҳисоби зиёд кардани вақти нигоҳ доштани мавқеи муайян зиёд карда мешаванд.

3. Низоми шейпинг (шаклдиҳанда) - пайвасти ҳамоҳанги таъсири машқҳои ҷисмонӣ, речаи муайяни ғизо ва тестгузаронии махсуси компютерӣ ба организми машқварзон мебошад. Яқчанд намудҳои низомҳои шейпинг мавҷуданд: шейпинг - классик, шейпинг - дармонбахшӣ, шейпинг - юни, шейпинг барои ҳомиладорон, шейпинг - про, шейпинги ҷисмҳои борик, ки қувваи сарбории мушакҳоро рушд медиҳад.

4. Низомҳои шарқии солимгардонии гимнастика ба истифодаи захираҳои организми инсон, ки дорои имкониятҳои беназир барои худмуҳофизакунӣ ва худбарқарорсозӣ мебошанд, имкон медиҳанд. Хусусияти ҳоси маҷмӯаҳои намудҳои шарқии гимнастикаи солимгардонӣ ягонагии фаъолияти ботинӣ ва зоҳирии бадан мебошад, ки ҳангоми нақши пешбари шуур ба даст оварда мешавад.

Ҳамин тавр, таъсири таъобатии гимнастикаи солимгардонӣ ба саломатии донишҷӯён гуногун буда, метавонад ба таври маҷмӯӣ, масалан, дар шакли таъсири ҳамзамон трофиқӣ ва ҷубронӣ ва ғайра зоҳир шавад. Вобаста аз патологияи мушаххас, маҳалл раванд, марҳилаи беморӣ, синну сол ва тамринирифтагии бемор машқҳои муайяни ҷисмонӣ, воябандии сарбории мушакхоро интиҳоб кардан мумкин аст, ки таъсири бартаридоштаи механизми муайянро, ки барои таъобати барқарорсозӣ дар давраи муайяни беморӣ зарур аст, таъмин менамоянд.

АДАБИЁТ:

1. Алёшина, Е. И. Особенности методики оздоровительной гимнастики для восстановления и профилактики сутулости / Е. И. Алёшина. - Череповец, 2012.
Борисова, А. Ф. Оздоровительные виды гимнастики в физическом воспитании студентов высших учебных заведений / А. Ф. Борисова, Е. В. Мудриевская, Н. Ю. Федосеева // Культура физическая и здоровье. - 2017. - № 1 (61). - С. 19-22
2. Брусник, Т. А. Влияние оздоровительных видов гимнастики на состояние опорно-двигательного аппарата студенток подготовительной группы / Т. А. Брусник // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. - 2011. - № 1 (71). - С. 23-27.
Воронин, Д. М. Анализ применения методики оздоровительной гимнастики для детей с нарушениями осанки / Д. М. Воронин, А. Е. Азарова // Проблемы современного педагогического образования. - 2017. - № 59-3. - С. 187-191.
3. Гимнастика: учебник для техникумов физ. культуры / под ред. А. Т. Брыкина, В. М. Смоленского. М., 1985.
4. Дубровский В.И. - Спортивная медицина. – М., 2002.
5. Егорычева, Е. В. Утренняя оздоровительная гимнастика и её значение / Е. В. Егорычева, В. Э. Фенев, И. В. Чернышева // Международный студенческий вестник. - 2016. - № 5. - С. 313-314.
Жеребченко, В. И. Оздоровительная гимнастика для всех / В. И. Жеребченко, Д. В. Жеребченко, Р. А. Жеребченко // Донецкие чтения - 2018: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности: материалы Междунар. науч. конф. - Т. 6. - Донецк: ДонНУ, 2018. - С. 318-322.
6. Жерносек, В. В. Методологические основы оздоровительной гимнастики / В. В. Жерносек // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. - 2008. - № 1. - С. 238-243.
7. Коняшкин, П. С. Влияние оздоровительной гимнастики на состояние здоровья младших школьников / П. С. Коняшкин // Система ценностей современного общества. - 2011. - № 19. - С. 244-246.
8. Лебедихина, Т.М. Гимнастика: теория и методика преподавания: [учеб. пособие] / Т. М. Лебедихина; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. – 112 с. ISBN 978-5-7996-2054-7. С. 20-21.
9. Лесгафт П. Ф. Собрание педагогических сочинений: в 5 т. Т. 5: Статьи. Извлечения из «Основ теоретической анатомии». Отчеты. 1891–1909. М., 1954.
10. Менхин, А. В. Разновидности оздоровительной гимнастики / А. В. Менхин // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2008. - № 1. - С. 14-17.
11. Менхин Ю. В., Менхин А. В. - Оздоровительная гимнастика: теория методика 2002.
12. Трусова, В. П. Оздоровительная гимнастика / В. П. Трусова, Я. В. Задворнова // Сборники конференций НИЦ «Социосфера». - 2016. - № 26. - С. 96-98
13. Фурманов А.Г.- Лечебная физкультура. – М., 2003.
14. Хоменко, А. В. Виды оздоровительной гимнастики и их польза / А. В. Хоменко // Воспитание и обучение: теория, методика и практика: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. - Чебоксары, 2018. - С. 283-285.
15. Шелешкова, Т. А. Повышение двигательной активности студентов современными средствами оздоровительной гимнастики / Т. А. Шелешкова, И. М. Ольшанко, В. К. Кульков // Педагогические инновации: традиции, опыт, перспективы: материалы междунар. науч.-практ. конф. Витебск, 27-28 мая 2010 г. - Витебск, 2010. - С. 192-193.

ТАЪСИРИ ТАЪОБАТИИ НАМУДҲОИ ГИМНАСТИКАИ СОЛИМГАРДОНӢ БА САЛОМАТИИ ДОНИШҶӢӢН

Дар мақола таъсири таъобатии намудҳои гимнастикаи солимгардонӣ ба саломатии донишҷӯён баррасӣ шудааст. Муаллиф таъсири таъобатии машқҳои ҷисмониро ба машқварзони

гимнастикаи солимгардонӣ нишон дода, таъкид мекунад, ки гимнастикаи солимгардонӣ иҷрои машқоро дар намуди гимнастикаи пагоҳирӯзии беҳдоштӣ ва мукаддимавай, таваккуфҳои тарбияи ҷисмонӣ, дақиқаҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилот, дар истехсолот пешбинӣ намуда, гимнастикаи табобатиро низ дар бар мегирад. Таъйиноти асосии онҳо аз таҳкими саломатии одам, дар сатҳи баланд нигоҳ доштани қобилияти ҷисмонӣ ва зехнии ӯ дар таҳсилот, меҳнат, баланд бардоштани фаъолноки дар фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ иборат мебошад. Хулоса шудааст, ки таъсири табобатии гимнастикаи солимгардонӣ ба саломатии донишҷӯён гуногун буда, метавонад ба таври мачмӯӣ, масалан, дар шакли таъсири ҳамзамон трофикӣ ва ҷубронӣ ва ғайра зоҳир шавад.

Калидвожаҳо; таъсири табобатӣ, гимнастикаи солимгардонӣ, саломатӣ, тарзи ҳаёти солим, фаъолнокии ҳаракатӣ, муассисаи таҳсилоти олий, донишҷӯ, тарбияи ҷисмонӣ.

ЛЕЧЕБНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ ВИДОВ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ГИМНАСТИКИ НА ЗДОРОВЬЕ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается лечебное воздействие видов оздоровительной гимнастики на здоровье студентов. Показав лечебные воздействия физических упражнений на занимающихся оздоровительной гимнастикой, автор подчеркивает, что оздоровительная гимнастика включает выполнение упражнений в виде утренней гигиенической и вводной гимнастики, физкультурных перерывов и физкультурных минуток в учебных заведениях, в производстве, охватывает также лечебную гимнастику. Их основным предназначением является укрепление здоровья человека, поддержание его физической и интеллектуальной способности на высоком уровне, повышение активности в трудовой и общественной деятельности. Делается вывод, что лечебное воздействие оздоровительной гимнастики на здоровье студентов является различным и может выявляться в комплексе, например, в виде одновременного трофического и компенсаторского влияния и т.д.

Ключевые слова: лечебное воздействие, оздоровительная гимнастика, здоровый образ жизни, двигательная активность, вуз, студент, физическая культура.

THE THERAPEUTIC EFFECT OF TYPES OF RECREATIONAL GYMNASTICS ON THE HEALTH OF STUDENTS

The article discusses the therapeutic effect of types of recreational gymnastics on the health of students. Having shown the therapeutic effects of physical exercises on those involved in recreational gymnastics, the author emphasizes that recreational gymnastics includes performing exercises in the form of morning hygienic and introductory gymnastics, physical education breaks and physical education minutes in educational institutions, in production, and also covers therapeutic exercises. Their main purpose is to improve human health, maintain his physical and intellectual abilities at a high level, increase activity in labor and social activities. It is concluded that the therapeutic effect of health-improving gymnastics on the health of students is different and can be detected in a complex, for example, in the form of a simultaneous trophic and compensatory effect, etc.

Key words: therapeutic effect, health-improving gymnastics, healthy lifestyle, physical activity, university, educational institution, physical culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаюмов Маҳмадҷон Ҷумахонович номзоди илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи назария ва услуби гимнастикаи ДТҶТ ба номи С. Раҳимов телефон: 909398439 почтаи электронӣ: qayumov_mj@mail.ru

Сведения об авторе: Қаюмов Маҳмадҷон Ҷумахонович, кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры теории и методики спортивной гимнастики Таджикского государственного физкультурного университета им. С. Рахимова. телефон: 909398439 e-mail: qayumov_mj@mail.ru

Information about the author: Qayumov Mahmadjon Jumakhonovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer, Department of Theory and Methodology of Gymnastics, Tajik State Physical Training University named after S. Rahimov. phone: 909398439 e-mail: qayumov_mj@mail.ru

АБИЛЗОДА Г. С.

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ В РАЗВИТИИ ИНСТИТУТА СМИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Если у женщины есть все, если у нее нет свободного выбора, для нее ее богатство ничтожно, а жизнь ее бурна.

Джудит Батлер американский философ

Современное таджикское общество, наряду с достижением государственной независимости и становлением гражданского общества, отчетливо видит становление и расширение новых социальных институтов. Одним из таких институтов в современном таджикском обществе является создание ряда государственных и негосударственных радио и телевизионных каналов, газет и журналов, которые в основном принадлежат Институту

СМИ, а их эффективной работой является своевременное предоставление важной информации людям. В контексте развития данного социального института таджикское общество с учетом гендерных аспектов играет центральную роль в совершенствовании и развитии СМИ.

Гендерное равенство имеет чрезвычайно важное значение для достижения Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 г., которая является основой для разработки политики, в которой участвуют международное сообщество и множество заинтересованных сторон, включая высшие учебные заведения. Повестка дня на период до 2030 г. представляет концепцию мира «всеобщего уважения прав человека и человеческого достоинства», в котором «каждая женщина и девочка пользуется полным гендерным равенством, в котором устранены все юридические, социальные и экономические барьеры на пути расширения ее прав и возможностей». Она определяет гендерное равенство не только как фундаментальное право человека, но и как необходимую основу для мирного, процветающего и устойчивого мира (ПРООН 2016 г.). [1;24]

В связи с этим 20 апреля 2011 года Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем ежегодном обращении к Маджлиси Оли относительно основных направлений внутренней и внешней политики Республики Таджикистан сказал: «Средства массовой информации являются эффективной информационной силой и пропагандистом новых идей в обществе. Их роль в процессе демократизации и развития общества очень важна.

Следует отметить, что количество СМИ за годы независимости значительно увеличилось. Для сравнения, в 1991 г. было всего 139 газет и журналов, из них только четыре частных. Было только одно государственное информационное агентство.

Сегодня издаются 404 газеты и журнала, из них 250 частных. Из восьми зарегистрированных информационных агентств семь являются неправительственными.

Это можно рассматривать как положительное явление в становлении и развитии гражданского общества. Наряду с государственными радио телеканалами в совершенствовании информационного пространства страны вносят свой вклад и негосударственные радиостанции. В настоящее время в стране действуют 44 радио и телевидения, из которых 28 радио и телевидения являются частными. [2.]

Свободу печати и права женщин в СМИ нельзя рассматривать изолированно, потому что если женщины как социально-гендерная группа не имеют в этом контексте равных с мужчинами возможностей, то в таком обществе нет и реальной свободы СМИ.

Взгляды исследователей на понимание причин, реалий и последствий гендерного неравенства в секторе СМИ, а также устранение возникающих в результате него неравных коммуникационных возможностей и действий, остается проблемой и целью, которая, учитывая центральную роль СМИ и коммуникаций в современном мире, должна быть указана как первостепенная в повестке дня для создания справедливых, разнообразных и равноправных обществ. [1;27]

20 февраля 2019 года Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон во время встречи с широким кругом государственных СМИ заявил: «Вы, руководители СМИ, должны быть надежным щитом для защиты национальных интересов, исторических и культурных ценностей, быть достижениями независимости нашей любимой страны. Потому что у отечественные СМИ для этого имеют достаточно интеллектуальные и технические возможности».[3.]

В современном таджикском обществе вопрос «Положение женщин в СМИ» требует изучения и рассмотрения нескольких аспектов:

Представление женщин в СМИ (современные СМИ) в современном обществе. Анализ количества женщин в журналистике, их роль в отрасли, в том числе представительства женщин на руководящих должностях в таджикском обществе.

В целях реализации целей Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года увеличить количество государственных служащих до 30% и увеличить количество руководителей до 25%, разработать и представить в Правительство Республики Таджикистан в трехмесячный срок «Государственную программу подготовки, отбора и расстановки руководящих кадров из талантливых женщин на 2023-2030 годы»[4]

Образ женщин в публицистических и пропагандистских материалах (как именно изображать женщин в СМИ). Также обсуждаются количественные и качественные

характеристики женщин по отношению к их специфической культуре и в соответствии с нашим менталитетом.

Представление интересов женщин в СМИ как социальной группы (доступ женщин к СМИ).

Также важно точно знать, какие таджикские и международные документы (законы, конвенции, соглашения) регулируют деятельность СМИ, а какие конкретно направлены на борьбу с дискриминацией женщин в СМИ.

В связи с этим гендерные эксперты в «Национальном обзоре Республики Таджикистан по выполнению Пекинской декларации и Платформы действий (1995 г.) и итоговых документов двадцать третьей специальной сессии Генеральной Ассамблеи (2000 г.) в контексте двадцать четвертой годовщины Всемирной конференции по положению женщин и принятия Декларации и Пекинской платформы действий в 2015 году» представили стратегические цели вопроса в Республике Таджикистан.

В этом разделе обсуждаются следующие стратегические цели:

Первая стратегическая цель. Расширение прав и возможностей женщин и доступ к самовыражению, принятие решений в СМИ и использование современных методов и инструментов новых коммуникационных технологий.

Вторая стратегическая цель. Продвижение сбалансированного и нестереотипного образа женщины в СМИ.

В настоящее время в Республике Таджикистан издаются 6 газет и 7 журналов для женщин. Наиболее популярны по всему Таджикистану журналы «Бонувони Тоҷикистон», основанный Президентом Республики Таджикистан, Фируза (учредитель Министерства культуры), и «Зан ва Мард» («Женщины и мужчины»), является учредителем ООО «Чархи Гардун».

Руководителями и учредителями более 40 газет и 25 журналов страны являются женщины. В периодических изданиях работает более 800 женщин.

В самых популярных национальных изданиях, в том числе «Бонувони Тоҷикистон», «Фируза», «Истикбол», «Хатлон», «Самак», «Семья», «Зеркало жизни», «Окно в мир» и других, женщины являются главными редакторами. [5.]

В сфере журналистики Таджикистана вклад женщин-журналистов в разоблачении недостатков и проблем современного общества отличается их публикациями. Среди них Шахона Сулаймон, Сурайё Шуджоат, Талъат Нигорова, Хурринисо Ализода, Латофат Кенджаева, Шахло Насриддинова, Адолати Мирзо, Ольга Тутубалина, Гульнора Амиршоева, Робия Холмирзо, Гульбахор Абдуллаева, ведущие молодые люди в этой сфере Хумайрои Бахтиёр, Джамила Мирбоджонова, Рамзия Мирзобекова, Гулафшон Сокиева, Мавзуна Абдуллоева, Нилуфар Каримова и многие другие завоевали большой авторитет как журналисты и добились больших успехов в современном обществе. Освещая эти вопросы, в том числе проблемы женщин, роль женщин в современном таджикском обществе, вопросы гендерной политики и т.д., они вносят ценный вклад в развитии социальных сетей через эти периодические издания.

Значим интерес нового таджикского государства к социальному институту СМИ и решению вопросов гендерного равенства. Потому что СМИ как общественно-политический институт могут оказывать существенное влияние на формирование политических процессов и общественного мнения.

Глава государства Эмомали Рахмон подчеркнул, что в целях дальнейшего повышения качества программ, материально-технической базы и подготовки высококвалифицированных кадров в сфере телевидения и радио необходимо реализовать Национальную программу развития телевидения и радио, а также Программу развития цифрового телевидения Республики Таджикистан на 2020-2024 годы. [2.]

В отличие от бывшего Советского Союза, с начала 1990-х годов новая система государственного управления претерпела ряд реформ и изменений в ответ на изменение экономических, политических, социокультурных условий.

Процесс формирования общественного сознания и его взаимосвязь с институтом СМИ показывает, что основные понятия и ценности политики равноправия постепенно укореняются в западных СМИ и таджикском обществе.

С этой целью Комитет по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан в сотрудничестве с государственными телеканалами «ТВ Сафина», «Бахористон», ТВ «Джахоннамо», «Шабакай Якум», ТВ «Пойтахт», «Мир», радиоканалы «Садои Душанбе», «Таджикистан», «Ватан», «Ховар» ведут полезную работу о правах и

свободах женщин, повышении статуса женщин в обществе, деятельности женщин на руководящих должностях, браке и семье и т. д. В целях дальнейшего совершенствования деятельности социальной медиа-институции студенты вуза привлечены к подготовке высококвалифицированных кадров в сфере телевидения и радиовещания, а также к реализации Национальной программы развития телевидения и радио, Программы развития цифрового телевизионного вещания на 2020-2024 годы эффективно должны быть реализованы.

Республика Таджикистан добилась значительного прогресса в достижении гендерного равенства в различных сферах. В построении национальной государственности и развитии законодательства страны по обеспечению равноправия мужчин и женщин есть определенное наследие, и каждый период предлагал свои решения этих вопросов и их продвижения. Эволюция общества оказала решающее влияние на признание гендерного равенства и создание эффективного механизма их реализации во всех сферах, в том числе в средствах массовой информации.

Это возможность для активного участия данного сегмента общества в совершенствовании функционирования социальных институтов и национальной государственности.

- всестороннее признание и укрепление современного гендерного равенства являются результатом развития правового государства, правовых обычаев и традиций;

- нравственное понимание прав и реальных свобод женщин гражданским обществом и государством;

- возможность активного участия этого слоя общества в совершенствовании функционирования социальных институтов и национальной государственности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан, 20 апреля 2011 года.
2. <https://tojikfilm.tj> 2019.02.20
3. Гендер, СМИ и ИКТ Новые подходы к исследованиям, образованию и обучению Серия ЮНЕСКО по образованию для журналистов. Опубликовано в 2021г. 129стр.
4. Обращение Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли 21.12.2021
5. Национальный обзор Республики Таджикистан по выполнению Пекинской декларации и Платформы действий (1995 г.) и Заключительных документов двадцать третьей специальной сессии Генеральной Ассамблеи (2000 г.) по случаю двадцать четвертой годовщины Всемирной конференции по положению женщин и Пекинской декларации 2015 г. (Национальный обзор Республики Таджикистан по выполнению Пекинской декларации и Платформы действий (1995 г.) и Заключительных документов Двадцать третьей специальной сессии Генеральной Ассамблеи (2000 г.).

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ В РАЗВИТИИ ИНСТИТУТА СМИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье автор анализирует гендерные аспекты развития социального института СМИ в современном таджикском обществе. Принципы демократического государства требуют, чтобы свобода прессы и права женщины в средствах массовой информации не могли рассматриваться изолированно, поскольку, если женщины как социально-гендерная группа не будут иметь равных возможностей с мужчинами в этом контексте, реальная свобода средств массовой информации будет невозможно в таком обществе.

Поэтому значимо внимание нового таджикского государства к социальному институту СМИ и решению вопросов гендерного равенства. Потому что СМИ как общественно-политический институт могут оказывать существенное влияние на формирование политических процессов и общественного мнения.

Ключевые слова: гендер, институт, информация, женщины, СМИ, равенство, современное общество.

GENDER ASPECTS IN THE DEVELOPMENT OF THE MEDIA INSTITUTION IN MODERN TAJIK SOCIETY

In the article, the author analyzes the gender aspects of the development of the social institution of the media in modern Tajik society. The principles of a democratic state require that freedom of the press and women's rights in the media cannot be considered in isolation, because if women as a socio-gender group do not have equal opportunities with men in this context, real freedom of the media will not be possible in such a society.

Therefore, the attention of the new Tajik state to the social institution of the media and the solution of gender equality issues is significant. Because the media as a socio-political institution can have a significant impact on the formation of political processes and public opinion.

Keywords: gender, institution, information, women, media, equality, modern society.

Сведения об авторе: Абилзода Гуландом Сардор кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедры психологии и социологии Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, тел: +992 918-79-08-87, e-mail: abilova.78@mail.ru

Information about author: Abilzoda Gulandom Sardor head of Psychology of management Department, Public Administration Academy under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Sayid Nosir ave.33, tel:+992 918-79-08-87, e-mail: abilova.78@mail.ru

БОРАКОВА Ц.Р.

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ ОМУЌЗГОР ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Фаъолияти инноватсионии омузгор дар таълими муосир- яке аз қисматҳои муҳимтарини ҷараёни таълим ба шумор меравад. Маҳз барои ҳамин дар муассисаҳои таълимӣ бояд як Шӯрои педагогӣ ба ин масъалаи ниҳоят муҳим бахшида шавад. Ин масъала аз ҳама ҷониб бояд мавриди омузиш, муҳокима ва ҳулосабарорӣ қарор гирад. Мутаассифона қариб дар тамоми зинаҳои таҳсилот ин талабот дида намешавад. Бо боварии комил гуфта метавонем, ки аз раванди татбиқи «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011- 2020» бештар аз шаш сол сипарӣ гардидааст, аммо дар аксари муассисаҳо аз мавҷудияти ин ҳуҷҷати муҳим ва мақсаду мароми он хабар надоранд.

Дар арафаи омодагӣ ба шӯрои педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ бояд пурсишнома гузаронида шавад, ки се мақсадро пайгирӣ намояд:

1. омода намудани омузгорони муассиса ба гуфтугӯ дар бораи фаъолияти инноватсионӣ ва моҳияти он. Ба саволҳои дар пурсишнома буда, ҷавоб гардонида, бо ин роҳ ҳар як омузгор барои ҳудаш мафҳуми фаъолияти инноватсиониро муайян менамояд. ӯ ба моҳият, нишона, сабаб ва зарурияти воридсозии равандҳои инноватсия дар таълим ошно гардида, таҷрибаи амалии хешро дар ин самт таҳлил менамояд.

2. Таҳлил намудани дараҷаи фаъолияти инноватсионии омузгорони муассиса, аввалан аз нуктаи назари аз ҷониби омузгорон то кадом андоза дарк гардидани моҳияти фаъолияти инноватсионӣ.

3. Муайян намудани саволҳои, ки барои омузгорон дар раванди фаъолияти инноватсионӣ аҷиб ва диққатҷалбкунанда менамоянд. Чунин саволҳо бояд дар байни коллективи омузгорон ба таври баҳси ошкоро муҳокима гарданд. Мақсади гузаштаи саволнома ё пурсишнома дар он мебошад, ки дар раванди муҳокима ва гуфтугӯ фаъолияти инноватсионӣ барои ҳама фаҳмо гардад.

1. Фаъолияти инноватсионӣ чист?

Амалан тамоми омузгорон дар зери мафҳуми инноватсия ду мафҳуми асосиро мебинанд: ин чизи нав дар муқоиса бо чизҳои кӯҳна буда, ба он равона мегардад, ки сифати таълим боло равад. Дар маҷмуъ моҳияти масъала дуруст дарк карда шудааст. Дар фаҳмиши муосир инноватсия- ин «зоҳир гардидани шакл ва аломатҳои нави чизе, инчунин шакл ва аломати нав пайдогардида мебошад». Синоними инноватсия мафҳуми «навгонӣ», «навосозӣ», «навоарӣ» мебошад, ки бе он аз нуктаи назари фалсафа ҳаёт ва инкишоф умуман вучуд дошта наметавонад. Дар илми педагогика мафҳуми «фаъолияти инноватсионӣ» як қадар чуқуртар фаҳмида мешавад ва мазмуни васеътарро ноил мебошад.

Инноватсия фаъолияти мақсадноки педагогист, ки дар дарки таҷрибаи фаъолияти педагогии шахсӣ бо ёрии муқобилгузори ва омузиши ҷараёни таълиму тарбия бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарин қарор гирифтааст. Тавассути он омузгор донишҳои нав, таҷрибаҳои нави педагогиро истифода намуда, навгониҳои педагогиро татбиқ намуда, ба дастовардҳои баланд дар боло рафтани сифати таълиму тарбия ноил мегардад.

Ин мафҳум ҳамчун категорияи педагогӣ нисбатан ҷавон буда, яке аз сабабҳои мавҷудияти муносибатҳои гуногун ба ин мафҳум фаҳмида мебошад.

Луғати муосири педагогика ин мафҳумро чунин шарҳ медиҳад: «Инноватсияи педагогӣ- навгонӣ дар фаъолияти педагогӣ, ворид намудани тағйирот дар мазмун ва

технологияи таълиму тарбия мебошад, ки мақсади он баланд бардоштани самаранокии таълиму тарбия фаҳмида мешавад».

Масалан, М.В. Кларин дар мафҳуми «Инноватсия» мазмуни зеринро ҳамроҳ менамояд: «Инноватсия- на танҳо ба пайдо намудан ва паҳн кардани навгониҳо, балки ба навсозиҳо, ворид намудани тағйирот ба шакли фаъолият, тарзи тафаккур, ки ба ин навгониҳо робитадору алоқаманд аст, фаҳмида мешавад».

Муаллифони асарҳо оид ба навгониҳои педагогӣ ба монанди М.С. Бургин, В.И. Загвязинский, С.Д. Поляков, В.М. Полонский, М.М. Поташник, Н.Р. Юсуфбекова ва дигарон ба мафҳуми «навоарӣ дар педагогика» бо тавсифи манфиатоварӣ, пешқадамӣ, мусбат, замонавӣ барин аломатҳо баҳогузори намуданд.

Ба гуногунфаҳмӣ дар шарҳу баёни мафҳуми инноватсия нигоҳ накарда, нишондиҳандаи асосии он ибтидои пешқадам дар инкишофи муассисаҳои таълимӣ ва дасткашии онҳо аз анъанаҳои кӯҳна ва таҷрибаи оммавӣ мебошад.

Дар ҷамъияти муосир мавҷи аввалини талабот ба барпо намудани сифати нави таълим ва ақидаи барпо намудани муассисаҳои таълимӣ шакли нав: гимназия, литсей, коллеҷ, марказҳои таълимӣ, комплексҳои таълимӣ- тарбиявӣ он қадар барвақт пайдо нагардидааст.

Мавҷи дууми азнавсозӣ, ба васеъ намудани таъминоти сифатан нави илмӣ чараёни таълимӣ- тарбиявӣ дар муассисаҳои таълимӣ рост меояд. Дар алоқа бо ин дар ҷои аввал вазифаҳо аз рӯйи мазмун ва идеологияи марказҳои тахҳисӣ- инкишофдиҳандагӣ гузошта мешавад. Марказҳои минтақавӣ идоракунии инкишофи маориф пайдо мегарданд, ки метавонанд як қатор вазифаҳои муҳимтарини низоми маорифро ба души худ гиранд, ки дар шароити муосир аз назорат дур ва халнашаванда қарор доранд.

Роҳи самараноки наздикшавии илм бо таҷрибаи педагогӣ имрӯз дар ҳамин дида мешавад. Таъминоти илмӣ корҳои озмоишӣ дар таълим ва тарбия ба гуногунрангӣ нигоҳ накарда, дастрасии васеъро барои истифодаи амалӣ пешниҳод менамояд. Дар ин самт дар шароити муосир дар дараҷаи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ чараёни стандартикунонии тамоми зинаҳои таҳсилот рӯй дода истодааст.

Ин мавҷи сеюми навсозии низоми таълим мебошад, ки аз ворид гардидани Тоҷикистон ба бозори байналхалқии хизматрасониҳои таълимӣ оғоз гардидааст. Ин мавҷ ба он оварда мерасонад, ки нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳои маълумотии тамоми зинаҳои таҳсилот ба талаботи ҷаҳонӣ мувофиқ карда мешаванд.

2. Нишонаҳои асосии фаъолияти инноватсионии омӯзгор инҳоанд:

Фаъолияти инноватсионӣ ва чараёни он аз бисёр ҷиҳат аз иқтидору тавоноии инноватсионии омӯзгор вобаста мебошад. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки ин категория ҳамачониба мавриди омӯзиш ва муҳокима қарор дода шавад.

Иқтидори инноватсионии шахс бо аломату нишонаҳои зерин ифода карда мешавад:

- қудрати эҷодии кашф ва ихтиро намудани тасаввурот ва андешаи нав, лоихақашӣ ва тамсиласозии андешаҳо;
- инкишофи маданӣ- зебопарастӣ ва савияи маълумотнокӣ;
- омода будан ба навсозии фаъолияти хеш, мавҷудияти захираҳои дохилӣ ва ботинӣ;
- инкишофи шуури инноватсионӣ (арзиши фаъолияти инноватсионӣ дар муқоиса бо анъанавӣ).

Дар зери мафҳуми омодагии омӯзгор ба фаъолияти инноватсионӣ пеш аз ҳама ташаккулёбии зарурии **шахсии** ӯ барои ин шакли фаъолият фаҳмида мешавад (доштани қобилияти баланди корӣ, тавоноии бартараф намудани ангеҷаҳои ғазаб, доштани ҳиссиёти баланди ҳайатҷон, омодагии ба эҷодкорӣ).

Дар зери мафҳуми сифатҳои **маҳсуси** омӯзгор бошад (донистани технологияи нави таълим, истифода бурда тавониш аз методҳои нави таълим, таҳлил карда тавониш ва ошқор сохтани сабаби норасоӣҳо) фаҳмида мешавад.

Фаъолияти инноватсионии омӯзгор хусусиятҳои хешро ноил мебошад. Вай доштани як қадар озодии амалро аз ҷониби субъектҳо талаб менамояд. Хусусиятҳои навоарӣ, корҳои ҷустуҷӯро ҳарчӣ бештар истифода мебарад ва аз доираи фаъолияти барномавии хеш берун баромаданро талаб менамояд. Аз ин рӯ, ба ҷамъият зарур меояд, ки муҳақиқи, навоарро ҳавасманд намояд, зеро дар натиҷаи фаъолияти озодона вазифаҳои дар назди ҷамъият пайдошуда ҳалли хешро меёбанд. Ӯ қароре қабул наменамояд, ки боиси расонидани манфиат ба ҷамъият бошад.

Шарти зарурии татбиқи бобарори фаъолияти инноватсионии омӯзгор аз иқтидори қабул намудани ҳалли инноватсионии масъала ва ҷуръати тавақал кардани ӯ вобаста

мебошад. У тавонад, ки муҳолифатҳои дар натиҷаи навгониҳо ба вучуд омадаро бобарор ҳал намояд ва монеаҳоро бартараф созад ва сохта тавонад.

3. Кадом ҳолатҳо дар низоми муосири таълим зарурияти фаъолияти инноватсионии омӯзгорро муайян месозанд?

Зарурияти самтгирии фаъолияти инноватсионии омӯзгор дар шароити муосири инкишофи ҷамъият, маданият ва маориф бо омилҳои зерин муайян карда мешавад:

- азнавсозии иҷтимоӣ- иқтисодии рӯйдодаистода, зарурияти қатъиян дигаргун сохтани низоми таҳсилотро ба миён овард. Аз ҳама бештар дар муассисаҳои таҳсилоти шаклҳои гуногун азнавсозӣ дар метод ва технологияи ташкили ҷараёни таълим ва тарбия рӯй медиҳад.

Самти инноватсионии фаъолияти омӯзгорон метавонанд ба сиёсати навсозии маориф ҳамсадо гардад:

- пурқувват гардонидани характери башардӯстонаи мазмуни таҳсилот, тағйироти бетанаффуси ҳаҷм, ҳайати фанҳои таълимӣ;

- ворид кардани фанҳои нави таълимӣ, ки ҷустуҷӯи доимии шаклҳои нави ташкили корро талаб менамоянд ва бештар аз истифодаи оқилонаи технологияи таълим ва методҳои нав вобаста мебошанд. Дар вазъияти мавҷуда мавқеъ ва обрӯи донишҳои педагогӣ дар муҳити педагогӣ ё дар байни омӯзгорон меафзояд. Вазифаҳои инкишофи маҳорати педагогӣ дар байни омӯзгорон замонавӣ гардида, хусусияти рақобатиро пайдо менамоянд;

- тағйирёбии характери муносибати омӯзгорон ба ҳуди маводи азхудкунӣ ва истифодабарии навгониҳои педагогӣ. Дар шароити саҳти пойдеории мазмуни ҷараёни таълиму тарбия (Шӯравӣ) омӯзгор аз имкониятҳои интихоби на танҳо барномаҳои нав, китоб, балки аз истифода бурдани шакли усули нави фаъолияти педагогӣ маҳрум ва маҳдуд гардонидани шуда буд. Ҳоло бошад, фаъолияти инноватсионӣ дар таълим характери интихобӣ - эҷодиро қасб намудаанд. Аз ин рӯ, самти муҳимтарин дар фаъолияти роҳбарони коллективи педагогӣ, хизматрасониҳои методии муассисаи таълимӣ мебошад. Роҳбарони муассисаҳои таълимӣ фаъолияти инноватсиониро дар муассиса барқарор намуда, раванди онро таҳлил ва баҳодиҳӣ намуда, таҷрибаи пешқадами навгониҳои педагогии омӯзгоронро ташвиқ ва паҳн менамояд. Шароити зарурӣ барои коркарди бобарор ва татбиқи он муҳайё мегардад;

- ворид гардидани муассисаҳои таълимӣ ба муносибатҳои бозоргонӣ, вазъияти воқеии рақобатпазирро ташаккул медиҳад.

Агар фаҳмотар карда гӯем, сабаби асосие, ки ба фаъолияти инноватсионӣ рӯ оварданро маҷбур месозад, ин рақобати тезутунде мебошад, ки ҳар як коллектив метавонад бо ӯ дар соҳаи хизматрасониҳои таълимӣ рӯ ба рӯ гардад.

Хулосаи калом, дар шароити муосир ба коллективҳои муассисаҳои таълимӣ зарур меояд, ки дар бораи рақобатпазирӣ мустақилона ғамхорӣ намоянд. Вазъиятро мушоҳидакорона ва пешбиниона дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ дарк намоянд. Самти асосии рафтори рақибонашро дар фазои хизматрасониҳои таълимӣ дарк намоянд. Ба пайдо гардидани дастовардҳои нави илмӣ ва технологӣ худро омода намоянд, сафи пешро аз даст надиханд. Омӯзгоре, ки хешро бо талаботи замони мутобиқ карда натавонад, ҳамеша воридаи навгонию ихтирокори набошад, аз қатор хоҳанд нахоҳанд мебароянд.

4. Дар кори омӯзгор чиро ҳамчун фаъолияти инноватсионӣ қабул намудан мумкин аст?

Аз сарлавҳаи мақола бар меояд, ки ҳам масъалаҳои оддӣ ва ҳам мураккаб дар як вақт метавонанд фаъолияти инноватсионии омӯзгорро ташкил диҳанд. Аз як тараф, мо онро дар фаъолияти кори хеш дар раванди инноватсионӣ осон меҳисобем: ба он мазмун, технология, метод, муносибат дар давраи талаботи муосир мансуб мебошад.

Аз тарафи дигар, исбот ва асоснок намудани фаъолияти инноватсионии хеш барои ҳар яки мо мушкул ва зӯрнорас мебошад. Тавре ки маълум аст, инноватсия ин фақат қайди оддии далел набуда, балки системаи пурраи кори омӯзгор мебошад. Дар рӯйхати фаъолияти инноватсионӣ бояд мазмуни таҳсилот, мақсад, муҳлати татбиқ, мушкilot, ки ба ҳалли он нигаронида шудааст ишора карда мешавад. Тарзи муоинаи натиҷаи аз фаъолияти инноватсионӣ ба даст омада ва шакли пешниҳоди таҷриба бояд равшан ва фаҳмо баён гардад.

Инноватсияро дар таҳсилот шартан чунин тақсим кардан мумкин аст:

- умумӣ (концепсияи асосии таҳсилоти муосир: мукамал гардонидани ҷараёни таълиму тарбия, ҳолати инсондӯстӣ ва технологияи амалӣ, ташкил ва идоракунии ҷараёни педагогӣ, технологияи иттилоотӣ);

- шахсӣ (навғониҳои муаллифӣ, ки омӯзгорон дар раванди муосири таҳсилот коркард менамоянд дар муассисаҳои таълимӣ бевосита татбиқ мегардад).

Шакли паҳнғашта ва моҳиятноки инноватсия дар робита ба ҷараёни таълиму тарбия инҳоянд:

- бо гузаштан ба тавсифи фаъолияти таҳсилотӣ, муносибатҳои салоҳиятнокона дар таҳсилот татбиқ гардида, дараҷаи илму технология боло гирифта, ба талаботи афзояндаи ҷамъият ҷавоб дода наметавонад. (мазмуни таҳсилот).

- ташкили ҷараёни таълим ва татбиқи технологияи нави маълумотӣ, фактори асосӣ ва пешбарандаи инкишофи ҷараёни таълими инноватсионӣ мебошад (тарз, технология, метод ва усулҳои таълим);

- тафриқавӣ ва таҳассусият дар таҳсилоти умумӣ, ба ташаккул додани системаи глобалии ошқоро имконият медиҳад, инсон имконияти таҳсилоти хешро бе танаффус дар давоми тамоми ҳаёт таъмин намояд (шакли ташкилии таҳсилот);

- касбӣ гардонидани фаъолияти идоракунии ҳамчун яке аз шароити бобарор ва самараноки ҷараёни инноватсионӣ дар таълим (идоракунии муассисаҳои таълимӣ) ба ҳисоб меравад.

Дар робита бо ҳолати концептуалии навсозӣ ва мазмуни таҳсилот, ҷараёни инноватсиониро имконияти ба методӣ- майлдорӣ ва мушкilotӣ майлқунӣ тақсим намудан мумкин аст.

Дар асоси **методӣ- майлқунӣ ҷараёнҳои инноватсионӣ** ин ё он татбиқи технологияи таълимӣ ва методӣ меистад, мисол:

- истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ;
- истифода бурдан аз талаботи тафриқавии мазмуни таҳсилот;
- таълими инкишофдиҳанда;
- таълими тафриқавӣ;
- таълими лоиҳавӣ;
- таълими проблемавӣ;
- таълими барномавӣ;
- таълими модуль.

Дар доираи технологияи педагогии методӣ- майлқунӣ шароити ҳатмии фаъолияти амалии касбӣ, омодагӣ, салоҳиятноки ва маҳорати педагогии омӯзгор ҷои асосиро ишғол менамояд. Маҳорати касбии омӯзгор бо муносибатҳои зерин дар ташкили таълими муосир муайян карда мешавад:

- *муносибатҳои шахсӣ- майлқунӣ*. Барои ба даст овардани инкишофи шахсии донишҷӯён аз стратегияи ҳамкорӣ, ёрӣ, дарки ҳамдигарӣ, эҳтиром ва дастгирӣ дар интиҳоби метод ва усулҳои кор бештар истифода мебаранд;

- *муносибатҳои моҳиятӣ* дар ҳамтаъсиррасонии омӯзгорон ба самти инкишофи тавоноии донишҷӯён ифода ёфта, таркиби дониши онҳо дар натиҷаи робитаҳои байнифанӣ ташаккул меёбад;

- *муносибати фаъолияти- амалиётӣ* дар мавқеи калидии стандартҳои давлатии таҳсилот ҷойгир мегардад. Тавоноии фаъолият дар донишҷӯён дар ҷараёни аз худ намудани дониш ташаккул ёфта, донишро донишҷӯ ҳар чӣ бештар дар раванди фаъолияти амалӣ ҳосил менамояд. Дар шароити муосири ворид гардидан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот ва дар таълим васеъ ҷой гирифтани технологияи иттилоотӣ- коммуникатсионӣ мавқеи худомӯзӣ ҳарчӣ бештар меафзояд;

- *муносибати касбии майлқунандагӣ-(салоҳиятноки)* ба таълим дар донишҷӯён ташаккулёбии салоҳияти касбӣ ва барқароршавии касбро ташаккул медиҳад;

- *муносибатҳои акмеологӣ*- бо муносибатҳои моҳиятӣ алоқаи зич дошта, дар давраи ташкили маълумоти инноватсионӣ, ба коркарди метод ва воситаҳои мавҷуда дар ташаккули тафаккури эҷодӣ, худинкишоф, худтакмилдиҳӣ, худомӯзӣ ва худназорати донишҷӯён вобаста мебошад;

- *муносибати креативӣ- инкишофдиҳандагӣ* дар донишҷӯён тафаккури маҳсулноки ва муносибати эҷодкоронаро ба фаъолият ташаккул медиҳад. Сифат ва тавоноии шахси эҷодӣ, маҳорати илмӣ- эҷодӣ ва малакаи ӯ аз чунин фаъолият вобастагӣ дорад;

- *муносибати контекстӣ*- дар мувофиқат кардани мазмуни фанни таълимӣ ба стандарти давлатии таҳсилот ифода меёбад.

Технологияҳои муосири таҳсилотии дар боло номбар гардида, ҷавобгӯи талабот ва дастурҳои концепсияи таҳсилот, аз ҷумла дар системаи таҳсилоти касбӣ мебошанд.

Чараёни инноватсионии мушкилотӣ - мойлсозӣ, тавре аз рӯйи номаш маълум мегардад, ба он равона мегардад, ки вазифаҳои муайянеро ҳал намояд, ки ба ташаққули рақобатпазирии шахсият алоқаманданд. Донишҷӯён бояд чиро дар раванди инноватсия омӯзанд:

- моҳияти шахсӣ ва иҷтимоии ҳешро дарк кунанд;
- дар наздашон мақсадҳои зарурати ҳеш, мураккабсозӣ, ва ҳалли мушкилотро гузоранд (шароити ҳатмии худинкишофи эҷодӣ, рақобатпазирии шахсӣ);
- озодиро зарурӣ ҳисобида ва таваккалро дар фаъолияти инноватсионӣ ҳақ бароварда, ин омил ба масъулияти шахсӣ дар қабули роҳи ҳалли масъала ифода гардад;
- Барои амали намудани он тавоноии ҳешро дар ҳолати мувофиқ муттамарказ намояд (ғалабаро тезонад).

Яке аз масъалаҳои мубрам дар таҳсилоти муосир тарбияи «рақобатпазирии иҷтимоӣ» мебошад. Ин мафҳум дар худ устувории касбӣ, иқтидори баланд бардоштани маҳорати касбӣ, омодагии иҷтимоии шахсиро ифода менамояд. Ин маъноӣ аз ҷониби донишҷӯён хуб қабул намудани равандҳои инноватсионӣ, тавоноии татбиқ намудани онҳо дар муҳити педагогӣ, омодагӣ барои гузаштан ба соҳаи бонуфузтари меҳнат ва баланд бардоштани статуси иҷтимоӣ ва савияи саводнокӣ доништа мешавад.

Ташаққули мутахассиси рақобатпазир дар шароити муосир танҳо тавассути дар чараёни таҳсилот татбиқ намудани инноватсияи проблемавӣ ва методӣ- майлқунӣ, ки ба низоми умумии чараёни инноватсионӣ, ки ифодаи ҳешро дар барнома ва консепсияҳо ёфта бошад мумкин аст.

Иловатан, дар системаи таълим инноватсияро дар чунин шакл ҳамчун навғониҳо гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

аз рӯйи масоҳат:

- ҷумҳуриявӣ;
- минтақавӣ;
- милли- минтақавӣ;
- дар дараҷаи муассисаи таълимӣ.

аз рӯи моҳияти педагогӣ:

- махсусгардонидашуда (хусусӣ, лақалӣ, ягонагӣ.), ки бо ҳам алоқаманд нестанд;
- модуль (комплекси хусусӣ, навғониҳои байни ҳам робитаманд);
- пайдарҳамӣ.

аз рӯи баромадашон:

- мукамалгардонӣ;
- омехтасозӣ (ба навсозии пеш маълум буда, ҳамроҳ намудани чизҳои нав);
- қатъиян нав.

Таҳлили фаъолияти инноватсионии муассисаҳои ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки инноватсия дар ин муассисаҳо бештар характери рӯякӣ дорад. Ин дорои якҷанд сабабҳо мебошад:

- дараҷаи пасти базаи омодагии донишҷӯён;
- ташаққули муҳити фаъолияти шахсӣ дар низоми анъанавӣ бо дараҷаи на он қадар баланди омодагии касбӣ ба навсозии инноватсионӣ;
- вучуд надоштани мақоми ташкили корҳои беруназсинфӣ ва дар ду баст банд будани бино;

Қайд кардан ба маврид мебошад, ки бе навгонӣ ва навоарӣ фаъолияти муассисаҳои таълимии муосирро тасаввур кардан мумкин нест. Дар раванди саволномагузаронӣ омӯзгорони муассисаҳои ибтидоӣ ва миёнаи касбии ноҳияи Ёвон ҷавоб дода буданд, ки дар давраи татбиқ намудани фаъолияти инноватсионӣ онҳо ба ҳуҷҷатҳои роҳнамоӣ ниёз доранд. Ба қадоме аз онҳо дастгирии равонӣ, ба қисми дигари омӯзгорон машварати фардӣ методистон, омӯзгорони- амалӣ бояд расонида шавад. Бисёре аз омӯзгорон иштирок дар семинарҳо ва тайёр буданашонро барои гузаштан аз курсҳои бозомӯзӣ барои фаъолият дар татбиқи чараёни инноватсионӣ изҳор намуданд. Шароити ҳатмиро дар раванди татбиқи фаъолияти инноватсионӣ аз мавҷуд будани миқдори дилхоҳи адабиёти таълимӣ- методӣ ва базаи моддӣ- техникийи муосир ишора намуданд, ки дуруст аст.

Бинобар дар назди коллективи омӯзгорӣ кори ниҳоят азим, яъне ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ дар ин самт истодааст ва меистад.

Хулосаи калом, таҳлили назариявӣ ва амалии қор, ки ба фаъолияти инноватсионӣ бахшида шудааст, имконият медиҳад, ки қонуниятҳо ва талаботҳои ташкили фаъолияти мазкурро кушода, мақсади онро муайян созем, ки бо омилҳои зерин вобаста мебошад:

1. Иқтидори мавқеъгирии коллечро ҳамчун муассисаи таҳсилоти инноватсионӣ, қонё гардонанда, рақобатпазир будани он дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ таъмин карда шавад.

2. Муассисаҳои ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ба дараҷаи сифатан нави омодагии мутахассисон гузашта, ба татбиқи стандартҳои нави таълим дар шароити муосири иттилоотии воқеъӣ тайёр бошанд.

Натиҷаи асосии муътадили татбиқи фаъолияти таълимии инноватсионӣ инҳоянд:

- ташаккул додани инфраструктураи инноватсионӣ, ки инкишофи муътадил ва омӯзиши оянда ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадамро талаб менамояд;

- мавқеи пешоҳангии коллеч дар бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ;

- баланд бардоштани обрӯи муассисаи таълимӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ.

- тавассути он пурқувват намудани иқтидори молиявӣ ва моддию техники муассиса.

АДАБИЁТ:

1. Борисова Н.Я. Сопровождение инновационной деятельности педагогов. Приложение к журналу «Среднее профессиональное образование», № 8, 2010, с. 16 – 21.
2. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. М., 1987.
3. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. М., 1997.
4. Курманова Э.А. Инновационная стратегия развития колледжа. Среднее профессиональное образование, № 3, 2011, с. 28 – 30.
5. Новые ценности образования: Тезаурус для учителей и школьных психологов. М., 1995.
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М., 1996.
7. Слестенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. М., 1997.
8. Современный словарь по педагогике / сост. Е.С. Рапацевич. Минск, 2001.
9. Солодухина О.А. Классификация инновационных процессов в образовании. Среднее профессиональное образование, № 10, 2011, с. 12

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ ОМЎЗГОР ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Фаъолияти инноватсиониро метавон ҳамчун категорияи шахсӣ, ҳамчун раванди эҷодӣ ва натиҷаи фаъолияти эҷодӣ шарҳ дод; мавҷудияти дараҷаи муайяни озодии амалро барои субъектҳои дахлдор пешбинӣ мекунад. Арзиши фаъолияти инноватсионӣ барои шахс бо имконияти худнамоӣ, истифодаи қобилият ва эҷодкорӣ алоқаманд аст. Мушкилоте, ки дар раванди фаъолияти инноватсионӣ ба вучуд меоянд, дар назди шахс ҳамчун дурнамои имкони мустақилона ҳалли онҳо пайдо мешаванд.

Калидвожаҳо: *Навгонӣ, ихтироот, навоарӣ, инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, инфраструктураи инноватсионӣ, таҷрибаи пешқадам, тавоноии молиявӣ.*

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Инновационную деятельность можно трактовать как личностную категорию, как созидательный процесс и результат творческой деятельности; она предполагает наличие определенной степени свободы действий у соответствующих субъектов. Ценность инновационной деятельности для личности связана с возможностью самовыражения, применения своих способностей, с творчеством. Трудности, возникающие в процессе инновационной деятельности, предстают перед личностью как перспектива возможности их разрешения своими силами.

Ключевые слова: *новация, нововведение, инновация, инновационная деятельность, инновационная инфраструктура, передовой опыт, финансовое могущество.*

INNOVATIVE ACTIVITY OF THE TEACHER ON MODERN CONDITIONS

Innovative activity can be interpreted as a personal category, as a creative process and the result of creative activity; It assumes a certain degree of freedom of action for the relevant actors. The value of innovation for the individual is associated with the possibility of self-expression, the use of their abilities, with creativity. Difficulties arising in the process of innovation, appear before the person as the prospect of the possibility of their solution by themselves

Keywords: *innovation, innovative activity, innovative infrastructure, best practices, financial strength.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Боракова Чамила Рангалиевна – муаллимаи калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон телефон: 985128963

Сведения об авторе: Боракова Джамиля Рангалиевна - старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Таджикского технологического университета Телефон: 985128963

ҚУВВАТОВ С.
ИМАТЗОДА Л.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ИШОРА ҲАМЧУН ЭЛЕМЕНТИ НУТҚ ВА ЗАБОН

Забон –ин омили мураккаби муносибати байни инсонҳо ба шумор меравад, доимо рушд ва инкишоф меёбад. Дар забон мудом калимаҳои нав пайдо мешаванд, ки ин раванд падидаҳои гуногунро дар бар мегирад. Вобаста ба тараққиёти босуроати ҷомеаи ҷаҳонӣ, забон низ дар худ падидаҳои навро пайдо мекунад. Ҳар як забон метавонад, ки дар худ мафҳумҳои навро чойгузин намояд ва ин вобаста аст, аз иқтисодиёт, равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра. Забон метавонад, ки дар худ калимаҳо ва ё вожаҳоеро ворид намояд, ки дар ҷаҳорҷубаи имлои забон нағунҷад ва ё аз қоидаи имлои забон берун бошад. Дар асри нав, ки тамоми ҷаҳаҳо аз навгониҳо, хусусан дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, фарҳанг, иҷтимоӣ, варзиш, пажӯҳишҳо, тиб босуръат тараққӣ карда истодааст, забон низ бояд ҳамкадами ин падидаҳо бошад.

Забони имову ишора, ки қайҳо боз диққати олимон, пажӯҳишгарон ва дигар табақаҳои ҷомеаро ба худ ҷалб месозад, аз ин омил бетафовут буда наметавонад. Омӯзиши забони имову ишора ҳамчун илм фосилаи начандон калонро дар бар мегирад. Ин падидаро мо ҳарчи бештар эҳсос мекунем ва он аз мушоҳидаи олимон тадқиқотчиёни забон бетараф буда наметавонад. Забони имову ишора дар миёнаҳои асри гузашта расман эътироф гардид ва лингвистон (забоншиносон)-и Амрико ба тадқиқоти забони имову ишора (забони шахсонӣ) нуксонӣ модарзодии қар гунгӣ дошта пардохтанд. Албатта забони имову ишора таърихи дурударозро дар бар мегирад. Тахмин меравад, ки одамон аз оғози дунё маҳз бо ин забон ба якдигар муошират мекарданд ва баъдан дар натиҷаи ба амал омадани эволютсияи инсонӣ зарурати истифодаи овоз дар муносибати онҳо пайдо шуд. Дар давраи ибтидои инсоният қўшиш мекард, ки бо имову ишора ҳаракатҳои худро ба якдигар фаҳмонанд, якдигарро аз чизе ё омили таъсиррасон оғоҳ намоянд ва ин ҳаракатҳо хос инстинктивӣ буданд. Имрӯзҳо ҳам дар байни ҷомеа ва шахсон ҳодисаҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки аз ҳаракатҳои гуногуни имову ишора иборат аст ва одамон бо ин амал якдигарро мефаҳманд. Ҳатто падидаҳои ҳастанд, ки аз қиёфа, ҳаракати узвҳои алоҳидаи инсон, дастафшонӣ муоширати (ҳамсухбат) бе овоз якдигарро хуб мефаҳманд.

Аз сабаби он ки бачагони ношунаво нутқи шифоӣ надоранд, онҳо байни ҳам бо имову ишора мулоқот мекунанд. Бачае, ки дорой шунавоиаш суст вайрон аст, дар натиҷаи омӯзиши саҳт ва паиҳам дорой нутқи шифоӣ мегарданд. Қўдаки ношунаво нутқи одамони ихотакардаашро нашунавида онро такрор карда наметавонад ва агар калонсолон даҳолат нақунанд, Қўдаки ношунаво, ки ба мулоқот бо дигарон муҳтоҷ аст, маҷбур мешавад, ки ба нутқи имову ишора бо дигарон мулоқот намояд.

Оҳиста - оҳиста қўдаки ношунаво бо дигар одамон, инчунин бо ношунавоён ба алоқа мебарояд ва амалҳои ҳаёти ӯ бой мегардад.

Имову ишораҳои қўдакони ношунаво ин бо даст (ду даст) ва панҷаҳо ба амал меояд. Дар ҷараёни имову ишора сар қариб, ки ночумбон меистад. Дастҳо дар чунбишанд ва тез-тез ба рӯй мерасанд. Маълум аст ки, имо дар мулоқоти ишоравӣ нақши муҳимро мебозад.

Ишора ҳамчун элементҳои нутқи ва забон хусусиятҳои хоси худро дорост:

1) Ишора дар фазои гуфтори панҷавӣ ба амал меояд, ки он боло, поён, наздик, дур, рост ё чап аз нуктаи муқарраргардида ба амал меояд.

2) Дар вақти ба амал овардани ин ё он ишора бо як ё ду даст чунбишҳои даст дар фазои калон ё хурд ба амал меояд.

3) Ишора дар худ ҳаракати даст ва инчунин панҷаҳо дошта, дар вақти ба амал омадан самти хоси худро дорост.

4) Дар вақти муттаҳид гардонидани ишораҳо, онҳо паиҳам ва баробар ба амал оварда мешаванд. Дар ин вақт ду ҳолат ба вучуд меояд:

1. Ду ишора баробар ба амал меояд.

2. Ба қисми ишораи пеш ба амал овардашуда ишораи нав илова карда мешавад.

Қўдаки ношунавои хурд ҳоло бо нутқи шифоии ношинос аз ишораи кам истифода мебарад. Аз ҳама пеш ҳаракати ишоравӣ ба вучуд меояд. Шахс ба ашёи ишора намуда онро номбар мекунад. Барои номбар намудани узвҳои инсон ношунаво танҳо ҳаракатҳои ишоравиро ба қор мебарад. Барои шарҳ додани ҳаракатҳои содда, таҳлиди оддии онҳо ба

кор бурда мешавад. Масалан ишораи «навиштан» чараёни навиштанро ба хотир меорад, ё ки ишораи «давидан» «дав» - ро. ҳамин тавр на танҳо худӣ ҳаракатҳо, балки амалҳо, ки ба онҳо вобаста аст, маънидод карда мешаванд. Ҳамин тариқ парранда ҳаракати парвозро (ҳаракати ба парвоз хосро): корд – ҳаракати буриданро (ҳаракате, ки бо ин ашё ба амал меоянд) ба вучуд меоваранд.

Барои маънидод намудани ҳаракатҳои сифати ашё, ишораҳои ҳиссиёт ба амал оварда мешавад. Масалан барои ба амал овардани сифати «туруши» рӯйро он тарз мекунем, ки дар ҳӯрдани ягон чизи турушӣ гоҳо барои фаҳмонидани сифати як ашё, дигар ашёи дорои ҳамин сифатбуда нишон додо мешавад. (масалан дар вақти нишон додани ранги сурх ба лаб ишора карда мешавад). Дигар роҳи маънидод намудани ишора ин кашидани хати ашё мебошад.

Барои шарҳ додани ҳаракати «чаҳидан» як ишораи «чаҳидан бо як пой» ва дигар «чаҳидан бо ду пой»: барои ҳаракати «шустан» - шустани матоъ» аз «шустани резинка» фарқ менамояд. Ба як калимаи забони тоҷикӣ ҳаракатҳо мувофиқ меояд. Дигар хусусияти забони имову ишора ин бисёр мафҳуми ва дигаргуншавии ҳаракатҳо мебошад. Бачагони ношунаво бо як ҳаракат як саҳифаро шарҳ медиҳанд. Масалан ҳаракати шустан бо чуроб ин ишораи фарроши хавлӣ, чорӯб ё ки худӣ ҳаракатро ишора мекунад.

Пайиҳам омадани ишораҳои ношунавоён бо пайиҳам омадани калимаҳо дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ мувофиқат намекунад. Масалан: писараки хурдак ба тӯб бозӣ кард. Модар чойники сабزو ба кат гузошт, ки дар ин ҷумлаҳо пуркунанда пеш аз хабар омадааст.

Сурдопедагогҳо чунин меҳисобанд, ки имконияти забони имову ишора аз даврҳои пеш маҳдуд аст. Онҳо мушоҳида карданд, ки забони ношунавоён бо нутқи шифоҳӣ мувофиқат намекунад.

Соли 1835 В Флери навишта буд, ки «Дар забони мо гуфторҳо ҳастанд, ки ҳамаи онҳоро бо имо ва ишора тарҷума карда намешавад ва дар он инчунин ифодаҳои аниқ ва гуногунмаъно ҳастанд, ки онҳоро дар қоғаз ифода кардан номумкин аст. Аз ду ишораи аз ҳамдигар фарқкунанда якеаш ҳаракат ва дигараш сифати ҳаракатро мефаҳмонанд, ки дар забони тоҷикӣ онро одатан зарф меноманд. Ҳамин тавр хусусиятҳои ҳаракати дастҳо дар чараёни имову ишора намудан тағйир меёбанд. Масалан «мезанад» ва «сахт мезанад» ба кадом самт ҳаракат намудани ишора аҳамияти калон дорад. Масалан: мафҳумҳои додан, гирифтани ва харидани. Вобаста аз он, ки гуянда худро дар назар дорад ё дигар шахсро ишора бо ҳар гуна ишора ба назар мерасад. Ҳангоми ифода намудани олами воқеӣ воситаҳои иҷроӣ ишора ва ишораҳои муттаҳид аҳамияти калон доранд. Чӣ гуна ифода ёфтани муносибати ашёҳо дар забони ношунавоён аз он дарак медиҳад, ки роҳи асосии фаҳмонидан ин дигар кардани роҳи имову ишора аст. Масалан гуянда бо ҳам сӯҳбати ношунаво мефаҳмонад, ки ойинаи нилгун дар мобайни девори чапи хучра истодааст ва инро бо ҳаракати махсус ба ношунаво мефаҳмонад. Маълум гашт, ки муттаҳидшавии ишораҳо дар қатори ҳодисаҳои ҷойгиршавӣ бо чараён аз ҷойгиршавии ҷумлаҳои забони тоҷикӣ беҳтар аст. Масалан бо ишора мефаҳмонем, ки дар тарафи чапи кунҷи хучра дар назди курсӣ фурузонак истодааст. Гуянда аввал ишораи курсиро бо дасти чап нишон медиҳад ва баъд бо дасти рост фурузонакро нишон медиҳад.

Ҳамин хел муттаҳидшавии имо ва ишораҳо аз рӯи зарурият дер вақт ба амал меояд. Дар нутқи имою ишора чун дар нутқи шифоҳӣ омили пайдарҳамаи ҳатмӣ нест. Овардани мисолҳо бо пайиҳам омадани ишораҳои гуфторӣ аз сохтори ҷумлабандии забони тоҷикӣ фарқ мекунад.

Бояд қайд намоем, ки инкишофи нутқи имову ишоравии кӯдаки ношунаво аз кӯдаки нав ба мактаб омада фарқ мекунад. Чӣ қадаре, ки кӯдакро ба омӯхтани нутқи шифоҳӣ одат кунонем, ҳамон қадар кам ӯ ба имою ишора муҳтоҷ мегардад.

Миқдор ва хусусиятҳои имою ишоравӣ, ки кӯдак дарост аз шароити то мактабии зисти ӯ аз воситаи алоқае, ки муҳити атроф барои мулоқот бо кӯдаки ношунаво истифода мебаранд вобаста аст. Кӯдакони ношунаво шунидан ва гап задан наметавонанд. Вақте, ки инсон намешунавад ва гап задан наметавонад ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мешавад. Яке аз мушкилоти саҳти кӯдакони ношунаво ин муоширати онҳо мебошад. Муоширати асосии онҳо ин ишора мебошад. Аммо онҳо дар оила бинобар сабаби аз тарафи волидайн надонистани ин забон ба мушкилоти зиёд дучор мешаванд. Аз тарафи дигар ин дар мактаб-интернатҳо, марказҳо ки омӯзиши забони ишора маҳдуд аст низ мушкилотҳои саҳти муоширати онҳо низ мавҷуд аст, ки боиси руҳафтада шудан, ғаму андуҳҳои дарунӣ, мушкилотҳои зехниву фикронӣ, асабониву дардмандии онҳоро фаро гирифта худро ғамгину танҳо ҳис мекунанд. Аз даврони Шуравӣ методи таълими кӯдакони ношунаво даҳонӣ ба роҳ монда шуда то имрӯз давом дорад. Методи даҳонӣ ба кӯдакони ношунаво дониши

хаматарафа надода маҳорату малакаи зарурӣ оиди дониши мукамал гирифта наметавонанд. Олимон исбот карданд, ки забони ишора ба кӯдакони ношунаво муҳим буда бо воситаи ин забон онҳо метавонанд дониши зарурии худро гирифта бо ёрии забони имову ишора кӯдакони ношунаво метавонанд ҳамаи дониш ва маслиҳатҳои лозимаро аз худ кунанд, тасаввуроти боигариҳо ва қоидаҳои зиндагиро дарк созанд, онҳо ҳам ҷиҳати иҷтимоӣ ва ҳам аз ҷиҳати рӯҳӣ инкишоф меёбанд ва ҳиссиёту дарёфтҳои худро изҳор карда метавонанд, бо воситаи забони имову ишора ба кӯдак ҳамаи он расму оинҳои фарҳангии ҳам одамони шунаво ва ҳам одамони ношунаворо фаҳмидан мумкин аст.

Имрӯзҳо дар Тоҷикистон марказҳои зиёд вучуд аст, ки кӯдакони ношунаворо ба таълим фаро гирифта нутқи даҳонӣ таълим медиҳанд, ки ин кӯдакон дониши пурра гирифта наметавонанд. Баъдан онҳоро ба мактаб-интернат ба таълим фаро гирифта ва бинобар сабаби надонистани ишора бо кӯдакон муошират накарда азияти зиёд мекашанд. Дар оила ин кӯдакон ба муоширати ишораҳои маҳалӣ ниёз дошта то ба аҳли оилаи худ муошират карда тавонад. Вақте, ки падару модарон ба марказҳо муошират мекунанд онҳоро бовар мекунанд, ки баъди чанд вақт фарзанди Шумо гапро ёд мегирад ва кушиш кунед ишораро истифода набаред. Ва дар натиҷа баъди чанд сол волидайн мачбур мешаванд, ки кӯдакро ба мактаб-интернат супоранд, ки алақай сину соли кӯдак ба 11 ва ё 12 расидааст. Ҳамасола дар дар гушаи канори олам конфронсу мизи муддавар оиди бехтар кардани таълими ношунавоён, равнаку ривочи забони ишора, роҳҳои бехтар кардани таълими ношунавоён баргузор мегардад, ки ба забони ишора аҳамият дода таълимаш хуб ба роҳ монда шавад.

Ба ҳаин хотир пешниҳод менамоем, ки корҳои зерин амалӣ карда шаванд:

1. Таълими ишора аз давраи хурдӣ ба кӯдакони ношунаво таълим дода шавад.
2. Ҳамаи марказҳои, ки ба таълими нутқи даҳонӣ машғуланд омӯзиши забони ишораро ба кӯдакони ношунаво ба роҳ монда, мушкilotҳои мавҷудбудаи онҳоро бартараф намоянд.

3. Дар мактаб-интернатҳо рафти омӯзиши забони ишора хаматарафа таҳлил карда шуда дуруст истифода намудани ишораро дар рафти таълим муайян карда шавад.

4. Барномаи омӯзиши забони ишора барои кӯдакони синни 2 то 6 сола таҳия карда шуда бо хусусиятҳои ишораҳои миллӣ мутобиқ карда шавад.

5. Дар мактаб-интернатҳо барои кӯдакони ношунаво методи нави таълими билингвисти (ишора ва даҳонӣ) ба роҳ монда шуда методи даҳонӣ аз байн бардошта шавад.

Кӯдаке, ки аъзоҳои оилааш бо ӯ бо нутқи шифоҳӣ бисёр кор мекунанд аз кӯдаке, ки дар оилааш имову ишораро омӯхтааст, имову ишорааш кам аст. Ин гуна кӯдакон ба мактаб бо имову ишорасе, ки дар оилааш омӯхтааст, меояд. Махсусан имову ишораҳои кӯдаконе, ки падару модарашон ношунавоанд, ба пуррагӣ фарқ мекунанд. Аз ҳамин лиҳоз кӯдак аз оғози омӯзиш дар мактаб бисёр ҳаракатҳо ва ишораҳои ба ҳам пайвастро меомӯзад, ки ин ишораҳо ба ишораҳои калонсолон хос аст. Вақте ки кӯдак ба мактаб меояд, дар натиҷаи пайдарҳамии таълим ва тарбия, бо баробари инкишоф ёфтани нутқи шифоҳӣ ӯ нутқи имову ишора ҳам инкишоф меёбад. Тадқиқотҳои гузаронида дар ноҳияҳои Файзобод, Рӯдакӣ Ваҳдат, Варзоб, Шаҳринав, Вахш ва шаҳрҳои Душанбе, Бохтар ва Ҳисор нишон дод, ки омӯзиши забони ишора дар оила натиҷаи хуб дода мушкilotи зиёди ин кӯдаконро дар оила бартараф намуд. Ҳолатҳои нигаронкунанда ин пеш аз ҳама норухатӣ, асабоният, инчӣки ва ҳаракату ҳолатҳои нодурусти кӯдаки ношунаво баъди омӯзиши забони ишора пурра бартараф шуда дар рафти таҳсил дар аз худ кардани барнома аз дигар кӯдаконе, ки омӯзиши оила нагузаштан бартарияти калон доранд. Хотирасон менамоем, ки қариби 170 нафар кӯдакони ношунаво ба таълими оила фаро гирифта шуда аз ин қариби 50 нафарашон ба мактаб-интернатҳо ба таълим фаро гирифта шуданд.

Бачагони ношунаво бо ҳамдигар асосан бо имову ишора муошират мекунанд дар зери таъсири хонандагони синфҳои болоӣ, ки онҳо бо ношунавоёни калонсол муошират мекунанд нутқи имову ишораи хонандагон ба як ҷаҳорҷӯбаи муайяни забони имову ишора медарояд.

Ду ҷараёни нутқӣ: нутқи шифоҳӣ, ки бо кӯшишу ғайрати омӯзгорон дар хонандагон ташақкул дода мешавад ва нутқи имову ишорасе, ки хонандагон дар байни худ ташақкул медиҳанд ба ҳам зид мебароянд. Ба кӯдакони ношунаво нутқи шифоҳиро омӯхта- воситаи универсалии расонидани хабару итилоот ба одам – сохтори фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ мактаб барои инкишоф ва ташақкул додани нутқ ва фикронии хонандагон шароит фароҳам меоварад. Дар ҷараёни омӯзиши барномаи таълимии мактаб дар хонандагони ношунаво мафҳум ва фаҳмишҳои гуногун, ки бо калима ифода мекунанд ташақкул меёбанд. Мафҳуми нав аломати имову ишораи навро мегирад. Дар зери таъсири нутқ дар хонанда нутқи имову

ишораву пешояндҳо пайдо мешавад ба монанди «дар, гирди, назди, пайвандакҳои агар, барои он, ки ва ғайраҳо инчунин хангоми имову ишора намудани хонандагони ношунавои босавод алифбои панҷавӣ истифода бурда мешавад. Дар баёни калима ва мафхумҳое, ки он бо имою ишора нишон дода намешавад, дар ин ҳолат алифбои панҷавӣ кор фармуда мешавад. Масалан дар ҷумлаи «Духтарак нишаста ба ҷўчаҳо дон медиҳад» ин тарз нишон дода мешавад яъне, ки ин ҳолатро ба монанди духтарак нишаста дон медиҳад. Дар гуфтугӯ шахсони ношунаво бисёр вақт нутқи имову ишораву истифода мебаранд. Пайдоиш ва инкишофи имову ишора фаъолияти психологӣ ношунавоёнро ба назар мегирад, ки он дар ҷараёни фаъолияти психологӣ хонандагон забони имову ишора яке аз манбаи асосии тафаккури хонандагони ношунаво ба шумор меравад. Хусусиятҳои хотираи бачагони ношунаворо омӯхта Т.В.Розанова ба хулосае меояд, ки ба бачагони аз 10 то 16 сола аз калимаҳо дида бештар имову ишораро хубтар аз худ мекунанд. Балки алоқаи байни бачагони ношунаво бо имову ишора аз калимаҳо дида зичтар аст.

Нуктаи назари нақши имову ишора дар равиши педагогӣ дар мактабҳои махсус ва сурдапедагогӣ гуногун аст.

Намояндагони методи имову ишора баъди Ш. Делепе меҳисобанд, ки нутқи имову ишора ягона роҳи таълими инкишофи нутқи тафаккури бачагони ношунаво аст. Бо ҳамин мақсад кўшиш карданд, то ки бо аломатҳои методи сунъӣ нутқи имову ишораро ғайи гардонанд. Намояндагони методи нутқи тозаи гуфтугӯ вазифаи асосии худро дар омўзонидани нутқи шифохӣ ба бачагони ношунаво медидаанд, ба ин вазифа ҳамаи тарафҳои зинаҳои таълимӣ тобеъ карда мешуданд.

Сокинони Тоҷикистон истеъдоди баланди забномўзӣ доранд. Аксарияти мо ду ё ҳатто бештар забонҳоро медонем. Дар ин ҷо забонҳои зиёд вучуд дорад: тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ, бадахшонӣ, яғнобӣ ва ғ. Созмони Миллали Муттаҳид ҳамаи ин забонҳоро ҳамчун забонҳои муҳим мешиносад. Ҳамаи одамон барои таълим гирифтани ба забони модарии худ бояд ҳуқуқ дошта бошанд, ақалан дар марҳалаи аввали таълим. Пас забони одамони ношунаво дар ҷумхуриямон кадом аст?

Пештар дар методикаи таълими мо, ҳамчун дар аксарияти қисмҳои дунё, кўдакони ношунаво дар дарс истифода бурдани забони имову ишораро ҳақ надоштанд. Омўзгорон кўшиш мекарданд, ки ин гуна кўдакон шунавоии будаашонро истифода бурда гўш кардан ва гап заданро ёд гиранд. Баъзеи онҳо сухангўиро ёд мегирифтанд. Савол ба миён меояд: онҳо дар бораи ҷӣ гуфтугўӣ мекарданд? Дар бораи дунё на фикру на тасаввурот доштанд, чунки онҳо танҳо калимаҳоро аз худ мекарданд, аммо намефаҳмиданд, ки асоси онҳо дар чист. Агар кўдак маънои калимаро нафаҳмад, таълим гирифта наметавонад. Ин услуби таълим ба дастрас намудани асбобҳои ёридиҳандаи шунавоӣ овозбаландкунӣ ва дарсҳои алоҳида бо мутахассисони соҳаи ношунавоён ва терапевтҳои нутқ таъя карда шудааст. Ба мо маълум аст, ки на ҳамаи ин имкониятҳоро дар Тоҷикистон дастрас намудан мумкин аст. Солҳои тўлонӣ омўзгорон кўшиш мекарданд, ки шахсони ношунаво бо забони давлатӣ гап заданро ёд гиранд, аммо сатҳи дониши кўдакони ношунаво бештар намешуд бештари онҳо баъд аз хатми таҳсил, навиштан ва на он қадар хуб сухан гуфтаниро метавонистанд. Дар ҷумлабандӣ ва навиштани матнҳо ба хатоҳои зиёд роҳ медиҳанд. Таҳлилҳо дар мактаб-интернатҳои махсус барои ношунавоён нишон дод, ки омўзиши забони модарӣ хело мушкил буда, барои фаҳмондани мазмуни ҷумла ва ибора дар сатҳи зарурӣ донишгари забони ишора аз тарафҳои омўзгорон хело зарур мебошад. Забони ишораи тоҷикӣ хело мушкил буда хусусиятҳои хоси худро дорост. Масалан дар забони ишоравии тоҷикӣ омўзонидани ҳисаҳои нутқ як масъалаи хело баҳсталаб мебошад. Чунон ки ҳисаҳои нутқ ишораҳои худро надошта бо воситаи ашёҳо, саволҳо, ва алифбои дактелӣ (ин хондани алифбо бо ангуштон яъне ҳар як ангушт як ҳарфро мефаҳмонад) бояд фаҳмонда шавад. Барои ҳарфи “а” –ро омўзондан омўзгор ангуштони худро қад карда ба тарафи бинанда нишон медиҳад. Ҳарфи “з” бошад ангушти ишоратиро якҷанд маротиба ҷумбонда нигоҳ медорем. Ҳарфи “с” бошад ҳамаи ангуштони дасти ростро қад намуда нишон медиҳем. Дар алифбои дактелӣ тоҷикӣ бисёри ҳарфҳо шакли онҳо нишон дода мешавад. Барои мисол “г”, “с”, “т”, “м”, “л”, “о”, “ш” ки дар вақти нишон додан ангуштон ба ин ҳарфҳо монанданд. Забони ишора дар рушд додани тафаккури ношунавоён хело муҳим буда дар фаҳмонидани мазмун ва фаҳмиши калима ёрии худро мерасонад.

АДАБИЁТ:

1. «Зайцева Г.Л. Принципы, методы и формы использования жестовой речи в учебно-воспитательной работе со взрослыми глухими //Совершенствование системы обучения и воспитания взрослых глухих в свете реформы школы. – Л., 1988.
2. Зыков С. А. Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения. М., 1961.
3. Зыкова Т. С., Колтуненко И. В. Страна, где учатся все.-В едином строю, 1977, № 8.
4. начальных классов // Обучение учащихся подготовительного, I-IV классов глухих. М., 1984.- С.8-28.
5. Корсунская Б. Д. Обучение речи глухих дошкольников. М., 1960.
6. Титова М.Ф. Усвоение глухими школьниками слова при использования дактильной формы речи
7. Лубовский В. И. Обучение детей с недостатками слуха в США.— Специальная школа, 1968, вып. 2.
8. Рау Ф. Ф. Обучение глухонемых произношению. М., 1960.
9. Рау Ф. Ф. Устная речь глухих.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ИШОРА ХАМЧУН ЭЛЕМЕНТИ НУТҚ ВА ЗАБОН

Муаллифон дар ин мақола аҳамияти забони имову ишораро дар таълиму тарбияи кӯдакони ношунаво таъкид намуда, аҳамияти забонро ба андешаи олимони назариявӣ қайд намудаанд. Муаллифон пешниҳод кардаанд, ки забони имову ишора дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун забони муоширатӣ эътироф шавад.

Калидвожаҳо: имову ишора, дактилология, ҷанги дузабона, талаффуз.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖЕСТОВ КАК ЭЛЕМЕНТ РЕЧИ И ЯЗЫКА

“Язык жестов и способы его изучения в учебном процессе для глухих детей”

В этой статье авторы подчеркивают важность языка жестов в обучении и воспитании глухих детей, также важность языка на идеи теоретических ученых. Авторы предлагают, чтобы язык жестов в Республике Таджикистан был признан языком общения.

Ключевые слова: жесты, дактилология, билингвистическое бочения, произношение

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF GESTURE AS AN ELEMENT OF SPEECH AND LANGUAGE

Theme "The language of the gesture and ways to study it in the educational process for deaf children" Information about the author:

In this article, the author emphasizes the importance of gesture language in the education and upbringing of deaf children and the importance of language is based on the idea of theoretical scientists. The author proposes that gesture language in the Republic of Tajikistan should be recognized as a communication language.

Key fame: gestures, dactylology, bilingual learning, inference

Маълумот дар бораи муаллифон: Кувватов Саттор - омӯзгори калони факултети психология ва тахсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ Суруға: 733740, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 121. Тел. (992) 935156265, почтаи электронӣ: nazokat2001@mail.ru

Иматзода Лутфия Махмадулло – доктори илмҳои педагогӣ, профессор. Суруға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 126. Тел. (992) 93-466-20-02, почтаи электронӣ: imatoval@mail.ru

Сведения об авторе: Кувватов Саттор, старший преподаватель факультета психологии и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнаи, кафедра специальная педагогика и инклюзия. Адрес: 733740, Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Рудаки, 121. Тел. (992)93-515-62-65, e-mail:nazokat2001@mail.ru

Иматзода Лутфия Махмадулло – доктор педагогических наук, профессор. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Айнаи, 126. Тел. (992)93-466-20-02, e-mail:imatoval@mail.ru

Information about the authors: Kuvvatov Sattor, senior lecturer of the Faculty of Psychology, preschool education and inclusive education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Rudaki Street, 122. Phopne (992)93-515-62-65, e-mail: nazokat2001@mail.ru

Imatzoda Lutfiya Makhmadullo– Doctor of pedagogical sciences, Professor, Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni Street, 126. Phopne (992)93-466-20-02, t-mail:imatoval@mail.ru

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТОЧИКИСТОН ВА ТАҲЛИЛИ КВАЛИМЕТРИИ ОН

Рушди илмҳои педагогӣ дар Тоҷикистон то даври Истиқлолияти давлатӣ аз ташкили Комиссияи илмӣ-педагогии Тоҷикистон дар назди Шурои илмӣ давлатии Комиссариати маорифи халқи Ҷумҳурии Мухтори Советии Сотсиалистии Туркистон, ки моҳи декабри соли 1924, пас аз таъсиси ҶМСС Тоҷикистон ва Шурои Комиссарони Халқи ҷумҳурии мухтор ба Шурои давлатии илмӣ таъдил ёфта, тӯли солҳои зиёд роҳбарии онро шоири машҳур Абулқосим Лоҳутӣ ба уҳда дошт, оғоз меёбад. Вазифаи Шурои мазкур аз таҳияи барномаҳои таълимӣ барои мактабҳо, курсҳо ва муассисаҳои таҳсилоти, мутобиқгардонии барномаи РСФСР (Ҷумҳурии Советии Федеративии Сотсиалистии Россия) ва ҷумҳуриҳои бародарӣ ба шароити Тоҷикистон буд.

Ҳамзамон, аз санадҳои таърихӣ бармеояд, ки аз моҳи декабри соли 1924 Донишқадаи тоҷикии маориф дар шаҳри Тошканд (бо забони русӣ: Таджикский институт просвещения, мухтасаран Тоҷикинпрос; бо забони тоҷикӣ: Дорулмуаллимани тоҷикӣ) ба фаъолият оғоз намуд. Дар ин муассиса маҷаллаҳо оид ба соҳаи маориф, тавсияҳои методӣ ва маводи таълимӣ низ таҳия мегардиданд. Соли 1935 ин муассиса ба Донишқадаи тоҷикии омӯзгорӣ дусола дар шаҳри Тошканд (двухгодовой Таджикский учительский институт) таъдил дода шуд.

Дар санҷиши фаъолияти Дорулмуаллимани тоҷикӣ аз ҷониби комиссияи махсус мубори аввал арзёбии квалитетии соҳаи маориф ва педагогикаро мушоҳида мекунем [3]. Аз ҷумла, соли 1926 Комиссариати маорифи халқии Ўзбекистон бо мақсади иҷрои протоколи худ аз 12 декабри соли 1925 таҳти рақами 9 як комиссияи босалоҳияте барои санҷиши фаъолияти Дорулмуаллимани тоҷикӣ таъсис дод. Ба ҳайати комиссияи мазкур раиси комиссияи илмӣ Тоҷикистон Нисор Муҳаммадов (1897-1937), ваколатдори Комиссариати маорифи халқии Ўзбекистон Дудко, директори Дорулмуаллимани тоҷикӣ Аҷабарӣ Шарафуддинов, мудирони қисми таълими ҳамин муассиса Дмитриенко Д. ва комиссари маорифи халқии Ҷумҳурии Автономии Советӣ Сотсиалистии Тоҷикистон Аббос Алиев (1899-1958) шомил буданд. Комиссияи мазкур як санади муҳимме бо номи «Маъруза дар бораи вазъ дар Донишқадаи тоҷикии маориф дар шаҳри Тошканд» аз 14 феввали соли 1926 омода намуд, ки дар он дар асоси истифода аз усули ба квалитетии муосир шабоҳатдошта (арзёбии эксперти) тамоми камбудии муассиса зикр гардидаанд.

Аз санади мазкур маълум мегардад, ки бинои таълимии Дорулмуаллимани тоҷикӣ аз ҷиҳати масоҳати таълимӣ нокифоя будааст. Ҳамзамон, аз муҳтавои санаде, ки аз ҷониби мутахассисон таҳия гардидааст, айён мегардад, ки масъалаҳои таъмини сифати таълим барои нозирон-экспертҳо дар мадди аввал қарор доштаанд. Масалан, комиссия баъди санҷиш зикр намудааст, ки «комилан мавҷуд набудани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ бо забони тоҷикӣ, ба ҳамаи саъю кӯшиши ҳайати педагогӣ нигоҳ накарда, имкон намедихад, ки методҳои нави таълим ҳатто дар ҳадди ақал мавриди истифода қарор дода шаванд» [3].

Дар «Маъруза дар бораи вазъ дар Донишқадаи тоҷикии маориф дар шаҳри Тошканд» аз 14 феввали соли 1926 камбудии дигарро низ дар фаъолияти ин муассиса зикр карда, барои ислоҳи онҳо қарорҳои чунин пешниҳодҳо намудаанд: «Донишқадаи тоҷикии маориф дар шаҳри Тошканд ягона маркази фарҳангӣ барои тамоми тоҷикони Осиёи Миёна мебошад ва аз ин рӯ, он таваҷҷуҳи ҳам ҷонибдорони мактаби нав ва ҳам душманони онро, ки мехоҳанд ҳар як камбудии Дорулмуаллимани тоҷикиро ҳамчун камбудии тарбия ва таълим дар умум муаррифӣ намоянд, ҷалб месозад... аз ин рӯ, комиссия ба таври қотей талаб мекунанд, ки ба Дорулмуаллимани тоҷикӣ бино бо масоҳати зарурӣ ҷудо гардида, феврал ба нашри китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ бо забони тоҷикӣ шуруъ карда шаванд» [3].

Баъд аз ин давра, марҳилаи нави рушди маорифи миллӣ бо таъдилҳои ҶМСС Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон оғоз ёфта, соли 1930 дар назди Комиссариати маорифи халқи он Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотӣ таъсис ёфт, ки вазифаи он таҳқиқи масъалаҳои муҳими илми педагогика, таълиму тарбияи коммунистӣ, татбиқи натиҷаи таҳқиқоти илмӣ дар амалия, тарбияи кадрҳои илмӣ ва паҳннамоеи таҷрибаи пешқадами педагогӣ буд [16].

Дар давраи ибтидоии сохтмони сотсиализм ба рушди илмҳои педагогӣ дар Тоҷикистон дар шароити вазнини ҷанги шаҳрвандӣ, мубориза бар зидди мудохилакороии хоричӣ ва зиддиинқилобиёни дохилӣ саҳми бузургро аввалин маорифчиён гузошта, дар деҳоти дурдасттарини ҷумҳурӣ дар ташаккули фарҳанг ва маорифи халқ нақши назаррас гузоштаанд.

Солҳои 30-40-уми асри XX дар рушди илмҳои педагогӣ таҳияи аввалин китобҳои дарсӣ, адабиёти таълимӣ-методӣ барои мактабҳои Тоҷикистони Советӣ Л. Бузургзода, Ш. Ниёзӣ, А. Деҳотӣ, Н. Маъсумӣ, Б. Ниёзмухаммедов, Х. Мирзозода, С. Арзуманов, Д. Тоҷиев, В. Асрорӣ, Ҳ. Каримов, А. Каримов, А. Эшонҷонов ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Бояд таъкид намуд, ки дар ҳамон давра коршиносон фаъолияти ин муассисаро санҷиш намуда, дар рӯҳияи арзёбии квалитетӣ ба масъулони соҳа пешниҳодоти худро манзур сохта буданд. Аз ҷумла, дар мактаби иҷроқунандаи вазифаи директори институт, комиссари маорифи халқӣ ҷумҳурӣ Юсуф Нисор Мухаммад ба Шурои Комиссарони халқӣ Републикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон зикр гардида буд, ки «агарчи аз рӯи таъиноти худ Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон бояд институти муттаҳидаи аз ҳисоби маблағгузорию комиссариатҳои гуногун ҷиҳати маблағгузорӣ ба қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дорои бучети мустақил бошад, вале дар амал Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон танҳо аз ҳисоби маблағҳои барои харҷномаи Комиссариати маорифи халқ пешбинишаванда маблағгузорӣ мешавад» [2].

Сазовори таъкид аст, ки барои таъсиси Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон президиуми Ҷамъияти омӯзиши Тоҷикистон ва халқҳои эронӣ қорҳои зиёдеро ба анҷом расонид [14]. Дар ин давра дар Тоҷикистон норасоии кадрҳои баландхаттисии илмӣ ба назар мерасид, аз ин рӯ, Комиссариати маорифи халқӣ ҷумҳурӣ ба Ҷамъияти мазкур муроҷиат намуда, хоҳиш кард, ки дар таҳия ва баррасии як қатор масъалаҳои ба соҳаи мактабдорӣ дахлдор кумак расонад. Ҷамъият бо ин мақсад барои анҷоми қорҳо бахши махсуси педагогиро таъсис дода, барои фаъолият мутахассисонро на танҳо аз шаҳри Душанбе, балки нерӯҳои педагогиро аз ҳисоби тоҷикони шаҳри Тошканд низ ҷалб намуд. Баъдтар, моҳи сентябри соли 1930 Ҷамъияти мазкур ба институти навтаъсиси илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон ба сифати бахш ҳамроҳ карда шуд.

Моҳи феввали соли 1931 дар анҷумани IV Шуроҳои РСС Тоҷикистон маърузаи комиссари маориф Юсуф Нисор Мухаммад оид ба гузаронидани таълими умумии ибтидоӣ ва вазифаҳои навбатии маорифи халқ ироа гардид. Дар Эълумия бахшида ба масъалаи мазкур бо таъия ба усулҳои ҳамондавраи арзёбиҳо зикр гардида аст, ки «вусъати доимоафзоюндаи сатҳи фарҳангӣ ва нокифоягии омӯзиши хусусиятҳои фарҳангӣ-маишии Тоҷикистони Советӣ гузаронидани таҳқиқоти ҷиддии илмиро тақозо менамояд. Анҷуман фаъолияти ҳукуматро дар самти таъсиси Институти илмӣ-таҳқиқотӣ маъқул дониста, ҳамзамон ба ҳукумат ва Комиссариати маорифи халқ супориш медиҳад, фаъолияти мукаммали институтро таъмин намоянд» [16].

Ба мақсади иҷрои нишондоди Эълумияи анҷумани IV Шуроҳои РСС Тоҷикистон Комиссариати маорифи халқ масъалаи беҳтар намудани қорҳои илмӣ-таҳқиқотиро ҷандин маротиба мавриди баррасӣ қарор дода, ҷиҳати татбиқи онҳо тадбирҳои мушаххас андешид. Масалан, 26 июни соли 1931 дар ҷаласаи назди Комиссариати халқ масъалаи «Дар бораи институти илмӣ-таҳқиқотӣ» баррасӣ гардид: дар қарори ҷаласа зарурати ҷудо намудани маблағ барои харидории китобҳо, сафарҳои хизматӣ, интишор ва таҳрири осори илмӣ дастурҳои мушаххас дарҷ шуда буданд [15].

Моҳи март соли 1933 Шурои Комиссарони Халқӣ РСС Тоҷикистон дар бораи васеъ намудани фаъолияти базаи тоҷикистони АИ СССР қарор қабул намуда, вобаста ба он Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотии Комиссариати маорифи халқӣ РСС Тоҷикистонро ба тобеяи он вогузор намуд. Бо дарназардошти он, ки дар Академияи педагогӣ оид ба ин самт қорҳои илмӣ-педагогӣ ба роҳ монда шуда буданд, тибқи ҳамин қарор аз сохтори Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотӣ кафедраи педагогика хорич ва ба Академияи педагогӣ ҳамроҳ карда шуда, барои таъмини фаъолияти он дар ҳаҷми 25 ҳазор сум маблағгузорию дахлдор пешбинӣ гардид [16].

Пас аз муддати начандон тӯлонӣ Шурои Комиссарони Халқӣ РСС Тоҷикистон (протоколи №15, § 20 аз 10 августи соли 1933) дар бораи дар заминаи бахши педагогикаи Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотӣ ва кабинети ҷумҳуриявии педология дар низоми Комиссариати маорифи халқӣ РСС Тоҷикистон ташкил намудани Институти илмӣ-

таҳқиқоти педагогӣ қарор қабул намуд, ки дар он самтҳои асосии зерини фаъолият пешбинӣ шуда буд: ташкил намудани қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар заминаи методологияи марксистӣ-ленинӣ, қарорҳои ҳизб ва ҳукумат оид ба мактаб, омӯзиш ва ҷамъбасти таҷрибае, ки қорҳои мактабҳо дар амал андӯхтаанд [14]. Аз ҳамон давра дар ҷумҳурӣ қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба илмҳои педагогӣ оғоз гардида, то ҳол идома доранд. Олимон-педагогҳо дар ҳамкорӣ бо омӯзгорони пуртаҷрибаи мактабҳо дахҳо китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ-методӣ таҳия ва ҷоп намуданд.

Ҳамаи ин тағйироти пайдарпай гувоҳӣ медиҳанд, ки мутахассисону қоршиносони он давра дар яқоягӣ бо намояндагони ҳокимияти расмӣ давлатӣ бо мақсади рушди таҳқиқоти педагогӣ мунтазам фаъолияти ниҳодҳои мавҷудаи педагогиро аз санҷиш мегузарониданд ва фаъолияти қорҳои мактабҳо соҳа, аз ҷумла муҳаққиқон ва натиҷаҳои илмӣ онҳоро бо истифода аз методҳои гуногун арзёбӣ намуда, қарорҳои дахлдор қабул мекарданд. Ин далелҳо мавҷудияти собиқаи тулонии истифода аз дастгоҳи кавии арзёбӣҳои педагогиро собит месозанд.

Ба рушди илмҳои педагогӣ дар РСС Тоҷикистон ташкил ва ба роҳ мондани ҷопи маҷаллаҳо ва рӯномаҳои махсус низ мусоидат карданд, ки дар даврҳои гуногун ва то имрӯз нашр мешаванд: баъзе аз онҳо ҷандин маротиба номашонро дигар кардаанд, ба монанди – «Дониш ва омӯзгор» («Знание и учитель»), «Роҳбари дониш» («Путеводитель знания»), «Мактаби советӣ» («Советская школа»), «Газетаи муаллимон» («Учительская газета»), «Забони русӣ ва адабиёт дар мактаби тоҷикӣ» («Русский язык и литература в таҷикской школе») ва ғайра. Ҳамзамон, осори илмӣ олимони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шакли китоб ва мақолаҳои илмӣ, осори илмию методии қорҳои мактабҳои Институти илмӣ-таҳқиқотӣ педагогии Тоҷикистон дар шакли маҷмуа нашр ва пешкаши омӯзгорон гардонидани маҷмӯаҳо ва ин анъана то имрӯз идома дорад.

Вобаста ба ин қобили зикр аст, ки таҳлилҳои квалитетӣ нишон медиҳанд, ки нақши нашрияҳо, дар ҳақиқат ҳам, дар рушди таҳқиқоти педагогӣ хеле назаррас аст. Дар ин бора муҳаққиқи рус Абелев Г.И. низ таъкид доштааст: «Маҷаллаҳои илмӣ вазифаи дугоноро иҷро мекунанд – ба ғайр аз мақоми иттилоотдиҳии ғайрӣ доштан, онҳо нақши муайянкунандаро ҳамчун танзимгари сатҳи илмӣ дар соҳаи худ мебаранд. Мақола – «маҳсули» ниҳии таҳқиқоти мушаххаси илмӣ, ки ба маҷалла ирсол шудааст, таҳти таҳқиқи баландпояи мутахассисон (тақриб) қарор мегирад ва ҳамзамон бо рақобат бо дигар мақолаҳо рӯ ба рӯ мешавад, зеро имкониятҳои маҷаллаи хуб, ҳамеша аз хоҳиши онҳое, ки мехоҳанд дар он мавод нашр кунанд, пасттар аст. Ба ибораи дигар, мақола аз «назорати сифат» мегузарад. Ҳар қадар, ки маҷалла бонуфуз бошад, ҳамон қадар интиҳоб ҷиддӣ ва талабот ба мақола болотар аст – ба зарурат, асолат, навгонӣ ва сифати таълифи он, яъне ба аломатҳое, ки сатҳи илмӣ қорро муайян мекунанд... Бо ҳамин тарз маҷаллаҳои илмӣ дар қатори шуроҳо оид ба ҳимояи диссертатсияҳо ҳамчун канали алоқаи мутақобила хизмат мекунанд, ки тибқи онҳо ҷомеаи илмӣ сатҳи таҳқиқотро дар ҳамин соҳа танзим карда, онро мунтазам ба сатҳи болотар «мекашад». Дар ин зимн маҷаллаҳои илмӣ ҳамчун омили доимӣ дар ҳамаи дараҷаҳои дар вазифа болоравии олим фаъоланд, ки онҳоро аз шуроҳои диссертатсионӣ, ки танҳо дар марҳилаҳои алоҳидаи критикии ин болоравӣ дахлдор менамоянд, фарқ мекунанд» [1].

Бояд таъкид намуд, ки моҳи июли соли 1934 Комиссариати маорифи халқи РСС Тоҷикистон Низомномаи Институти илмӣ-таҳқиқотӣ педагогикаро тасдиқ намуд. Дар Низомнома қайд гардида буд, ки ба зимми Институт ҳаллу фасли масъалаҳои зерин вогузор карда мешавад: таълиму тарбияи бачагон, наврасон ва калонсолон; проблемаҳои тарбияи иҷтимоӣ. Ин ниҳод бояд ба муттаҳидгардонии тамоми қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ки дар муассисаҳои таълимӣ педагогӣ гузаронида мешаванд, мусоидат менамуд.

Вазифаҳои муҳимтарини институт бошад, аз инҳо иборат буданд: таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳо оид ба илмҳои педагогӣ, барномаҳои таълимӣ, китобу дастурҳо оид ба ҷамъбасти таҷрибае, ки хоси ҷумҳурӣ мебошанд, масалан, забон ва адабиёти тоҷик, инчунин китобҳои дарсӣ барои синфҳои ибтидоӣ, паҳн намудани дастовардҳои илмҳои педагогӣ дар байни қорҳои мактабҳо ва қорҳои пешқадами муассисаҳои томактабӣ ва берунамактабӣ. Баъдтар ба доираи вазифаҳои институт гузаронидани конференсияҳои илмӣ-амалӣ, семинарҳо, машваратҳо ва хонишҳои педагогӣ ворид карда шуданд.

Соҳтори Институти илмӣ-таҳқиқотӣ педагогии Тоҷикистон тадриҷан мукамал гардида, он ҷандин маротиба тағйирони ном кард ва дар тӯли 3-4 соли фаъолият аз мавҷудияти

худ дарак дод. Зимни таъсис додани институт дар таркиби он 5 шӯба дар назар дошта шуда буд, ки оид ба самтҳои марбути педагогика таҳқиқот мебарданд: шӯбаҳои педагогика, психология, барномавӣ-методӣ ва политехникӣ. Бояд таъкид кард, ки то қабули қарори КМ ВКП (б) аз 4 июли соли 1936 «Дар бораи таҳрифҳои педагогӣ дар низоми Комиссариати маорифи халқ» ба он кабинетҳои педология низ шомил карда шуда буд.

Дар нақшаи фаъолияти институти мазкур таҳқиқи масъалаҳои тақмили методҳои фаъолияти шӯбаҳои маориф, омӯзиши речаи тарбия дар мактабҳои ибтидоӣ, қорҳои берунасинфӣ, таҳқиқи маорифи халқ дар Тоҷикистон, таҳия ва нашри мақолаҳои оммафаҳми илмӣ-методӣ ва тадбирҳои дигари ба инҳо монанд ворид карда шуда буданд. Ходимони илмӣ институти мазкур семинару машваратҳо доир намуда, ба шӯбаҳои маорифи халқ ҷиҳати баргузории конференсияҳои ноҳиявӣ ва шаҳрӣ кумак мерасониданд.

Санаи 29 майи соли 1939 номи Институти илмӣ-таҳқиқотии педагогӣ ба Институти илмӣ-таҳқиқотии мактабҳо табдил дода шуда, вобаста ба он то андозае самтҳои фаъолияти он тағйир ёфтанд. Тибқи Низомномаи институт ба зиммаи он дар заминаи омӯзиши таҷрибаи мактабҳо ва омӯзгорони пешқадам таҳия ва баррасии масъалаҳои асосии таълиму тарбияи коммунистии насли наврас вогузор карда шуда буд [4].

Дар ин давра таваҷҷуҳи қорамандони илмӣ институт, пеш аз ҳама, ба таҳлилу баррасии проблемаҳои маорифи халқ, тақмили таълими забон ва адабиёти тоҷик, забон ва адабиёти рус равон гардида буд. Барномаҳо ва китобҳои дарсии забони русӣ барои хонандагони синфҳои II-VII таҳия гардиданд. Тӯли солҳои 1936-1941 институт беш аз 20 номгӯи адабиёти педагогӣ ва таълимӣ-методиро барои омӯзгорон, аз ҷумла, «Дидактические материалы на уроках чтения» (Маводи дидактикӣ дар дарсҳои хониш), «Орфографический режим в школе» (Речаи орфографӣ дар мактаб), «Учебник по русскому языку для III-IV классов таджикской школы» (Китоби дарсӣ аз забони русӣ барои синфҳои III-IV мактаби тоҷикӣ), «Книга для чтения по русскому языку» (Китоб барои хониш аз забони русӣ) ва дигар маводи арзишмандро таҳия ва чоп намуд.

Соли 1940 боз дар сохтори институти мазкур тағйирот рух дод. Азбаски Институти илмӣ-таҳқиқотии мактабҳо ба Институти тақмили ихтисоси муаллимон муттаҳид гардид, онро Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотии мактабҳо ва тақмили ихтисоси муаллимон номгузори карданд. Моҳи июли соли 1942 он ба Бюрои илмӣ-методӣ (БИМ) табдил дода шуд. Бо ҳамин сохтор ва ном институт то соли 1944 фаъолият кард ва аз ҳамон сол аз нав ба ин муассиса Институти илмӣ-таҳқиқотии мактабҳо ном гузоштанд, ки сохтори он аз 9 шӯбаи зерин иборат буд: педагогика, методикаи таълими забони тоҷикӣ, методикаи таълими забон ва адабиёти рус дар синфҳои ғайрирусӣ, методикаи таълими физика ва математика, методикаи таълими таърих ва география, методикаи таълими биология ва химия, методикаи таълим дар синфҳои ибтидоӣ, китобҳои таълимӣ ва бачагона.

Дар ин солҳо таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳияи барномаҳои таълимӣ фанҳо, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ оид ба методикаи таълими фанҳои таълимӣ дар мактабҳо равона карда шуда буд. Муҳтавои маводи таълимӣ барои дар хонандагон ташаккул додани ҷаҳонбинии материалистӣ, ақидаву эътиқоди коммунистӣ ва ба раванди барқарор намудани робита бо амалияи сохтмони сотсиалистӣ мусоидат менамуданд.

Тавре, ки ба мушоҳида мерасад, дар ин давра арзёбии идеологии соҳаи маориф сабабгори қабули қарорҳо ва ворид сохтани тағйирот дар сохтори соҳа буданд. Ҳама ин вобаста ба он буд, ки «мактаби шӯравӣ аз ибтидо на танҳо ҳамчун муассисаи таълимӣ, балки ҳамчун олати тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ ва ташаккули шахсият бунёд гардида буд...» [10].

Солҳои 30-40-уми асри XX дар заминаи нишондоди қарорҳои ҳизбу ҳукумат оид ба мактаб як силсила барномаву китобҳои дарсӣ доир ба забон ва адабиёти тоҷик, инчунин дастурҳои методӣ таҳия ва чоп гардиданд. Дар таҳия ва таълифи онҳо асосгузори адабиёти советии тоҷик С. Айнӣ, олимони, шоирону нависандагони варзида, ба монанди Ҳ. Каримов, С. Арзуманов, Х. Бақозода, Л. Бузургзода, Б. Ниёзмухамедов, А. Деҳотӣ, Ш. Ниёзӣ, Т. Зехнӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Н. Болдирев, Н. Маъсумӣ, А. Шермухаммадзода, Х. Саидзода, Р. Ҳодизода, Д. Тоҷиев, В. Асрорӣ, А. Каримов ва дигарон, ки тӯли солҳои зиёд муаллифони китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ оид ба забон ва адабиёти тоҷик буданд, фаъолона ширкат варзиданд.

Дар таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ оид ба забон ва адабиёти рус методисти машҳур, муаллифи чандин китобҳои дарсӣ Ф.Б. Беспалтсев, олимони варзида, профессор Л.В. Успенская, методистони намоён, устодони мактабҳои олий, ба монанди А.

Лебедев, С. Нестеренко, В.Г. Астахов, М.И. Стаменов, Р.Л. Неменова, А.И. Филипповская, Н.А. Садикова ва дигарон саҳми калон гузоштаанд.

Дар ин давра дар сохтори Институти илмӣ-таҳқиқотии мактабҳо китобхонаи илмӣ низ таъсис дода шуд, ки он дар ташкил ва ба роҳ мондани таҳқиқоти илмии соҳаи илмҳои педагогӣ нақши муҳим бозид.

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) институт ба ҳаллу фасли проблемаҳо оид ба роҳбарии методи мактабҳо, аз ҷумла, банақшагири ва омӯзиши маводи барномавӣ дар шароити иштироки тӯлонии мактаббачагон дар корҳои кишоварзӣ, расонидани кумак ба кӯдакони аз ҷойҳои ҷанг ба ақибгоҳ муваққатан кӯчонидашуда, баҳусус, дар масъалаи ба таълим фаро гирифтани онҳо, масъалаҳои таъсири даврони ҷарбӣ ба раванди таълиму тарбия, ба роҳ мондани омӯзиши забони русӣ барои даъватшавандагони миллатҳои таҳҷойӣ, яъне, расонидани ёрии таълимӣ-методӣ ба мактабҳо ҷиҳати бозсозии фаъолияти онҳо вобаста ба шароити ҷарбӣ машғул буд. Дар ҳамин давра як силсила дастурҳои методӣ ба ёрии муаллимони забони русӣ дар мактабҳои тоҷикӣ, аз ҷумла, М. Бобоев ва Х. Бақозода «Сборник диктантов и изложений для I-IV классов» (Маҷмуаи диктантҳо ва нақли хаттӣ барои синфҳои I-IV), М.О. Березина «О преподавании русского языка в таджикской неполной средней школе» (Дар бораи таълими забони русӣ дар мактаби миёнаи нопурраи тоҷикӣ), Х.И. Бақозода ва Я.Р. Хахамов «Сборник систематических диктантов и изложений» (Маҷмуаи диктантҳо ва нақҳои хаттии мунтазам) ва дигарон таҳия ва дастраси омӯзгорон гардонидани шуданд. Дастурҳои методӣ, асосан аз ҷониби методистони намоён Ф.П. Беспалтсев, С.Д. Арзуманов, Н. Маъсумӣ, Ш. Ниёзӣ, М. Шукуров, А. Эшонҷонов, М.И. Стаменова, М. Қозиҷонов ва дигарон таълиф шуда буданд.

Бояд таъкид намуд, ки ин тағйироти ба вуқӯлаидаста дар соҳаи маориф ба арзёбии нави воқеият дар солҳои баъдичангӣ таъсия мекард: «Таҳдиди марговар ба худӣ мавҷудияти Ватан, муборизаи умумихалқӣ барои ғалаба, бояд, ки ногузир ба гузариши муайяни як қатор ғояҳои тарғиботии то давраи ҷанг буда ба нақши дуҷум меоварданд. Ғалабаи бузург бар фашизм на танҳо эҳсосоти ватандӯстонаро баланд кард, балки интизории дигаргуниҳоро аз сиёсати ҳокимият зиёд намуд» [10].

Дар солҳои минбаъда, вобаста ба бозсозии низоми маорифи халқ фаъолияти институт низ тағйир ёфт. Соли 1958 ин ниҳод тағйирӣ ном карда, боз ба Институти илмӣ-таҳқиқотии илмҳои педагогии Тоҷикистон (ИИТИПТ) табдил ёфт. Дар ибтидо ба зиммаи он функцияи тақмили ихтисоси муаллимон вогузор шуда буд. Моҳи майи соли 1962 дар заминаи шӯъбаи тақмили ихтисоси институти мазкур Институти ҷумҳуриявӣ тақмили ихтисоси муаллимон таъсис ёфт ва оинномаи он тасдиқ карда шуда, тибқи он ба зиммаи институт вазифаҳои зерин вогузор карда шуданд:

- таҳқиқи проблемаҳои таълиму тарбияи насли наврас бо дарназардошти рушди иҷтимоӣ, фарҳангӣ, прогресси илмӣ-техникӣ ва хусусиятҳои хоси ҷумҳурӣ;
- таҳияи тавсияҳо ҷиҳати истифодаи амалии дастовардҳои илмҳои ватанӣ ва хориҷӣ;
- тарғиби донишҳои илмӣ-педагогӣ дар ҷумҳурӣ ва ғайра.

Ба мақсади иҷрои вазифаҳои хеш институт ба таҳқиқи ҷунин проблемаҳо оғоз намуд: тақмили мундариҷаи таҳсилот, шакли услубҳо ва воситаҳои таълиму тарбия; масъалаҳои иқтисодиёт, ташкилу идоракунии мактаб ва дигар муассисаҳои низоми маорифи халқ, инчунин ояндабинии он дар РСС Тоҷикистон; омӯзиш ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадам; татбиқи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар амалия; расонидани ёрии илмӣ-методӣ ба мақомоти маорифи халқ, институтҳои тақмили ихтисоси муаллимон, кабинетҳои методӣ, таҷрибавӣ ва дигар муассисаҳои низоми маорифи халқ; ҳамоҳангсозии таҳқиқоти илмӣ оид ба самтҳои асосии илмҳои педагогӣ дар ҷумҳурӣ, ташкилу баргузориши машваратҳо, семинарҳои илмӣ-назариявӣ, конференсияҳои илмӣ-амалӣ, ҷаласаҳо оид ба масъалаҳои муҳимтарини таълиму тарбия; роҳбарӣ ба хонишҳои педагогӣ, таъмини муттасили баландбардории сатҳи идеявӣ-сиёсӣ, илмӣ ва истеҳсолию таҳассусии кормандони институт; дар доираи муқаррарот тайёр намудани кадрҳои илмӣ; ба роҳ мондани равобити илмӣ бо муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ-таҳқиқотии ҷумҳурӣ ва кишварҳои хориҷӣ ва амсоли он.

Дар солҳои минбаъда вобаста ба азнавсозии низоми маорифи халқ фаъолияти институт низ таҷдиди назар гардид. Пас аз қабули Қонун «Дар бораи мустақкам намудани робитаи мактаб ба ҳаёт ва рушди минбаъдаи низоми маорифи халқ дар СССР» (декабри соли 1958) вобаста ба зарурати таҳқиқи коркарди асосҳои илмии мундариҷаи таълим дар мактаб, таҳияи нақшаҳои нави таълим, барномаҳо ва китобҳои дарсӣ, тақмили усулҳои таълиму тарбияи коммунистии кудакону наврасон, пажӯҳиши проблемаҳои таҳсилоти меҳнатӣ ва

политехникӣ бо расонидани ёрии амалӣ ба омӯзгорон дар бозсозии низоми таълим ва боз ҳам васеъ намудани тарғиби таҷрибаи педагогӣ ба зиммаи институт вазифаҳои нав вогузор карда шуданд.

Ҳамаи ин аз гузариш аз даврони сталинӣ ба давраи хрушевӣ бо сабаби тағйири арзишҳо, меёрҳо ва арзёбии соҳаи маориф, ё, ба истилоҳоти имрӯза, квалиметрияи он дарак медиҳад. Оид ба ин масъала суханони зерин гувоҳӣ медиҳанд: «Дар ин ё он шакл ислоҳот зарур буданд, инро ҳама мефаҳмиданд. Мақсади ислоҳотчиён аз он иборат буд, ки мактабро ба ҳаёти воқеӣ наздик созанд» [11].

Нақши муҳимро дар рушди илмҳои педагогӣ дар Тоҷикистон минбаъд қарори КМ КПСС «Дар бораи самтҳои асосии фаъолияти Академияи илмҳои педагогии СССР» (1969) бозид. Тибқи ин қарори ҳизб ба зиммаи институт боз як вазифаи муҳим – Ҳамоҳангсозии таҳқиқоти илмӣ оид ба илмҳои педагогӣ дар ҷумҳурӣ, таҳияи пешниҳодот оид ба самтҳои асосии пажӯҳишҳо, таҳияи нақшаҳои солона ва дурнамо, нақшаи Ҳамоҳангсозии таҳқиқоти муҳимтарин оид ба илмҳои педагогӣ дар ҷумҳурӣ, инчунин, қорӣ намудани натиҷаи таҳқиқоти педагогӣ дар амалия вогузор карда шуд.

Дар ин давра дар институт 13 шуъба, аз ҷумла, бахшҳои педагогика ва психология, проблемаҳои умумии тарбия, тарбияи томактабӣ, таълими меҳнат ва интиҳоби касб, тарбияи ҷисмонӣ, забони тоҷикӣ, адабиёти тоҷик, таърих, ҷомеашиносӣ ва география, забони русӣ, адабиёти рус, математика ва физика, химия ва биология фаъолият доштанд.

Охири солҳои 50-уми асри ХХ шумораи кормандони институт то 96 нафар расид, аз ҷумла, дар ин давра 26 нафар тоҷикон, 33 нафар русҳо, 37 нафар намояндагони миллатҳои дигар дар он фаъолият дошта, аз шумораи умумии кормандон 33 Ҷоизро занон ташкил медоданд [5].

Дар ин давра дар институт шабакаи муҳбирон фаъолият дошта, онҳо асосан дар мактабҳо ба таҳқиқи масъалаҳои муҳими илмҳои педагогӣ, таҳияи дастурҳои аслии методӣ, омӯзиш ва ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами педагогӣ машғул буданд, ки ҳамаи онҳо ба робитаи илмҳои педагогӣ бо ҳаёт ва талаботи мактаб мусоидат намуданд. Бояд таъкид намуд, ки ин тағйироти миқдорӣ ба тағйири сифати таҳқиқоти педагогӣ низ мусоидат намуд, зеро, ҷунонки И.П. Подласий зимни кушодани маънии қонуниятҳои кулӣ ва умумии таҳқиқоти педагогӣ муайян сохтааст, «Раванди мунтазами гузариши миқдор ба сифат ин моҳияти табиӣ таҳсилот аст. Дахҳо, садҳо таҳаввулот дар як замон сурат мегиранд, ки диалектикаи онҳо болоравӣҳои мунтазами миқдориро нишон медиҳанд, ки бо ҷаҳишҳои сифатӣ хотима меёбанд» [8,242].

Ба беҳтаршавии сифати таҳқиқоти илмӣ, инчунин, ташкили мактабҳои, ки барои институт ҳамчун замина, ба ифодаи дигар, мактабҳои озмоишӣ муқаррар шуда буданд, таъсири мусбат расониданд. Таҳти роҳбарии кормандони илмӣ дар ин мактабҳо дар доираи пажӯҳишҳои илмӣ корҳои зиёди таҷрибавию озмоишӣ, санҷиши дастурҳои методии омодашуда, озмоиши фарзияҳо оид ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ гузаронида мешудаанд.

Дар солҳои минбаъда сохтори Институти илмӣ-таҳқиқотии илмҳои педагогии Тоҷикистон такмил ёфт. Дар он бахши нав оид ба Ҳамоҳангсозии таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи илмҳои педагогӣ ва иттилоот, шуъбаи таълими меҳнат, тарбия ва таҳсилоти касбӣ-техникӣ ташкил ёфта, бахши тарбияи эстетикӣ ва ҷисмонӣ барқарор карда шуд.

Аз соли 1971 дар институт Шурои Ҳамоҳангсозии таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи илмҳои педагогӣ, аз ҷумла, илмҳои методикаи хусусӣ ташкил карда шуд, ки ҳадафи асосии он мутамарказгардонии нуруи илмӣ ва саъю талоши олимони-педагогҳои Институти илмӣ-таҳқиқотии илмҳои педагогии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин, донишқадаҳои омӯзгорӣ шаҳрҳои Душанбе, Ленинобод (Ҳучанди ҳозира), Кӯлоб, 6 институти такмили ихтисоси муаллимон, 8 омӯзишгоҳи педагогӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ ба таҳқиқи проблемаҳои ба таври маҷмӯӣ омӯхташаванда, ки хусусиятҳо ва ниёзҳои хоси ҷумҳуриро инъикос менамоянд, ба шумор мерафт.

Оид ба вусъати таҳқиқоти илмӣ дар институт аз зикри номгӯи проблемаҳои зерини мавриди таҳқиқ хулоса баровардан мумкин аст: асосҳои илмии идоракунии муассисаҳои маорифи халқ; омодагории кӯдакон ба мактаб; таълими меҳнат ва интиҳоби касб; робитаи мутақобилаи мактаб, оила, аҳли ҷомеа дар низоми тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ, меҳнатӣ ва маънавӣ; тарбияи зебоипарастии хонандагон; такмили минбаъдаи методикаи таълим тибқи барномаҳои нав; такмили мундариҷа ва методҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик, забон

ва адабиёти рус дар мактаби миллӣ, таърих, география, биология ва табиатшиносӣ дар мактабҳои ҷумхурӣ.

Доир ба проблемаҳои мазкур дар институт 14 мавзуи маҷмӯӣ (комплексӣ), аз ҷумла, масъалаи самаранокии таълими тамоми фанҳо, муносибати маҷмӯӣ нисбат ба ҳалли вазифаҳои тарбияи коммунистӣ дар дарсҳо ва вақтҳои фориғ аз дарс, фаъолияти ташкилотҳои пионерӣ ва комсомолӣ, ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои факултативӣ дар мактабҳо, амиқомӯзии фанҳои алоҳидаи таълимӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудаанд.

Коллективи кормандони илмии институт, пеш аз ҳама кормандони шуъбаҳои дахлдор мундариҷаи таълими забон ва адабиёти тоҷик, забон ва адабиёти русро барои мактабҳои забони таҳсилашон тоҷикӣ муайян менамуданд. Дар заминаи маводи омӯзиши таърихи халқи тоҷик, инчунин, иқтисодиёт, шароитҳои табиӣ ҷумхурӣ, принципҳои илман асосноки интихоби мундариҷаи маводи кишваршиносӣ оид ба таърих, географияи табиӣ ва иқтисодӣ, санъати тасвирӣ, мусиқӣ ва таълими меҳнат ва амсоли он мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Дар ин давра таҳия ва таълифи барномаҳо ва китобҳои дарсии устувор доир ба як силсила фанҳо, нишондод ва дастурҳои методӣ, маводи дидактикӣ ва дигар воситаҳои таълимӣ асоси фаъолияти илмии институтро ташкил меод.

Бояд таъкид намуд, ки ба таҳқиқоти педагогӣ дар Тоҷикистон дар даврони шуравӣ рушди робитаҳо бо марказ ва дигар ҷумхуриҳо таъсири мусбат мерасонид, зеро «низомии таърихан ташаккулёфтаи идоракунӣ, банақшагириӣ ва ҳамоҳангсозии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ИҶШС яке аз он омилҳои муайянкунандае буд, ки мутамарказ гардонидани неруҳои илмӣ ва захираҳои моддиро барои ҳалли масъалаҳои муҳимтарини илмӣ ва илмӣ-техникӣ таъмин менамуд. Унсурҳои мусбати стратегияи давлатӣ инҳоро фаро мегирифтанд: рушди микёсан бузурги фаъолияти таҳқиқотӣ; бунёди низомии сершохаи илмӣ дар таҳсилот, ки бо хосиятҳои фундаменталии омодагии касбиаш фарқ мекард; дастгирии сафарҳои илмӣ» [9].

Бо сабабҳои дар боло зикршуда ҳашт мавзуи мавриди таҳқиқи Институти илмӣ-таҳқиқотии илмҳои педагогии Тоҷикистон дар панҷсолаи даҳум ба нақшаи ҳамоҳангсозии таҳқиқоти муҳимтарини Академияи илмҳои педагогии СССР ворид гардида буд. Таҳқиқи як қатор проблемаҳои илмӣ бо институтҳои асосии Академияи илмҳои педагогӣ ҳамоҳанг карда мешуданд. Олимони ҷумхурӣ дар пажӯҳиши 21 мавзӯе, ки дар «Нақшаи таҳқиқоти муҳимтарин дар соҳаи илмҳои педагогӣ барои солҳои 1976-1980, ки аз ҷониби АИП СССР ҳамоҳанг карда мешаванд», иштирок доштанд. Ҳамзамон, 13 мавзуи илмӣ дар ҳамкорӣ бо Институти илмӣ-таҳқиқотии психологияи умумӣ ва педагогии СССР, қариб 10 мавзӯ дар ҳамкорӣ бо ИИТ таълими забони русӣ дар мактабҳои миллии АИП СССР, ИИТ мактабҳои миллӣ, институти вилоятӣ педагогии Москва ва дигар институтҳои илмӣ-таҳқиқотии пешбар ва муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат мавриди таҳқиқ қарор дошт.

Робитаи институт бо кафедраҳои таълимии Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин ва муассисаҳои таҳсилоти олии педагогии ҷумхурӣ мустақкам гардид. Аз ҷумла, 12 мавзуи маҷмӯӣ оид ба 5 самти илмӣ аз ҷониби ИИТИП Тоҷикистон таҳия гардида, дар ҳамкорӣ бо институтҳои илмӣ-таҳқиқотии Академияи илмҳои РСФСР Тоҷикистон, кафедраҳои муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумхурӣ, аз ҷумла, Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ, Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониш, шуъбаи фалсафаи АИ Ҷумхурии Тоҷикистон, кафедраҳои педагогика ва психология, методикаҳои хусусии Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин, Институти педагогии шаҳри Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко, Институти педагогии ба номи С.М. Кирови шаҳри Ленинобод, Институти педагогии Кӯлоб ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ ва ғайра иҷро карда шудаанд [7].

Коллективи институт дар маҳалҳо оид ба мустақкам намудани робита бо муаллимони мактабҳо ва дигар кормандони маориф корҳои зиёдеро ба анҷом мерасонид. Ҳамаи ин робитаҳои боло бо поин сабабгори болоравии сифат гашта, барои таҳаввули омӯзгори амалӣ ба омӯзгори муҳаккиқ мусоидат менамуданд, зеро дар сатҳи чунин ҷустуҷӯҳо омӯзгор имкон пайдо мекунад, ки «дар фаъолияти худ тавсиҳои методистон, олимонро истифода кунад» [12] ва таҷрибаи худро ғани сохта, аз омӯзгори муқаррарӣ ба мураббии дигар омӯзгорон табдил ёбад.

Дар баробари ин, ИИТИП Тоҷикистон мунтазам хонишҳои педагогӣ, конференсияҳои илмӣ-назариявӣ, илмӣ-амалӣ ва семинарҳо доир менамуд. Таҳлили квалитетии ҷорабиниҳои илмӣ бошад, собит месозад, ки ҳамкориҳои олимоне, ки меҳонанд таҷрибаи худро тавассути баргузории конференсияҳо паҳн созанд, ҳамеша самаранок аст.

Ширкаткунандагони дигари конференсияҳо бошад, дар ин чорабиниҳо «таҷрибаи худро аз ҳисоби таҳқиқоти илмӣ ҳамкасабони худ ғанӣ месозанд» [6]. Аз ин рӯ, институти мазкур мунтазам чорабиниҳои зеринро баргузор месохт: хонишҳои педагогии ҷумҳуриявӣ, конференсияҳои илмӣ-амалӣ оид ба таълими забони русӣ, таърих ва ҷомеашиносӣ, конференсияи илмӣ-амалии минтақавӣ оид ба тарбияи зебоипарастии хонандагон, семинар-машварати муаллимони калон ва муаллимон-методистон, конференсияи илмӣ-амалии байниноҳиявӣ оид ба тарбия ва таълими меҳнат.

Тавре, ки мебинем, овардани номгӯйи нопурраи чорабиниҳо ҳам аз он шаҳодат медиҳад, ки дар он давра робитаи кормандони илмӣ институт бо кормандони маорифи халқ, олимони педагогҳои мамлакат мустақам гардида, сатҳи таҳқиқоти педагогиро ба дараҷаи нав боло бурдааст. Ва бо ҳамин дастовардҳо коллективи ин ниҳоди илмӣ-таҳқиқотӣ ба даврони нав – Истиқлолияти давлатӣ ворид гардид.

Дар маҷмӯъ, таҳлилҳои боло дар самти гузаронидани таҳқиқоти педагогӣ дар даврони шуравӣ нишон медиҳанд, ки бо вучуди камбудии ҷойдошта истифода аз таҷрибаи ин давра метавонад муфид бошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки муносибат ба мероси даврони шуравӣ якранг нест, вале дар ҳар сурат дар он унсурҳои муфид низ кам нестанд. Бехуда нест, ки муҳаққиқи рус В.И. Загвязинский дар ин бора сухан гуфта, омӯзиши анъанаҳои таълими тарбияро дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, дар кишварҳои дигари собиқ шуравӣ ва истифодаи онҳо дар шароити муосир яке аз самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти педагогӣ донистааст [1; 336].

Аз ин рӯ, моро низ зарур аст, ки таҷрибаи миллии худро дар таҳқиқоти педагогӣ дар даврони шуравӣ омӯхта, унсурҳои мусбати онро дар амалияи педагогикӣ муосир ва дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соҳаи педагогика мавриди истифода қарор диҳем.

Хулоса, таҳлили квалиметрии таҳқиқоти педагогии ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон, ки аз ташкили Комиссияи илмӣ-педагогии Тоҷикистон дар назди Шурои илмӣ давлатии Комиссариати маорифи халқи Ҷумҳурии Мухтори Советии Сотсиалистии Туркистон ва Дорулмуаллимини тоҷикӣ соли 1924 оғоз меёбад, нишон медиҳад, ки дар ин давра аввалин арзёбии ба квалиметрия шабоҳатдошта ба назар расида, дар самти таҳқиқоти педагогӣ мунтазам тадбирҳои муассир андешида мешуданд. Аз ҷумла, соли 1930 дар назди Комиссариати маорифи халқ Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотӣ таъсис ёфт ва нақши нашрияҳо дар рушди таҳқиқоти педагогӣ ба назар гирифта, маҷаллаҳои илмӣ зиёде ташкил намуданд, ки баъзе аз онҳо то ҳол ҳам фаъоланд. Сохтори Институти илмӣ-таҳқиқотии педагогии Тоҷикистон мунтазам мукамал гардида, вобаста ба талаботи самтҳои фаъолияти он дигаргун ва дар он шӯъбаҳои дахлдор ташкил мегардиданд. Дар ин давра арзёбии идеологии соҳаи маориф сабабгори асосии қабули қарорҳо ва ворид сохтани тағйирот дар сохтору мундариҷаи таҳқиқоти педагогӣ буд. Гузариш аз даврони сталинӣ ба давраи хрушевӣ бо сабаби тағйири арзишҳо, меъёрҳо ва арзёбии соҳаи маориф, ё ба истилоҳоти имрӯза, квалиметрияи он низ таҳаввули куллиро дар соҳаи таҳқиқоти педагогӣ ба миён овард. Аз соли 1971 дар институт таъсис ёфтани Шурои Ҷомеашиносӣ таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи илмҳои педагогӣ, рушди робитаҳо бо марказ ва дигар ҷумҳуриҳо, ки дар натиҷаи онҳо мавзӯҳои мавриди таҳқиқи Институти илмӣ-таҳқиқотии илмҳои педагогии Тоҷикистон ба нақшаи Ҷомеашиносӣ таҳқиқоти муҳимтарини Академияи илмҳои педагогии СССР ворид гардиданд ва воқеаҳои дигари руҳдода ҳамагӣ ба ташаккул ва рушди таҳқиқоти педагогии миллии мусоидат намуданд. Ин анъанаҳо минбаъд Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва зерсохторҳои он ва ниҳодҳои дигари илмӣ-таҳқиқотӣ дар даврони соҳибистиқлолии кишварамон идома дода истодаанд.

Дар баробари ин, дар таҳқиқоти педагогӣ дар давраи мавриди таҳлили квалиметрӣ қароргирифта норасоӣҳо ва мушкилоти зиёде низ ба назар мерасиданд. Ҳамаи ин ва таҷрибаи андӯхтаро дар самти таҳқиқоти педагогӣ дар даврони шуравӣ омӯхта ва аз таҳлили квалиметрӣ гузаронида, метавон чунин пешниҳодҳо манзур намуд:

- таҷрибаи мусбати таҳқиқоти педагогӣ дар даврони шуравӣ, махсусан дар фаъолияти Институти илмӣ-таҳқиқотии педагогии Тоҷикистон мунтазам мавриди омӯзиш ва таҳлили квалиметрӣ қарор гирифта, ба шароити Тоҷикистони соҳибистиқлол мутобиқ ва дар амалияи педагогӣ татбиқ карда шавад;

- омӯзиши анъанаҳои таълими тарбия дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон ва истифодаи онҳо дар шароити муосир ба самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти педагогӣ ворид карда шавад;

- дар ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба масъалаҳои, ки дар даврони шуравӣ аҳамияти хосса дода мешуд, яъне масъалаҳои методологӣ, истифодаи методҳои илмҳои дигар дар педагогика, омӯзиши системавии ягонагии таълиму тарбия ва рушди шахсият ва мушкилоти дигар зимни роҳандозии таҳқиқоти педагогӣ бештар таваҷҷуҳ карда шаванд;

- бо мақсади рушди таҳқиқоти педагогӣ ба тағйироти сохторӣ дар ниҳодҳои илмӣ-таҳқиқотии Тоҷикистон тибқи талаботи бавучудодаи педагогӣ диққати махсус дода шуда, мунтазам шӯъбаҳои нав ташкил карда шаванд ва Шурои байнидоравии Ҳамоҳангсозии таҳқиқоти педагогӣ таъсис ёбад.

АДАБИЁТ:

1. Актуальные направления педагогических исследований [Электронный ресурс]. // https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00171978_0.html (санаи муроҷиат: 14.05.2022).
2. Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Манбаи электронӣ]. // <https://maorif.tj/storage/Dokument's/d51a1ea279d1fa75f044588cb2d02b49.pdf> (санаи муроҷиат: 10.02.2022).
3. Ишкова Л.В. Структурно-интегративная методология квалиметрии целостности в образовательных системах [Электронный ресурс]. // <https://www.dissercat.com/content/strukturno-integrativnaya-metodologiya-kvalimetrii-tselostnosti-v-obrazovatelnykh-sistemakh> (санаи муроҷиат: 21.06.2022).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи илм ва сиёсати илмӣ-техникӣ» [Манбаи электронӣ]. // <https://maorif.tj/storage/Dokument's/ILM%20INOVATION/5bdd72562defb6781904640c07c5f0a3.pdf> (санаи муроҷиат: 26.01.2022).
5. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. // <https://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/81c1a2a242b19928404ebdb2b1fc4754.pdf> (санаи муроҷиат: 10.02.2022).
6. Орлов О.С. О современных приоритетах педагогической науки [Электронный ресурс]. // <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sovremennyh-prioritetah-pedagogicheskoy-nauki> (санаи муроҷиат: 15.04.2022).
7. Подласый, И.П. Педагогика: Учебник. / И.П. Подласый. - М.: Высшее образование, 2006.
8. Полонский, В.М. Классификация педагогических исследований / В.М. Полонский // Советская педагогика. – 1979. – №3. – С. 78-82.
9. Принципы инклюзивного обучения [Электронный ресурс]. URL: https://spravochnick.ru/pedagogika/principy_obucheniya/principy_inklyuzivnogo_obucheniya/ (дата обращения: 06.12.2019)
10. Участие преподавателей КАЗНУ в видеоконференции [эл. ресурс]. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/3/news/one/4869/> (дата обращения: 18.12.2019).
11. Роберт И.В. Методология педагогического исследования. Раздел 2. Педагогические науки [Электронный ресурс]. // [scienceshttps://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-pedagogicheskogo-issledovaniya](https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-pedagogicheskogo-issledovaniya) (санаи муроҷиат: 15.04.22).-С.85-97.
12. Самтҳои афзалиятноки илм [Манбаи электронӣ]. // <https://khovar.tj/2020/06/samt-oi-afzaliyatnoki-ilm-chand-peshni-odi-donishmandon-nuriddin-said-va-abdura-mon-urbon-dar-oshiyai-dasturu-suporish-oi-peshvoi-millat-oid-ba-rushdi-ilmu-tehnika> [манбаи электронӣ]. // (санаи муроҷиат: 21.12.2021).
13. ЦГА Тадж. ССР, ф. 1468, оп. 1, л. 3.
14. ЦГА Тадж. ССР, ф. 18, оп. 1, д. 151, л.144-145.
15. ЦГА Тадж. ССР, ф. 279, оп. 7, д. 337 л. 47-50.
16. ЦГА Тадж. ССР, ф. 360, оп. 1, д. 14, л. 70.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ВА ТАҲЛИЛИ КВАЛИМЕТРИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар заминаи таҳқиқоти квалиметрии мавзӯи ташаккул ва рушди низоми таҳқиқоти педагогӣ дар Тоҷикистон ва таҳлили квалиметрии онро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додааст. Таҳқиқот муайян намуд, ки мутахассисону коршиносони он давра дар яқоягӣ бо намояндагони ҳокимияти расмӣ давлатӣ бо мақсади рушди таҳқиқоти педагогӣ мунтазам фаъолияти ниҳодҳои мавҷудаи педагогиро аз санҷиш мегузарониданд ва фаъолияти кормандони соҳа, аз ҷумла, муҳаққикон ва натиҷаҳои илмӣ онҳоро бо истифода аз методҳои гуногун арзёбӣ намуда, қорҳои назаррасеро ба анҷом расонидаанд. Ин далелҳо мавҷудияти собиқаи тулонии истифода аз дастгоҳи кавии арзёбиҳои педагогиро собит месозанд.

Калидвожаҳо: арзёбӣ, барномаҳо, даврони шуравӣ, дастурҳои методӣ, илм, институт, Институти илмӣ-таҳқиқотии педагогӣ Тоҷикистон, илмӣ-таҳқиқотӣ, квалиметрия, кормандон, наирияхҳо, мактаб, маориф, муассисаҳо, мутахассисон, омӯзиш, таҷриба, таҳлил, таҳқиқоти педагогӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ И ЕЕ КВАЛИМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В данной статье автор в контексте квалиметрического исследования обсуждает и анализирует становление и развитие системы педагогических исследований в Таджикистане и ее квалиметрический анализ. В ходе исследования установлено, что специалисты и эксперты того периода совместно с представителями официальной власти регулярно инспектировали деятельность действующих педагогических учреждений в целях развития педагогических исследований, оценивали деятельность исследователей и их научные результаты с использованием различных методов и этим завершили значительный объём работы. Эти факты доказывают наличие длительной истории использования сильного аппарата педагогических оценок.

Ключевые слова: оценивание, программы, советское время, методические инструкции, наука, институт, Педагогический научно-исследовательский институт Таджикистана, научно-исследовательский, квалиметрия, сотрудники, публикации, школа, образование, учреждения, специалисты, обучение, опыт, анализ, педагогические исследования.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL RESEARCH SYSTEM IN TAJIKISTAN AND ITS QUALIMETRIC (qualitative) ANALYSIS

In the article, the author analyzed the formation and development of the pedagogical research system in Tajikistan and its qualitative analysis on the basis of qualimetric research. The research determined that specialists and experts of that period, together with representatives of state, with aim of developing pedagogical research, regularly checked the activities of existing pedagogical and evaluated the activities of the field workers, including researchers and their scientific results using various methods and have accomplished a significant works. These facts prove existence of a long history of using the powerful apparatus of pedagogical values.

Keywords: value, programs, Soviet era, methodical manuals, science, institute, Scientific and Research institute of Tajikistan, scientific and research, qualimetry, workers, publications, school, education, institutions, specialists, study, experience, analysis, pedagogical research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабзода Махмадулло – унвончуи кафедраи педагогика ва психологияи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Носиров, 33, тел.: (+992) 988926333; E-mail: rmg-2013@mail.ru

Сведения об авторе: Раджабзода Махмадулло – соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, улица Носирова, 33, тел.: (+992) 988926333; E-mail: rmg-2013@mail.ru

Information about the author: Rajabzoda Mahmaddullo – researcher of the department of pedagogy and psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, Nosirov street, 33, tel.: (+992) 988926333; E-mail: rmg-2013@mail.ru

И.ГАДОЕВ

ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ЗИНАИ НАВИ РУШДИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

Роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро зарур аст, ки моделҳои гуногуни тарбияи мутахассисонро пайдо ва ҷорӣ намоянд ва низоми таҳсилотро сифатан тақвир бахшанд.

Эмомалӣ Раҳмон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари маорифпарвар, бо дарки баланди масъулият ва сиёсати хирадмандонаю бунёдкоронаи ҳеш зарурати татбиқ ва зарурати шакли таҳсилоти фосилавиро бисёр амиқ эҳсос намуда, зимни суҳанронии ҳеш ба ифтихори Рӯзи дониш ва 70 – солагии таъсиси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдаки зикр намуд, ки «... вақти ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти фосилавӣ кайҳо расидааст. Баъзе муассисаҳои таълимӣ дар ин самт алақай ба дастовардҳои муайян ноил шудаанд. Аммо ҷараёни татбиқи низоми таҳсилоти фосилавӣ дар умум суст буда, дар ин самт ташаббускорӣ миёни муассисаҳои олии таълимӣ кам ба мушоҳида мерасад. Ин тарзи таҳсил имконият медиҳад, ки бо нигоҳ доштани сифати таълим ҳароҷоти зиёдати барои як донишҷу то 2 – 3 баробар кам карда шавад ва шахс истеҳсолотро тарк накарда, аз тариқи Интернет соҳиби дониш ва ихтисоси зарурӣ гардад, Бинобар ин, ба вазорати маориф ва илм супориш дода мешавад, ки аз соли 2017 таҳсилоти фосилавиро дар донишгоҳу донишқадаҳо ба роҳ монда, маводи зарурии таълим ва барномаҳои омӯзиши электронро омода намоянд» [1].

Таҳсилоти фосилавӣ - тарзи амалигардонии раванди таълим бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки таълимро дар масофа бе

иштироки бевоситаи шахсии омӯзгор ва таълимгирандагон имконпазир мегардонад. Таҳсилоти фосилавӣ зинаи нави рушди таҳсили ғоибона ва ҳам рӯзонаи таҳсил буда, дар он истифодаи технологияҳои иттилоотӣ таъмин шудааст, фарқии он аз намуди ғоибонаи таҳсил дар он аст, ки қисми муҳимми маводи таълимӣ на соҳибхитиёрона, балки пайваста бо муносибат бо омӯзгор (машварат бо воситаи почтаи электронӣ, скайп, семинарҳо дар режими online) азхуд мешавад.

Афзалиятҳо ва нуқсонҳои таҳсилоти фосилавӣ

➤ Таҳсилоти фосилавӣ барои шахрҳои дурдаст, ки имконоти дигари гирифтани маълумоти дилхоҳ аксар вақт қомилан мавҷуд нестанд, имконпазир мебошад.

➤ Таҳсилоти фосилавӣ тибқи барномаҳои таълимии инфиродӣ гузаронида мешавад, то донишҷӯ тавонад дар бораи он ҷиҳатҳои курс, фанне, ки барои ӯ манфиатдор аст, саволҳо диҳад.

➤ Он ба донишҷӯ имкони малакаҳои мустақилона ҷустуҷӯ кардани маълумоти зарурӣ, одати қор ва мустақилона қарор қабул карданро инкишоф медиҳад.

➤ Таълими фосилавӣ барои рафъи монеаҳои психологие, ки бо сифатҳои муоширати шахс алоқаманданд, ба монанди шармгинӣ ва тарси суханронӣ дар назди мардум кӯмак мекунад.

➤ Таълими фосилавӣ мобилӣ аст, яъне донишҷӯ ба маводҳои дахлдор дастрасӣ пайдо мекунад, мутахассисе мешавад, ки дониши бадастовардаширо дар амал татбиқ карда метавонад

➤ Таҳсилоти фосилавӣ ба шумо имкон медиҳад, ки дар як вақт дар якҷанд курс таҳсил кунед [2].

Таҳсилоти фосилавӣ барои соҳибкасб гардонидани шахсони бе касбу қор махсусан ҷавобона, ки дар минтақаҳои дурдаст зиндагӣ ва ғайри таълим мекунанд, заминаи мусоидест барои гирифтани ихтисос ва ё касбу ҳунари дигар. Манфиати дигари ин раванд дар он аст, ки барои таҳсил ва соҳибкасб гардидан ба шумо зарурати тарк кардани хона, оила, дӯстон, қор, инчунин хароҷоти пулӣ барои роҳ ва манзил лозим нест. Инчунин имкони гирифтани касбе, ки шумо ба он майлу хоҳиш доред, аммо дар ҷойи шумо мавҷуд нест ва ё аксаран вақт имкон намедиҳад заминаи мусоидест.

Технологияҳои иттилоотӣ дар таълими фосилавӣ истифодашавандаро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

- технологияҳои пешниҳоди маълумоти таълимӣ;
- технологияҳои интиқоли иттилооти таълимӣ;
- технологияҳои нигоҳдорӣ ва қоркарди иттилооти таълимӣ.

Ба инҳо дохил мешаванд:

1) **Технологияи кейсӣ** - технологияи таълими фосилавӣ буда, барои гирифтани маводи матнӣ, аудиовизуалӣ, мултимедиявӣ ва ғайра аз фосилаи дур ба донишҷӯ кумак мекунад.

2) **Технологияи телевизионӣ** - технологияи мохворавии таълими фосилавӣ буда, барои фиристонидани маводи таълимӣ методӣ, супориши дарсҳо ба донишҷӯ дар формати DOC ё HTML ёри расонда дар ташкили алоқа асос ёфтааст.

3) **Технологияи шабакавӣ** - технологияи таълими фосилавиест, ки дар асоси истифодаи шабакаҳои телекоммуникатсионӣ дар режими интерактивӣ, дар асоси истифодаи телевизиони интерактивӣ: лексияҳои телевизионӣ ва радио, видеоконфронсҳо, машқҳои амалии виртуалӣ ва ғайра; сурат мегирад [3].

Бояд хотирасон намуд, ки фарқи миёни барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ нисбат ба барномаҳои анъанавӣ дар он аст, ки курсҳои таълимие, ки тибқи низоми ТФ баргӯзор мегардад, хело арзонтаранд. Муассисаҳои таълимӣ аз ичора, барқ, таҷҳизоти гаронарзиш сарфа мекунанд, зеро таҳсил утокҳои компютери алоҳида талаб намекунад. Ҳамчунин дар аксар маврид донишҷӯён мустақилона таҳсил мекунанд, яъне омӯзгорон метавонанд ҳамзамон ба шумораи зиёди донишҷӯён дарс диҳанд, аз ин сабаб нархи таҳсилоти фосилавӣ дастрас мебошад.

Камбудихҳои таълими фосилавӣ инҳоянд:

➤ Набудани робитаи мустақими рӯ ба рӯ байни донишҷӯён ва муаллим. Вақте, ки дар наздики ягон нафаре нест, ки дониши шуморо сайқал диҳад, ин нуқсон назаррас барои раванди таълим аст. Дар як гурӯҳи донишҷӯён фазои эҷодӣ бунёд кардан душвор аст;

➤ Эҳтиётот ба компютери шахсӣ ва дастрасӣ ба Интернет;

➤ Зарурати дастрасии доимӣ ба манбаъҳои иттилоот. Таҷҳизоти хуби техникӣ лозим аст, аммо на ҳама хоҳишмандони таҳсил компютер ва интернет доранд;

- Ба омодагии техникӣ барои истифодаи воситаҳои таълими фосилавӣ ниёз доранд;
- Талаботи баланд барои гузоштани вазифа барои таълим, маъмурияти раванд, мураккабии ҳавасмандкунии донишҷӯён;
- Талабот ба маҷмуи тамоми шароити фардӣ равонӣ;
- Арзиши баланд сохтани системаи таълими фосилавӣ дар марҳилаи ибтидоии таълики система, хароҷоти назаррас барои таълики системаи таълими фосилавӣ, худи курсҳои омӯзиши фосилавӣ ва хариди таҷҳизот;
- Шиддатнокии баланди меҳнати рушди курсҳои таҳсилоти фосилавӣ - таълики 1 соати ҳамкориҳои воқеан мултимедиявӣ мултимедиявӣ беи аз 1000 соати мутахассисонро талаб мекунад. [4].

Баргузори таълимӣ таҳсилоти фосилавӣ пурра ва ё қисман ба воситаи компютерҳо, технологияҳо ва воситаҳои телекоммуникатсионӣ ба роҳ монда мешавад. Мавзӯҳои таҳсилоти фосилавӣ аз омӯзгор, тавасути асбобҳои таълимӣ ва ё манбаҳои таълимӣ дастрасӣ карда мешавад. Таҳсилоти фосилавӣ бо бартариҳои технологияҳои таълимии фосилавӣ, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълим дар раванди таълим, инчунин истифодаи массиви иттилоотӣ ва таълимии Интернет сурат мегирад.

Омӯзиши фосилавӣ шакли бироҳат барои ҳамбастагӣ бо кор мебошад. Донишҷӯ ба ҷой, вақт, ҷадвали дақиқи супоридани корҳои курсӣ, корҳои дипломӣ, имтиҳонҳо вобаста нест. Вай нақшаи инфиродии дарсҳоро тартиб медиҳад, доимо ба куратор дастрасӣ дорад, маводи назариявиро коркард мекунад ва хангоми кор дар ҷойи кор машқ мекунад. Ба сӯйи мақсад ҳаракат карда, донишҷӯ бо суръати шахсӣ бидуни фишор рушд мекунад. [5].

Дар асосӣ пешгӯйӣ, ки доир ба фоиди таълими фосилавӣ дар раванди соҳибкасб гардонидани донишҷӯёни коллеҷҳо соли 2020 дар коллеҷҳои Федератсияи Русия таҳқиқот гузаронида шуд, яқиндан фоидаҳои таҳсилоти фосилавро муайян намуданд:

- Интиҳоби роғони вақти оғоз.
- Дохилишавӣ тамоми сол қушода аст.
- Шумо метавонед аз моҳи январ то декабр ба таҳсил шурӯъ кунед, имтиҳонҳои хатмкуниро супоред ва диплом гиред.

Дар шароити муосир талабот нисбат ба коллеҷҳо афзуда истодааст. Таҳсил дар коллеҷ аз синфи 11 қабул карда мешавад ва барои ин шаходатнома лозим аст, ки баҳои ба қадри кофӣ баланд дошта бошад. Ғайр аз ин барои хатмкунандагони коллеҷҳо, ки барои гирифтани маълумоти олии касбӣ ба донишгоҳҳо дохил мешаванд, тариқи суҳбат ба донишгоҳҳо қабул карда мешаванд. Таҳсилоти миёнаи махсуси фосилавӣ ду монетаро аз байн мебарад: рақобати баланд барои ҷойҳои донишгоҳи эътирофшуда донишҷӯёни коллеҷ дорой шаходатнома кофӣ, зарурати иқдоми муваққатӣ барои омодагӣ дар сатҳи муносиби шахрист.

Фоидаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ

Дар ин маврид Коллеҷи ҷангали Архангельск Император Пётр I ҷавоб медиҳад: «Стереотип вучуд дорад - коллеҷ нисбат ба донишгоҳ сатҳи пасти таҳсилот доништа мешавад. Ин як ҳукми куллан нодуруст аст. Фарқи SPE аз он иборат аст, ки он донишҳои касбӣ медиҳад, дар ҳоле ки таҳсил дар донишгоҳҳо ба омодагии илмӣ ва назариявӣ равона карда шудааст. Вазифаи асосии коллеҷ барои тайёр кардани мутахассисони босалоҳият иборат аст, ки дар бозори муосири меҳнат, як навъ "элитайи техникӣ" бо малақаҳои корӣ ва донишгоҳ - кадрҳои илмӣ талаб карда мешаванд. [6].

Афзалияти дигари коллеҷ дар он аст, ки рақобат ва талабот нисбат ба донишгоҳ сабуктар ва ҷойҳои буча зиёд мебошад. Дар ин мудати кӯтоҳи таҳсил дар коллеҷ шумо муайян мекунад, ки интиҳобатон то чӣ андоза барои дохил шудан ба донишгоҳҳо шуморо мусоидат менамояд. Яъне таҳсил дар коллеҷ роҳи "қулай" аз коллеҷ ба донишгоҳ мебошад. Аз як тараф коллеҷ донишҷӯёноро ба талаботҳои донишгоҳҳо омода намуда, аз ҷониби дигар бошад ба донишҷӯён тавваҷӯҳи мактабӣ инфиродӣ медиҳад. Яъне таҳсил дар коллеҷ ҳамчун «пулест» барои расидан ба донишгоҳ ва соҳиби маълумоти олии касбӣ гаштан мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани мақоми муассисаҳои таълимии таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ намудҳои нави муассисаҳои таълимӣ таъсис дода шудаанд. Аз ҷумла, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ба литсейҳои касбӣ-техникӣ, техникум ва омӯзишгоҳҳо ба коллеҷҳо табдил дода шудаанд. Фаъолияти литсейҳои касбӣ-техникӣ ва коллеҷҳо тавассути низомномаи намунавӣ ва стандартҳои давлатӣ ба танзим дароварда мешавад.

Бо мақсади ворид шудан ба фазои ягонаи таҳсилотӣ аз соли таҳсили 2013-2014 сар карда, дар фаъолияти муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ низоми кредитии таълим қорӣ гардид. Низоми кредитии таълим тибқи Низомномаи ташкили низоми таълими кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар таҳрир аз 1 октябри соли 2018, №18/35) танзим мегардад.

Бояд гуфт, ки гузариш ба низоми таҳсилоти фосилавӣ бошад аз соли 2017 дар донишгоҳҳои кишвар мавриди амал қарор гирифтааст. Ҳамчунин дар ин самт Стандарти Давлатии Таҳсилот ва барномаҳои давлатии рушди соҳаи маориф аз ҷумлаи пешравии назарраси ин соҳаи афзалиятноки кишвар ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии барномаҳои давлатӣ таъмин намудани сифати баланди таълими кишвар мутобиқи талаботи тағйирёбандаи аҳоли ва ҳадафҳои дарозмуддати рушди ҷомеа ва иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад. (7)

Вазифаи асосии муассисаи таълимии миёнаи умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ аз он иборат аст, ки чунин системаи омӯзишӣ ташкил карда шавад, ки ба талаботи таълимии ҳар як хонанда ва донишҷӯ мувофиқи майл, шавқ ва имкониятҳои ӯ ҷавобгӯ бошад. Барои расидан ба ин ҳадаф нақши донишҷӯ ва омӯзгорро дар раванди таълим ба қуллӣ тағйир додан лозим аст. Донишҷӯ бояд ҳудахро омӯзад ва омӯзгор бояд идоракунии ҳавасмандкунандаи таълими худро амалӣ намояд, яъне. ҳавасманд кардан, ташкил кардан, маслиҳат додан, назорат кардан.

Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 68 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият намуда, аз рӯи 97 ихтисос 22966 нафар ҷавононро ба таҳсил фаро гирифтааст, ки аз он 4925 нафараширо духтарон ташкил медиҳанд. Мубрамияти таҳсилоти ибтидоии касбиро дар инкишофи иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон дарк намуда, дар ВМКБ 1 то, дар вилояти Суғд 22 то, дар вилояти Хатлон 18 то, дар шаҳри Душанбе 11 то, дар НТҚ 11 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ ба соҳибкасб гардонидани ҷавонон сару қор гирифтаанд. Парокандагии ҳудуди ВМКБ-ро ба эътибор гирифта, дар ВМКБ 9 филиали ин муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ дар соҳибкасб гардонидани ҷавонон саҳм мегузорад.

Шумораи муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ бошад дар кишвар 78 то буда аз рӯи 200 касб бо такроршавӣ ҷавононро омода намуда истодаанд. Аз теъдоди умумии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 1 то дар ВМКБ, 26- то дар вилояти Хатлон, 21- то дар вилояти Суғд, 14-то дар шаҳри Душанбе, ва 16-то дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ба омода намудани 93531 нафар донишҷӯён, ки аз он 61904 нафараширо духтарон ташкил медиҳанд дар шакли таҳсили рӯзона ва фосилавӣ ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. (8)

Яке аз манфиатҳои муҳими таҳсилоти фосилавӣ арзиши пасти таҳсил мебошад, ки ба ҳисоби миёна 45% - арзонтар аст. Дар ҳолатҳои истисноӣ коҳиши ҷиддии хароҷот ба амал меояд - дар ин робита ҳисобҳои мутахассисони маркази таълимии REDCENTR таваҷҷуҳ доранд. Қоршиносони REDCENTER як ширкати мушаххасро бо шумораи умумии 280 қорманд ҳисоб карда бароманд, ки 80 нафари онҳо таҳсил доранд ва ба ҳулосае омаданд, ки дар сурати дуруст ташкил карда шудан, таҳсилоти фосилавӣ ҳафт маротиба арзонтар хоҳад буд. (10)

Афзалиятҳои таҳсилоти миёнаи касбиро нисбат ба донишгоҳ ҷамъбаст кардан мумкин аст:

- шароити нисбатан осон барои қабул;
- талабот ба фанои таҳсилоти умумӣ нисбат ба донишгоҳҳо пасттар аст;
- вақтҳои қўтоҳи омӯзиш;
- таҷрибаомӯзӣ дар қорхонаҳои махсусгардонидашуда;
- имконияти гирифтани якҷанд ихтисос;
- имконияти қабули қарор дар бораи интихоби дурусти ихтисос пеш аз дохил шудан ба донишгоҳ;
- диққат додан ба гирифтани ихтисосе, ки донишҷӯ талаб мекунад;
- бо қор таъмин қардани хатмкунандагон.

Таҳсилоти фосилавӣ имрӯз мушқилоти муваққати аз сар мегузаронад, ба монанди:

- Саводи нокифояи компютери муаллимон ва шунавандагон, надоштани таҷрибаи омӯзиши фосилавӣ;
- бисёре аз муаллимон ва донишҷӯён ҳанӯз ба ин усули таълим омода нестанд ва ба таълими классикӣ бартарӣ медиҳанд;
- Рушди нокифояи инфрасохтори иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар кишвар;

- Барномаҳо ва курсҳои омӯзишӣ аз сабаби он, ки мутахассисони соҳибхтисос, ки метавонанд чунин эҷод кунанд, хуб таҳия нашуда бошанд
- васоити таълимӣ, имрӯз бисёр нестанд;
- Мушкилоти дарёфти мутахассисон;
- Таҳиягарони баландхтисос талаб карда мешаванд;
- Барои сохтани курсҳои мултимедиявӣ баландсифат ба шумо як гурӯҳи мутахассисони мавзӯ, рассом, барномасоз ва ғайра лозим аст;
- Интерактивии нокифояи курсҳои муосири таҳсилоти фосилавӣ ва ғайра; [11].

АДАБИЁТ:

- Файзализода Б. Ф. «Асосноккунии назариявии ташкили методии таҳсили фосилавӣ дар шароити муосири оmodасозии мутахассисони босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти касбии Тоҷикистон». Диссертатсия Бохтар -2021
- Технологии дистанционного обучения – Tadviser <https://www.tadviser.ru> > index.php > Статья:Технолог..
- Формы и методы ДО - Академия Гражданской Авиации <https://agakaz.kz> > pages > formy-i-metody-do_440.
- текст научной работы на тему «преимущества и недостатки дистанционного обучения» Л.В. Кузьмина.
- Компьютерные телекоммуникации — школе / Е.С. Полат и др. М., 1995.
- Проблемы информатизации высшей школы/ Гос. НИИ системной интеграции. Вып 3. — М., 1995.
- Дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст.
- Маҷмӯаи омори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон Қисми 2 Душанбе 2021.
- Таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ (Санадҳои меъриӣ ҳуқуқии муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон) Қисми 3 Душанбе – 2014
- Saеid Baker A. Дар бораи мундариҷаи концепсияи "таълими электронӣ - омӯзиши электронӣ" [Электрон. Манбаъ] Усули дастрасӣ: <http://www.emissia.org/Offline/2007/1178.htm>.
- текст научной работы на тему «преимущества и недостатки дистанционного обучения» Л.В. Кузьмина

ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ЗИНАИ НАВИ РУШДИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҲОӢ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

Муаллиф дар мақолаи хеш нақши таълими фосилавро барои таҳсилот хеле баланд арзёби намудааст. Зеро тавассути ин система устодону донишҷӯёни мо имкони олии барои муошират бо иттилооти глобалӣ, тақдир додани қорҳои илмӣ ва эҷодии худ, дониши худро дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ фароҳам меоранд. Инчунин қайд намудааст, ки қоршиносони ЮНЕСКО ва ҳукуматҳову кишварҳои пешрафта ба чунин ҳулоса омадаанд, ки ҷавобгӯи талаботи ҷомеаи иттилоотӣ ба сатҳи салоҳияти инфиродӣ танҳо тавассути истифодаи таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун технологияе ба даст оварда мешавад, ки донишҷӯёро ба услуби нави таҳсилот роҳнамоӣ мекунад ва малакаи онҳоро ташаккул медиҳад. Аз ин рӯ, омӯзиши электронӣ, ки оmodасозии кадрҳои барои ҷомеа зарурро дар муддати кӯтоҳ тарин ва бо хароҷоти камтарин таъмин менамояд, ҳамчун афзалиятнок дар ислоҳоти системаи маориф дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ҳамчун Иёлоти Муттаҳида, Бритониё, Канада, Олмон, Фаронса ва ғайра дар сатҳи СММ шинохта шудааст.

Қайдвожаҳо: телекоммуникатсионӣ, технологияҳои иттилоотӣ, технологияи кейсӣ, мултимедиявӣ, воситаҳои мултимедӣ, маводи мултимедии таълим, китобҳои электронӣ, китобхонаи электронӣ, интeонет.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ НОВЫЙ ЭТАП В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В своей статье автор высоко оценил роль дистанционного обучения в образовании. Потому что через эту систему наши преподаватели и студенты имеют прекрасную возможность общаться с глобальной информацией, совершенствовать свою научную и творческую работу, свои знания в глобальном информационном пространстве. Он также отметил, что эксперты ЮНЕСКО и правительства развитых стран пришли к выводу, что соответствие требованиям информационного общества до уровня индивидуальной компетенции может быть достигнуто только за счет использования дистанционного обучения как технологии, которая направляет и развивает учащихся в новый способ обучения. Поэтому электронное обучение, обеспечивающее необходимую для общества подготовку в кратчайшие сроки и с наименьшими затратами, считается приоритетом в

реформировании системы образования в таких развитых странах, как США, Великобритания, Канада, Германия, Франция и др.

Ключевые слова: телекоммуникации, информационные технологии, кейс-технологии, мультимедиа, мультимедийные средства, мультимедийные учебные материалы, электронные книги, электронная библиотека, интернет.

DISTANCE LEARNING A NEW STAGE IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN INSTITUTIONS OF SECONDARY PROFESSIONAL EDUCATION

In his article, the author highly appreciated the role of distance learning for education. Because through this system, our teachers and students have an excellent opportunity to communicate with global information, improve their scientific and creative work, their knowledge in the global information space. He also noted that UNESCO experts and governments and developed countries have come to the conclusion that meeting the requirements of the information society to the level of individual competence can only be achieved through the use of distance learning as a technology that guides and develops students in a new way of learning. Therefore, e-learning, which provides the training necessary for society in the shortest possible time and at the lowest cost, is considered a priority in reforming the education system in such developed countries as the United States, Great Britain, Canada, Germany, France, etc. at the UN level recognized.

Key words: telecommunications, information technologies, case technologies, multimedia, multimedia tools, multimedia educational materials, electronic books, electronic library, Internet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гадоев Идибек Баротович – ходими илмии шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, нишонӣ: 734024, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ, 126, Тел: (992) 904 11 00 99 **E-mail: gadoev.idibek@bk.ru**

Сведения об авторе: Гадоев Идибек Баротович - научный сотрудник отдела начального и среднего профессионального образования Института развития образования имени Абдурахмони Джомии Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С.Айни, 126, Тел: (992) 90411 00 99, эл. Почта: **gadoev.idibek@bk.ru**

Information about the author: Gadoev Idibek Barotovich - Researcher of the Department of Primary and Secondary Vocational Education of the Institute of Development of Education named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni street, 126, Tel: (992) 904 1100 99 **E-mail: gadoev.idibek@bk.ru**

ГУЛОМЗОДА С.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ЗОҲИРШАВИИ АГРЕССИЯ ДАР НАВРАСОН

Таҳлили моҳият ва механизми зоҳиршавии рафтори агрессивӣ нишон медиҳад, ки барои баррасии дақиқтари ин муаммои муайян намудани типологияи он зарур аст. Тафовути сохтори агрессивӣ аз лиҳози сифат ва сатҳ махсусияти рафтори агрессивӣ таъйин мекунад, ки дар стратегияҳои устувори рафторӣ (типҳои рафтори агрессивнок) зоҳир мегардад. Дар заминаи типологияи рафтори агрессивӣ муаллифони гуногун зоҳиршавии он, самт, вазнинӣ, дараҷаи идоракунии амалҳои агрессивнок ва ғайраро баррасӣ менамоянд. Дэвис Майерс [с.452] агрессивро ҳамчун рафтори ҷисмонӣ ё лафзие муайян мекунад, ки барои расонидани зарар ба ягон кас нигаронида шудааст. Рӯз то рӯз миқдори наврасони рафтори агрессивӣ дошта зиёд шудааст, ки дар вайрон кардани қонуниятҳои ҷамъиятӣ, оворагардӣ ва бадахлокии онҳо зоҳир мешавад. Дар адабиёти психологӣ агрессия ин:

- гиперфаъолӣ, кӯшиши худсобоиткунӣ, душманӣ, вайроншавии психикӣ;
- кӯшиши расонидани зарар ба шахсият ё ҷомеа;
- бераҳмона ба дигарон расонидани зарбаи ҷисмонӣ ё рӯҳӣ;
- ақсуламале, ки дар натиҷа шахси дигар эҳсоси дардро пайдо мекунад;

Агрессия ин рафтори фардӣ ё гурӯҳие мебошад, ки ба расонидани зарари ҷисмонӣ ё психикӣ равона шудааст. [1.с.34] Агрессия калимаи юнонӣ буда, маънояш «gradus» - қадам ва «ad» - ба мебошад. Аввалин маротиба мафҳуми «агрессивӣ будан» маънои бе тарсу шубҳа ҳаракат кардан барои ба мақсад расиданро дошт. Дар замони ҳозира «агресса» ё «рафтори агрессивӣ» яке аз мушкилоти марказӣ дар назди педагогҳо ва психологҳо мебошад. Чунин шакли ақсуламалҳои агрессивиро ҷудо кардаанд:

- **Агрессияи ҷисмонӣ (хучум кардан)** - истифодаи қувваи ҷисмонӣ бар зидди дигар шахс;

➤ **Агрессияи бавосита** - фаъолияти ношоиста нисбати дигар шахс, ғайбат, шӯҳихои бадқасдона ё қаҳре, ки ба ягон кас равона нашудааст (дод задан, бо мушт ба миз задан, дарро сахт пӯшидан ва ғ.);

➤ **Агрессияи шифоҳӣ** - зоҳир намудани хиссиёти манфии худ тавассути дод задан, чанг кардан, таҳдид ва ғ;

➤ **Майл ба оташиншавӣ** - ҳатто ҳаяҷони ночиз метавонад, онҳоро ба хашм орад.

➤ **Негативизм (муқобилияти наврасон ба муқобили ҳар гуна муолиҷа)** – рафтори муҳолиф, одатан ба муқобили ягон шахси обрӯманд ё роҳбарият равона шудааст.

➤ **Шубҳанокӣ** – нобоварӣ ва эҳтиёткорӣ дар муносибат бо дигарон.

Ташаккули мақсадноки шахс дар синну соли наврасӣ, ки хусусиятҳои характернокии он муносибати сифатан нав худшиносӣ, инкишофёбанда ва калонсолӣ мебошанд. Баҳисогирии хусусиятҳои синнусолӣ фардияти психика ва фаъолияти олии асаби кӯдаконро талаб мекунанд. Дар ин давра, махсусан, тараққиёти бошиддати ҳамаи функцияҳои ҳаётии организм, сабзиши бадан, тағирёбии мубодилаи моддаҳо ва дигаршавии соҳаи асабу психика ба амал меояд. Аз ин рӯ, намуди пешбарандаи фаъолият бояд ба ин хусусиятҳои навташкили давраи наврасӣ ҷавобгӯ бошад. Яъне муносибатҳои байниҳамдигарии ҳуди наврасон ба наврасон бо калонсолон бояд гуногунранг бошад, ба назорату идоракунии дода шаванд ва дорои мақсади умумии ҷамъиятӣ бошанд. А. И. Ложкин навишта буд, ки нуқсондорӣ шуур ин албатта, нуқсондорӣ техникийи шахс набуда, ин – нуқсондорӣ кадом як ҳодисаҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, ҳулоса пеш аз ҳама муносибатҳои вайроншудаи шахс ва ҷамъият, байни талаботи шахс ва талаботи ҷамъият аст. [4.с.50]

Муҳити ҷуғрофӣи Тоҷикистон ба сабзиши физиологияи наврасон таъсири назаррас бахшида, дар тараққиёти ҷисмонӣ психикии онҳо душворихои муайяно низ ба вучуд меоварад. Ҳангоми ташкили кори тарбиявӣ бояд махсусиятҳои гурӯҳҳои наврасонро ба назар гирифт ва С. Қодиров шартан наврасонро ба се гурӯҳи зерин ҷудо намуд: [2.с.33]

➤ «Наврасоне, ки ба гурӯҳҳои якум дохил мешаванд, бо бепарвоӣ ва беташаббусӣ нисбат ба фаъолияти ғойданоки ҷамъиятӣ тавсиф дода мешаванд, ҳеч гуна оянда надоранд. Бетартиб, маккор ва оворагард буданд».

➤ Наврасони гурӯҳи дуюм бо кӯтоҳандешию сахлангорӣ фарқ мекарданд, онҳо оиди кори карда ва фикри гуфта андеша намекунанд. Нисбати кори фармуда беиродагӣ ва бемаъсулиятӣ зоҳир менамуданд.

➤ Ба гурӯҳи сеюм наврасони меҳнатдӯст, аз ҷиҳати ақлӣ ва ҷисмонӣ инкишофёфта дохил мешаванд. Онҳо кори фармударо эҳтиёткорона ва саривақт иҷро мекунанд ва ба эродҳои рафикону калонсолон дурӯст эътибор медиҳанд. Онҳо кӯшиши ҷудо намудани худро дар байни рафикон намекарданд ва худро нигоҳ дошта метавонистанд.

Дар аксарияти наврасони дар ҳолати агрессивӣ қарор дошта, бисёре аз рафтори онҳо ба якдигарашон монанданд. Онҳо дорои хусусиятҳои инкишофи ақлии паст, шавқу ҳавасҳои ноустувор, тақлидкунӣ, нопура инкишоф ёфтани организм ва бадахлоқӣ мебошанд. Онҳо нисбати калонсолон ва ҳамсолонашон муносибати зишт доранд. Дар чунин наврасон худбаҳодиҳии баланд дида мешавад. Онҳо бо пурҳаяҷонӣ, худпарастӣ аз ҳолатҳои мушқил ва вазнин баромада наметавонанд.

Аммо байни онҳо наврасони аз ҷиҳати ақлӣ ва иҷтимоӣ инкишофёфта низ ҳастанд, ки дар онҳо агрессия маҳсули баланд шудани обрӯ ё нишон додани мустақилият мебошад. Бисёртар чунин наврасон дар муносибат бо калонсолон дар муҳолифат қарор доранд. Дар асоси суҳбат бо муаллимон, волидон, ҳамсолон ва калонсолон психологҳо чор намуди наврасони агрессивиро ҷудо намудаанд:

➤ Наврасони комплекси бадахлоқона дошта талаботҳои тағйирёбанда, ки муносибатро вайрон мекунанд. Ба онҳо худпарастӣ, бепарвоӣ нисбати дигарон, улфатнопазирӣ, надоштани обрӯ, беномусӣ, дурушті, тундмичозӣ, бадҷаҳлӣ, дағали ва чангарагӣ хос аст. Дар рафтори онҳо агрессияи ҷисмонӣ дида мешавад.

➤ Наврасони дорои талабот ба арзишҳои тағйирёфта, ки муҳити васеътари шавқу ҳавасҳо дорад. Онҳо хоҳиши ба даст овардани обрӯю эътибор, ғам додани кӯдаконро доранд. Онҳо кувваро истифода мебаранд на ақлро.

➤ Наврасоне, ки дар онҳо байни талаботи тағйирёфта ва позитивӣ мебошад. Онҳо бо дуруғғӯйӣ, сохтакорӣ ва дуруғғиашон фарқ мекунанд. Дар рафтори онҳо агрессияи бавосита ва вербалӣ дида мешавад.

➤ Наврасоне, ки бо тағйирёбии сусти талаботаш фарқ мекунанд, ки миқдори дӯстонашон хело кам аст. Ба онҳо кофтани дӯстон аз байни калонсолон хос аст. Дар

рафтори онҳо агрессияи вербалӣ ва негативизм дида мешавад. Дар онҳо сустиродагӣ тарсончакӣ, бадкинагӣ дида мешавад.

Намудҳои рафтори агрессивӣ, ки ба ҳама наврасон хос аст. Аммо ҳастанд, омилҳое, ки ба характери наврасон таъсир расонида, агрессияро ба вучуд меоранд:

➤ **ОМИЛИ БИОЛОГӢ:** махсусан системаи асаб, тағйирёбии таркиби кимиёвии хун бо таъсири тестиронии ҳормонҳои чинсии мард.

➤ **ЧИНСӢ:** дар мардон бисёртар агрессияи физикӣ – ҷисмонӣ ба вучуд меояд.

➤ **СИННУ СОЛ:** агрессияи на он қадар калон дар давраи наврасӣ ва ҷавонӣ ба вучуд меояд. Дар 25 – 30 солагӣ ба сатҳи миёна мерасад.

➤ **ХУСУСИЯТҲОИ ШАХСӢ:** фикр дар бораи он ки атрофиён дар бораи ӯ чӣ фикр мекунанд.

Шахсияти наврас аз муҳити атроф хеле вобаста аст. Махсусан, нақши гуруҳҳои хурде, ки наврасон ба онҳо вобастаанд, хеле муҳим аст. Пеш аз ҳама ин ба оила даҳолат дорад. Сабаби агрессивнок шудани наврас аз наздикӣ байни волидон ва кӯдак муносибати байни хоҳару бародар ва намуди ҳокимияти оила хеле саҳт вобастагӣ дорад. Наврасоне, ки дар оила ба зӯрварӣ дучор мешаванд ва худашон ҷабрдида бошанд, бисёртарашон ба ҳолати агрессия гирифтаанд. Психологҳо намудҳои гуногуни оилаҳои номусоидро ҷудо намудааст, ки дар онҳо наврасони агрессивӣ ва рафтори қафомонда дошта дида мешаванд:

➤ Муҳити аз ҷиҳати эмотсионалӣ нопура, ки дар он волидайн ба фарзандон на фақат беаҳамиятӣ зоҳир мекунанд, инчунин нисбат ба онҳо бадқаҳру беҳурматанд;

➤ Оилае, ки дар он алоқаи эмотсионалӣ байни аъзоёни оила вучуд надорад. Барои ҳамин наврас алоқаи эмотсионалиро берун аз оила меёбад.

➤ Муҳити аз ҷиҳати ахлоқӣ носолим, кӯдак бо ҷомеа ҳамроҳ шудан намехоҳад. Ӯ ба образи бадахлоқӣ медарояд.

➤ Оилае, ки дар он ба зиндагии дохилии кӯдакон аз ҳад зиёд аз тарафи волидон назорат қарда мешавад (фикрашон, ҳиссиёташон, рафторашон).

Ҳолати номусоид будани оила аз ҷиҳати биологӣ – психикӣ ва иҷтимоӣ ба образи зиндагии наврасон таъсири худро мерасонад. Онҳо ба таъсири саҳти гуруҳҳои наврасӣ гирифта мешаванд. Худи образи зиндагӣ доираи муносибат ба инкишофёбии қачрафтории наврас таъсири худро мерасонад. Рафтори агрессивиро кӯдак на фақат аз оила мегирад, инчунин ҳамсолон низ таъсири худро мерасонад. Гуруҳи ҳамсолон, наздикон ба инкишофи шахсии наврасон таъсири худро мерасонад. Гуруҳҳое вучуд доранд, ки онҳо ба қонё намудани талаботи худ ва кӯшиши масъулиятро бар души дигарон бор намудан равона шудааст. Ин гуруҳи наврасон дар беаҳамиятӣ ба дарс дарсгирезӣ, хоҳиш надоштани иҷро намудани қорҳои хона аз дигар наврасон фарқ мекунанд. Бисёртари онҳо шавқ ба ягон машғулият надоранд. Бинобар ин, онҳо вақти холии зиёд доранд ва онро беҳуда сарф менамоянд. Аз ҷиҳати зоҳирӣ бадҳашм будани наврас – бача ва дарундорӣ ё қағипи дугтарон тасвири мушкили чинсии синусоли, дигаргунӣ дар инкишофёбии он ба вучуд меояд.

Ҳамин тавр, агрессия аз ҷиҳати шакли зоҳиршавӣ *лафзӣ* ва *ғайрилафзӣ* (*ҷисмонӣ*), *бевосита* ва *бавосита*;

• аз лиҳози мақсад - *тезҳаракат*, *адоватнок* ва *воситавӣ* (беасос ва асоснок);

• аз ҷиҳати тобиши эмотсионалӣ - *аффеқтивӣ* ва *сард*;

• аз рӯйи самти аксуламали агрессивнок – *гетеро* - *ауто* ва *ҷойивазкунанда* мешавад.

Аммо новобаста ба интиҳоби шаклу типии рафтори агрессив ҳамаи онҳо як ҷанбаи умумӣ доранд: онҳоро кӯшишҳои назорати вазъият, ба он таъсир расонидан бо мақсади тақмили худ ё атрофиён, аз ҷумла, одамони наздик ба миён меоранд.

АДАБИЁТ:

1. Берковиц Л. «Агрессия, причины, последствия и контроль». – СПб, 2002.
2. Қодиров С., Давлатов М. Психологияи иҷтимоӣ. – Душанбе, «Сино» - 2004.
3. Левитов Н. Д. Фрустрация как один из видов психических состояний // Вопросы психологии. - 1967. г № 6. - С. 118 - 129.
4. Ложкин А. И. Психология личности агрессивного - насильственного преступника (мотивационно - смысловой аспект): Дис...канд. психол. наук. - Акад. Управления, 2000. - 197 с.
5. Майерс Д. Социальная психология. - СПб.: Питер, 1996. - С. - 531.
6. Налчаджян А. А. Этнопсихологическая самозащита и агрессия. Учебное пособие для вузов. - Ереван: Изд-во «Огебан», 2000. - 408 с.
7. Осницкий А. К. Психологический анализ агрессивных проявлений учащихся // Вопросы психологии. - 1994. - № 3. - С. 61 – 68

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ЗОҲИРШАВИИ АГРЕССИЯ ДАР НАВРАСОН

Шахсияти наврас аз муҳити атроф хеле вобаста аст. Махсусан нақши гурӯҳҳои хурде, ки наврасон ба онҳо вобастаанд, хеле муҳим аст. Пеш аз ҳама ин ба оила даҳлат дорад. Сабаби агрессивӣ шудани наврас аз наздикӣ байни волидон ва кӯдак муносибати байни хоҳару бародар ва намуди ҳокимияти оила хеле саҳт вобастагӣ дорад. Наврасоне, ки дар оила ба зӯрварӣ дучор мешаванд ва худашон чабрдида бошанд, бисёртарашон ба ҳолати агрессия гирифтаганд.

Рафтори агрессивиро кӯдак на фақат аз оила мегирад, инчунин ҳамсолон низ таъсири худро мерасонад. Гурӯҳи ҳамсолон, наздикон ба инкишофи шахсии наврасон таъсири худро мерасонад. Гурӯҳҳои вучуд доранд, ки онҳо ба қонеъ намудани талаботи худ ва кӯшиши масъулиятро бар души дигарон бор намудан равона шудааст. Ин гурӯҳи наврасон дар беаҳамиятӣ ба дарс дарсгурезӣ, хоҳиш надоштани иҷро намудани қорҳои хона аз дигар наврасон фарқ мекунад. Бисёртари онҳо шавқ ба ягон машғулият надоранд.

Бинобар ин, онҳо вақти холии зиёд доранд ва онро беҳуда сарф менамоянд. Аз ҷиҳати зоҳирӣ бадҳашм будани наврас – баҷа ва дарундорӣ ё камгапии духтарон тасвири мушкили ҷинсии синусолӣ, дигаргунӣ дар инкишофёбии он ба вучуд меояд.

Калид вожаҳо: мушкилоти синнусолӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ, шакл, рафтор, типҳо, навҳои агрессия, оила, зӯрварӣ, давраи наврасӣ, негативизм.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИИ У ПОДРОСТКОВ

Личность подростка сильно зависит от окружения. Особенно от роли малых групп, то от чего очень зависят подростки. В первую очередь это касается и семьи. Причиной подростковой агрессии является близость родителей и ребенка, отношение между братьями и сестрами и тип семейной власти. Подростки, ставшие жертвами домашнего насилия, чаще становятся жертвами агрессии.

Агрессивное поведение не только наследуется ребенком из семьи, но и находится под влиянием сверстников. Группа близких сверстников влияет на личностные развитие подростков. Есть группы которые стремятся удовлетворить собственные потребности и пытаются переложить ответственность на других.

Эти группы подростков отличаются от других подростков тем, что они не хотят делать домашнее задание и дела. Большинство из них не заинтересованы ни в какой деятельности. Поэтому у них много свободного времени и они тратят его в пустую. С точки зрения появления агрессии у подростков наличие или отсутствие немногословности девочек является картиной сексуальных трудностей возрастного изменения в ее развитии.

Ключевые слова: возрастные проблемы, эмоциональные состояния, форма, поведение, виды, виды агрессии, семья, насилие, подростковый возраст, негативизм

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MANIFESTATION OF AGGRESSION IN ADOLESCENTS

The personality of a teenager is highly dependent on the environment.

Especially on the role of small groups, something on which teenagers are very dependent. First, this also applies to the family. The cause of teenage aggression is the closeness of parents and the child, the relationship between brothers and sisters and the type of family power. Adolescents who are victims of domestic violence are more likely to become victims of aggression.

Aggressive behavior is not only inherited by the child from the family, but is also influenced by peers. A group of close peers influences the personal development of adolescents. There are groups that seek to meet their own needs and try to shift the responsibility to others.

These groups of teenagers differ from other teenagers in that they do not want to do their homework and chores. Most of them are not interested in any activity. Therefore, they have a lot of free time and they waste it in vain. From the point of view of the appearance of aggression in adolescents, the presence or absence of laconic girls is a picture of the sexual difficulties of age-related changes in its development.

Key words: age-related problems, emotional states, form, behavior, types, types of aggression, family, violence, adolescence, negativism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуломзода Сабзали, докторанти факултети равоношиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Душанбе, хиёбони Рудаки, 17). Телефон. 901.88.72.80. E-mail: Sabzali.gulomzoda.95@mail.ru

Сведение об авторе: Гуломзода Сабзали, доктор PhD, докторант, кафедри психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон. 901.88.72.80. E-mail: Sabzali.gulomzoda.95@mail.ru

Information about the author: Gulomzoda Sabzali, PhD, doctoral student, Department of Psychology, Tajik National University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Telephone. 901.88.72.80. E-mail: Sabzali.gulomzoda.95@mail.ru

«ТОЧИКОН»- ШИНОСНОМАИ МИЛЛАТ ВА РАҲНАМОИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶСТӢ

Таърихи пурифтихори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ мебошад ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони қахрамониву диловарии гузаштагони худро омӯзем, онро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстиву садоқат ба Ватан ташвиқ намоем. Бахусус, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, ки воридшавии унсурҳои бегонаро ба фарҳанги миллии осон гардондааст, рӯ овардан ба таърих ва огоҳ будан аз аслу насаби хеш барои ҳар як фарди миллат, хусусан насли наврасу ҷавон зарур ва ҳатмӣ мебошад. Мо кӣ будани аҷдоду гузаштагони худро бояд донем, онҳоро гиромӣ дорем ва бо насли ориёӣ, яъне ориёитабор будани худ ифтихор кунем.

Эмомалӣ Раҳмон

Ба андешаи Сарвари давлат таърих замонҳои гузаштаву имрӯзаро инъикос намуда, рушд ва ташаккули ҷамъияти инсониро баён менамояд.

Таърихи халқи тоҷик саҳифаҳои пурифтихор доштаву корномаи гузаштагон ва анъанаҳои неки ба ёдгор гузоштаи онҳо боиси ифтихор ва гиромидошти моанд.

Ба ибораи дигар, таърихи халқи тоҷик барои ҳар як фарди ватандӯст ҳамчун манбаи ҳудогоҳиву худшиносӣ дар равшаннамоии масири пешрафти мо чун раҳнамо хизмат менамояд. Аз ин рӯ, мо бояд бо дарназардошти воқеаҳои дируза, дастовардҳои имрӯза ва дурнамои ҳаёти ояндаи миллат беғаразона ва воқеъбинона баҳо дода, ба таърихи он эҳтиром гузорем.

Халқи тоҷик дар тӯли ҳазорсолаҳо ба шарофати шахсиятҳои муборизу часур, ватандӯсту меҳанпарвар, донишманд ва бонангу номусаш, ба ганҷинаи таърих ва тамаддуни башар саҳми мондагор гузоштааст. Тоҷикон чун миллати фарҳангсолору тамаддунсоз дар ҳама давру замон бидуни зулму ситам ва фоҷиаву даҳшатҳои таърихӣ муборизаи беамон бурдааст. Ин миллати шарафманд дар ҳамаи марҳилаҳои таърих барои ҳифзи хувият ва анъанаву арзишҳои миллии хеш бо қавму қабилаҳои саҳрогарду бодиянишин талош ва муқовимат карда, дар ин роҳ ҳазорон нафар фарзанди номоварашро аз даст дода, бо мушкилиҳои зиёд ба истиқлолу озодӣ расидааст. Аз ин рӯ, ҳар фарди бедордили миллат, омӯзиши таърихи халқи азизашро вазифаи муқаддас дониставу аз гузаштаи пуршебу фарозаш сабақ гирад ва бо корномаҳои фарзандони фарзонааш арҷ гузорад, гиромӣ дорад ва онро ҳифз намояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ибрози андешаҳои фавқуззикр дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 ба Ҳукумати ҷумҳурӣ супориш доданд, ки бо мақсади омӯзиши амиқи таърихи пурифтихори халқи тоҷик шоҳасари Бобочон Ғафуров китоби «Тоҷикон»-ро аз ҳисоби Фонди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп карда, то ҷашни 30-солагии истиқлолияти давлатӣ аз номи Роҳбари давлат ба ҳар як оилаи кишвар тӯҳфа намояд. Ин иқдоми Сарвари давлат воқеан саривақтӣ ва наҷиб маҳсуб ёфта, арзиши илмӣ ин асари бунёдӣ хеле бузург буда, бо назардошти ҳодисаву воқеаҳои замони муосир чун муаррифгари таърихи рангини миллати тоҷик ва шиносномаи миллат, дар ҳифзи хотираи таърихӣ ҳар як фарди ҷомеа нақши бориз дорад (4).

Асари мазкур дар баробари ганҷи беохир будан-омили баландбардорандаву тақдирбахши эҳсоси ватандӯстиву ифтихори миллии ҷомеа, бахусус наврасону ҷавонон аст. Насли наврасу ҷавон тавассути омӯзиши шоҳасари мазкур ба нақши тоҷикон дар худшиносию ҳудогоҳии миллии, ватану ватандӯстӣ, ватандорӣ, илму адабиёт, забон, маърифату маънавиёт, фарҳанг, мактабу маориф, шаҳрдорию ихтироии оташу оҳан, замину заминдорӣ, зироату боғдорӣ, чорводорӣ, касбу ҳунар, савдою тичорат ва одоби муносибат бо халқҳои кишварҳои дигар шиносӣ пайдо мекунад.

Дар ин асари бебаҳои академик Бобочон Ғафуров «Тоҷикон» лаҳзаҳои пурифтихори таърихӣ ва корномаҳои шахсиятҳои ватандӯсту ватанпарвар, далеру шучоъ, муборизи Ватан ва хирадманду бонангу номус ба мисли Иброҳими Зардушт, Куруши Кабир, Томирис, Шерак, Спитамен, Нушервони одил, Нехзати Маздак, Нехзати Абӯӣ, Абӯмуслим, Муқаннаъ, Темурмалик, Восеъ дарҷ ёфтаанд, ки бевосита ифодагари ватандӯстию меҳанпарастӣ мебошад.

Масалан, Зардушт ҷаҳони навро мехост ва муваффақ бар он буд, ки дар он пирӯзӣ, яъне қувваи некӣ бар бадӣ зафар меёбад. Дар даврони ӯ инсонҳо макони

хуррамию баракоту нишотро ихтиёр менамуданд ва обод мезистанд. Ин гувоҳ аз таърих аст, ки тухми некӣ дар хулқи инсон аз марзи Зардушт рӯидааст.

Маҳз ҳамин тарғиботи пешиниён барои насли имруз, барои ҳар инсони ватандӯсту худшинос саҳифаи ибрат шуд. Ҷавонони воқеан меҳанпараст мекӯшанд бар он ки дар замири хеш хулқи некиро тарбия намудаду хоки Ватани маҳбубашонро поку беолоиш нигоҳ доранд.

Боиси ифтихору сарафрозист, ки ҳисси худшиносию ватанпарастӣ, ақлу заковат на танҳо мардонро, балки занонро низ эҳсос мешавад. Бобочон Ғафуров корнома, далерию шучоатмандии Томирисро дар «Тоҷикон» чунин баён кардааст: "Томирис- зани мубориз дар роҳи Ватан, фирефтаи ҳавасу армон нашуда, марзу бумашро ҳимоя кард ва дар роҳи посдории Ватан нангу номус, ақлу шарафро аз даст надод. Мутаассифона, ягона дороиаш-чигарбандаш - писарашро бо макри Куруши Кабир аз даст дода буд. Аз ин рӯ, Томирис интиқомашро бо куштани Куруши Кабир гирифта, қалби шикастаи худро бо тасвири хунин таскин мебахшад». Корномаи ӯ ҳамчун зани часуру далер, шучоъ ва ватанпарасту муҳофизи Ватан эътироф шудааст.

Қаҳрамони Шерак низ дар роҳи Ватан беназир аст. Барои ҳифзи Ватан ҳарчанд ҷонаш дар хатар буд, аҳд менамояд, ки танҳо амалеро анҷом дода, душманонро раҳгум занонад ва ба ин васила ватанашро ҳифз намояд. Академик Бобочон Ғафуров дар шоҳасари хеш «Тоҷикон» ватандӯстии Шеракро ба таври зерин ба қалам додааст: «Дар ҳолате ки душман ба сари Шерак теғ мекашид, ӯ бо ифтихор ҷавоб дод: «Ман ғалабаро ба даст овардам, зеро барои аз сари ҳамватанони худам-сақоихо дур кардани фалокат форсҳоро аз гушнагиву ташнагӣ ба ҳалокат расондам». Бубинед инсони комил, ватандори асил Шерак ба хотири Ватан ва ҳифзи он худро қурбон намудааст. Дар ин маврид сухани шоири шинохта ва ватансарои тоҷик М. Ғоиб басо рамзист, ки мегӯяд:

*Тухми муҳаббат парварам, нахли садоқат парварам,
Бунёд дар хоки Ватан гулбоги инсонӣ кунам.*

Ишқи халқ ба Ватан эҳсоси беандоза бузург ва ҷовидонист. Академик Б. Ғафуров менависанд: «...Иқтидори ҳарбии халқҳои Осиёи Миёна дар асрҳои 6-4 пеш аз милод бисёр баланд буд, ки ин дар муборизаи онҳо ба муқобили истилогарони аҷнабӣ омили муҳиме гардид» (1).

Таърих гувоҳ аст, ки қаҳрамонони халқи тоҷик зулму истибдод, беадолатӣ ва итоат кардан ба душманро наметазирфтанд. Дар ин маврид Бобочон Ғафуров менависад: «Қаҳрамони халқи тоҷик-Спитамен бо дастаҳои савораи «парвозкунанда» - и сугдиён ба сари истилогарон хучум оварда, ба онҳо зарбаҳои ҳалокатовар мезад. Спитамен як рӯз ҳам ба душман осоиш наметод. Спитамени нотарсу далер, ҳар замон халқро рӯҳбаланд мекард, содиқ будани худро дар роҳи Ватан нишон медод. Ҳалокати Спитамен ҳеч гоҳ сари таслим фуруд овардани сугдиёнро ифода намекард».

Аллома Б. Ғафуров дар асари дигараш «Тоҷикон ва талошҳои таърихии онҳо барои озодии ватан» ба таври зерин баён мекунад: «Искандари мақдунӣ зимистони соли 328- 327-ро дар Навток гузаронд. Баҳори нав фаро мерасид, набардҳои нав шурӯъ мегардиданд, ки онро Спитамони часур роҳбарӣ мекард. Гузаштагони қадими халқи тоҷик таҳти роҳбарии қаҳрамонашон - Спитамен барои истиклолияти Ватани худ ҳамин гуна мубориза мебуданд. Барои ба даст овардани давлати бузурги Ҳахоманишии Искандари Мақдуниро панҷ сол лозим шуда буд. Барои мутеъсозии як қисмати нисбатан хурди он, ки Сугдиён буданд, Искандари Мақдуниро баробар бо қувваи дар муқоробаҳои бо форс талаф дода ва сарфи се соли умр лозим омад, зеро ҳар ваҷаби хоки муқаддасро сугдиён танҳо пас аз набардҳои шадид медоданд». Аз ин рӯ, марги Спитамен хоинона буд. Ин гуна маргро ҳатто душмани қаттолеш Искандар ҳам намехост. Ӯ мехост бо Спитамен сӯҳбат намуда таҷрибаи ҷангии ӯро биомӯзад. Афсӯс! Ҷасорат, далерию шучоъӣ, нотарсӣ ва таҷрибаи ҷангии Спитамен барои ояндагон ва ватанхоҳони асил дарси ибрат шуд (3).

Ба андешаи мо ҳамин аст «Ишқи халқ ба Ватан» баргардем. Ишқи халқ ба Ватан аз ишқи одамони алоҳида ба Ватан сар зада, тадриҷан оммаи васеи халқро фаро мегирад, дарё мешавад. Аммо халқ бузург аст. Вай медонад, ки дар ин ишқ ба кӣ пайравӣ намояд, ба кӣ гаравад.

Академик Лутфуллозода дар асараш «Тоҷикон» ва тарбияи ватандӯстӣ сах. 59 менависад: Солҳои 70-уми асри ҶШС чунбиши бузурге саросари Мовароуннахрро паҳш намуд, ки ба он Муқаннаъ (номи ҳақиқаш Ҳошим ибни Ҳаким) сарварӣ мекард. «Муқаннаъ аслан аз Марв буда, ба пешоварӣ машғулият дошт... Ӯ яке аз

сарлашкарони Абӯмуслим, шахси соҳибмаърифате буд, ғояи Маздакро тарғиб мекард. Арабҳо аз таблиғоти Муқаннаъ воқиф гардида, ҳамчун як марди ҷинойткор барои муҳокима ба шаҳри Бағдод - маркази хилофат фиристонданд. Лекин Муқаннаъ аз зиндон фирор карда ба Марв омад. Соли 776 тарафдоронашро ҳам намуда, барои тарғибу ташвиқи зидди арабҳо ба ноҳияҳои Осиёи Миёна равон кард. Арабҳо боз аз пайиш шуданд. Муқаннаъ аз Марв ба Суғд омад, ки тарафдорони зиёд дошт. Наршаҳӣ менависад: «Андар Суғд аглаб деҳаҳо ба дини Муқаннаъ даромаданд ва аз деҳаҳои Бухоро бисёр кофир шуданд ва куфр ошкоро гардид ва ин фитна азим шуд ва бало бар мусулмонон саҳт шуд» (2).

Академик Б. Ғафуров роҷеъ ба неҳзати Муқаннаъ чунин менависад: «Наршаҳӣ дар бораи неҳзати Муқаннаъ сухан ронда, нисбат ба пешвои шӯриш назари душманона доштани худро рӯиност қайд кардааст, ки ин барои ҳамаи муаррихони феодалӣ хос мебошад». (саҳ. 438). Вале мо назари пок ва холисона дорем».

«Тобистони соли 780 қушуни арабҳо қалъаеро, ки Муқаннаъ иқомат менамуд, забт карданд ва аз ҳимоятгарони қалъа ҳар касе ки ба дасташон афтид, ба қатл расонданд. Аммо худ Муқаннаъ таслим шудан нахоста, худро ба қатл расонд. Пас аз марги ӯ зарфи чандин сол шӯришҳои ҷудоғонаи «сафедҷомагон» дар маҳалҳои мухталифи Осиёи Миёна ба амал меомаданд» (саҳ. 440). Гоҳ ошкору гоҳ ниҳон ба ин шӯришу ҷунбишҳо зан бо номи Хуррама, ки зани Маздак буд, роҳнамоӣ мекард.

Ҷунбиш ва шӯришҳои умумии Муқаннаъ аз чанд ҷиҳат қобили дастгирият, зеро чи тавре ки академик Бобочон Ғафуров таъкид мекунад, «таълимоти ӯ баргараф намудани нобаробарии молӣ ва мулкиро талаб карда, зидди ҳукмронии истилогарони араб нигаронида буданд» (саҳ. 438). Ва ин бисёр муҳим аст: замоне ки Ватан зери таҳдид қарор дорад, ҳама, қатъи назар аз дороиҳо мартабаю дараҷа бояд ба по хезанд, диёр, кишвар, сарзамин, ватанро ҳимоя намоянд. Дар ин кори хайр ҳатто духтарон – занон (мисли зани Маздак – Хуррама) набояд дар канор бимонанд.

Солҳое, ки мардуми Мовароуннаҳр ба муқобили истилогарони араб ҷанги саҳт мебуд, хилофати араб ба дараҷаи баланди иқтидори худ расид. Вай ба яке аз давлатҳои пурқудрати он давра мубаддал гардида буд. Дар ҳамон шароит муборизаи 14 солаи Муқаннаъ бар зидди арабҳо ифодагари дараҷаи мардонагӣ ва озодидӯстии халқи тоҷик мебошад. Шаҳодати он ҳам аст, ки Муқаннаъ лашкаркаши бузурги халқ ва қаҳрамони он муборизаҳо дорои истеъдоди бемонанди ҳарбӣву сиёсӣ, пешвои илҳомбахши оммаи халқ, барафрӯзандаи алангаи нафрат нисбат ба истилогарони бегонаи кишвар будааст.

Шаҳри Хучанд монанди чандин шаҳрҳо ва навоҳии дигари Мовароуннаҳр ва Хуросон дар ҳуҷуми Чингиз ба ҳоли худ гузошта шуда буд. Дар он ҷо аз тарафи Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ дастаи аскарӣ муҳофизат гузошта нашуда буд. Маслиҳате ҳам, ки аз тарафи султон ба онҳо дода шуда буд, ҳамон «маслиҳат» буд, ки ӯ дар вақти гурези худ ба аҳолии сари роҳ дода буд. Ин «маслиҳат» ҳамин буд, ки мегуфт: «...ҷораи кори худ созед ва барои худ гурезгоҳе ба даст оваред, то аз ҷанги ҳаводис ва навоийб эмин бошед!» Ӯ чунон ки ба аҳолии Марв кард, фармон меод, ки «Агар гурехта натавонед, таслим шавед!»

Ҳокими Хучанд – қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик ба ин гуна «маслиҳат» ва фармонҳои хоинона ва агар, сабуктар карда ғуем, беномусона ғуш надод ва аз вақте ки ӯ ҳаракати Чингизи хунрезро ба тарафи Мовароуннаҳр шунид, дар пайи мудофияи ватан афтод.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯстӣ ӯро маҷбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва аз ҷон рамаке дорад, вазифаи аз тарафи ватан ба гарданаш гузошташударо адо намояд, то ки дар пеши модари азиз - ватан хоин ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуқтаро бо хубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда наметавонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қаҳрамонона дар сафи ҷанги мудофияи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастона, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин, ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи ватан кӯшиш намояд. Аз миёнбандаш ёфтани пораи хок ва коғазӣ хатнок гувоҳ аз ватандӯст будани ӯро исбот менамуд. Дар он ҷо чунин навишта шуда буд: «Эй он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар

некхоҳи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории Ватани азизи ман аст!»

Дар охири хат ин байт ҳам буд:

Атри кафан зи хоки Ватан кардам орзу,

Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок! (Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик - С. Айни. Саҳ 84.

Шароити номусоиду муттасил деҳқонони тоҷикро ба шӯришҳои нав ба нави зидди истисморгарон даъват мекард. Дар байни он шӯришҳо барҷастиатаринаш шӯриши соли 1885 дар бекигарии Балҷувони хонигарии Бухоро буд.

Восеи сарвари ин шӯриш аз оилаи деҳқонони ноҳияи Ховалинг буд ва дам ба дам бо аҳолии навоҳии ҳамсоя рӯ ба рӯ мешуд. Ҷувозгаре буд хушахлоку ҳамомезу меҳрубон, ҳамдарди бечораю ғарибон, ки дар шаҳру деҳоти хонигарӣ зиёд буданд. Аз ин рӯ одамон, баҳусус деҳқонони атроф, дӯсташ медоштанд.

Вале Восеъ на танҳо ғамхори дардмандон буд, балки нисбати истисморгарони халқи тоҷик қаҳру ғазаби беандоза дошт. Вай дар дил орзуе мепарварид, ки мардумро зидди истисморгарон ба по ҳезонад ва онҳоро аз рӯи замин чун хасу хошок рӯфта партояд. Ӯ муддати зиёде тавонист мубориза мебурд ва ғалаба ба даст меовард. Дар ҳар қадам хатари марг ба худӣ Восеъ таҳдид мекард. Билохир, дастгир мешавад ва дар ҳузури амир ба гулӯи ӯ ханҷар зада, баъд ҷасадашро ба дор овехтанд.

Аз рӯзгори шӯриши Восеъ моро даҳсолаҳо ҷудо месозанд, вале симои қаҳрамони асосии он дар хотири тоҷикон нақш бастааст. (Тоҷикон ва талошҳои таърихӣ онҳо...Б. Ғафуров саҳ. 187) (2).

Ҷасорат, далерӣ ва тачрибаи ҷангии ин диловарону фидоӣро роҳи озодӣ имрӯз ҳам дарси ибратанд.

Давлати Сомониён, ки ҳамчун асри тиллоии мардуми мо ба қалам дода мешавад, сабақи бузурги таърихист. Маҳз ҳамин сабақомӯзӣ буд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми сӣ соли истиқлолияти миллӣ ба комёбиҳои назаррас ноил гардид. Президенти мамлакатамон бо ифтихор мегӯянд: «Бо ифтихору қаноатмандӣ ибраз мебарам, ки даврони соҳибистиклолӣ барои мардуми сарбаланди мо давраи саъю кӯшишҳои ватандӯстона ва заҳмату талошҳои созанда ба хотири ҳифзи истиқлолияти озодии Тоҷикистон, пешрафти давлат ва ободии Ватан ба ҳисоб меравад». (Тоҷикон ва тарбияи ватандӯстӣ М. Лутфуллозода саҳ 83) (3).

Шоири халқии Тоҷикистон Муҳаммад Ғоиб мавқеи китоби «Тоҷикон» -ро ба таври зерин тавсиф намудааст:

Ин китоб аз сарбаландиҳо ҳикоят мекунад,
Баҳри илми қаҳрамон гаштан кифоят мекунад.
Мардро бар ҷодаи фатҳу зафар созад равон,
Бар раҳи мардонагӣ занро ҳидоят мекунад.

Ин китоб осори нангу чуръати аллома аст,
Гашт исбот аз ҳама ханҷар расотар хома аст.
Худшиносиҳои мо аз ин асар пайдо шаванд,
Баҳри миллат ин асар, бешак, шаҳодатнома аст.

Тарҳи аслии Ватан пайдо шаванд аз ин китоб,
Сарҳади мулки куҳан пайдо шаванд аз ин китоб.
Шаҳри Балху ҳам Самарқанду Бухорову Ҳирот,
Чашмсурхи анҷуман пайдо шаванд аз ин китоб.

Аз китоби «Тоҷикон» оҳанги бедорӣ расад,
Чашни мотамдори даврони гаронборӣ расад.
Ҳарфҳои тиранду хатҳои найзаҳо, ҳар сафҳа дашт,
Аз ҳамин саҳро фақат бонги ватандорӣ расад. (5)

Хулоса, китоби «Тоҷикон» - асари бунёди ва маҳзари ватандӯстиву меҳанпарастӣ буда, мубаллиғи бедорӣ, сарбаландиву қаҳрамонӣ ва мардонагии миллати тоҷик ва талошҳои таърихӣ онҳо дар роҳи озодии ватан маҳсуб меёбад. Бешак, ин асар шаҳодатномаи миллати маърифатпарвару ободгар ва ояндасози тоҷикон мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Б. Ғафуров, Н. Прохоров Тоҷикон ва талошҳои таърихи онҳо барои озодии Ватан.- Душанбе, «Адиб», 2012, 256 с.
2. Б. Ғафуров Тоҷикистон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав.-Душанбе: Нашриёти муосир. 2020.-976 с.
3. Лутфуллозода М. «Тоҷикон» ва тарбияи ватандӯстӣ (Лутфуллозода М. Душанбе, 2022.-87 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ».- Душанбе ҚВД КТН «Шарқи озод» 2021.- 47 саҳ.
5. Рӯзномаи «Садои мардум» № 107 (4527), Душанбе, 2022. Саҳ 1.

«ТОҶИКОН»-ШИНОСНОМАИ МИЛЛАТ ВА РАҲНАМОИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶҮСТӢ

Дар мақола андешаҳо оид ба мавқеи китоби «Тоҷикон» чун шиносномаи миллат ва роҳнамои тарбияи ватандӯстӣ, инъикосгари таърихи пурифтихори халқи тоҷик, мубаллиғи худшиносиву ватандӯстӣ ва садокати халқи тоҷик ба Ватани хеш баён шудааст.

Калидвожаҳо: таърих, ватан, маданият, фарҳанг, тарбия, таълим, давлат, ҳуқуқ, ифтихори ватандорӣ, меҳанпарастӣ, мероси фарҳангии таърихии миллати тоҷик.

«ТАДЖИКИ» - ЗЕРКАЛО НАЦИИ И ПУТЕВОДИТЕЛЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В данной статье рассматривается мнение о позиции книги «Таджики» - как паспорт нации и пособие по воспитанию патриотизма, отражение гордой истории, самосознания и патриотизма как верность таджикского народа к своей Родине.

Ключевые слова: история, Родина, культура, образование, воспитание, государства, право, патриотическая гордость, патриот, культурное и историческое наследие, таджикская нация.

"TOJIKON" – THE MIRROR OF THE NATION AND PATRIOTIC EDUCATION GUIDELINE

In the article thoughts on position of the book “TAJIKS “ - as passport of the nation and a guide to the education of patriotism, a reflection of the proud history of the tajik people, self – knowledge, patriotism and loyalty of the tajik people to their homeland.

Keywords: history, homeland, culture, education, the state, the right, patriotic pride, patriot, cultural and historical heritage of the tajik nation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Суриева Шакармо мудири шӯбаи Технологияи меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии ҳарбии Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Ваҳдат, кучаи Салимзода 32, хонаи 10, тел. 93 001 0353.

Сведения об авторе: Суриева Шакармо. Заведующая кафедрой технологии труда, физической культуры и военной подготовки Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Ваҳдат улица Салимзода 32, кв. 10, тел. 93 001 0353.

Information about author Surieva Shakarmo - Head of the Department of Labor Technology, Physical Culture and Military Training of the Institute of development of education named after Abdurahman Jami of Academy of education of Tajikistan, Vahdat, 32 Salimzoda street, telephone number: 93 001 03 53

МИРАЛИЕВА П.Ш.

АСОСҶОИ ФАРҲАНГИ ПЕДАГОГИИ МУРАББИЁНУ ОМУЌЗГОРОНИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИИ ТОМАКТАБӢ

Вазъи воқеии рушди ҷомеаи муосир дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла таҳсилоти томактабӣ, ҳамчун сатҳи аввали низомии таҳсилоти умумӣ нишонаҳои нав меғузорад. Ҳолате, ки дар таҳсили томактабӣ муқаррар шудааст, аз қорманди Муассисаи таҳсилоти томактабӣ (минбаъд МТТ) бояд сатҳу дараҷаи баланди ихтисос, мунтазам тақмил додани фарҳанги педагогии худ, ки қавили сифати таҳсили томактабӣ дар шароити меъриқунонии низомро талаб мекунад.

Таҷрибаи муосири педагогӣ нишон медиҳад, ки қормандони дорои таҳсилоти «омӯзгорӣ» дар қӯдакистонҳои дар сатҳи гуногун мавҷудбуда қор меқунанд. Бо сабаби набудани хидмати методологӣ МТТ-и қурд ва барҳам додани қунин сохторҳо дар сатҳи шаҳр, омӯзгорони МТТ бе қумаки методологӣ дар ҳалои (қолигии) қасбӣ қарор қоранд. Ҳангоми қорӣ намудани стандарти қасбии «Омӯзгор» вазъу ҳолат боз ҳам мушкилтар мешавад. Мутобиқи асноди меъерӣ омӯзгороне, ки маълумоти таҳсилоти томактабӣ надоранд, метавонанд, дар боғча ҳамқун муаллим қор қунанд. Воқеият нишон медиҳад, ки омӯзгорон дар МТТ бе қӯмаки методӣ ва дастгирӣ дар давраҳои алоҳида қор меқунанд.

Давраи байнисоҳавӣ оид ба такмили ихтисос дар низоми таҳсили иловагии касбӣ мувофиқи муқаррароти муҳаққиқ О.В. Заславская фосолаи вақт байни курсҳои ҳатмии такмили ихтисос мебошад, ки шаклҳои гуногуни ташкилӣ ва методологии ҳавасмандгардонии рушди касбии омӯзгорро дар бар мегирад, чӯзӣ тағйирёбандаи раванди таҳсили иловагии касбиро фаро мегирад. Ин давраест, ки тибқи консепсияи таҳсилоти давомдор ва мураккабиҳои муосир, омӯзгорон бояд ба рушди касбии худ машғул шаванд.

Воқеияти мушоҳидашуда ҷомеаи педагогиро ҷиҳати бознигарии равишҳои назариявӣ ва амалӣ дар ташкили таҳсили давомдор барои кормандони масъули барвақтии кӯдакон дар низоми таҳсилоти давомдор таъкид мекунад. Шаклу навъи беҳтарини ҳалли мушкилот метавонад дастгирии таълимӣ ва методию методологӣ барои рушди фарҳанги педагогии мутахассисони ин гурӯҳ дар давраи байнисоҳавӣ бошад.

Механизмҳои мавҷудаи муттасилии байни курс ва давраҳои байнисоҳавии таҳсилоти давомдори омӯзгори МТТ имконоти раванди рушди муттасилии фарҳанги педагогии онҳоро ҳалалдор месозанд, ки ин проблемаи таҳқиқшударо то ҳадде муҳим ва зарур мегардонад.

Тибқи натиҷаҳои тадқиқоти муҳаққиқ Е.В.Бондаревская дар педагогикаи муосир, дар парадигми фарҳанги педагогӣ се нуқтаи назарро ҷудо намудааст: 1) фарҳанги педагогӣ ҳамчун ҷӯзӣ фарҳанги умумиҷаҳонӣ ва қисми фарҳанги миллии фаҳмида мешавад. Мазмуни он таҷрибаи педагогии ҷаҳонӣ ҳамчун тағйир ёфтани даврони фарҳангӣ ва тамаддунҳои мувофиқи педагогӣ, ҳамчун таърихи илму маърифати педагогӣ ва тағйирот дар парадигмаҳои таълимӣ мебошад; 2) аз нуқтаи назари таҳлили (низом) система ва дар робита бо баррасии ҳамкориҳои низоми маориф ва педагогика, фарҳанги педагогӣ ҳамчун хусусияти муҳими муҳит, тарзи ҳаёт, хусусиятҳои низоми педагогӣ, ҳамчун раванди гузариш ба сифати нав омӯхта мешавад (Г.В.Звездунова, Э.Ю. Захарченко); 3) дар ҷанбаи инфиродӣ (А.В.Барабаншиков, Г.Ф.Белоусова, Н.Е. Воробёв, Т.В.Иванова, Е.А.Соболева) ҳамчун зухуроти хосиятҳои муҳими шахс дар фаъолияти касбӣ ва муошират тафсир карда мешавад. Мувофиқи ақидаи муҳаққиқ В.С.Библер, асоси методологии фарҳанги педагогӣ назарияи фалсафии муқоламаи фарҳангҳо мебошад. Падидаи фарҳанг тавассути гуфтугӯ ва ҳамчоя кардани фарҳангҳои гузашта, ҳозира, оянда муайян карда мешавад [1].

Дар доираи ин тадқиқот мо ба проблемаи рушди фарҳанги педагогии мураббӣну омӯзгори МТТ, ки барои таъмин намудани сатҳи аввалини маълумоти миёнаи умумӣ пешбинӣ шудааст, манфиатдорем. Дар робита ба ин, мо қайд менамоем, ки дар шароити кунунии рушди низоми таҳсили томақтабӣ фаҳмиши нави назариявӣ ва рушди минбаъдаи мушкилот дар ин соҳа дар асарҳои муҳаққиқон А.Г. Арушанов, М.А.Василев, А.А.Вахрушев, Э.Н. Герасимов, А.Н. Давидчик, Л.М.Денякин, Н.Б.Засепина, Т.С.Комарова, А. И.Максаков, С.Н.Николаев, В.Р.Новикова, Э.Г.Пилюгина, Л.Г.Петерсон, С.Н. Теплюк ва дигарон арзишманд мебошанд. Масъалаҳои ташаккули шахсияти омӯзгори кӯдакони синну соли томақтабӣ ва асосҳои рушди инкишофи он дар пажӯҳишҳои муҳаққиқон Р.С. Буре, Р.А.Исломова, В.Я.Ликова, Л.Н.Малютенко, Л.А. Пенкова, В.И.Ядешко ва дигарон баррасӣ гаштаанд. Масъалаҳои ташаккули шахсияти омӯзгори касбӣ дар донишгоҳҳо ва коллеҷҳои педагогӣ дар таълифоти муҳаққиқон Э.П. Белозертсев, И.Ф.Исоев, В.П.Кузовлев, В.Я.Ликов, Н.Л.Шеховская ва муаллифони дигар ба риштаи тадқиқ қашида шудаанд. Бояд қайд кард, ки проблемаи рушди фарҳанги педагогии омӯзгори МТТ ба кадри кофӣ омӯхта нашудаанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» зикр гаштааст, сатҳи аввалини маълумоти миёнаи умумиро дар таҳсили томақтабӣ муқаррар кардааст, проблемаи фарҳанги педагогии мураббӣну омӯзгори МТТ ба таври назаррас ба эътибор гирифта шудааст. Ҳуҷҷатҳои меъёрӣ (таҳсилоти томақтабӣ, стандарти касбии «Муаллим (мураббӣ)» ва ғайра), ки талаботро ба шароити кадрӣ барои татбиқи барномаҳои таълимии таҳсилоти томақтабӣ ва вазифаҳои меҳнатии омӯзгору мураббӣ танзим мекунанд, доираи дониш ва малақаҳои зарурии омӯзгор (мураббӣ) -ро ҳамчун ҷӯзӣ таркибӣ муайян карданд, ки фарҳанги педагогии ӯ як унсурҳои муҳим ва арзишманд мебошад.

Омӯзиши муқоисавии тадқиқоти муаллифони гуногун бо назардошти фарҳанги педагогӣ ва гуногунии намудҳои он: психологӣ (Н.И.Исаев, Н.И.Лифинцев, Ф.М.Мухометзянов ва дигарон), технологӣ (М.М.Левина, П.И.Образцов, А.И.Уман ва дигарон), фарҳанги қори илмӣ (Т.М.Давиденко, И.И.Заретская, Т.И.Шамова ва дигарон), иртиботӣ (коммуникативӣ) (В.С.Грехнев, В.А.Кан-Калик, А.В.Мудрик ва ғайра), маънавӣ

(Е.П.Баева, Е.Н.Богданов, Е.А.Гришин, В.С.Грекнев ва ғ.) ва дигарон ба мо имконият медиҳанд, ки ҳама дар бораи он фарҳанги педагогӣ бо ҳам мувофиқанд ва дар сатҳҳои гуногун баррасӣ мешаванд: а) ҳамчун соҳаи иҷтимоии ҷомеа, як роҳи нигоҳ доштани муносибатҳои байнинасли ва таҷрибаи интиқоли иҷтимоӣ-педагогӣ; б) ҳамчун як ҷузъи фарҳанги маънавии ҷаҳонӣ ва миллӣ, соҳаи арзишҳои педагогӣ, аз ҷумла назарияҳои педагогӣ, тафаккури педагогӣ, намунаҳои фарҳангии фаъолияти амалӣ; в) ҳамчун соҳаи фаъолияти касбии омӯзгор, аз ҷумла талаботи иҷтимоӣ нисбати он, қонунҳои мушаххасоти фарҳангии омӯзгор; г) ҳамчун моликияти шахсии омӯзгор, волидайн, мавқеи педагогӣ. Аммо, дар масъалаи муайян кардани моҳият ва ҷузъҳои асосии сохторӣ ва вазифавии фарҳанги педагогӣ ҳамчун низом (система) дар педагогика ягонагӣ вучуд надорад. Ҳангоми ҷудо кардани қисмҳои низом (зернизомҳо), муҳаққикон аксар вақт таҷриба, эҳсосот ва ғояҳои худро дар бораи низоми шабех раҳнамун мекунанд.

Инъикоси хусусияти диалектикӣ, сатҳи фарҳанги педагогӣ, хусусияти ҳамачониба ва таҳаввулкунандаи он, ҷузъҳои ин низом барои нигоҳ доштан ва рушди он ба кадрӣ зарурӣ ва кофӣ оварда шудаанд. Нуктаи назари фарҳанги педагогӣ, ки мо дар ҷадвали 1.2 пешниҳод намудаем, ба мо имкон медиҳад, ки мушкilot ва гуногунҷанбагии ин падида қайд карда шавад.

Ҷадвали 1.2-Тафсири истилоҳи «фарҳанги педагогӣ»

Муаллиф	Тафсири истилоҳи «фарҳанги педагогӣ»
А.П. Ситник	«маҷмӯи фарҳанги умумии шахсият ва донишҳои касбӣ оид ба самтҳои асосии фаъолияти педагогӣ – назария ва методикаи таълими предмет, педагогика ҳамчун илм оид ба тарбия (парвариш), раваншиносии (психологияи) синнусолӣ ва иҷтимоӣ, раваншиносии меҳнати педагогӣ, физиологияи синнусолӣ, асосҳои гигиена ва тиб, асосҳои этика ва эстетика, иқтисод ва экологияи амалӣ, фалсафа ва ҷомеашиносӣ,-ва малакаю қобилияти истифодаи ин донишҳо дар амалияи педагогӣ» [8]
Е.В. Бондаревская	«ин қисми фарҳанги умумибашарӣ, ки дар он дар дараҷаи баланд арзишҳои маънавӣ ва моддӣ таҷассум ёфтаанд, ҳамчунин тарзу воситаҳои фаъолияти эҷодии педагогии одамон, ки барои башарият бо мақсади хизматрасонӣ ба раванди таърихии табилии наслҳо ва иҷтимогардонии (бабалоғатрасии, ташаккули) шахсият» [2].
Е.В. Грунт, А.Н. Лимар	«қисми моҳиятии фарҳанги умумибашарӣ, ки дар он дар дараҷаи баланд арзишҳои маънавӣ ва моддӣ таҷассум ёфтаанд, ҳамчунин тарзу воситаҳои фаъолияти эҷодии педагогии одамон, ки барои башарият бо мақсади хизматрасонии раванди таърихии табилии наслҳо ва иҷтимогардонии (бабалоғатрасии, ташаккули) шахсият истифода мегардад» [3].
А.М. Трудков	«маҷмӯи бисёрзинагӣ, ки иборат аст аз: низоми донишҳо, ки арзишмандии ҷамъиятӣ ва инфиродии воситаҳо, натиҷаҳо ва паёмдҳои фаъолияти касбиро муайян мекунанд; ҳадафмандӣ, ки дараҷаи тасаввуротҳои шахсиятро оид ба меъёрҳо дар соҳаи фаъолияти ҳаётии касбӣ тавсиф менамояд; низоми воситаҳо ва методҳои фаъолияти касбӣ, ки дар худ дасмтгоҳи илмӣ мафҳумӣ ва донишҳоро оид ба истифодаи меъёрии технологияҳои касбӣ ва амалиётҳои тафаккуриро бо мақсади таҳаввули вазу ҳолатҳои проблемавӣ; захираҳои иттилоотӣ-амалиётӣ фарҳанги касбӣ, ки тавассути таҷрибаи пешина таҷаммуъ гаштааст; объектҳои фаъолияти касбӣ, ки ҳолати онҳо тағйиротҳои меъёрии муайяно талаб мекунад» [9].
М.К.Мамардашвили	«Дар қаринаи (контексти) фарҳанги педагогӣ зарфияти тарбиявии инсон бо азхудкунии фарҳанг ҳамчун ҷавҳари таҷрибаи умумибашарӣ алоқаманд мебошад. Таҳсилоту маълумот низомеро менамояд, ки имкон медиҳад фарҳангро тавассути механизми «бамеросгирии иҷтимоӣ-фарҳангӣ» ҳифз ва интиқол намояд» [6].

Тамоили муқолаи шахс бо фарҳанг ҳамчун эҷодкор ва субъекти он, ки қодир аст худшиносии фарҳангиро инкишоф диҳад, барои онҳо як чизи муқаррарӣ аст. Дар робита ба ин, барои тадқиқоти мо мавқеи олимони дар фарҳанги педагогӣ ҳамчун падидае, ки унсурҳои фарҳанги ба таври расмӣ муттаҳидшуда, ки дар меъёрҳои муайян, дастурҳо, усули муқарраршуда ва ғайра зохир мешаванд ва ба таври ғайрирасмӣ, ки дар зухуроти эҷодӣ,

қобилияти инфиродӣ, импровизатсия иборатанд, назаррас аст. Дар ин замина, мураббӣю омӯзгори МТТ бояд ба назар гирад, ки «муаллими хуб аз устоҳо бо он фарқ мекунад, дар ҳоле ки муаллим танҳо бо усулҳои қолабӣ роҳбарӣ карда мешавад, муаллим ба хусусиятҳои инфиродии шогирд одат карда, ба идеали худ, шаҳрванди хуб мувофиқат мекунад».

Дар асоси натиҷаҳои тадқиқот мо фарҳанги педагогии мураббӣю омӯзгори МТТ ш. Кӯлобро як маҷмуи бисёрҷаҳа мещуморем, ки ягонагии низоми арзишҳо, воситаҳо ва усули фаъолияти касбӣ, маҷмуи захираҳои иттилоотӣ ва оперативии фарҳанги касбӣ ва объектҳои фаъолияти касбӣ мебошанд [9].

Барои омӯхтан ва пурратар фаҳмидани зухуроти фарҳанги педагогии мураббӣю омӯзгори МТТ, мо сабъи хоҳем кард, ки онро мунтазам таҳлил кунем. Методологияи таҳлили система муҳаққиқро ба омӯхтани намудҳои имконпазири мутақобилаи зернизоми муайян кардани шароити мусоид барои фаъолияти тамоми система равона мекунад (Кузнетсова А.Г., В.П.Кузмин). Ҳамин тариқ, таҳлили система имкон медиҳад, ки фарҳанги педагогии мураббӣю омӯзгори МТТ ҳам аз ҷиҳати ҷузъҳои сохторӣ ва ҳам робитаҳои функционалӣ баррасӣ карда шавад.

Бо тавачҷуҳ ба натиҷаҳои тадқиқоти олимон дар соҳаи фарҳанги педагогӣ, мо онро дар ягонагии амалкунандаи ҷузъҳои сохторӣ ва функционалӣ баррасӣ хоҳем кард.

Мувофиқи концепсияи муҳаққиқ И.Ф.Исоева, ҳамчун ҷузъҳои таркибии фарҳанги педагогии мураббӣю омӯзгорони МТТ, мо маърифатӣ, инноватсионӣ ва технологӣ, шахсиятӣ-эҷодӣ ва арзиширо муайян кардем. Мо кӯшиш мекунем, ки ҳислатҳои асосии онҳоро пешниҳод кунем.

Ҷузъи идрокии фарҳанги педагогии мураббӣю омӯзгори МТТ дониши устувори методологияи педагогикаи томактабиро дар назар дорад. Дар асоси концепсияи муҳаққиқони бисёре фарҳанги методологияи муаллиму мураббӣ дар шакли сохтори бисёрҷузъа ва сатҳӣ пешниҳод шудааст, ки он «ҷаҳонбинии фалсафии педагогӣ, инъикоси методологӣ ва соҳаи амалиётро дар бар мегирад, ки дар маҷмуи усули маърифати тағирёбандаи фаъолият» ифода мегардад. Муҳаққиқ он методологияи педагогикаро як низоми дониш дар бораи сохтори назарияи педагогӣ, дар бораи принципҳои равиш ва роҳҳои ба даст овардани дониш, ки воқеияти педагогиро инъикос мекунад, инчунин низоми фаъолият барои ба даст овардани чунин дониш ва асоснок кардани барномаҳо, мантиқ, усул ва арзёбии сифати фаъолияти педагогӣ мещуморанд. Қисман муҳаққиқон «малакаҳои тарроҳии педагогӣ»-ро баррасӣ низ мекунанд.

Доштани асосҳои концептуалии ташкили ҷараёни таълим, дониши воҳидҳои сохторӣ, ки соҳаҳои муайяни рушд ва таҳсили кӯдакони синни томактабӣ (қитъаҳои таълимӣ) -ро ифода мекунанд, ба омӯзгору мураббӣ имкон медиҳанд, ки барномаи асосии таълимии муассисаро, барномаҳои таълимии гурӯҳиро аз рӯи синну сол, тақвим ва банақшагирии мавзӯӣ ва ғайраҳо донанд, санадҳои меъёрӣ, шиносӣ бо дастовардҳои психологии муосир ва мураббӣён.

Ҳамин тариқ, рушди ҷузъи маърифати фарҳанги педагогии мураббӣю омӯзгори МТТ ба рушди шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои фаъолияти педагогӣ мусоидат мекунад. Дар робита ба ин, омӯзгори ДДТ бояд бо усули гуногун ба инкишофи шахсияти кӯдак равона карда шавад. Ҷузъи инноватсионӣ-технологӣ бо ин талабот барои омӯзгори муосир вобаста аст.

Мо аниқ кардани мавқеи худро оид ба ин ҷузъу асос мувофиқи мақсад мещуморем. Эътибори стандарти давлатӣ оид ба таҳсилоти томактабӣ аз МТТ талаб мекунад, ки амсилаҳои нави ташкили раванди таълимро, ки ба ташаккули шахсияти кӯдак мусоидат мекунанд, таҳия кунанд. Механизми самараноки ҳалли ин масъала метавонад технологияҳои инноватсионии педагогӣ бошанд, ки ба ҳадафи рушди шахсӣ мувофиқ бошанд. Бо таърифи технологияи педагогӣ ҳамчун маҷмуи «танзимоти педагогӣ, ки маҷмуи махсус ва нақшаи шаклҳо, усулҳо, методҳои таълим, воситаҳои таҳсилро муайян мекунанд; он воситаи олии ташкилӣ ва методологияи раванди педагогӣ мебошад», мо ин ду хусусияти муҳими фарҳанги педагогии мураббӣю омӯзгори МТТ-ро ба ҳам оварда, онҳоро ба як ҷузъи инноватсионии технологӣ дохил менамоем.

Ташкили фаъолияти инноватсионӣ дар назарияи педагогии муосир (Е.В. Ключев, В.С. Лазарев, К.Левина, К.С.Подимова, Л.А.Пригожин, В.А.Сластенин ва ғайра) бениҳоят муҳим мебошанд. Муаллифону муҳаққиқон хусусиятҳои хосси раванди инноватсиониро муайян кардаанд. Инҳо дар бар мегиранд: нигоҳ доштани ҳамаи хусусиятҳои умумии инноватсия; объекти таъсир ва мавзӯи фаъолият як шахсияти рушдбанда мебошад; таъсири фармоиши иҷтимоӣ ба пайдоиш ва мавҷудияти навоарӣ; омодагии психологии ҷомеаи педагогӣ барои

навоарӣ; дарозии нисбии равандҳои инноватсионӣ бо мурури замон; душвории муайян кардани натиҷаҳои инноватсия.

Чузъи инноватсионӣ ва технологии фарҳанги педагогии мураббӣёну омӯзгорони МТТ ворид шудани онро ба фаъолияти инноватсионӣ дар назар дорад, ки натиҷаи он маҳсули инноватсионии фаъолият дар шакли лоихаҳои нав, сценарияҳои рӯйдодҳо ва ғайра мебошад. Иштироки омӯзгору мураббӣи МТТ дар фаъолияти инноватсионӣ рушди фарҳанги методологии ўро ҳамчун чузъи ҷудонопазири фарҳанги педагогӣ ташвиқ мекунад, ки қобилияти зеҳнӣ ба монанди қобилияти дидани мушкилот, ташаккули ихтилофҳо, муайян кардани мавзӯ, объект ва вазифаҳои ҷустуҷӯ, банақшагирии фаъолиятҳои марҳилавӣ барои ҳалли вазифаҳо ва ноил шудан ба ҳадафи инноватсия, раванди педагогиро намунагирӣ кунанд, натиҷаи инноватсияро ба даст оранд.

Мавҷудияти ҳислату вижагиҳои шахсият, ки мо номбар кардем, барои омӯзгорону мураббӣёни МТТ, ки дар «речаи қорӣ» қор мекунанд, маҳсусан муҳим аст. Чун қоида, инҳо муассисаҳои томақтабӣ мебошанд, ки ба фазои иҷтимоӣ фарҳангии деҳа дохил мешаванд, бо сатҳи пасти фароҳам овардани шароит барои татбиқи барномаи асосии таълимии таҳсилоти томақтабӣ, бо назардошти талабот ба шароити равонӣ, педагогӣ, кадрӣ, моддию техникаӣ ва молиявӣ барои иҷрои он. Дар ҳолатҳои, ки байни назарияи педагогӣ ва амалияи воқеии таълиму тарбия дар натиҷаи татбиқи инноватсия тавозун вучуд надорад, технологияи педагогӣ ҳамчун пайванди ҳалқунанда амал мекунад. Дар асарҳои принсипҳои умумии технологияи педагогӣ дар низомии таҳсилоти муаллимон оварда шудаанд (В.А.Беспалко, М.М.Левин, Р.И. Образцов, Р.Е.Решетников, В.А.Сластенин, А.И.Уман, Н.Э. Шурков ва дигарон).

Санҷиши технологияи педагогӣ дар заминаи фарҳанги педагогӣ, бо таъна ба натиҷаҳои тадқиқотии муҳаққиқи машҳур В.А. Сластенин, дар таркиби худ чунин унсуреро ба мисли технологияи фаъолияти педагогӣ муайян мекунад, ки маҷмӯи методҳо ва усулҳо барои татбиқи ҳамаҷонибаи раванди педагогиро муайян мекунад. Технологияи фаъолияти педагогӣ дар чараёни инноватсия аз ҷониби мо аз нуқтаи назари ҳаллу фасли маҷмӯи вазифаҳои педагогӣ дар таҳлили педагогӣ, муайян кардани ҳадаф ва банақшагириӣ, ташкилӣ мебошад.

Ҳангоми таҳлили назариявии адабиёти илмию педагогӣ оид ба проблемаи тадқиқот, моҳият, мундариҷа ва сохтори фарҳанги педагогии мураббӣи МТТ ошкор карда шуданд. Фарҳанги педагогии МТТ як сифати ҳамгироии шахсият аст, ки бо ягонагии чузъҳои сохторӣ: маърифатӣ, инноватсионӣ, технологӣ, фардӣ-эҷодӣ, арзишмандӣ, вобаста ба вижагиҳои мувофиқии фаъолияти омӯзгорӣ дар ҷомеа якҷоя ифода намудани мавқеи шахсии касбии омӯзгор, таъмин намудани маҳсулнокии касбии ӯ мебошад. фаъолият ва имкони худшиносии эҷодӣ ва худтанзимкунӣ низ ҳаст. Фарҳанги мувофиқии мураббӣи МТТ бо унсурҳои функционалӣ тавсиф мешавад: таълимӣ, таҳиякунанда, меъёрӣ, иртиботӣ (коммуникатсионӣ), иттилоотӣ, ҳамоҳангсозӣ, инъикосӣ ва ташхисӣ. Сатҳи инкишофи фарҳанги педагогии кормандони МТТ нишон дода шудааст: баланд (касбӣ-эҷодӣ), миёна (касбӣ-репродуктивӣ), паст (касбӣ-мутобиқшавӣ). Фарҳанги педагогии кормандони МТТ ба муаллим имконият фароҳам меорад, ки малакаи касбиро таҳия ва такмил диҳад, маҳсулоти инноватсионии методологии фаъолияти худро такмил диҳад, нуруи эҷодии шахсиро ташаккул диҳад ва низомии арзишро муҳайё кунад.

Мазмун ва мундариҷаи дастгирии таълимӣ барои рушди фарҳанги педагогии кормандони МТТ дар низомии таҳсилоти иловагии касбӣ ифода ва мушаххас карда мешаванд. Дастгирии таълимӣ барои рушди фарҳанги педагогии МТТ ҳаракати кормандон дар як фазои ягонаи таълимӣ дар ҳамдастӣ бо мураббӣи кормандон, барномаи таҳсили инфиродии худро амалӣ мекунад, ки масъулияти азхудкунии онро ба дӯш дорад. Таъкидоти педагогии ин ҳамроҳӣ ба ташаккули мустақили меъёрҳои фардӣ, ки аз ҷониби шахси мушаххас талаб карда мешавад, гузаронда мешавад, ки бо кормандон муҳокима мегардад ва аз ҷониби ӯ тавассути ҳамкорӣ ва кӯмак ба кормандон ислоҳ карда мешавад. Мақсад, пайванди марказӣ ва арзиши асосии ин раванд кормандону омӯзгорони МТТ мебошанд.

Технологияи «мураббигии дастаҷамъона» дар шароити МТТ тавсиф карда мешавад. Дарсҳои дастаҷамъона бояд ҳамчун як механизми ҳамгироии муттаҳидкунандаи субъектҳои раванди таҳсили калонсолон дар низомии «мураббӣи берунӣ (мутахассис) - мураббӣи дохилӣ (мураббӣи калон, муаллими категорияи баландтарини кӯдакистон) - кормандон (кормандони МТТ-и хурд)» баррасӣ карда шаванд; дар ин замина, мафҳуми «мураббӣ» (тьютор) дар робита ба низомии мураббӣи дохилӣ фаҳмо мегардад: мураббӣи дохилӣ

мураббӣ-ҳамкасб, инчунин мураббии калони як ташкилот дар деҳа мебошад, ки технологияи дастгирии таълимӣ барои рушди фарҳанги педагогии омӯзгорону кормандони МТТ дар давраи байнисоҳавӣ омӯзонида шудааст. Мафҳуми «дастгирии дохилии кормандон» барои рушди фарҳанги педагогии омӯзгорони таҳсили барвақтӣ дар давраи байнисоҳавӣ дода мешавад. Дарсҳои дохилӣ ҳамкори муттасилу муташаккилонаи субъектҳои чараёни таълим мебошад, ки ба рушди фарҳанги педагогии омӯзгори таълимӣ, ки барои таъмини иҷрои дархостҳои инфиродии таҳсилоти кормандон нигаронида шудааст, равона шудааст. Субъектҳои чараёни таълим кормандони худӣ онҳо ё боғчаҳои берун аз он мебошанд.

АДАБИЁТ:

1. Библер, В.С. Культура. Диалог культур (опыт определения)/С. Библер // Вопросы философии. - 1989.-№6.
2. Бондаревская, Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования/Е.В. Бондаревская.- Ростов на Дону, 2000.-216 с.
3. Грунт, Е.В., Лымарь, А.Н. Особенности профессиональной культуры как феномена культуры/Е.В. Грунт, А.Н. Лымарь// Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования. Материалы X международной конференции.- Екатеринбург, 2007.-С.121-128.
4. Иззатова, М.И. Становление и развитие дошкольных образовательных учреждений в Таджикистане (1924-2004гг): автореф. докт. пед. наук/М.И. Иззатова.- Душанбе, 2014.-48с.
5. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье: автореф. докт. пед. наук/Б. Маджидова.- Душанбе, 2004.-46с.
6. Мамардашвили, М.К. Гуманитарная энциклопедия [Электронный ресурс]/М.К. Мамардашвили// Центр гуманитарных технологий: Информационно-аналитический портал.-gtmarket.ru/ encyclopedia.
7. Рыбалова, И.А. Мониторинг качества образования и управленческая команда в ДОУ [Текст]/И.А. Рыбалова// Управление дошкольным образовательным учреждением.-2015.-№4.-С.10-23.
8. Ситник, А. Профессиональная культура учителя: исторические аспекты проблемы/А. Ситник//Школа.-1998.-№1.
9. Трудков, А.М. Профессиональная культура учителя музыки/А.М. Трудков.- Мурманск, 2005.
10. Юлдошева, Дж.Ю. Организация и функционирование системы дошкольных воспитательно-образовательных учреждений в Хатлонской области Республики Таджикистан: автореф. канд. пед. наук/Дж.Ю. Юлдошева.- Кургантюбе, 2011.-26с.

АСОСҲОИ ФАРҲАНГИ ПЕДАГОГИИ МУРАББИЁНУ Омӯзгорони Муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ

Дар мақола тавсифи хусусиятҳои ташаккули фарҳанги педагогии омӯзгорону мураббӣни Муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ (минбаъд-МТТ) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ба андешаи муаллиф, ҷуноне дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» зикр гаштааст, сатҳи аввалини маълумоти миёнаи умумиро дар таҳсили томактабӣ муқаррар кардааст, мушкилоти фарҳанги педагогии мураббӣну омӯзгорони МТТ ба таври назаррас ба эътибор гирифта шудааст. Хуччатҳои меъерӣ (таҳсилоти томактабӣ, стандарти касбии «Муаллим (мураббӣ)» ва ғайра), ки талаботро ба шароити кадрӣ барои татбиқи барномаҳои таълимии таҳсилоти томактабӣ ва вазифаҳои меҳнатии омӯзгору мураббӣ танзим мекунад, доираи дониш ва малакаҳои зарурии омӯзгор (мураббӣ) -ро ҳамчун ҷузъи таркибӣ муайян карданд, ки фарҳанги педагогии ӯ як унсурҳои муҳим ва арзишманд мебошад.

Фикрҳои ҷамъбасти карда, муаллиф таъйид мекунад, ки санҷиши технологияи педагогӣ дар заминаи фарҳанги педагогӣ, бо таъки ба натиҷаҳои тадқиқотии муҳаққиқи машҳур В.А. Слостенин, дар таркиби худ ҷунин унсуреро ба мисли технологияи фаъолияти педагогӣ муайян мекунад, ки маҷмуи методҳо ва усулҳои барои татбиқи ҳамҷонибаи раванди педагогиро муайян мекунад. Технологияи фаъолияти педагогӣ дар чараёни инноватсия аз ҷониби мо аз нуқтаи назари ҳалли масъалҳои маҷмуи вазифаҳои педагогӣ дар таҳлили педагогӣ, муайян кардани ҳадаф ва банақшагири, ташкилӣ мебошад.

Калидвожаҳо: фарҳанги педагогӣ, чараёни инноватсия, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, маҷмуи вазифаҳои педагогӣ, таҳлили педагогӣ, раванди педагогӣ, банақшагири, технологияи фаъолияти педагогӣ.

ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ВОСПИТАТЕЛЕЙ И ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В статье рассматриваются особенности педагогической культуры педагогов и воспитателей дошкольных образовательных учреждений (далее –ДОУ).

По мнению автора, Закон Республики Таджикистан «Об образовании» устанавливает первый уровень общего среднего образования в дошкольном образовании, и проблема педагогической культуры воспитателей и учителей ДОУ была принята во внимание. Нормативные документы (дошкольное образование, профессиональные стандарты «учитель» и т. д.), которые регламентируют требования к кадрам при реализации программ дошкольного образования и обязанностей по обучению и репетиторству, как часть необходимых знаний и навыков учителя. Состав определил, что ее педагогическая культура была важным и ценным элементом.

Обобщая свои взгляды, автор утверждает, что апробация педагогической технологии в контексте педагогической культуры, основанная на известных результатах исследований В.А.Сластенина, выделяет такие элементы, как технология педагогической деятельности и набор методов и приемов для ее реализации, определяет комплексность педагогического процесса. Технология педагогической деятельности в процессе инноваций является с точки зрения решения комплекса педагогических задач в педагогическом анализе, определения цели и планирования.

Ключевые слова: педагогическая культура, инновационный процесс, дошкольные учреждения, комплекс педагогических задач, педагогический анализ, педагогический процесс, планирование, технология педагогической деятельности.

FUNDAMENTALS OF THE PEDAGOGICAL CULTURE OF EDUCATORS AND TEACHERS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article discusses the features of the pedagogical culture of teachers and educators of preschool educational institutions (hereinafter - PEI).

According to the author, the Law of the Republic of Tajikistan “On Education” establishes the first level of general secondary education in pre-school education, and the problem of the pedagogical culture of educators and teachers of preschool educational institutions was taken into account. Normative documents (preschool education, professional standards “teacher”, etc.) that regulate the personnel requirements for the implementation of preschool education programs and training and tutoring responsibilities, as part of the teacher’s necessary knowledge and skills. The composition determined that its pedagogical culture was an important and valuable element.

Summarizing his views, the author claims that the testing of pedagogical technology in the context of pedagogical culture, based on the well-known results of V.A.Slastenin's research, highlights such elements as the technology of pedagogical activity and a set of methods and techniques for its implementation. determines the complexity of the pedagogical process. The technology of pedagogical activity in the process of innovation is from the point of view of solving a set of pedagogical problems in pedagogical analysis, determining goals and planning.

Keywords: pedagogical culture, innovation process, preschool institutions, a complex of pedagogical tasks, pedagogical analysis, pedagogical process, planning, technology of pedagogical activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Миралиева Парвина Шералиевна – унвончуи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16.

Сведения об авторе: Миралиева Парвина Шералиевна – соискатель кафедры педагогики Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16.

Information about the author: Miraliev Parvina Sheralievna - Applicant of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after. A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, S.Safarov-16 st.

ШАРИПОВА З., НАЗАРОВА Р.

ТАШАККУЛИ ЗЕХНИИ КӮДАКОН ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ОСОРИ ХУРДИ АДАБИӢТИ ГУФТОРӢ

Дар тарбияи насли наврас адабиӢти бадеӣ маънаӣ махсусро ишғол мекунад. Махз ба воситаи вай инсоният бо мероси бойи таърихию маданияи он, хислатҳои аҷоибӣ инсонӣ шинос мешавад.

Афсона, қисса, латифа, чистону зарбулмасалу мақолу суруду таронаҳои бачагона боигарии фолклори бачагонаи тоҷик ба ҳисоб меравад. Ҳарчанде онҳоро жанрҳои хурди бачагона ҳисобанд ҳам, вале мазмуну маъно ва вазифаи тарбиявӣ онҳо хеле бузург аст. Кӯдакон бо асарҳои фолклорӣ хеле барвақт ошно мешаванд. Афсонаҳои модари доно бехтарин воситаи тарбияи фарзанд асту аллаи дилписандаш роҳати ҷисму ҷон. Дар асоси тараққиғи ҳаёт, талаботҳо ба тарбияи инсонӣ ҳалиму ҳудогоҳ аз синни хурдсолӣ бояд ҷараён гирад.

Масъулияти волидайн ва мураббӣ дар ин синну сол хеле баланд аст, зеро ин давраро дар ҳаёти кӯдакон давраи ҳалқунанда гуфтаанд. Махз дар ҳамин давра шахсияти кӯдак

ташақкул ёфта, характераш мустаҳкам мегардад. Афсонаю сурудҳои модарон, панду насихатхояшон ба кӯдакон одобу ахлоқи ҳамидаро талқин менамоянд.

Образҳои барҷастаи афсонаву қиссаҳо характери бачагонро тағйир додаонхоро барои анҷом додани корҳои нек ҳидоят менамоянд. Ягона воситаи тарбияи кӯдакон асарҳои бачагона ва асарҳои фолклории бачагона ба ҳисоб мераванд. Ки ин ҳам дар дасти мураббӣ ва дасти падару модарони дилоғоҳу донишманд аст. Асарҳои фолклорӣ инъикоси бевоситаи шуур ва ҷаҳонбинии оммаи меҳнаткаш мебошад, зеро тамоми орзую умед, ғаму андӯх, шодию нишот, хурӯҷҳои иҷтимоӣ бахри озодӣ, голибият ва мағлубиятҳои оммаи заҳматкаш дар назми халқӣ таҷассум ёфта ва амиқ тасвир шудааст.

Бо ҳамин маънӣ В.Г. Белинский «Назми халқиро оинаи ҳаёти халқ аст» гуфта буд. [2. 46]

Асарҳои бадеӣ барои тарбия навишта мешаванд, сарнавишти инсонро муайян мекунад. Аз ин рӯ, дар раванди омӯзиш нақши асарҳои бадеии бачагонаи ба омма фаҳмо нисбат ба мақолаҳои илмӣ самараноктар аст, зеро кӯдакон шунидан ва хондани асарҳои бадеиро дӯст медоранд ва аз ин рӯ бештари маводҳои машғулиятҳои таълимӣ аз жанрҳои гуногуни адабиёти бадеӣ иборат аст: афсона, қисса, шеър, суруд, зарбулмасал, мақол, насихат, ахлоқи бузургон, муаммоҳо, забонбозӣҳо. Дар байни онҳо асарҳои адибони классикӣ, муосир мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дунёи бадеӣ барои бачагон барои васеъ намудани зехни кӯдакон инчунин тасаввуроти эҷодӣ, дарки ҷаҳон ва ҷаҳонбинӣ, ташаққули майлу муҳаббат ба китобхонӣ, такмили сифатҳои баланди инсонӣ имкониятҳои калон фароҳам меоварад.

Калимаи «адабиёт» — аз забони арабӣ омада, маънои «маҷмӯи дониш ва санъат»-ро дорад. Решаи ин вожа «адаб», истилоҳест, ки маҷмӯаи илмҳои дорад ва онро «хизмат» адаб, «сабки адабӣ» ё «услуб адабия» низ меноманд.

Адаб» дар луғатҳо ба маънии ахлоқ, некӣ, фазилат, покдоманӣ, шарм, донишу ҳунар, донишомӯзӣ ва ғайра тарҷума шудааст. Маҷмӯи ин сифатҳои марбут ба аъмоли инсон ду ҷиҳати онхоро фаро мегирад: яке рафтори пок аз камбудӣ ва аъмоли бад, дигаре — донишу санъат.

«Адаб» пеш аз ҳама як ҷузъи таълими ахлоқ буда, дар ин бора асарҳои зиёде ба қалам дода шудааст.

Маънои дуввуми ин вожа, дури аз иштибоҳ дар гуфтор, шеър ва наср аст.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки адаб ҳамчун маҷмӯи илмҳо, ки ҳислатҳои аълои инсониро таҷассум мекунад, дар ташаққули зехни кӯдакон дар раванди омӯзиш мусоидат мекунад.

Адабиёти бадеӣ бо бадеияташ, ки дар натиҷаи шакли махсуси шинохту инъикоси он ба вучуд омадааст, аз дигар навъҳои адабиёт фарқ мекунад. Воситаи асосии инкишофи тафаккур ва зехн дар кӯдакон ба ҳисоб меравад.

Забон бо вазифаю вижагиҳои адабиёт дар алоқамандии зич истифода мешавад ва яке аз хусусиятҳои он образнок будан аст. Воситаи асосии ифодаи он шакли асар буда, асоси мазмуни он ба шумор меравад, зеро воқеият ва роҳҳои шинохти мавҷудият тавассути образҳои инъикос меёбад.

Ҳамин тавр, адабиёт ҳамчун санъати калом ҳаёти воқеиро ба воситаи образҳои инъикос мекунад. Образу характерҳои асарҳои бадеӣ дар шуури кӯдак, ки амал, ҳаракат ва процессҳои дохилро нишон дода, воқеиятро бо тобишҳои гуногун шўълавар мегардонанд.

Образҳои асарҳои бадеӣ, ки дар муҳити муайян амал мекунанд, ба талаботи он ҷавоб медиҳанд. Мазмуни кирдор, ҳаракат, протсес ва ҳодисаҳои ҳаёти инсон сюжети асарро ташкил медиҳад.

Асоси педагогикаи халқиро адабиёти классикӣ ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, материали машғулиятҳои таълимиро бе мисоли адабиёти гузашта пешниҳод кардан ва онро ба назар нагирифтани мумкин нест. Дар адабиёти классикӣ қувваи бузурги тарбиявӣ ниҳон аст ва он асоси кори тарбиявиро ташкил медиҳад. Ва кӯдакон ин қувваи бузурги маърифатӣ эстетикӣ, маънавию тарбиявиро ҳангоми аз тарафи мураббӣ ё волидон ба таври ифоданок хондани асар ё порчаҳои адабӣ дарк мекунанд.

Образҳои зиндаву ҳаёти ва ҳаҷми асарҳо хурд мешавад, амалиёти одамон дар зиндаги бештар дар мисоли образи хайвоноти паррандагон нишон дода мешавад, соддагии забону равонии услуб бадеияту образноки санъати суҳан бояд ба завқи бадеии хурдтаракон мувофиқ бошад ин давраро Крупская давраи халқунанда номида аст дар ин асарҳо роли рассом аз нависанда кам нест ҳаҷми ин асарҳо хурд буда, мазмуни асарҳои фолклорӣ панду насихатро дар бар мегирад. [3. 81]

Хониши баён, ки чузъи таркибии хониш буда, дар байни дигар намудҳои хониш (дуруст, тез, бошуур) мавқеи махсусро ишғол мекунад. Бисёр осори бадеӣ ё матнҳои дигар ба гуши кӯдак мерасад ва ўро ба ҳаяҷон меоранд, мураббӣ як фарди суҳанваре бошад, ки аз қоидаҳои суҳанварӣ огоҳ бошад, то суҳанаш ба ҳар дил роҳ ёбад.

Аз сабаби он, ки мазмун, шакл ва усулҳои омӯзиши хониши баён ҷиҳатҳои гуногун дошта, бо адабиётшиносии амалӣ, дастурҳои забон ва психология алоқа доранд, таълими он дар заминаи омӯзиши умумии забони модарӣ сермахсултар аст. Зеро дар ин шароит паҳлӯҳои (қисмҳои) мухталифи ин «илми марказӣ» (К.Д.Ушинский) метавонад дар пайванди ногурастани ҷонибҳо ва яқпорчагӣ омӯхта шавад, навъҳои гуногуни хониш дар доираи ин илм объекти омӯзишӣ мегарданд ва сифатҳои хониш ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, лаҳзаҳои дидактикии вазифаҳо ва мақсади машғулияти хониши бадеӣ бояд алоҳида не, балки дар якҷоягӣ бо вазифаҳои таълими забони модарӣ сурат гиранд. [3. 84] Ба фикри мо, хониши бошууронаи матро бо назардошти зарурият ва мазмуни вазифаҳои дидактикӣ ба мадди аввал гузоштан лозим аст. Зеро маҳз хониши бошуурона талабагонро вазифадор мекунад, ки маънои матро фаҳманд. Ва ин волотарин вазифа ва ҳадафи дарсҳои забони модарӣ маҳсуб мешавад. Аз ин ҷо хулоса мекоранд, ки мураббӣ бояд тамоми қорҳои дигари хонишро ба ин навъи хониш тобеъ гардонад.

Хусусияти муҳими хониши асарҳои бадеӣ дар машғулият тарҳи амалӣ доштани таълими он мебошад. Кӯдакони синни калони томақтабӣ бо унсурҳои оддитарини бадеӣ тавассути таълими амалӣ ошно мегарданд. Образ, ҷиҳати забони асар, композитсия, ғоя, жанр ва дигар категорияҳои асар бо истилоҳҳои тамоми дигар, ки барои хонандагони хурдсол фаҳмову дастрас аст, қор бурда мешавад.

Асарҳои бадеӣ барои ҳар гурӯҳ алоҳида эҷод карда мешавад. Адиб ҳангоми интихоби мавзӯ сюжету образ, шаклу жанр ва забону услуби асар синну соли хонандаро ба ҳисоб мегирад.

Хусусияти муҳими хониши асарҳои бадеӣ дар кӯдакостон дар тарҳи амалӣ доштани таълими он мебошад.

Тарҳи амалӣ доштани таълими асарҳои бадеӣ ба хусусиятҳои синусолии кӯдакони вобаста мебошад. Хусусиятҳои психологӣ ва синусолии кӯдакони ба таҳлили асар ва методҳои гузориши он муносибати ҳаматарафа намудани омӯзгорро тақозо менамояд ва раваншиносон назарияи идроки асарҳои бадеиро дар ҳамин асос қор карда баромадаанд.

Кӯдакони хурдсол бо унсурҳои оддитарини бадеӣ тавассути таълими амалӣ ошно мегарданд. Образ ҷиҳати забони асар, композитсия, ғоя, жанр ва дигар категорияҳои асар бо истилоҳҳои тамоми дигар, ки барои кӯдакони хурдсол фаҳмову дастрас аст, қор бурда мешавад.

Дар кӯдакони синни калони томақтабӣ идроки бевоситаи эмотсионалӣ „образҳо“ бо идроки фикрӣ суғ алоқаманд мегардад. Ин аст, ки дар таҳлили асар, хонишу таҳлили такрорро мушоҳида мекунем, ки ҳар яки ин зинаҳо бо мақсад ва лаҳзаҳои қор аз ҳам фарқ мекунанд. Идроки бевоситаи эмотсионалии асар ба бачагон бо осонӣ даст намеред.

Он аз хонандагон маҳорати таҳлилу тасаввуркуниро тақозо мекунад, ки дар ниҳоят, бевосита ва ҳаматарафа барқарор намудани образҳои асарро таъмин менамояд.

Асоси методикаи хониши асарҳои бадеиро дар синфҳои ибтидоӣ зинаҳои идрок, ки раваншиносон муайян намудаанд, ташкил медиҳад. Ба он зинаи тайёри ва ё омодагӣ нахустидроки эмотсионалӣ, хониши бошуурона, ифодаи муносибат ба мазмуни матни қироатшуда, баҳодиҳӣ ба рафтори қаҳрамонони асар дохил мешавад. Алҳол хониши асарҳои бачагона зимни тавсияҳои болоӣ амалӣ мегарданд. Мавқеи тарбиявии асарҳои бадеӣ дар алоқамандӣ бо омӯзиши тарафҳои таъсирбахш ва таҳлили образҳо ҳал карда мешавад. Ҳамчунин қоркарди ҷиҳати забони асар ба қоркарди образҳои бадеии асар марбут аст, яъне он аз мазмуни асар ҷудо омӯхта намешавад. Аз ин рӯ, маънои калима ва ибораҳо дар таркиби ҷумла ва матн бояд шарҳ дода шаванд. Қор аз болои образ қаҳрамони асар усул ва хусусиятҳои худро дорад ва кӯдакони дар ҳар як машғулият оиди қор бо образҳои дониш, малака ва маҳорати муайяно аз бар менамоянд, ки он ба намудҳои асосҳои бадеӣ вобастагӣ дорад.

Дар муассисаҳои томақтабии имрӯзаи мо масъалаи дуруст ба роҳ мондани тарбия яъне аз масъалаҳои мураббӣ рӯз гардидааст, ки ба он ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мардум таъсири қалон дорад.

Педагогони машҳури рус В.А.Сухамлинский чунин қайд кардааст, ки „Меҳонам дар ҷомеа қонуне бошад, ки масъулияти тарбияи фарзандро ба ўҳдаи волидайн гузошта бошад,“

[6. 48] Қабул гардидани қонун „Дар бораи масъулияти падару модар дар бораи таълиму тарбияи фарзанд,, хеле саривактӣ ва зарурӣ мебошад.

Дар кори татбиқи ин қонун низ маводи адабии бачагона ва китобҳои дарсӣ хеле ёрӣ мерасонанд. Барои пурқувват намудани қорҳои тарбиявӣ дар мактаб мавқеи дарсҳои забони модарӣ ва адабиёт хеле калон аст, зеро дар раванди дарсҳои мазкур талабагон ба таҳлили асарҳои бадеии бачагона даст мезананд кироат ва таҳлили асарҳои бачагона ҷудо кардани рафтори қаҳрамонони асар ва баҳодихӣ ба онҳо, ҳулоса ҷалб намудани диққати бачагон ба мазмуни асар дар тарбияи бачагон бетаъсир намонад. Баробари қаҳрамонҳои асар андӯхгин шудан, баробари онҳо шодиву сурур намудан, ба муваффақияту комёбии онҳо шарик гардидан, рафтори хуби эшонро дастгирӣ ва рафтори ношоистаи онҳоро маҳкум намудан восита ва шартҳои муҳими тарбиявии асарҳои бадеӣ мебошад. Эҳсосот дар раванди таълим бо роҳҳои гуногун даст медиҳад ва яке аз онҳо тавассути идроки рафтори қаҳрамонони асар ва алоқаманд карда тавонистани онҳо бо таҷрибаи ҳаёти муяссар мегардад. Алоқаманд карда тавонистани мазмуни асар бо таҷрибаи ҳаёти бачагон, бо эҳсосот қабул намудани рафтори қаҳрамонони асарро таъмин мекунад ва барои баҳодихӣ ба онҳо имконият фароҳам меоварад. Баробари таҳлили мазмун ва мундариҷаи асар воситаҳои бадеии асар низ бояд дар маркази диққат бошад. Мақсади дигари хониши асарҳои бадеӣ таълим додани нақл ва хониши ифоданок мебошад, ки дар он роли хониши намунавии мураббӣ бисёр муҳим аст. Душворихое, ки талабагони синфҳои ибидой дар идроки асарҳои бадеӣ дучор меоянд.

Аз тадқиқотҳои олимони бармеояд, ки идроки мазмуни асарҳои бадеӣ хусусиятҳои навомӯзӣ, синнусолӣ ва таҷрибаи ҳаёти бачагон тақозо мекунад. Кӯдакон мазмуни асосии асар, мақсади ниҳони адибро ба душворӣ дарк мекунад ба ҷузъиёти равшани асар, ба қисматҳои пурра ва ғояи асарро сарфи назар менамоянд, рафтори қаҳрамонони асарро ҷудо кунанд ҳам ба он баҳои мувофиқ дода наметавонанд. Онҳо вобаста ба синну солашон соҳиби эҳсосоти хос буда ҳодисаву воқеаҳоро бо ҳиссиёти махсус қабул мекунад аз онҳо ба тезӣ мутаассир гардида ба вачд меоянд, худро дар оғӯши онҳо дида, муносибаташонро нисбати ҳодисаву воқеа баён карда метавонанд.

Бачаҳои синнусоли калони томактабӣ китобҷаҳои хуб ороодашудаду суратнокро бо шавқ тамошо мекунад, ки он боиси бедор шудани рағбати маърифатҷӯии онҳо мегардад. Асарҳои бадеӣ бояд ҳиссиёти кӯдаконро бедор намояд, то ки онҳо ҳолату рӯҳияи қаҳрамони асарро аз худ намуда, баробари онҳо ғамгин ё шоду масрур шаванд. Бояд ба он кӯшиш то дар кӯдакон идроки ҳисси-эстетикӣ асарҳо, ки мутобиқи доираи асарҳои бадеии бачагонаанд, ташаққул дода шавад ва барои дарк намудани симои маънавии қаҳрамонҳои асар, боигарии забонии он тарзи усул ва воситаҳои мувофиқ интихоб карда шаванд.

Академик Леф Владимирович Щерба таъкид намудааст, ки „луғат калиди ҳамаи илмҳост,, бинобар ин мураббӣ бояд ба луғатомӯзӣ диққати махсус диҳад. [3. 32] Бояд донист, ки роҳи бехтарини луғатомӯзӣ тавзеҳи онҳо дар таркиби матн мебошад ва чунин усули қор барои ҷудо ва дарк намудани воситаҳои образноки забон, калима ва ибораҳои ба маънои маҷозӣ омада, ифодаҳои фразеологӣ мусоидат намуда дар қори ташаққули ҳусни баён, инкишофи нутқ ва тафакқури хонандагон хизмат мекунад.

Мутолиа ва таҳлили асари бадеӣ, шунидани мазмуни афсонаҳо, асарҳои бадеӣ аз забони калонсолон, мураббӣро омӯзгорон дар тарбияи насли наврас воситаи бехтарини таъсиррасонӣ ва такмил додани хусусияту характери бачаҳо ба шумор меравад. Хусусиятҳои асари бадеӣ ба синну сол ва психологияи кӯдак мувофиқ карда мешавад.

Адабиёти бачагона бо адабиёти классикӣ шифоҳӣ ва ҷаҳон бо психология, педагогика, таърих, ҷуғрофия, фалсафа ва ғайра алоқаманд мебошад. Адабиёти бачагона ба воситаи образ инсонро тарбия менамояд. Кӯдакро тадриҷан ба фаҳмиши ҳодисаҳо водор менамояд. Ба асарҳои бачагона оҳанги мусиқӣ хос аст. Қисми зиёди асарҳои бачагона аз тарафи ҳуди онҳо ҳангоми бозӣ эҷод карда мешавад. Ин асарҳо қобилияти маълумотдиҳӣ низ доранд.

Тавассути асарҳои бадеӣ кӯдакон ғизои маънавӣ мегиранд, дар бораи дӯстию рафқат, эҳтироми калонсолон, ҳурмати волидайн Ватан, арзишҳои башарӣ, дӯст доштани илму маърифат, меҳнатдӯстию халқпарварӣ ва ғайра маълумот мегиранд. Ҳақ ба ҷониби М.А.Рабинков аст, ки гуфтааст, „Адабиёт дарқунии ҷаҳон, инсон, ҷамъият мебошад. Мактаби ҷаҳонбинӣ, мактаби ҳиссиёт - адабиёт аст.“ [4. 17]

Мураббия ба услуби баёни асар, луғатомӯзӣ, таҳлили симоҳои асар аҳамият дода, ба ташаққули дониш ва шахсияти бачаҳо кӯмак мерасонад.

Дар асарҳои бадеӣ, андарзҳо, чистону зарбулмасалҳо, ифодаҳои образноки забонӣ хеле

зиёданд, ки онҳо дар тарбияи хонандагон низ нақши муҳим доранд.

Тарбия кори басо мушкил аст, вай тадричан – охира бо таъсири волидайн, калонсолон, муҳит ба вучуд омада, тақдири инсонро ҳал месозад. Барои тарбия аз таҷрибаи рӯзгор аз рӯзгори одамони бузург, аз сӯхбати ашхоси бофарҳанг аз асарҳои бадеӣ истифода мебаранд. Мактабу муаллимон, мураббӣю ҷомеа, рӯзнамаю маҷалла, радиёю симо ба тарбия машғул аст.

АДАБИЁТ:

1. Асрорӣ В. “Жанрҳои хурди фолклорӣ” 254с.
2. Равшан Раҳмони . “Эҷодиёти гуфторӣ мардуми тоҷик”. “Сино” –Душанбе.- 2008.109с
3. Раҳмонов М. “Хусусиятҳои тарбиявӣ таълимӣ адабиёти бачагонаи тоҷик ва қувваи таъсири он дар инкишофи маънавию ахлоқии кӯдакони хурдсол”. Душанбе. - 1995. 144с.
4. Холиқ Мирзозода дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» ҷ.1. с 45.
5. Садриев С, Абдуллоев А, “Тазкираи адабиёти бачагона”. Нашр “Маориф” ҷ.1. 325с 1982. ҷ.1, ҷ.3. 349с.
6. В.А. Сухомлинский „Асарҳои мунтахаб”, сах 48

ТАШАККУЛИ ЗЕҲНИИ КӯДАКОН ДАР РАВАНДИ ОМУЗИШИ ОСОРИ ХУРДИ АДАБИЁТИ ГУФТОРИ.

Асарҳои бадеӣ барои ташаккули тарбияи офаридаи шуда, сарнавишти инсонро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, дар раванди омӯзиш нақши асарҳои бадеӣ бачагонаи ба омма фаҳмо нисбат ба мақолаҳои илмӣ самараноктар аст, зеро кӯдакони шундан ва хондани асарҳои бадеиро дӯст медоранд ва аз ин рӯ бештари маводҳои машғулиятҳои таълимӣ аз жанрҳои гуногуни адабиёти бадеӣ иборат аст: афсона, қисса, шеър, суруд, зарбулмасал, мақол, насихат, ахлоқи бузургон, муаммоҳо, забонбозиҳо. Дар байни онҳо асарҳои адибони классикӣ, муосир мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дунёи бадеӣ барои бачагон барои васеъ намудани зеҳни кӯдакони инчунин тасаввуроти эҷодӣ, дарки ҷаҳон ва ҷаҳонбинӣ, ташаккули майлу муҳаббат ба китобхонӣ, тақмили сифатҳои баланди инсонӣ имкониятҳои калон фароҳам меоварад.

Калидвожаҳо: Дунёи бадеӣ, ахлоқи бузургон, тасаввуроти эҷодӣ, дарки ҷаҳон, адибони классикӣ, зарбулмасал, мақол, насихат, ташаккули майлу муҳаббат.

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ НЕБОЛЬШИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ УСТНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Произведения искусства пишутся для воспитания, оно определяет судьбу человека. Поэтому в процессе обучения роль популярной детской художественной литературы более эффективна, чем научные статьи, ведь дети любят слушать и читать художественную литературу, и поэтому большинство материалов образовательной деятельности составляют различные жанры художественной литературы: сказки, рассказы, стихи, песни, пословицы, поговорки, советы, нравоучения великих, загадки, языковые игры. Среди них особое место занимают произведения классиков и современных писателей. Мир искусства для детей дает большие возможности для расширения детского кругозора, а также творческого воображения, понимания мира и мировоззрения, формирования любви к чтению, совершенствования высоких человеческих качеств.

Ключевые слова: художественный мир, нравы великих, творческое воображение, миропонимание, писатели-классики, пословицы, поговорки, советы, формирование страсти и любви.

DEVELOPMENT OF CHILDREN'S INTELLIGENCE IN THE PROCESS OF STUDYING SMALL WORKS OF ORAL LITERATURE

Works of art are written for upbringing, it determines the destiny of a person. Therefore, in the learning process, the role of popular children's fiction is more effective than scientific articles, because children like to listen and read fiction, and therefore most of the materials of educational activities consist of various genres of fiction: fairy tales, short stories, poems, songs, proverbs, sayings, advice, morals of the great, riddles, language games. Among them, the works of classical and modern writers occupy a special place. The world of art for children provides great opportunities for expanding children's minds, as well as creative imagination, understanding of the world and worldview, the formation of a love for reading, and the improvement of high human qualities.

Keywords: the artistic world, morals of the great, creative imagination, understanding of the world, classical writers, proverbs, sayings, advice, the formation of passion and love

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова З., Назарова Р. унвонҷӯёни кафедраи педагогика ва психологияи амактабӣ ва кори иҷтимоӣ ДДОТ ба номи Садриддини Айни.

Сведения об авторах: Шарипова З., Назарова Р. соискатели кафедры педагогики и психологии дошкольной и социальной работы ТГПУ имени Садриддина Айни.

Information about the authors: Sharipova Z., Nazarova R. applicants of the department of pedagogy and psychology preschool and social work of TSPU named after Sadridin Ayni.

ЧАВОНОНИ БОЛАЁҚАТ – МУҲОФИЗОНИ БОЭЪТИМОДИ ВАТАН, САРЧАШМАИ ТАШАББУСҲО

Худшиносии миллӣ, дарки ватандорӣ, ҳаллу фасли мустақилонаи масоили иқтисодию иҷтимоӣ, бунёди ҷомеаи демократию ҳуқуқасос аз муҳимтарин рукнҳои сунатҳои даврони истиқлол аст. Воқеан, раванди таърихӣ марҳилаи ҳозираи ҷомеа ва дигаргунҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар кишвар моро водор месозад, ки аз ҷавонон ҳамчун захираи аслии зехнӣ ақлонии миллат баҳри эҳёи давлати воқеии Тоҷикон ва бунёди ҳаёти наву хушбахтонаи он истифодаи босамар дошта бошем. Зеро ояндаи ҳар як миллат пеш аз ҳама ҷавонони боилму фарҳанг ва баору номуси он ҳастанд, ки бо фаъолияти созандаи ҳеш метавонанд пешрафти пурсамари ҷомеаро таъмин намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлол бидуни душвориҳо ва ноҳамвориҳои роҳи тараққиёт дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид, ки мо онро дар мисоли ҳаёти ҷавонони кишвар хеле равшан мушоҳида менамоем. Ҳамасола 23-юми май дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Рӯзи ҷавонон ҳанӯз аз соли 1997 то имрӯз ҷашн гирифта мешавад.

Тавре, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «Ҷавонон муҳофизони боэътимоди Ватан, амнияти давлату миллат, сарчашмаи ташаббусҳо ва манбаи асосии кадрҳо ҳастанд. Онҳо дар дигаргунсозии демокративу иқтисодии Тоҷикистон таърихӣ боэътимод ва ҷузъи ҷудонопазири муносибатҳои байни ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат мебошанд. Ҷавонон бояд аз фарҳанги сиёсӣ ва арзишҳои бархурдор бошанд, ки онҳоро барои манфиати ҷомеа ва давлати Тоҷикистон фаъолият намудан хидоят созанд» [1]. Зеро вазифаи идома бахшидану то ҳадди комилтар мустаҳкам намудани мавқеи ислоҳоти куллии ҷомеаву давлати миллиямон возеҳу ошкор аст, ки дар ояндаи наздик маҳз ба зиммаи ҷавонон гузошта мешавад. Ин ҳама мушқилоту масъулиятро зери назар дошта, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масоили ҷавонон аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд, зеро масъулияти фардои ҷомеа бо ҳама назокатҳои мушқилоташ бар дӯши ин табақаи ҷомеа қарор мегирад. Албатта, насли ҷавон бо рӯҳу равони тозаву тавоно, бо ҷаҳонбинии хосса, ақидаву ғояҳо, ахлоқу меъёрҳои ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ аз имрӯз ба фардои ҷомеа бо диди фароҳи тозаву навини ҳеш сайқалу ороиш мебахшад интиқол медиҳад. Биноан, дар тамоми гуфторҳои худ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба насли ҷавони имрӯз аз он нигоҳ аҳамият медиҳанд, ки онҳо дар аксари ҷабҳаҳои зиндагӣ моҳият ва хусусияти фардору амиқтару хубтар ва гиротару шоистатар ба дарк бигиранд. «Ҷавонони мо дар ҳар ҷое, ки бошанд, бояд ҳисси баланди миллӣ дошта бошанд, бо Ватан, миллат, давлати соҳибистиклоли худ ва забону фарҳанги миллии ҳеш ифтихор намоянд ва барои ҳимояи онҳо ҳамеша омода ва хушёру зирак бошанд», қайд намуд Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [2].

Имрӯз, ки Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон дар роҳи эъмори ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ қарор дорад, тарбияи ҳаматарафаи ҷавонон муҳимтарин фишанги ҳаракатдиҳандаи пешрафти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҷунки ҷавонон ояндасози миллату Ватананд ва танҳо ҷавонони ҳаматарафа тарбиятёфта метавонанд баҳри тараққиёту гулгулшукуфии Ватани ҳеш саҳмгузор бошанд. Ҷалб намудани ҷавонон ба қорҳои манфиатбахш, таъмини онҳо бо ҷойҳои қорӣ мувофиқ, фароҳам овардани шароит барои ташаккули фарҳанги сиёсӣ маърифатӣ ҳуқуқӣ, дастгирии соҳибистеъдодҳо иқдомест баҳри тақдиму тантанаи Ваҳдати миллӣ ва ризоияти ҷомеа. «Бигузур ҷавонон парчами ваҳдати миллӣ, сулҳу амнияти пойдор ва азму иродаи созандагӣ бунёдқорихоро баланд афрохта, дар сафи пеши созандагони тақдири Ватан қадам гузоранд!», таъкид намуд Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон. [3].

Ҳар як ҷавони кишвар бояд дар хусуси дар ҷомеа пайдо намудани мавқеи сазовори худ кушиш намуда бо меҳнати ҳалол, хизмати содиқона зиндагии шоистаи худро таъмин намояд ва дар рушду нумӯ, ободии диёри ҳеш - Тоҷикистони соҳибистиклол саҳм гузорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушду камолоти ҳамачонибаи ҷавонон ҳанӯз аз солҳои нахустини истиқлоли Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон” қабул гардида буд [4]. Инчунин барои татбиқи самарабахши сиёсати давлатии ҷавонон Қумитаи қор бо ҷавонон таъсис дода шуд [5]. Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи давлатии тарбияи ватанпарастии ҷавонони Тоҷикистонро қабул намуд. Ҳадафи Барномаи давлатии тарбияи ватанпарастии ҷавонони Тоҷикистон, ин дар ниҳоди насли наврас бедор ва мустаҳкам

намудани ҳисси ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, садоқат ба Ватан ва беҳтар намудани ҷараёни тарбияи ҳарбию ватанпарастии ҷавонон мебошад. Насли ҷавон бояд дарк кунад, ки Ватан-ин ҳамон қаламравест, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо аҷдодони мо дар он сарзамин умр ба сар бурдаанд, бо як забон сухан гуфтаанд, шодию хурсандӣ, нолаю фиғон ва дарди дил кардаанд. Ватан-ин ҳамон сарзаминест, ки ниёғони мо ҳар як ваҷаб хоки онро муқаддас шуморида, барои ҳифзаш бо ғосибони аҷнабӣ, кишваркушоёни ҳарису зарпараст чангидаанд, хун рехтаанд, дар роҳи ҳифзи нангу номуси хеш шаҳид гардидаанд. Ба ҳамин хотир ин сарзаминро мо Модар-Ватан мехонем ва онро муқаддас мешуморем. Ба ин хотир Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастии ҷавонон, ки ояндаи Истиклоли миллию давлатӣ, ояндаи шукуфои кишвар, ободии мамлакат, ҳифзи нангу номус дар дасти онҳост, ҳамеша тавачҷӯхи хосса зоҳир намуда, зимни суханронияшон дар маросими таҷлили Рӯзи Ваҳдати миллӣ қайд намуданд: «Ватан дар баробари Модар муқаддасоти воло буда, дар сарнавишти инсон нақши ҳалқунанда дорад. Бе Ватан инсон бесарнавишт ва бе қурбу манзалат аст.

Бе сабаб нест, ки арзишҳои волои ватандорӣ ҳанӯз аз даврони ориёӣҳо зухур карда, дар китобҳои «Маҳабхарата» ва «Авесто» тавсифу ситоиш шудаанд. Ватан танҳо марзу бум ва худуди муайяни ҷуғрофӣ нест. Ватан пайванди ногусастани наслҳои дирӯзу имрӯзу фардо, муҳофизати истиклол ва дастовардҳои он, пос доштани хотираи неки аҷдодон, ҳифз ва гирифтани мероси таърихиву фарҳангӣ ва саъю талоши доимӣ ба хотири пешрафти давлату миллат ва шукуфои Ватани аҷдодӣ аст.»^[5]

Сиёсати давлатии ҷавонон ба фаъолияти воситаҳои ахбори умум вобастагии ногусастани дорад. Рӯзномаи “Ҷавонони Тоҷикистон” фаъолияти худро аз соли 1998 аз нав оғоз намуда, 18-уми ноябри соли 2000-ум 70-солагии рӯзномаи писандаи ҷавонон бо шукуҳу шаҳомати хосса ҷашн гирифта шуд. Ҳоло ҳафтанома мунтазам нашр гардида, муваффақиятҳои ҷавононро дар саҳифаҳои худ инъикос менамояд. Чуноне ки мебинем, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯз сиёсати давлатро нисбат ба ҷавонон дар қатори масъалаҳои стратегияи ҷомеа гузошта, ба раванди ташаккули ва инкишофи сиёсати давлатии ҷавонон диққати махсус медиҳанд.

Дар яке аз Паёмҳои Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардид, ки ҷавонон бояд аз ҳама кишрҳои ҷомеа бештар фаъол бошанд, ташаббусҳои созанда пешниҳод намоянд, рамзҳои давлатӣ, муқаддасоти миллӣ ва дастовардҳои истиклолро ҳифз кунанд, дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистон бо дасту дили гарм ва неруи бунёдгараона ширкат варзанд, амнияти давлат ва шарафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳони муосир эмин нигоҳдоранд ва парчамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари муқаддасамон бошанд. Талошҳои пайвастаи ҷавонони имрӯзаӣ мо ҷиҳати иштироки фаъолони дар рушду нумӯи кишвари азизамон бовар бар он месозад, ки ҷавонон бо ҳисси баланди худшиносӣ худогоҳии миллӣ ва ифтихор аз давлату давлатдорӣ миллӣ дар оянда низ тамоман нерӯи худро барои ҳифзи дастовардҳои истиклол, таҳкими давлатдорӣ, ваҳдати миллӣ, сулҳу субот, рушди минбаъдаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Ватани азизамон ва устувор гардонидани мавқеи он дар қатори кишварҳои мутаракқӣ сафарбар менамоянд. Ин дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон бояд сармашқи асосии қору пайкор ва фаъолияти ҳамаҷузӣ онҳо дар давраи ҷаҳонишавии муносибатҳо буда, афқору андешаҳои тозаии ҷавонони мо нахоҳад гузошт, ки гуруҳҳои тундраву ифротгаро фазои софи Ватани азизро ғуборолуд созад.

Осори гаронбаҳои ниёғонамон низ дар таълиму тарбияи ҷавонон нақши босазо дорад, зеро ниёғони мо аз азал таранумгари ахлоки наку буданд. Аҳамияти омӯзиши осори тарбиявии гузаштагонамон аз он иборат аст, ки осори онҳо аз қабилҳои «Пандномаи Бузургмехр», «Дарахти асуриқ», «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Ёри дониш»-и Абулфазл Ибни Муборак, «Синдбоднома», «Туғинома», «Носех», «Тухфат-ул-мулук», «Рисолаи воридот», «Анис-ул-муридин», «Манозир-ус-соирин»-и Абдуллоҳи Ансорӣ, «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Насихат-ул-мулук»-и Муҳаммад Ғазалӣ ва садҳо асарҳои ахлоқии дигар дар тули асрҳо миллионҳо одамонро ҷӣ дар мамолики Шарқ ва ҷӣ дар Ғарб дар руҳияи адлу инсоф, некию инсондӯстӣ ва ватандӯстӣ тарбия кардаанд.

Аз «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ва аз ҳазинаи бойи ахлоқию маънавии он бояд дар ҷараёни таълиму тарбия ба таври васеъ истифода бурд, ватанпарастӣ, савияи донишомӯзӣ, хунару зебоишноӣ, сирати некию некухоӣ, худшиносӣ, худогоҳӣ, адлу адолат ва покию ростиро омӯхт. Омӯзишу пажӯҳиши зиндагинома ва мероси пурғановати Абуҳанифа имконият медиҳад, ки роҳу усулҳои раванди тарбияи насли наврасро тақвият бахшем ва онҳоро дар руҳияи баланди ҳештаншиносии ватанпарастӣ тарбия

намоём. Фармудаи Имом Абуҳанифа, «Дар вақти ҷавонӣ, ки қалбат фориғ ва хотират ором аст, илм биёмӯз...» [6], имрӯз бояд панди доимии ҷавонон бошад.

Инкишофи ҳамаҷонибаи тарбиявии маънавиёту масъулиятшиносии ҷавонон бевосита ба саликаи дониши сиёсату ҷаҳонбинии тарбияткунандагон вобаста аст. Аз ин рӯ ҳар дарси устод, пеш аз ҳама фарогири ҷаҳонбинии суннатҳои миллӣ, арҷгузорӣ ба мероси гаронбаҳои гузаштагони пурифтихори классиконамон бошад, зеро осори гузаштагони мутамаддини мо саропо саршор аз тасвири инсон ва муҳаббати он нисбат ба ватану ватандорӣ, бузургдошти илму дониш ва ростиву дӯстӣ аст. Мақсад ва ҳадафи ҳама гуна тарбия, ин пеш аз ҳама ташаккули ҳамаҷонибаи шахс, гановати баланди маънавий, ахлоқи пок ва ҷисми солим мебошад. Ҷавонон имрӯз бояд дар интихоб, хулосабарорӣ ва пешбарии ҳаёти худу ҷомеаи инсонӣ мустақил бошанд, тафаккури дастнигар надошта ба қувва ва нерӯи ақлобии худ боварӣ дошта бошанд. Таъкиди Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо намояндагони ҷавонони кишвар ба маврид аст: “Шумо-ҷавонон бояд сарнавишти ибратомӯзи гузаштаҳои худ, фидокорию ҷонбозиҳои қаҳрамонони халқи тоҷик ва таърихи куҳану нави миллати худро хуб донед. То ҷавонон таърихи гузаштаи халқи худ ва ҷонбозиҳои душвору тӯлонӣ ва пурмашшақати расидан ба истиқлолро хуб надонанд, ватандӯст ва миллатдӯсти ҳақиқӣ шуда наметавонанд” [7].

Таҷрибаи таҳкими оила, таълиму тарбияи наслҳои солиму соҳибмаърифат воситаҳои рушду нумӯи ҷомеа, мустаҳкамии қудрати давлат ва побарҷойии тамаддунҳо ба шумор меравад. Корнамоиҳо, қаҳрамоноҳо ва мардонагии фарзандони халқи тоҷик аз натиҷа ва самарои заҳмати падару модарон аст. Маҳз ба шарофати меҳнати падару модар бехтарин анъанаҳои ахлоқии гузаштагонамон аз насл ба насл мегузаранд, фарзандон дар рӯҳияи ахлоқи ҳамида ба камол мерасанд. Бо ин мақсади нек дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, фарогири 5 (панҷ) боб ва 17 (ҳабдаҳ) модда, 2-юми августи соли 2011, №762 қабул гардид. [8]. Дар ин Қонун меъёрҳои заруриро, ки ба тарбияи дурусти фарзанд мусоидат мекунанд, зикр ёфтаанд. Ба ин маъни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27.01.2021, қайд намуд: “Насли ҷавони кишвари мо бо дарки масъулияти баланд, иродаи мустаҳкам, садоқату муҳаббати ватандорӣ, эътиқод ба арзишу муқаддасоти миллӣ ва ақлу заковати худ исбот намуд, ки роҳи интихобкардаи мо дар масири ватансозиву ватандорӣ дуруст мебошад». [9]

АДАБИЁТ:

1. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22 декабри соли 2016).
2. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22 декабри соли 2016).
3. “Ваҳдат. Давлат. Президент” (Иншои Ваҳдат, ҷилди 6) Душанбе 2007.
4. Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон». 13-уми март соли 1992.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми майи соли 1997, №240 дар бораи таъсиси Қумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
6. “Имоми Аъзам (Абуҳанифа) ва масхаби ӯ. (Дастури амалӣ), Душанбе 2016.
7. Сӯханрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо намояндагони ҷавонони мамлакат. Душанбе. 21-майи соли 2005.
8. Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». Душанбе-2011. №762.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27.01.2021.

ҶАВОНОНИ БОЛАЁҚАТ – МУҲОФИЗОНИ БОЭЪТИМОДИ ВАТАН, САРЧАШМАИ ТАШАББУСҲО

Дар мақолаи “Ҷавонон - иқтидори воқеии пешрафти ҷомеа” муаллиф оид ба сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ватанпарастӣ, худшиносии миллӣ, баланд бардоштани маҳорату малакаи касбӣ, тарбияи насли солиму бомаърифат, ки ояндаи Тоҷикистон аз маҳорату малакаи онҳо вобастагӣ дорад, ибрази андеша менамояд. Инчунин дар бораи ғамхориҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар хусуси соли 2017 эълон гардидани Соли ҷавонон, инкишофи ҳамаҷонибаи тарбиявии маънавиёту масъулиятшиносии ҷавонон гуфта шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Паём, ҷавонон, истиқлолият, тарбия, ахлоқ, ватанпарастӣ, осор, таълим, дониш, маҳорат, малака.

**ТАЛАНТЛИВАЯ МОЛОДЕЖЬ - НАДЕЖНЫЕ
ЗАЩИТНИКИ СТРАНЫ, ИСТОЧНИКИ ИНИЦИАТИВ**

В статье “Молодежь – реальная сила развития общества” автор высказывает свое мнение о политике Правительства Республики Таджикистан по воспитанию молодежи в духе патриотизма, национального самосознания, повышения профессиональных навыков, воспитания здорового подрастающего поколения, от которых зависит будущее Таджикистана. Также в статье говорится о том, что Основатель мира и согласия в республике, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон объявил 2017 год – годом молодежи и это направлено на всестороннее развитие культурного воспитания молодежи.

Ключевые слова: *Послание, молодежь, независимость, воспитание, поведение, патриотизм, знание, обучение.*

**TALENTED YOUTH - RELIABLE DEFENDERS OF THE COUNTRY,
SOURCE OF INITIATIVES**

In the article “Youth- the real power of developing society” the author expresses her view about policy of Government of republic of Tajikistan on educating youth in spirit of the patriotism, national self-awareness, rising of professional acquirements, educating healthy generation, from whom the future of Tajikistan is depended. Also in the article the author states that the Founder of peace and compliance in the republic and Leader of the Nation, the President of Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon announced the 2017 – The year of the youth and this is the true vector toward cultural educating of youth.

Key word: *Message, youth, independence, educating, behavior, patriotism, knowledge, teaching.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатшоева Азиза номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, полковники милитсия, сардори кафедраи забонҳои Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел:903442424, 939225097

Сведения об авторе: Давлатшоева Азиза, кандидат педагогических наук, доцент, полковник полиции, заведующая кафедрой языков Академии МВД Республики Таджикистан, тел: 903442424, 939225097

Information about the author: Davlatshoeva Aziza, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Police Colonel, Head of the Language Department of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, tel: 903442424, 939225097

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ИНКЛЮЗИВНОЙ ПЕДАГОГИКИ ДЛЯ ЕСТЕСТВЕННО НАУЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Инклюзия — это философия, основанная на социальной справедливости, которая выступает за равный доступ к образовательным возможностям для всех учащихся, независимо от различий. Инклюзивное образование как широкая область включает в себя учащихся из самых разных слоев общества и способностей, которые учатся вместе со своими сверстниками в школьных условиях, которые адаптировали и изменили способ своей работы, чтобы удовлетворить потребности всех учащихся. Первоначально инклюзия была ориентирована на учащихся с ограниченными возможностями, чтобы их образование проходило в среде с наименьшими ограничениями. Со временем этот термин изменился по смыслу и предназначению, чтобы обратиться к более широкому применению образовательных возможностей для всех учащихся. Если мы рассмотрим современный или более широкий взгляд на инклюзивное образование, он [1] очень подходит для рассмотрения естественно научного образования.

Инклюзивное образование отражает ценности и принципы и направлено на то, чтобы бросить вызов тому, как образовательные системы воспроизводят и увековечивают социальное неравенство в отношении групп учащихся с различными способностями, характеристиками, траекториями развития и социально-экономическими обстоятельствами. Следовательно, инклюзия неразрывно связана с принципами равенства и социальной справедливости как в образовательной, так и в социальной сферах. Однако Сли и Аллан [2] заявили: «[мы] по-прежнему считаем инклюзивность нашей целью; все еще ожидая включения, но говоря так, как будто мы уже включаем». Нам еще предстоит достичь целей социальной справедливости для всех учащихся.

Сли [3] заявил, что для того, чтобы инклюзия соответствовала его целям социальной справедливости, «инклюзивные школьные культуры требуют фундаментальных изменений в образовательном мышлении о детях, учебной программе, педагогике и школьной организации». Следовательно, бремя перемен лежит не на детях и их семьях, чтобы преобразовать образовательную систему, которая не была восприимчива и не уважала их культуру, самобытность, языки, грамотность и сообщества; сама система должна измениться и адаптироваться к все более разнообразным учащимся в современных классах, школах и обществе. Мы также утверждаем то же самое в отношении научного образования и необходимости адаптироваться к меняющейся демографии, с которой сталкиваются школы. Следовательно, чтобы придерживаться философии инклюзивности и использовать инклюзивную педагогику, научное образование как область должно измениться, что потребует институциональных и структурных изменений на многих уровнях. Для обеспечения инклюзивности мы должны выявить и устранить все барьеры, мешающие обучению учащихся. Это означает расширение участия всех учащихся, сталкивающихся с неравенством в образовании.

Области инклюзивной педагогики принято делить на две широкие категории: культура и идентичность (культурно актуальная педагогика и педагогика, учитывающая культурные особенности) и язык, грамотность и сообщество (культурная конгруэнтность, фонды знаний, третье пространство, и культурно-поддерживающая педагогика). Эти инклюзивные педагогические методы могут инициировать разговор о социальной справедливости и инклюзивности учащихся из различных культурных, экономических, этнических, языковых, расовых и религиозных слоев.

Культура и идентичность

В этом первом наборе инклюзивной педагогики понимание культуры и идентичности является ключом к преподаванию и обучению для учащихся разного происхождения. Педагогика фокусируется на культурном разнообразии и обсуждает важную роль, которую учителя играют в том, чтобы знать, кто их ученики, а также они сами, чтобы удовлетворить потребности разных учеников в классах.

Культурно значимая педагогика

Первая инклюзивная педагогика – это культурно релевантная педагогика. Культурно значимая педагогика возникла в результате антропологической работы, сосредоточенной на несоответствии между культурой детского дома или сообщества и школьной культурой. Культурно значимая педагогика также выросла из корней социальной справедливости, которая выступала за успех афроамериканских студентов. Упорядоченное внимание к языку ученика и учителя недостаточно для удовлетворения потребностей городского образования молодежи. Необходимо, чтобы культурно значимая педагогика функционировала как педагогическая практика, а также как теоретическая основа, которая «не только касается достижений учащихся, но также помогает учащимся принять и утвердить свою культурную идентичность, развивая при этом критические взгляды, которые бросают вызов неравенству». Учителя, практикующие культурно значимую педагогику, выпускают: (а) «студентов, которые могут добиться академических успехов», (б) «студентов, демонстрирующих культурную компетентность» и (в) «студентов, которые могут как понимать, так и критиковать социальный порядок». Структура педагогики, учитывающей культурные особенности, наиболее ценна, когда учителя стремятся воспитать все три качества в классе одновременно и создать учебную среду, в которой все учащиеся преуспевают в учебе, не жертвуя, не ставя под угрозу и не обесценивая свою культурную идентичность, когда они участвуют в социальных изменениях и деятельности. Культурно-значимая педагогика широко использовалась в образовании [4], включая математическое образование [5], обучение английскому языку [6] и обучение общественным наукам [7]. Далее мы рассматриваем культурно релевантную педагогику как состоящую из двух фокусов — фокуса на учителе и фокуса на ученике.

Культурно значимая педагогика для педагогической практики

Культурно значимая педагогика ориентируется на учителя. Это включает в себя три важных элемента: как учителя относятся к себе и другим; как они относятся к знаниям; и как они структурируют социальные отношения в классе [8]. Во-первых, культурно значимый учитель должен иметь сильное чувство собственного достоинства и сильное чувство общности, чтобы применять культурно значимую педагогику. В результате учителя рассматривают преподавание как способ помочь и построить свои сообщества, в то же время видя, что все учащиеся способны достичь высоких академических ожиданий. В классе учителя рассматривают учеников и относятся к ним как к экспертам, обладающим важными знаниями и бесценным опытом. Во-вторых, культурно значимый учитель заботится о том, как учащиеся относятся к знаниям. Учитель рассматривает знание как социально сконструированное и относится к знанию критически. Учителя развивают навыки учащихся с помощью контента и занятий, которые позволяют им лучше понимать и критиковать свое социальное положение и контекст. В-третьих, культурно значимый учитель верит в создание гибких отношений между учеником и учителем, которые будут справедливыми, расширяющими возможности и взаимными.

Чтобы проиллюстрировать работу, необходимую для подготовки учителей, учитывающих культурные особенности, мы предлагаем примеры из области профессионального развития учителей естественных наук и обучения учителей естественных наук. Благодаря этой работе мы лучше понимаем и визуализируем предложения культурно значимого обучения, ориентированного на учителя. Во-первых, в области профессионального развития учителей Джонсон (9) исследовал трансформацию учителей по мере их продвижения по континууму культурно значимой педагогики. Изучая опыт двух учителей естественных наук в средней школе, исследователь рассмотрел практики, основанные на:

- (а) представлениях учителя о себе и других,
- (б) социальные отношения, структурированные учителем, и
- (в) представление учителя о знании.

Джонсон продемонстрировал успешный прогресс в культурно значимом континууме с помощью практик в классе естественных наук, таких как использование ежедневных задач, экспериментов и исследований для учащихся и установление четких и высоких ожиданий для всех учащихся.

Кроме того, Джонсон [9] отметил, что учителя, учитывающие культурные особенности, могут создавать дискуссии в классе, которые побуждают учащихся критически мыслить и анализировать свою роль в науке. Учителя, которые практикуют преподавание, учитывающее культурные особенности, ценят мнения, фонды знаний и идеи, выдвинутые

учащимися, в рамках научных дискуссий. Можно ожидать, что преподаватели, значимые в культурном отношении, будут прилагать согласованные усилия, чтобы стать частью сообщества, обучая или наставляя других учителей и студентов в изучении естественных наук. Джонсон характеризовал культурно значимого учителя как социального активиста, того, кто может изменить социально-политический мир студентов. Наконец, можно ожидать, что культурно значимый учитель будет чувствовать ответственность за создание возможностей для учащихся и поощрение их к созданию будущих возможностей для себя. В конечном счете, культурно значимый учитель смог размышлять о своей идентичности в сообществе, чтобы «создать социальные структуры, поддерживающие обучение учащихся», развить «совместное учебное сообщество, управляемое учениками» и предоставить учащимся необходимые им инструменты. «устранить социальное неравенство».

Во-вторых, в области педагогического образования Менса [10] утверждал, что для того, чтобы учителя дослужебной подготовки (PST) могли преподавать культурно значимыми способами, они также должны учиться и заниматься культурно значимой педагогикой для себя. Представляя три утверждения, которые связаны с принципами культурно значимой педагогики, Менса утверждал, что (а) PST должны иметь совместную поддержку с различными другими в установлении связей и развитии методов преподавания естественных наук, чтобы они «добились успехов в учебе», не только для себя как учителей, но и для своих учеников; (b) PST должны использовать язык, который позволяет им выявить роли учащихся, которые будут способствовать тому, чтобы учащиеся захотели заниматься наукой и изучать ее; это включает в себя способы вовлечь учащихся в знания, язык и навыки науки - формально (в школе) и неформально (дома) - и установить личные связи с наукой. Цели и содержание преподавания естественных наук должны быть полезными с точки зрения образования, например, PST «развивают и/или поддерживают культурную компетентность» учащихся, которых они обучают; и, наконец, (c) PST должны также включать свои личные интересы и причины для преподавания содержания науки. Цели и содержание урока естествознания также должны быть релевантными с культурной и личной точки зрения и должны быть сосредоточены на связях с реальным миром, так что PST «развивают критическое сознание, посредством которого они бросают вызов статус-кво текущего социального порядка» для себя и своих учеников с помощью науки. В рамках своего курса по научным методам PST совместно планировали, преподавали и оценивали раздел «Загрязнение» в 4-5-го классах, который определил экологический расизм как проблему в своем сообществе. При планировании и преподавании модуля PST и студенты узнали о последствиях для здоровья, связанных с загрязнением воздуха в их сообществе. Менса пришел к выводу, что PST нуждаются в достаточных возможностях для обучения и оценки своего роста и развития в качестве культурно значимых учителей в позитивных, совместных и поддерживающих программах педагогического образования, чтобы их учебная программа по естественным наукам и преподавание включали принципы культурно значимой педагогики.

Культурно значимая педагогика для обучения студентов

Во-вторых, культурно значимая педагогика также фокусируется на обучении учащихся с целью достижения социальной справедливости. Культурно значимая педагогика отличается от других культурно чувствительных или чувствительных подходов своей критичностью или целью исследовать и нарушать статус-кво. Есть несколько исследований в области естественнонаучного образования, которые подчеркивают аспект критического сознания культурно значимой педагогики с целью социальной справедливости.

Например, в курсе химии AP Моралес-Дойл [11] представил научную педагогику, ориентированную на справедливость, как теоретическую основу, построенную на традициях культурно значимой педагогики и критической педагогики в средней школе городского района. Студентам была оказана поддержка, чтобы они преуспели в учебе, решая неотложные вопросы социальной и экологической справедливости, которые они выявили в своих сообществах. Студенты изучали загрязнение почвы, вызванное закрытой угольной электростанцией. Студенты, участвовавшие в исследовании, провели ряд научных исследований, таких как измерение концентрации свинца и ртути в образцах почвы по соседству, изучение различных химических реакций, связанных с добычей и сжиганием угля, а также кислотных стоков шахт. Они представили результаты сообществу, включая своих родителей, учителей и сверстников. Моралес-Дойл сообщил, что учебная программа, организованная вокруг экологического расизма, способствовала академическим достижениям и предоставила учащимся возможность позиционировать себя как

преобразующих интеллектуалов, которые продемонстрировали комплексное мышление в вопросах науки и социальной справедливости. Студентам была оказана поддержка в развитии критического отношения к экологическому расизму и экономическому неравенству. И академические достижения, и критическое сознание позволили учащимся комплексно размышлять о научных знаниях, социальной справедливости и сообществе. Таким образом, научная педагогика, ориентированная на социальную справедливость, включала в себя все элементы культурно значимого обучения.

В другом примере культурно значимой педагогики и критического сознания Малья, Менса, Контенто, Кох и Бартон [12] сосредоточились на обучении учащихся при разработке учебной программы, в которой учащиеся седьмого класса участвовали в учебной программе «Выбор, контроль и изменение» (С3). Данные были собраны от восьми студентов, изучающих конкретные случаи, и анализ показал, что учащиеся смогли расширить свое понимание науки С3 за пределами классной комнаты, развивая и выражая научную деятельность в 1) критическом анализе условий их пищевой среды, 2) целенаправленно делая более здоровый выбор, и 3) расширение выбора еды и занятий, доступных для себя и других. Идея «продовольственной пустыни» или наличия ограниченных вариантов здоровой пищи в своем районе и не быть «обманутой» рекламой продуктов питания, которая побуждает их есть бесполезную для них пищу, была способом, с помощью которого молодежь лучше осознала неравенство и проблемы в своей жизни. пищевые среды. Благодаря участию в учебной программе С3, научному содержанию и учебной деятельности учащиеся начали смотреть на свой мир с более критическим мышлением и придумали способы изменить условия для себя и других. Основываясь на учебной программе и результатах исследования, исследователи предложили более внимательно изучить создание значимых и актуальных возможностей обучения для учащихся путем соединения школьной науки с вопросами личной и социальной значимости в жизни учащихся за пределами школы.

Культурно-чувствительная педагогика

Вторая инклюзивная педагогика – это педагогика, учитывающая культурные особенности. Подобно педагогике, учитывающей культурные особенности, педагогика, учитывающая культурные особенности, возникла из-за «опасений по поводу расового и этнического неравенства, которые проявлялись в возможностях и результатах обучения» [13], которые были выявлены с появлением поликультурного образования. Педагогика, учитывающая культурные особенности, делает упор на обучение разнообразных учащихся с учетом их этнической, языковой, расовой, эмпирической и культурной идентичности. Педагогика, учитывающая культурные особенности, «утверждает, облегчает, освобождает и расширяет возможности этнически разных учащихся, одновременно культивируя их культурную целостность, индивидуальные способности и успехи в учебе» (стр. 46).

Кроме того, Гей [14] определил два основных пути к педагогике, учитывающей культурные особенности. Первое в первую очередь педагогическое, второе – учебная программа. Оба охватывают сердцевину педагогики, учитывающей культурные особенности, как обучение культурным силам разных учащихся и через них. Гей предложил описание практик, которые используют культуру студентов в процессе обучения. Однако преподавание таким образом требует изменений в методах обучения, учебных материалах, настроении учителей, а также в отношениях, которые распространяются как внутри школы, так и за ее пределами. Таким образом, педагогика, учитывающая культурные особенности, согласно Гею, требует контекста обучения, климата в классе, отношений между учеником и учителем, методов обучения, общения и заботы как характеристик, которые будут способствовать обучению разных учеников.

Культурно-чувствительная педагогика как практика через учебную программу

Есть примеры учитывающей культурные особенности педагогики посредством педагогической практики и проектов по разработке учебных программ. В недавнем метасинтезе 52 эмпирических статей Браун [15] исследовал способы, которыми педагогика с учетом культурных особенностей проявляется в практике преподавания естественных наук. Она резюмировала классную комнату с учетом культурных особенностей с помощью Протокола наблюдения за обучением с учетом культурных особенностей (CRIOP). Класс, учитывающий культурные особенности: а) развивает конструктивные отношения в классе; б) стремится к семейному сотрудничеству; в) формативно оценивает студентов, чтобы продемонстрировать несколько форм понимания; г) способствует разнообразному опыту и реальному опыту в учебной программе и учебной среде; е) способствует вовлечению студентов; ф) ценит несколько дискурсов; и г) использует социально-политическую линзу для

всех студентов. Браун заметил, что «аспекты исследования, наиболее часто используемые для развития научного образования с учетом культурных особенностей, включают получение, оценку и передачу информации... построение объяснений и разработку решений... и разработку и использование моделей». Среди примеров, отмеченных Брауном, студенческое сотрудничество, студенческий опыт, студенческое совместное создание западной науки и знаний коренных народов, а также студенческие социально-политические связи были тенденциями, наиболее распространенными в успешном учитывающем культурные особенности классе естественных наук.

Кроме того, Браун и Криппен [16] провели исследование с шестью учителями наук о жизни средней школы, когда они научились внедрять учитывающую культурные особенности педагогику, участвуя в программе профессионального развития. Преподаватели изменили свое отношение к ученикам, позиционируя учеников как лидеров с авторитетными знаниями и как создателей знаний и артефактов от занятий наукой. Учителя также участвовали в построении сообщества, чтобы способствовать взаимодействию, обучению и студенческому голосу. Несмотря на то, что была принята педагогика, учитывающая культурные особенности, исследователи отметили, что учителям необходимо устанавливать более тесные связи с семейным фондом знаний и развивать критическое социокультурное сознание в рамках учебной программы, которую они преподают.

В качестве другого примера можно привести то, что в сотрудничестве с учителями, старейшинами, лидерами местных общин, персоналом агентства и консультантами по вопросам образования работали над разработкой учебной программы по естественным наукам с учетом культурных особенностей [17]. Создание учебного пособия эффективно интегрировало знания по различным научным темам. В справочнике представлены четыре области для разработки культурно значимой учебной программы по естественным наукам: культурная значимость, передовой опыт, государственные стандарты и оценка. Кроме того, руководство предоставило учителям учебную программу, в которой есть «актуальные педагогические принципы, которые перемещают образовательную практику от преподавания культуры как еще одного отдельного предмета к преподаванию через местную культуру как способ привести глубину, широту и значимость во все аспекты учебной программы. Автор показал, как привлекать старейшин к работе в классе, и указал на темы, имеющие культурное значение, в которых местные знания сочетаются с научными стандартами. В целом, в справочнике подчеркивается, как может выглядеть культурная значимость в разработке и практике учебных программ.

Культурно-чувствительная педагогика и междисциплинарное обучение

Есть много примеров, которые расширяют педагогику, учитывающую культурные особенности, как учебную программу в других областях содержания, в которых научное образование может пролить свет на понимание. Например, проект «Большая история» (ВНР) — это междисциплинарная учебная программа, которая объединяет естественные и социальные науки с другими дисциплинами, включая искусство, английский язык и бизнес, чтобы познакомить учащихся с человеческим опытом. Учебная программа включает истории происхождения, а коллективное обучение играет центральную роль в понимании учащимися социальных и естественных наук. На протяжении всей учебной программы есть пороги с мультимедийными образовательными ресурсами и инструментами для обсуждения деталей историй происхождения, богатой культурной истории и роли, которую люди играют в истории и будущем Земли. Эта инклюзивная учебная программа ценит критическое осмысление глобального влияния людей в прошлом, настоящем и будущем. Подводя итог «большой истории» Земли, ВНР призывает студентов проанализировать свою роль в глобальных проблемах.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Liasidou, A. (2012). Inclusive education and critical pedagogy at the intersections of disability, race, gender and class. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 10(1), 168-184.
2. Slee, R., & Allan, J. (2001). Excluding the included: A reconsideration of inclusive education. *International Studies in sociology of Education*, 11(2), 173-192.
3. Slee, R. (2011). *The irregular school: Exclusion, schooling and inclusive education*. New York: Routledge.
4. Aronson, B., & Laughter, J. (2016). The theory and practice of culturally relevant education: A synthesis of research across content areas. *Review of Educational Research*, 86(1), 163- 206.

5. Timmons-Brown, S., & Warner, C. (2016). Using a conference workshop setting to engage mathematics teachers in culturally relevant pedagogy. *Journal of Urban Mathematics Education*, 9(1), 19-47.
6. Lopez, A.E. (2011). Culturally relevant pedagogy and critical literacy in diverse English classrooms: A case study of a secondary English teacher's activism and agency. *English Teaching*, 10(4), 75-93.
7. Milner, H. R. (2014). Culturally relevant, purpose-driven learning & teaching in a middle school social studies classroom. *Multicultural Education*, 21(2), 9-17.
8. Ladson-Billings, G. (2006). Yes, but how do we do it? Practicing culturally relevant pedagogy. In J. Landsman & C.W. Lewis (Eds.), *White teachers/diverse classrooms: A guide to building inclusive schools, promoting high expectations and eliminating racism* (pp. 29– 42). Sterling, VA: Stylus Publishers.
9. Johnson, C. (2011). The road to culturally relevant science: Exploring how teachers navigate change in pedagogy. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(2), 170- 198. doi: 10.1002/tea.20405
10. Mensah, F.M. (2011). A case for culturally relevant teaching in science education and lessons learned for teacher education. *The Journal of Negro Education*, 80(3), 296- 309.
11. Morales-Doyle, D. (2017). Justice-centered science pedagogy: A catalyst for academic achievement and social transformation. *Science Education*, 101, 1034-1060.
12. Mallya, A., Mensah, F.M., Contento, I.R., Koch, P.A., & Barton, A.C. (2012). Extending science beyond the classroom door: Learning from students' experiences with the Choice, Control and Change (C3) curriculum. *Journal of Research in Science Teaching*, 49(2), 244- 269.
13. Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (2nd ed.). New York, NY: Teachers College Press.
14. Gay, G. (2014). Culturally responsive teaching, principles, practices and effects. In H. R. Milner & K. Lomotey (Eds.), *Handbook of urban education* (pp. 353–372). New York, NY: Routledge.
15. Brown, J. (2017). A metasynthesis of the complementarity of culturally responsive and inquiry-based science education in K-12 settings: Implications for advancing equitable science teaching and learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 54(9), 1143- 1173.
16. Brown, J.C. & Crippen, J.K. (2017). The knowledge and practices of high school science teachers' pursuit of cultural responsiveness. *Science Education*, 101(1), 99-133.
17. Stephens, S. (2001). *Handbook for culturally responsive science curriculum*. ED451986. Alaska University, Fairbanks: Alaska Native Knowledge Network.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ИНКЛЮЗИВНОЙ ПЕДАГОГИКИ ДЛЯ ЕСТЕСТВЕННО НАУЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В этой статье мы предлагаем краткий обзор педагогических и теоретических подходов, используемых в образовании и естественно научном образовании, которые мы назвали инклюзивной педагогией. Хотя это и не исчерпывающий список, эти педагогические методы чаще используются в исследованиях в области образования и имеют общие черты, но в некоторых отношениях различаются. Все вместе они способствуют тому, чтобы сделать преподавание и изучение естественных наук более инклюзивным для более широкого круга учащихся, таких как учащиеся из разных культурных, языковых и социальных слоев, а также учащихся с физическими особенностями и способностями к обучению. Кроме того, эти инклюзивные педагогические методы направлены на уменьшение образовательного неравенства и повышение уровня академической строгости и доступности для всех учащихся. Рассмотренные инклюзивные педагогические подходы могут быть расширены для решения проблем, связанных с реформами естественнонаучного образования.

Ключевые слова: инклюзивная педагогика, культура, идентичность, язык, грамотность, сообщество.

БАЪЗЕ УСУЛҲОИ ПЕДАГОГИКАИ ФАРОГИР БАРОИ ТАЪЛИМИ ИЛМҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ

Дар ин мақола мо шарҳи мухтасари равишҳои методологӣ ва назариявии дар соҳаи маориф ва илм истифодашавандаро пешниҳод менамоем, ки мо онҳоро педагогикаи фарогир номидаем. Ҳарчанд номгӯи мукамал набошад ҳам, ин усулҳои педагогӣ бештар дар тадқиқоти таълимӣ истифода мешаванд ва умумиятҳои муштарақ доранд, вале дар баъзе ҷиҳатҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Яқоя, онҳо барои фарогиртар кардани таълим ва омӯзиши илм барои доираи васеи донишҷӯён, аз қабилӣ донишҷӯён аз табақаҳои гуногуни фарҳангӣ, забонӣ ва иҷтимоӣ, инчунин донишҷӯёни дорои нуқсонҳои ҷисмонӣ ва омӯзиш сахм мегузоранд. Илова бар ин, ин таҷрибаҳои педагогии фарогир барои коҳиш додани нобаробарӣ дар таълим ва баланд бардоштани сатҳи саҳтгирии таълимӣ ва дастрасии ҳамаи донишҷӯён равона шудаанд. Равишҳои инклюзивии педагогии баррасишавандаро барои ҳалли масъалаҳои марбут ба ислоҳоти соҳаи маориф васеъ кардан мумкин аст.

Вожаҳои асосӣ: педагогикаи фарогир, фарҳанг, ҳувият, забон, савод, ҷомеа.

SOME METHODS OF INCLUSIVE PEDAGOGY FOR SCIENCE EDUCATION

In this article, we offer a brief overview of the pedagogical and theoretical approaches used in education and science education, which we have called inclusive pedagogy. Although not an exhaustive list, these pedagogical techniques are more commonly used in education research and share commonalities but differ in some respects. Together, they contribute to making science teaching and learning more inclusive for a wider range of students, such as students from different cultural, linguistic and social backgrounds, as well as students with physical and learning disabilities. In addition, these inclusive pedagogical practices aim to reduce educational disparities and increase the level of academic rigor and accessibility for all students. The considered inclusive pedagogical approaches can be extended to solve the problems associated with the reforms of science education.

Keywords: *inclusive pedagogy, culture, identity, language, literacy, community.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Бобизода Гулоқодир Муккамал** – академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ, доктори илмҳои фармაცветӣ, профессор, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни, 126, **E-mail:** bobievgm@mail.ru, **тел.:** + (992) 00 977 03 60

Файзуллоева Зухро Маҳмудҷонова – омӯзгори фанни химияи Литсейи ҳарбии Вазорати муҳофизоти ба номи генерал-майор Тошмуҳаммадов М.Д., шаҳри Душанбе, кӯчаи Восеъ, 123, **тел.:** + (992) 90 699 43 93

Сведения об авторах: **Бобизода Гулоқодир Муккамал** – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор, г. Душанбе, ул. Айни, 126, **E-mail:** bobievgm@mail.ru, **тел.:** + (992) 00 977 03 60

Файзуллоева Зухро Маҳмудҷонова - преподаватель химии Военного лицея Министерства обороны имени генерал-майора Ташмухаммадова М.Д., г. Душанбе, ул. Восеъ, 123, **тел.:** + (992) 90 699 43 93

Information about authors: **Bobizoda Gulomqodir Mukkamal** – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, Doctor of biological and pharmaceutical sciences, professor, Dushanbe, Ayni Str. 126, **E-mail:** bobievgm@mail.ru, **Phone:** + (992) 00 977 03 60

Fayzulloeva Zuhro Makhmudjonovna – teacher of chemistry at the Military Lyceum of the Ministry of Defense named after Major General Tashmukhammadov M.D., Dushanbe, st. Vose, 123, **Phone:** + (992) 90 699 43 93

ИМОМНАЗАРОВ Д.

ТАТБИҚИ НАҚШАИ ТАЪЛИМИИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ – ВОҚЕИЯТ ВА МУШКИЛОТ

Мундариҷаи таҳсилот (стандарт, нақшаю барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ) вобаста ба тағйир ёфтани сиёсати давлат дар соҳаи маориф, устувор гардидани иқтисоди иқтисодӣ, рушди илму техника, зуҳури илм, талаботи босуръат тағйирёбандаи бозори меҳнат, дархости хонанда, волидон, аҳли ҷомеа, мувофику мутобиқ намудани он ба талаботи муосир, меъёрҳои байналмилалӣ таҷдиди назар ва таҳия карда мешавад.

Дар шароити ислоҳоти соҳаи Вазорати маориф ва илм ба таҳияи стандарту барномаҳои таълимӣ дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, бахусус, таҳсилоти фарогир (таҳсилот барои ҳама) тавачҷуҳи бештар зоҳир менамояд (стандарту барномаҳои фаннии солҳои 2014-2021), зеро муқаррароти стандартҳои мазкур то андозае ба ниёз ва дархости тамоми хонандагон, аз ҷумла болаёқат, аз таҳсил дурмонда ва дорои имконияти маҳдуд ҷавобгӯ мебошанд.

Зикр бояд кард, ки тағйир додани сиёсати давлат дар соҳаи таҳсилот танҳо яке аз сабабҳои ба тағйирот дучор гардидани мазмуни стандарту барномаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. Сабабҳои зиёди дигаре низ вучуд доранд, ки онҳо ҳар як кишварро вобаста ба пешрафти илм, техникаю технология, афзудани иттилоот, тағйирпазирии бозори меҳнат, ниёз ва дархости хонандаю ҷомеа, мутобиқ ва мувофиқ намудан ба талаботи муосир, меъёрҳои байналмилалӣ ба тағйир додани мазмуни таҳсилот водор месозанд. Масалан, омӯзгорон дар раванди татбиқи стандарту барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои мушаххас метавонанд дарёбанд, ки муқаррарот ва иттилооти муайяни ҳуҷҷатҳои зикргардида дар раванди омӯзиш ба хонандагон мушқилот бунёд месозанд, яъне хонандагон бо душворӣ моҳияти онҳоро дарк мекунанд ва, аз ин рӯ, пешниҳод ирсол мекунанд, ки омӯзиши минбаъдаи онҳо таҷдиди назар карда шавад.

Ҳамзамон қайд намудан зарур аст, ки Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси муҳтавои ҳуҷҷатҳоеро, ки мазмуни таҳсилотро муайян менамояд, ташкил медиҳад. Яке аз ин гуна ҳуҷҷатҳо “Нақшаи таълимии муассисаҳои

таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда” (қарори МВМ ва ИҶТ аз 01.10.2018, 18/39 бо тағйироту иловаҳо) махсуб ёфта, он дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», “Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (тағйироту иловаҳо аз 25.09.2018, № 483), “Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (тағйироту иловаҳо аз 25.09.2018, № 484), дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф бо назардошти қонунҳои сохтани ниёз ва дархост, хусусиятҳои синнусоли ва равонии хонандагон, пешрафти илми муосир, талаботи педагогиро психологӣ, санитариро гигиенӣ ва санитариро эпидемиологияи кишвар, рушди устувори ҷомеа, таъмини беҳдошти саломатии хонандагон таҳия гардидааст.

Бояд зикр намуд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни *ифтитоҳи Гимназияи №4 барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе дар Рӯзи дониш* (01.09.2021) қайд карда буданд: “...навсозии мазмуну мундариҷаи таҳсилот яке аз омилҳои асосии беҳтар гардонидани вазъии таълиму тарбия ба шумор меравад, ки тавассути стандартҳои давлатӣ, нақшаву барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ роҳандозӣ карда мешавад. Яъне ба мазмуну мундариҷаи таҳсилот – стандарт, барномаву нақшаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ бояд тағйирот ворид карда шуда, ташаккули ҳуввияти миллӣ, ватандӯстӣ, арҷгузорӣ ба дастовардҳои замони истиқлол ва арзишҳои давлатдорӣ миллӣ ҳамчун масъалаи муҳими таълиму тарбия дар маркази таваҷҷуҳ қарор дошта бошад” [7, с.7-8].

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир дар таҳия, мувофиқ ва мутобиқ намудани Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи замони муосир, ниёзу дархости хонанда, ҷомеа, талаботи бозори меҳнати рушдбанда дар шароити ислоҳоти соҳа, ворид сохтани тағйироту иловаҳо ба мундариҷаи таҳсилот (стандартҳои фаннӣ, нақшаю барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ)-и ба ташаккули салоҳиятҳо нигаронидашуда тадбирҳои муайян андешида, олимон, коршиносон, кормандони раёсат ва шӯъбаҳои мориф, омӯзгорони эҷодкорро ба муҳокима ва таҳияи он (солҳои 2014-2020 ва он идома дорад), ҷалб кард. Баъди омӯзиш ва муайян намудани дастовард ва мушкилоти мундариҷаи таҳсилот, аз ҷумла самарабахшии Нақшаҳои таълими солҳои охири муассисаҳои таълимӣ кишвар ва кишварҳои хориҷи дуру наздик баъзе тағйирот ба “Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда” ворид карда шуданд, аз ҷумла соатҳои таълими фанни табиатшиносӣ дар синфҳои ибтидоӣ (1,2,3), ки чанд сол пеш аз нақша бардошта шуда буданд, аз нав барқарор карда шуданд. Ворид намудани ин соатҳо, албатта, ба баланд гардидани сифати таҳсилот ва рушди андешаи хонандагон то андозае мусоидат карда тавонист. Баъзе тағйирот ба Нақшаи таълимӣ солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда”, аз ҷумла барои таълими фанни технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 5-6 дар ҳаҷми 1 соатӣ бори аввал ворид гардиданд, ки омӯзиши онҳо дар шароити рушди босуръати техникаю технология, талаботи бозори меҳнат, тақмили зеҳни сунъӣ иқдоми арзишманд пазируфта мешавад.

Дар нақшаи мазкур номгӯи фанҳо, миқдори соатҳои таълимӣ дар давоми ҳафта, сол вобаста ба забони таҳсил барои ҳар як фанни таълимӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ нишон дода шудаанд. Тибқи нақша муассисаҳои таҳсилоти умумӣ имконияти тақсими дурусти соатҳои ҷудошударо дар асоси дифференсиатсия ва вариантнокӣ дар давоми солҳои таҳсил дар сурати ташкили самараноки раванди таълим, фарогирии хонандагон ба фаъолияти мақсаднок бо назардошти баъзиборгирии қобилиятҳои инфиродӣ ва қонунҳои сохтани тамоили таълимӣ онҳо амалӣ карда метавонад.

Имрӯз нақшаи таълимӣ заминавӣ (Замимаи 1) асоси Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумиро ташкил медиҳад ва он дар асоси талаботи Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои фаннӣ таҳия гардидааст.

Ҳаҷми сарбории хонандагон, ки дар Нақшаи таълимӣ мазкур вобаста ба зинаҳои таҳсилот ва забони таҳсил оварда шудаанд, дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, ҳадди ақали таълим пазируфта шуда таъмини риояи онҳо таҳти назорат қарор дода шудааст [4, С. 3].

Мақсади асосии Нақшаи таълимӣ мазкур, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сифати таҳсилот, иҷрои талаботи стандарту барномаҳои таълимӣ дар гирифтани донишҳои муосири назариявӣ ва амалӣ, қорӣ намудани таълими равиявӣ баъзан дар зинаи дуюм ва асосан дар зинаи сеюми таҳсилот бо назардошти таъмини таҳсилоти босифати ба тамоили хонанда нигаронидашуда, омодагии хонандагон ба таҳсилоти минбаъда дар муассисаҳои

таҳсилоти олиии касбӣ, ба амал баровардани дифференсиатсияи таҳассусӣ дар зинаҳои мухталифи таҳсилот арзёбӣ мегардад. Албатта, дар ин самт таҳияи нақшаи муосири ташаккулдиҳанда ҳанӯз ҳам ба таҷдиди назари ҷиддӣ ниёз дорад.

Муассисаҳои таҳсилоти умумӣ новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ кори худро асосан аз рӯйи Нақшаи таълимӣ дар замимаҳои 2, 2. 1, 2. 2, 3, 3. 1, 3. 2, 4, 4. 1, 4. 2 нишондодашуда ба роҳ мондаанд, ки ба шароити имконоти муассиса ва муқаррароти амалкунанда асосан ҷавобгӯ мебошад.

Нақшаи таълимӣ заминавии (замимаи 1) пешниҳодшуда баробарии муайян байни донишҳои *табиӣ рӯзӣ* (116 соат -38.4%) ва *гуманитариро* бо баъзе бартариҳои донишҳои сикли фанҳои гуманитарӣ (145 соат- 48%) ва гурӯҳи фанҳои “Санъат” 17 соат- 5.6%, “Тарбияи ҷисмонӣ ва ОИХ”- 24 соат – 7.9% дар зинаи якум, дуҷум ва сеюми таҳсилот то андозае таъмин менамояд. Ба таълими фанҳои гуманитариро ҷомеашиносӣ дар нақшаи таълимӣ (замимаи 1) бештар сотаҳои таълимӣ ҷудо карда шудааст (9.6%), ки он аз бартариҳои таҳсилоти ин фанҳо дар ду зинаи таҳсилот (якум ва дуҷум) дарак медиҳад ва он ба андешаи коршиносон (фанҳои гуманитариро ҷомеашиносӣ) аз он ҷиҳат қобили қабул доништа мешавад, ки маҳз фарҳанг ва маълумоти гуманитарӣ *асоси ташаккули шахсиятро* дар ин зинаҳои якум ва дуҷуми таҳсилот таъмин месозанд [4, С. 6-9].

Тавозуни соатҳои нақшаи таълимӣ фанҳои *ҷамъиятию гуманитарӣ дар равияи умумӣ* нисбати фанҳои табиӣю математикӣ (синфҳои 5-9) аз 1,5 % (синфҳои таҳсилашон ба забони русӣ), 4,2% (синфҳои таҳсилашон ба забони тоҷикӣ) то 7,7% (синфҳои таҳсилашон ба забони узбекӣ, кирғизӣ ва туркманӣ) бештар ташкил медиҳад.

Миқдори *соатҳои фанҳои табиӣю математикӣ дар синфҳои 10-11* (замимаҳои 4, 4. 1, 4. 2 *барои равияи умумӣ* яъне аксарияти кулли таълимгоҳҳои кишвар) дар *якҷоягӣ бо фанҳои технология* (меҳнат) тибқи нақша (33 соат- 48,5%) ва фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарӣ (29 соат- 42,6 %) - ро ташкил медиҳад. Фарқияти таълими фанҳои *табиӣ-математикӣ* дар замимаҳои нишондодашудаи зинаи сеюми таҳсилоти Нақшаи таълимӣ амалкунанда нисбат ба фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ *ҳамагӣ 5,9% -ро* бо бартариҳои андаки фанҳои мазкур ташкил медиҳад ва он, албатта, ба манфиати хонандагон ва ҷомеа хоҳад буд.

Тақсироти соатҳои таълимӣ дар дохили *равияи ҷамъиятию гуманитарӣ* (синфҳои 10-11) 36 соат (52,9%) ва барои таълими фанҳои табиӣю математикӣ 26 соат (38,2%) дар як ҳафта пешбинӣ гардидааст, ки тафовути он 14,7% (10 соат) таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитариро дар як ҳафта ташкил медиҳад. Тақсироти соатҳои таълимӣ дар дохили *равияи табиӣю математикӣ ва техникӣ* бошад, 40 соат (58,8%) ва барои таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ 22 соат (32,3%) дар давоми ҳафта ба нақша дароварда шудааст, ки аз бартариҳои 26,5%-и таълими фанҳои табиӣю математикӣ дарак медиҳад. Вале бояд зикр намуд, ки тавозуни тақсироти нобаробари соатҳои нақшаи таълимӣ ду равияи болозикр 8 соат (11,8%) -ро ташкил медиҳад.

Хуб мебуд, агар дар зинаи сеюми таҳсилот на камтар аз 60% - 70% - и соатҳои нақша ба таълими фанҳои равиявӣ ҷудо карда мешуданд, зеро ин зинаи сеюми таҳсилот буда, ба он хонандагони дорои қобилиятҳои баланди зеҳнӣ фаро гирифта мешаванд ва таҳсил дар ин зина хеле ҷиддӣ, масъулиятнок, аз рӯйи интихоби касб, шавқу завқи нисбатан баланд, қонеъ намудани тамоили таълимӣ хонанда бояд сурат гирад ва натиҷаи он идома додани таҳсил дар муассисаҳои олиии касбии ватанӣ ва хоричи кишвар маҳсуб меёбад. Омӯзиши фанҳои ғайриравиявиро дар сурати зарурат хонандагони зинаи таҳсилоти мазкур метавонанд ба таври мустақилона ва худомӯзӣ омӯзанд.

Албатта, зарурати аҳамияти омӯзиши фанҳои табиӣю математикӣ ва техникӣ дар шароити имрӯзаи таҳсилот ва рушди бемайлоии техникаю технология, зуҳури илм дар шароити гузариш ба кишвари саноатӣ ба маротиб афзудааст ва тавачҷуҳ зоҳир накардан ба он ба қафомонии бештари ин фанҳо дар таҳсилот ва рушди устувори минбаъдаи ҷомеа таъсири худро гузошта метавонад.

Аз ин рӯ, хуб мебуд, агар дар сурати бозбинӣ намудани Нақшаи таълимӣ инҳо ба назар гирифта мешуданд:

- зиёд намудани миқдори соатҳои таълими фанҳои табиӣю математикӣ (техникӣ) бо назардошти баъътиборгирии рушди пешрафти техникаю технология, зуҳури илм, талаботи бозори меҳнат, мавқеи фанҳои мазкур дар таъмини рушди устувори ҷомеа (албатта, на аз ҳисоби фанҳои дигар, балки аз ҳисоби зиёд кардани соатҳои ҳафтаинаи таълими ин фанҳо) ва ақалан то ба 10% расонидани фарқияти соатҳои таълимӣ фанҳои табиӣю математикӣ, техникӣ дар равияи умумӣ (аксарияти хонандагони деҳот ба он фаро гирифта шудаанд);

- таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудан ба ташаккули маҳорати омӯзиш (мустақилона таҳти раҳнамоии омӯзгор дар раванди таҳсилот ва фориғ аз он), худомӯзӣ ва худташаккулдиҳӣ, иҷрои корҳои амалӣ тавассути воридсозии хонандагон ба фаъолияти баланди эҷодӣ (амалӣ), аз ҷумла илмию амалӣ, лоиҳавӣ, таҳқиқотӣ, корҳои амалию лабораторӣ) дар раванди таълим ва берун аз он;

- андешидани чораҳои муассир баҳри ба таълим дар равияҳо фаро гирифтани хонандагон, омӯзиш ва пешгирии сабабҳои омода нагардидани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (дар сурати мавҷуд будани ду ва зиёда синфҳои мувозӣ) ва баъзан аз мушкилот “гурехтани” баъзе сарварони таълимгоҳҳо дар ташкил ва ба роҳ мондани таълим дар равияҳо, бахусус, дар шароити деҳоти кишвар;

- ҷустуҷӯи роҳҳои дарёфти имкониятҳои кушодани гимназияю литсейҳои давлатӣ ва хусусӣ дар деҳоти кишвар дар шароити надостани имконияти ташкили таълим дар равияҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (дар сурати мавҷудияти як синф);

Ҳамзамон, бо мақсади ба роҳ мондани фаъолияти пурсамар ва риояи талаботи ягона дар самти татбиқ дар дохили Нақшаи таълимии пешниҳодшуда инчунин нақшаҳои таълимӣ *барои литсей* дар синфҳои таълимашон ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ, қирғизӣ ва туркманӣ (замимаҳои 5, 5. 1, 5. 2, 5. 3, 5. 4, 5. 5, 5. 6, 5. 7, 5. 8), *нақшаҳои таълимии гимназия* (замимаҳои 6, 6. 1, 6. 2, 6. 3, 6. 4, 6. 5, 6. 6, 6. 7, 6. 8) ва нақшаҳои таълимӣ барои таълим дар *равияи ҷамъиятӣ-гуманитарӣ* (замимаҳои 7, 7. 1, 7. 2, *равияи табиӣ-математикӣ* (замимаҳои 8, 8. 1, 8. 2, 8. 3), *равияи технологӣ* (замимаҳои 9, 9. 1, 9. 2) ва дар дохили равия *зерравияҳои соҳавӣ* (филологӣ, таъриху ҳуқуқ, физикаю математика, биология ва география, химия ва биология, агротехнология, индустриалӣ-технологӣ) пешниҳод гардидаанд, ки баъзеи онҳо дар асоси таҷрибаи дигар кишварҳои хориҷи дуру наздик ба нақшаи мазкур дохил шудаанд ва мавриди татбиқ қарор доранд, ки истифодаи онҳо дар шароити кишварии мо асосан қаноатбахш пазируфта мешавад [4, С. 8-9].

Гузашта аз ин, дар замимаҳои Нақшаҳои таълимии барои гимназияю литсейҳо пешниҳодшуда (замимаҳои 5. 3, 5. 4, 5. 5, 5. 6, 5. 7, 5. 8, 6, 6. 1, 6. 2, 6. 3, 6. 4, 6. 5, 6, 6, 6. 7, 6. 8) тавозуни соатҳои таълимии *литсей* дар синфҳои 5-9 (фанҳои дақиқ – **70 соат (48,9%)**) дар якҷоягӣ бо *фанҳои технология (меҳнат)* ва соатҳои *таълимии гимназия* (фанҳои гуманитарӣ **74 соат (51,7%)**) -ро ташкил медиҳад, ки фарқияти он аз таълим дар литсейҳо **4 соат (2,8%)** арзёбӣ гардида, дар шароити мунтазам тағйир ёфтани майлу рағбат ба омӯзиши фанҳои таълимӣ (интихоби касби оянда) ва гузаштани қадамҳои нахустини мақсаднок дар равона сохтани таълим ба шавқу завқ, қобилият ва қонеъ сохтани тамоили таълимии хонандагон, бахусус, *дар синфҳои 5-6* то андозае ба танзим дароварда шудааст (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Ҷадвали

тавозуни соатҳои таълимии литсей ва гимназияҳо дар синфҳои 5-11

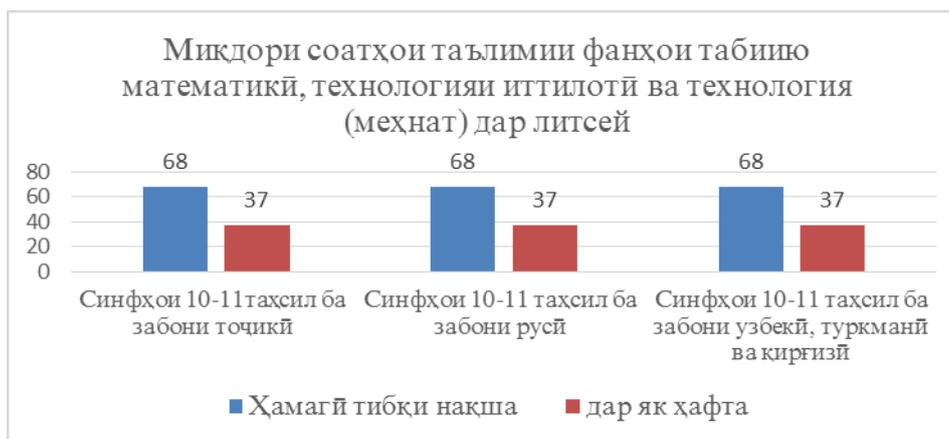
Синфҳо	Гимназия			Литсей			
	Миқдори соатҳои таълимии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ			Миқдори соатҳои таълимии фанҳои табию математикӣ, технологияи иттилоӣ ва технология (меҳнат)			
	Ҳамагӣ тибқи нақша	дар як ҳафта	% соатҳои нақша	Ҳамагӣ тибқи нақша	дар як ҳафта	% соатҳои нақша	Фарқиат
Синфҳои 5-9 таҳсил ба забони тоҷикӣ	143	74 соат	51,7%	143	70 соат	48,9 %	- 2,8%
Синфҳои 5-9 таҳсил ба забони русӣ	143	74	51,7%	143	72 соат	50,3%	- 1, 4%
Синфҳои 5-9 таҳсил ба забони узбекӣ, туркманӣ ва қирғизӣ	143	74	51,7%	143	63 соат	44 %	- 7,7 %
Синфҳои 10-11 таҳсил ба забони тоҷикӣ	68	36	52,9%	68	37	54,4%	+1,5%
Синфҳои 10-11 таҳсил ба забони русӣ	68	36	52,9%	68	37	54,4%	+1,5%-

Синфҳои 10-11 таҳсил ба забони узбекӣ, туркманӣ ва қирғизӣ	68	36	52,9%	68	37	54,4%	+1,5%-
--	----	----	-------	----	----	-------	--------

Миқдори соатҳои Нақшаи таълимии амалкунанда (*қисми асосии нақшаи таълимӣ*), ки тибқи он таҳсил дар муассисаҳои таълимии намуди нав, аз ҷумла литсейҳо (синфҳои 10-11) ба роҳ монда шудааст, аз миқдори соатҳои таълим дар лисейҳо андак (1 соат) зиёдтар буда, фарқияти таълими фанҳои *табиӣ-математикӣ, техникӣ* дар замимаҳои нишондодашудаи нисбати фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ (гимназияҳо) *новобаста аз забони таҳсил 1,5%-ро* ташкил медиҳад. Бартариии тавозуни соатҳои Нақшаи таълимии гимназияҳо (барои синфҳои 5-9) нисбати литсейҳо аз 1,4%(таҳсил ба забони русӣ), 2,8% (таҳсил ба забони тоҷикӣ) то 7,7% (таҳсил ба забони узбекӣ, туркманӣ ва қирғизӣ) - ро ташкил медиҳад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар нақшаи таълимии амалкунанда (*қисми асосии он*) барои гимназия аз 51,9 то 52,9% - и таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ ва барои литсей аз 44 то 54,4%-и таълими фанҳои табиӣю математикӣ, технологияи иттилоотӣ ва технология (меҳнат) пешбинӣ шудааст, ки он ҳатто 60%-и ҷамъи соатҳои нақшаи таълимро фаро намегирад.

Ҳамзамон қайд намудан зарур аст, ки дар шароити кунунӣ аксарияти таълимгоҳҳо ҳанӯз ба ҷалби хонандагон ба таълим дар гимназияю литсейҳо, фароғирӣ ба таълим дар равияҳо аз ҳар ҷиҳат омода нашудаанд, хусусан дар таълимгоҳҳои деҳот:

- **аввалан**, ҳанӯз омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимӣ бо маводди зарурии таълим, барномаю китобҳои дарсӣ, ё илова ба онҳо бо назардошти гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим, истифодаи технологияи муосири таълим, пеш аз ҳама, бо сабаби нарасидани маблағи зарурӣ барои таъмини хонандагон бо маводи тақсимотӣ барои ҳар як дарс ва хонанда ва маводи ёрирасон барои омӯзгорон баҳри пешбурди таҳсилоти босифат аз рӯйи замимаҳои пешниҳодшудаи нақшаи таълимии гимназия ва литсейҳо (зинаҳои дуҷум ва сеюми таҳсилот) дар сатҳи диллоҳ таъмин нагардидаанд;

- **дуҷум**, ҳанӯз ҳам вобаста ба ташкили таълим дар равияҳо дар муассисаҳои таълимӣ интихоб ва дастрас намудани маводди таълимӣ (интихоби мавзӯҳо, таҳияи барномаҳои таълим, нақшаи тақвими, як қисми маводди таълимӣ барои омӯзиш) ба уҳдаи омӯзгорони фанӣ гузошта шудааст, ки он, пеш аз ҳама, ба фаъолияти омӯзгорон ва хонандагон мушкilotи иловагӣ (дарёфти мавод барои таҳияи барнома барои соатҳои иловагӣ аз рӯйи равия) замъ менамояд, зеро на ҳамаи онҳо бо сабабҳои маълум маводди мазкурро дастрас ё таҳия карда метавонанд, бахусус, дар таълимгоҳҳои деҳот;

- **сеюм**, базаи моддию техникий аксарияти муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла, гимназия ва литсейҳо бою ганӣ гардонида нашудаанд, яъне кабинетҳои таълимии онҳо ҳанӯз бо таҷҳизоти зарурии замонавӣ мучаҳҳаз ниёз доранд, бахусус, лабораторияҳо. Аз ин сабаб, новобаста ба он ки таълимгоҳҳои кишвар пурра дар соли таҳсили 2020-2021 аз тамоми фанҳои таълимӣ ба муносибати босалоҳият ба таълим гузашта бошанд ҳам, аммо имконияти воқеӣ барои таъмини истифодаи технологияи муосири таълим ва фароғирӣ ба фаъолияти пурсамару амалии хонандагон мувофиқи талаботи замони муосир фароҳам оварда нашудааст (*мониторинги вазъи кабинетҳои мучаҳҳазии таълимӣ, мушоҳидаи дарсҳо, суҳбат бо омӯзгорон, натиҷаи пурсишномаҳо*);

- **чорум**, дар солҳои охир дар бисёр таълимгоҳҳои намуди нав (литсей, гимназия, муассисаҳои таълимии алоҳида) миқдори синфҳои мувозӣ (паралелӣ) хеле зиёд гардидааст, баъзан миқдори онҳо то ба 9-10 адад расонида шуда, шумораи зиёди хонандагон дар онҳо ба таҳсил фаро гирифта шудаанд ва ин омил тафовути онҳоро аз муассисаҳои таҳсилоти умумӣ қариб аз байн бурдааст (тафовут асосан дар маблағгузори боқӣ мондааст);

- **панҷум**, имрӯз таълимгоҳҳои мазкур ҳам ба захираи кадрӣ дорои неруи баланди касбӣ (амалгаро), салоҳияти пешбурди фаъолияти пурсамар (бо истифода аз технологияи муосири таълим) ва ҳам ба хонандагони дорои қабiliяти баланд ва ҷавабдори зехнӣ ниёз доранд. Омӯзгорон дар раванди дарсҳо дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ба ҷойи қоидаомӯзӣ ба хонандагон бояд дар рушди маҳорати илмомӯзӣ, ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ва фаннӣ кумак расонанд, онҳоро ба олами андешаҳо ворид ва водор созанд, ба вачд оранд, ба фаъолияти баланди иҷроӣ корҳои амалӣ фаро гиранд;

- **шашум**, аксарияти муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла литсейу гимназияҳо дар ду баст фаъолият менамоянд, ки чунин тарзи кор ба ташкили корҳои иловагӣ беруназсинфии таълимӣ ва тарбиявӣ, машғулият аз рӯйи шавқу ҳавас, тамоили таълимии хонандагон ва сифати иҷроӣ онҳо таъсиргузор хоҳад буд. Масалан, таҳқиқот нишон медиҳад, ки фаъолияти муассисаи таълимӣ дар ду басти қабилӣ ташкил ва гузаронидани корҳои иловагӣ ва нигаронидани раванди таълимро ба тамоили таълимии хонандагон мураккаб ё ғайримқон мегардонад;

- **ҳафтум**, таълим дар литсей ва гимназияҳо, пеш аз ҳама, ба рушди қабiliяти зехнӣ, қонеъ сохтани шавқу завқ, таъмини тамоюли таълимии хонанда, фарогирии хонандагон ба корҳои амалӣ, лабораторӣ, озмоишӣ, лоихавӣ, илмию таҳқиқотӣ (хусусан дар зинаи сеюми таҳсилот) ва дар маҷмӯъ омода намудани хатмкунандагони таълимгоҳҳо ба талаботи бозори меҳнат нигаронида мешавад.

Гузашта аз ин, дар Нақшаи номбурда соатҳои таълимӣ на аз рӯйи таълим дар равияҳо, балки аз рӯйи намуди таълимгоҳ (гимназия, литсей...) ҷудо шудаанд, ки дар шароити кунунӣ то андозае мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад ва хуб мебуд, агар мувофиқи шароити имконият ба бою ғани гардонидани базаи моддию техникаӣ, захираи кадрӣ ва омода намудани шароити имкониятҳои истифодаи технологияи муосири таълим дар ин намуди таълимгоҳҳо таваҷҷуҳи бештаре зоҳир мегардид. Албатта, бо дарназардошти хусусиятҳои таълим, баъзгиргирии риояи тавозуни соатҳои таълимӣ, ҷудо намудани муассисаҳои таълимӣ ба гимназияю литсей мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад (Мисалан, гимназия иҷроӣ барномаҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти умумии ососӣ, миёнаи умумӣ ва омодагии иловагӣ (омӯзиши чуқур)-ро аз рӯйи фанҳои равияи гуманитарӣ ва литсейҳо аз рӯйи фанҳои техникаӣ ё табиӣ ба роҳ мемонанд.

Қобили қайд аст, ки дар ҳар сурат таҳияи нақшаи таълимӣ барои *гимназия ва литсейҳо ҳам*, пеш аз ҳама, нигаронидани омӯзиши фанҳои мушаххас ба қабiliят, шавқу завқи хонандагон дар сурати доро будани муассисаи таълимӣ ба заминаи хуби таълимӣ, базаи моддӣ – техникаӣ, захираи кадрӣ арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, хуб мебуд, агар *ваколати таҳияи нақшаҳои таълимӣ ба худи гимназия ва литсейҳо* дода мешуд (мисли солҳои пешин) ва онҳо вобаста ба қабiliяти зехнӣ, тамоили таълимии хонандаи инфиродӣ, шароити имконияти мушаххас ва омодагии базаи моддию техникаӣ ва нерӯи кадрӣ хеш онро таҳия менамуданд. Зеро, **аввалан**, тартиби тасдиқи нақшаҳои таълимии таълимгоҳҳои номбурда дар Нақшаи мазкур мувофиқи муқаррароти амалкунанда пешниҳод карда шудааст. Масалан, Нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (гимназия, литсей, муассисаҳои таълимии муштарак, дигар намуди муассисаҳои мақоми ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, таълимгоҳҳои умумии соҳтори донишгоҳу донишқада ва муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ (хусусӣ)-ро Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, раёсат ва шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои ба онҳо вобаста шуда тасдиқ менамоянд ва муқаррароти мазкур имконияти назорати дурусти таҳияи нақшаҳои таълимии онҳоро пурра таъмин месозад. **Дуюм**, дар шароити устувор гардидани иқтисодии кишвар, рушди илм, техникаю технология, афзудани нерӯи кадрӣ мустақилият ва масъулияти бештарро дар таҳия ва татбиқи Нақшаи таълимӣ, аз ҷумла, интихоб ва таҳияи он ба худи муассисаҳои таълимӣ додан зарур аст, зеро он яке аз талабот ва навгонии замони муосир шуморида мешавад [5,С.6] (*нигаред ба муқаррарот ва имконияти интихоб, таҳияи нақшаи таълимии кишварҳои хориҷи наздик ва дур, аз ҷумла Федератсияи Россия*).

Мушкilotи дигари татбиқи Нақшаи таълимӣ мазкурро *интихоб ва ташкили таълим дар равияҳо, аз ҷумла, равияи табию математикӣ* ташкил медиҳад, ки имрӯз масъулини раёсату шӯъбаҳои маориф ва ҳам директорони таълимгоҳҳо дар маҳалҳо бояд роҳҳои ҳалли

мусбии онро ҷустуҷӯ ва дарёфт намоянд, зеро **аввалан**, он барои гузариш аз мамлақати аграрӣ ба саноатӣ заминаи устувор фароҳам меорад, **дуҷум**, натиҷаи омӯзиш дар равияҳо, аз ҷумла табино математикӣ дар рушду нумӯи кишвар ва дарёфти ҷойи корӣ дар шароити талаботи бозори меҳнат ба хатмкунандагон заминаи мусоиди бештар бунёд месозад ва, **сеюм**, ширкати муваффақонаи онҳоро дар олимпиадияҳои байналмилалӣ бештар таъмин месозад.

Ҳамзамон. омӯзиш, мушоҳида ва таҳқиқот нишон медиҳанд, ки фарогирии хонандагон ба таълим дар равияҳо (аз нигоҳи қобилият, шавқу завқ ва тамоили таълимӣ) дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳанӯз ба таври ҷиддӣ ба роҳ монда нашудааст (гарчанде ба он дар солҳои охир тавачҷуҳи андак бештар зоҳир карда шудааст). Албатта, дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим фарогириӣ ба таълим аз рӯйи майлу рағбати омӯзиши дақиқи фанҳои мушаххаси интиҳобгардида ва тавассути он гузоштани заминаи устувор баҳри омода намудани шогирдон ба таҳсили муваффақона дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар, хорич аз он ва дар маҷмӯъ омода намудани хонандагон *ба дарёфти мавқеи хеш дар ҳаёт*, баҳусус, дар зинаи сеюми таҳсилот бояд ба таври ҷиддӣ таҳти назари сарварон ва омӯзгорону волидонии хонандагон қарор дошта бошад.

Таҳлилҳо инчунин нишон медиҳанд, ки баъзе мушкилоти интиҳоб ва роҳандозии таълим дар равияҳо, баҳусус фанҳои табиатшиносӣ дақиқ инҳоянд:

- баъзе раёсат, шӯъбаҳои маориф ва директорони таълимгоҳҳо, баҳусус, таълимгоҳҳои дехот вобаста ба шароит ва имконот роҳҳои ташкили таълим дар равияҳоро ҳанӯз ҳам дарёфт накардаанд;

- омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ баҳри ба роҳ мондани таълими босифат дар равияҳо ба манбаҳои иттилоотии илмӣ, методӣ ва таълимӣ иловагии замонавӣ, аз ҷумла, моделҳои таълим, китобҳои дарсии муосир (диққатҷалбкунанда, ташаккулдиҳанда ва ба худомӯзӣ водоркунанда), маводди иловагии ёрирасони аёнӣ ва техникӣ, хонандагон бошанд, бо китобҳои дарсӣ, маводди иловагии тақсимотӣ, дастрасӣ ба иттилооти иловагии муосир барои иҷро намудани корҳои фардӣ дастаҷамъона дар шароити таълим дар равияҳо ниёз доранд;

- ҳавасмандии нокифояи роҳбарони иттиҳодияҳои методии омӯзгорони фаннии таълимгоҳҳо дар дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилот ва расонидани кумак ба омӯзгорони фаннӣ, аз ҷумла, дар таҳияи нақша, ба роҳ мондани таҳсилоти босифат дар равияҳо (дархости омӯзгорон ва роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ);

- дар курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф мавҷуд набудани барномаҳои омӯзиши роҳбарони иттиҳодияҳои методии омӯзгорони фаннӣ, аз ҷумла бо назардошти таълимдар равияҳо.

Дар “Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” миқдори соатҳои қисми иловагии нақшаи таълимӣ (*маблағгузори аз ҳисоби падару модарон*) барои се зинаи таҳсилот нишон дода шудааст ва ташкилу гузаронидани онҳо бо хоҳиши падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) ва майлу рағбати хонандагон дар асоси шартнома амалӣ мегардад, пешбинӣ гардидааст. Машғулиятҳои мазкур тавассути таҳияи барномаҳои алоҳидаи таълимӣ мушаххаси фанҳое, ки дар стандарти давлатии таҳсилот нишон дода нашудаанд ва ё омӯзиши амиқи мавзӯҳо аз рӯйи фанҳои алоҳидаи дар нақшаи таълимӣ овардашуда дар доираи талаботи қонунгузори пешбинӣ шудаанд, дар муассисаҳои таҳсилоти алоҳида ба роҳ монда мешаванд. (*албатта, хуб мебуд, агар дар оянда номӯи асосии фанҳое, ки барои қисми иловагии нақшаи таълимӣ пешниҳод мегардад, дар стандарти давлатии таҳсилот нишон дода мешуд*). Зеро, он, **аввалан**, дар татбиқи амалии сиёсати давлат дар соҳаи маориф заминаи устувор гузошта метавонад. **Дуҷум**, вобаста ба талаботи замон, ниёзу дархости хонандагон, рушду пешрафти ҷомеа, интиҳоб ва таълими иловагии фанни мушаххаси асосӣ (бунёди) дар қаламрави кишвар ба танзим дароварда мешуд. **Сеюм**, сифати барномаҳои таълими фанҳои мушаххаси қисми иловагии нақшаи таълимӣ пешниҳодшуда, сатҳи мувофиқати онҳо ба талаботи ҷомеа ва замон мавриди омӯзиш ва хулосабарории мутахассисон қарор дода мешуд.

Бояд зикр намуд, ки миқдори соатҳои қисми иловагии нақшаи таълимӣ дар асоси Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” дар синфҳои 1-4- дар як ҳафта 4 соат, дар синфҳои 5-9 ва 10-11 то 8 соатро ташкил медиҳад [1, С. 4-6].

Ба манфиати кор мебуд, агар таълимгоҳҳои кишвар гузаронидани таълими иловагиро бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ, талаботи санитарӣ-эпидемиологӣ, психологӣ, **аввалан**, баъди истеъмоли ғизои нисфирӯзӣ ва истироҳат, сайругашт дар ҳавои тоза, бозӣ, машғулиятҳои варзишӣ ва ғайра ба нақша мегирифтанд. **Дуюм**, чадвали гузаронидани онҳоро бо назардошти нақшаҳои фардии фаъолияти беруназсинфии хонандагон (иштирок дар кори маҳфилҳои фанӣ, варзишӣ, фаъолияти якҷояи лоиҳавӣ, қонё сохтани тамоили таълимии хонандагон ва ғайра) тартиб меоданд. **Сеюм**, хотирнишон бояд сохт, ки ба хонандагони зинаҳои якум ва дуҷуми таҳсилот (синфҳои 1-4 ва 5-6-7) супоришҳои зиёди хонагии ҳаҷман калон ва душворфаҳми зиёд тавсия дода намешавад.

Гузашта аз ин, ба эътибор гирифтани иҷрои вазифаҳои хонагии ҳаррӯзаи хонандагон, ки вақти муайяни онҳоро мегиранд, низ амри зарурият. **Чорум**, дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим аз синфи 1 сар карда, фаъолияти хонандагон дар баробари корҳои фардӣ ва дастаҷамъона, кор дар ҷуфтҳо ва гурӯҳҳои хурд ва калон таҳти роҳбарӣ ва назорати омӯзгор дар раванди таълим, пеш аз ҳама, ба ташаккули маҳорати омӯзиши мустакилона, худомӯзӣ ва худташаккулдиҳӣ тавассути иҷрои супоришҳои фаъолу гуногунпаҳлу равона мегардид, *на ба “бодикҷат” гӯш кардан, нақл ва хулосаи омӯзгорро оид ба ин ё он мавзӯ шунидан ва дар дарсҳои зиёди иловагии қолабӣ, якнавохт ва якранга иштирок кардан* (Д.И.).

Мушкилоти дигари татбиқи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда”, ки ба баланд бардоштани сифати таҳсилот ва рушди салоҳиятҳои асосии хонандагон метавонад монеа бунёд созад, ин аз меъёр зиёд будани миқдори синфҳои мувозӣ (8-10 синфӣ) ва шумораи хонандагон дар синфҳо, бештар он ба литсейу гимназияҳо хос мебошад. Дар солҳои охир, аз ҷумла соли таҳсили 2021-2022 дар таълимгоҳҳои алоҳида (синфҳо) ин шумора ба 40-45 расонида шудааст. Гарчанде миқдори хонандагони дорои қобилияти муқаррарӣ ва суҷхони ин таълимгоҳҳо кам нестанд (*нигаред ба омори нешрафти таълимии аксари хонандагони ин таълимгоҳҳо*). Ва он дар солҳои охир бештар ба таълимгоҳҳои намури нави давлатӣ (литсейу гимназияҳо...) ва муассисаҳои таҳсилоти умумии алоҳида тааллуқ дорад. Баъзе сарварони гимназия ва литсейҳо, ки миқдори синфҳои мувозӣ ва шумораи хонандагони синфҳои онҳо аз меъёр хеле зиёд мебошанд, онро ба “*рақобатпазир*” будани муассисаҳои хеш мансуб медонанд. Ҳоло он ки теъдоди зиёди муассисаҳои номбурда (литсейу гимназияҳои давлатӣ) дар заминаи собиқ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таъсис дода шудаанд ва дар баъзе ҳолатҳо он боиси муҳочирати дохилӣ ва сарсонӣ саргардон гардидани хонандагону волидони гирду атрофи ин муассисаҳои таълимӣ гардидааст (солҳои пешин ин таълимгоҳҳо барои хонандагони ин маҳалҳо сохта шудаанд (хулосаи омӯзгорон ва падару модарон).

Сабабҳои воқеии ба вучуд омадани ин ҳолатҳо асосан омилҳои зерин ба ҳисоб мераванд:

- мавқеи нокифояи раёсат ва шуъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо дар риояи талаботи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” дар самти гурӯҳбандӣ кардани хонандагони синфҳои миқдоран зиёд ба синфҳои мувозӣ, зергурӯҳҳо, аз ҷумла, дар литсейу гимназияҳо ва ғайра;

- нарасидани синфхона ва ҷойи нишаст (МТМУ) ва аз тарафи дигар риоя накардани муқаррароти Низомнома, Оинномаи муассисаи таълимӣ (қисми 2 банди 28 Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҲҚТ аз 01.06.2016, №237), ки тибқи он шумораи хонандагон дар синфхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 25 нафар муайян карда шудааст”[6, 101];

Ҳамзамон, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки *бо сабаби нарасидани синфхонаҳо, фаъолият дар 2-3 баст* ва “сабабҳои дигар” дар баъзе муассисаҳои таҳсилоти умумӣ хонандагон *ба зергурӯҳҳо* на ҳамеша ҷудо карда мешаванд, гарчанде дар қисми 2 банди 32-и Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки дар сурати зиёд будани шумораи хонандагони синф дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳр аз 25 нафар ва деҳот аз 20 нафар ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо аз фанҳои забони давлатӣ дар синфҳои 2-11, забони русӣ дар синфҳои 2-11, забони хоричӣ дар синфҳои 3-11, технология дар синфҳои 5-11, технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 7-11 ва дар машғулиятҳои амалии фанҳое, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи нақшаи таълимӣ муайян мекунад, ба зургурӯҳҳо ҷудо кардани синф иҷозат дода мешавад, аммо сабабҳои ҷудо нагардидани он ба сифати таҳсилот, идораи фаъолияти самарабахши хонандагон таъсири худро гузоштааст [4,С.4-5].

Бояд зикр кард, ки нақшаи таълимӣ амалкунанда ва тағйироту иловаҳои ба тозагӣ ба он воридгардида нисбати нақшаҳои дигари амалкардаи солҳои пешин (2008-2009, 15-2020) ба хонандагон имконияти бештар зимни интихоби озоди равияҳо, таҳсил дар гимназия ва литсейҳо, муассисаҳои таълимӣ муштарак ва дигар намуди муассисаҳои таълимӣ таъмин месозад.

Гузашта аз ин, дар нақшаи мазкур барқарор намудани омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ (дар синфҳои 1, 2, 3, 4) мисли солҳои пешин, ворид намудани намудани омӯзиши *Технологияи иттилоотӣ* дар синфҳои 5-6 аз ҷониби хонандагон, волидон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар иқдоми муфид пазируфта шуда, он, **аввалан**, то андозае ба коҳиш додани таносуби омӯзиши фанҳои дақиқ нисбат ба фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ ва то андозае ба баробар намудани ҳаҷми сарбории ҳафтаинаи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо мамлакатҳои Аврупо, Руссия ва дигар давлатҳо мусоидат карда тавонист. **Дуюм**, таълими фанҳои *Технологияи иттилоотӣ* имконияти рушди қобилиятҳои зеҳнӣ ва ташаккули салоҳиятҳои техникӣ, баҳусус, тафаккури мантиқӣ ва фарҳанги техникӣ хонандагонро афзун хоҳад намуд.

Бояд зикр намуд, ки дар Нақшаи таълимӣ амалкунанда таҳсил дар *литсейи гимназияҳо дар зинаи якуми таҳсилот* (синфҳои 1-4) муайян шудааст, ки тақсимоли соатҳои таълимӣ онҳо тибқи Нақшаи таълимӣ (замимаҳои 5, 5. 1, 5. 2, 6, 6. 1, 6. 2) пешбинӣ гардидааст, аз замимаҳои 2, 2. 1, 2. 2 нақшаи таълимӣ (барои зинаи якуми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ-равияи умумӣ) ягон тафовуте надорад ва зарурати ҷой додани замимаҳои нақшаи таълимӣ муассисаҳои мазкур шарҳ дода нашудааст [4, С. 13-45]. Ба фикри коршиносон, муҳаққиқон, омӯзгорон замимаҳои 5, 5. 1, 5. 2, 6, 6. 1, 6. 2)- ро таҷдиди назар намудан аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

Зикр намудан ба маврид аст, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон *вазъи системаи таҳсилоти кишварро* (аз ҷумла *вазъи таълими фанҳои алоҳида ё гурӯҳи фанҳо*) мавриди омӯзиш, таҳлил ва ҳулосабарорихо қарор додааст, ки он, **аввалан**, ба муайян намудани сифати таҳсилот, сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи воқеии хонандагон равона гардидааст. **Дуюм**, омӯзиш, мушоҳида, таҳқиқ ва таҳлили вазъи сифати таҳсилот аз ҷониби барномаҳои гуногуни миллий ва байналмилалӣ (шарикони рушд) низ идома ёфта, баҳри бартарафсозии мушкилоти муайянгардидаи он тадбирҳои мушаххас андешида шуда истодаанд. **Сеюм**, бояд зикр намуд, ки барқарор намудани давомнокии соли таҳсил ва то 01 июн овардани он аз тарафи тамоми кишрҳои ҷомеа хуш пазируфта шуда, то ба 25 май овардани онро (мисли солҳои пешин) тамоми тарафҳои ба таълиму тарбия фарогир ҷонибдорӣ менамоянд (*назари сарварон, омӯзгорон, хонандагон, волидон*).

Албатта, сатҳи нокифояи сифати таҳсилот, дараҷаи дониш, малака, маҳорати хонандагонро танҳо тавассути мактабу омӯзгор ва зиёд намудани миқдори ҳафта, соатҳои таълимӣ, соли таҳсил, сарбории ҳаррӯзаи хонандагон бартараф сохтан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар шароити ислоҳоти соҳа, воридшавӣ ба низоми таҳсилоти ҷаҳонӣ, бештар рӯ овардан ба ташаккули салоҳиятҳои бунёдӣ ва фанӣ, тақмили маҳорати омӯзиши хонандагон, мустақилият дар омӯзиш, бедор намудани шавқу завқи худомӯзию худташаққулдиҳӣ, нигаронидани раванди таълим ба тамоили таълимӣ, рушди касбияти омӯзгорон, кам намудани миқдори хонандагон дар синфхонаҳо дар солҳои минбаъда, муҷаҳҳазгардонии кабинетҳои таълимӣ, ҳамкориҳои судманди мактаб, оила ва ҷомеа ва ғайра омилҳои муҳим пазируфта мешаванд.

Натиҷаи омӯзиши мулоҳизаю андешаҳои коршиносони соҳа, омӯзгорони эҷодкор, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон ва хонандагон оид ба сифат ва вазъи татбиқи “Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда” аз инҳо иборатанд (натиҷаи пурсишномаҳо):

- гурӯҳи коршиносон, олимон ва омӯзгорон ибраз медоранд, ки миқдори омӯзиши соатҳои фанҳои табиатшиносӣ дақиқ дар нақшаи таълимӣ зиёд карда шавад;

- миқдори муайяни коршиносон, олимон, омӯзгорону волидон хоҳиш доранд, ки таълими фанҳои *Технологияи иттилоотӣ* дар синфҳои 3-4, *ҳафтае як соат* ҳамчун фанҳои алоҳида ба нақшаи таълимӣ ворид карда шавад;

- теъдоди муайяни коршиносон, омӯзгорон, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон дархост менамоянд, ки синфҳои дорони 40 нафар хонандагон ҳатман ба синфҳои мувозӣ ҷудо карда шаванд;

- теъдоди муайяни коршиносон, омӯзгорон, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон пешниҳод менамоянд, ки ба зергурӯҳҳо чудо намудани хонандагон тибқи муқаррароти амалкунанда дар таълимгоҳҳо, бахусус дар синфҳои хатмкунанда (синфҳои 9-11) дар шароити нарасидани ҷойи нишаст ба таври хатмӣ таъмин карда шавад

АДАБИЁТ:

1. Қарори Ҳукумати ҚТ дар бораи «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар ҚТ», № 494 аз 1.08.2015 .«Ахбороти Вазорати маорифи ҚТ». – Душанбе: 2015, с.123-130.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».- Душанбе: 2013,
3. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда”(қарори МВМ ва ИҚТ аз 01.10.2018, 18/39)
4. Нақшаи таълимии федералии заминавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Федератсияи Россия барои солҳои 2018-2019.-Москва: 2018 (ФММ ИФР аз 12.05. 2018, № 27025)
5. Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҲҚТ аз 01.06.2016, №237). .«Ахбороти Вазорати маорифи ҚТ». – Душанбе: 2015, с.101.
6. Суханрони Президентии кишвар зимни ифтитоҳи Гимназияи №4 барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе дар Рӯзи дониш 1.09.2021. ш.Душанбе. сах. 7-8

ТАТБИҚИ НАҚШАИ ТАЪЛИМИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ – ВОҶЕИЯТ ВА МУШКИЛОТ

Дар мақола дар бораи татбиқи нақшаи таълимии амалкунанда маълумот дода шуда, истифодаи роҳҳои самарабахши аз нигоҳи илмӣ асоснокӣ он дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла, таълимгоҳҳои намуни нав маълумот дода шудааст. Дар баробари он, тавачҷуҳи сарварони таълимгоҳҳо ба дастовард ва мушкилоти татбиқи ҷузъҳои таркибии пешбинишудаи нақшаи таълимӣ равона шудааст.

Калидвжаҳо: *стандарт, таҳсилот, пеирафт, таълим, омӯзиш, таъҷагоҳӣ, базавӣ, заминаҳо, равия, зерравия, гуманитарӣ, табиӣ, сарборӣ, дастрасӣ, душворӣ, интиҳоб, ниёз.*

РЕАЛИЗАЦИЯ УЧЕБНЫХ ПЛАНОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ – РЕАЛЬНОСТЬ И ТРУДНОСТИ

В статье даётся научное обоснование целесообразности использования действующего учебного плана в общеобразовательных и новых типов школ Республики Таджикистан, а также обращается внимание на руководителей школ имеющие трудности в распределения школьных компонентов, предусмотренном данным учебным планом.

Ключевые слова: *стандарт, образование, успеваемость, обучения, опорные, предпосылки, профиль, гуманитарный, нагрузки, доступности, трудности, выбор, нужды.*

REALIZATION OF CURRICULUM, REALITY AND DIFFICULTIES

In the article the scientific ground of expediency is given the use of operating curriculum in general and new types of schools of Republic of Tajikistan, and also author give attention on present difficulties in correct distributions of the school components envisaged by this curriculum.

Keywords: *standard, education, loading, difficulties, choice, needs, profile, humanitarian, difficulties,*

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомназаров Д., мудири шуъбаи омӯзиши стандарт, нақша, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ. Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроғаи электронӣ jdavlat@mail.ru

Сведения об авторе: Имомназаров Д., зав. отдела изучения стандартов, учебных и госпрограмм, учебников. Институт развития образования Академии образования Таджикистана. Электронная почта jdavlat@mail.ru

Information about author: Imomnazarov D., Head of the Department of Standards, Plans, Curricula and Textbooks. Institute of Development of Education named after Abdurahmon Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. E-mail: jdavlat@mail.ru

ҲАМБАСТАГИИ МУНОСИБАТҲОИ ИЧТИМОӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ СИЁСӢ

Сиёсат дар қатори дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ ба монанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавият дар дараҷаи эътирофи умум қарор дорад. Сиёсат дар замонҳои мо ба талаботи кулли одамон таъдил ёфтааст. Одамон новобаста аз ҷаҳлияти худ ба сиёсат ҳамарӯза ворид мегарданд. Муҳокимаронӣ ва ҳулосабарорӣ менамоянд. Яке аз асосгузори мафҳуми «Сиёсат» Афлотун ба ҳисоб меравад, ва аввалин асари сиёсии ӯ худаш номи «Сиёсат»-ро дорад. Дар асари худ Афлотун сиёсатро санъати идоракунии давлат ва одамон номидааст.[8.251]

Дар маънои васеътар сиёсат ҷаҳлияти одамонро дар назар дошта мешавад, ки бо муносибати синфҳо, миллатҳо ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ алоқаманд буда, мақсади он ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифода бурдани ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Омилҳои муҳими сиёсат гурӯҳҳои иҷтимоӣ, этникию милли ба шумор рафта, манфиатҳои онҳоро ташкилотҳои сиёсӣ, институтҳои давлатию ғайридавлатӣ, ҳаракатҳо ва маҳорати сарварӣ ифода мекунанд. Аз тарафи мутафаккирони адабиёти сиёсӣ сиёсатро илм ва санъат меноманд. Сиёсат аз он сабаб илм доништа мешавад, ки аз ҳама вақте инсон қонунҳои инкишофи ҷомеаро дарк намуд, аз ҳама вақт сар қарда роҳи пешрафти ҳаёти сиёсии ҷамъиятро ба ҷои худ раван кард. Сиёсатро барои он санъат мегӯянд, ки инсон тавассути он бо тарафҳои субъективӣ ҳаёти ҷамъияти саруқор дорад. Аз ин лиҳоз инсонро зарур аст, ки дар раванди ҳаёти сиёсӣ аз шакли усулҳои гуногуни сиёсӣ истифода барад.[2.43.]

Чуноне, ки маълум аст таркиби сиёсат аз чунин ҷузъҳо иборат мебошад:

муносибатҳои сиёсӣ: шакли алоқамандии субъектҳои сиёсат-розигӣ, ҳамкорӣ, муҳолифатҳо, идоракунии ва итоатномаӣ дар байни иштирокчиёни ҳаёти сиёсӣ;

ҳокимияти сиёсӣ: қобилият ва имкониятҳои бор қардани иродаи худ бар дигарон;

ташкilotҳои сиёсӣ; кулли институтҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ки манфиатҳои шахс, табақаҳо ва гурӯҳҳои этникию ҷомеаро ифода мекунанд.;

маданияти сиёсӣ: шакли муносибатҳое, ки ҳамчун рӯйдоди сиёсӣ ба амал меоянд;

шуури сиёсӣ: психологияи сиёсӣ ва идиологияи сиёсӣ, сабаби иштироки сиёсӣ; [4.65-68]

Сиёсат ҳамчун падидаи муҳими ҷамъиятӣ метавонад нақшҳои муайянро иҷро намояд. Сиёсат пеш аз ҳама чун воситаи ташаккул додани муносибати байниҳамдигарии унсурони системаи сиёсии ҷомеа: давлат ва сохторҳои гуногуни он, ҳизбҳои сиёсӣ, шакли гуногуни иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва созмонҳои иҷтимоӣ баромад мекунанд. Дар тақмили додани муносибатҳои байниҳамдигарии синфҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, маргиналии, умумиятҳои этникӣ ва дигар ҷузъҳои таркиботи иҷтимоии ҷомеа нақши муҳим мебозад ва муносибати онҳоро оид ба ҳокимият рушан мегардонад.

Сиёсат чун яке аз категорияҳои муҳими сиёсатшиносӣ вазифаҳои мушаххас дорад:

Вазифаи (дуруст ва асосии) сиёсат. Мочароҳо ва зиддиятҳо ба таври оқилона ҳал намуда, пеш роҳи онҳоро мегирад.

Вазифаи идоракунии ва ба низомдарорӣ. Сиёсат на фақат манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятро ифода мекунанд, балки ба воситаи қабули қарорҳои сиёсӣ ба ҷаҳлияти онҳо таъсир мерасонад.

Вазифаи гуманитарӣ. Ин вазифа ҳама вақт амалӣ мегардад, ки дар ҷомеа сулҳу салоҳ ва якдигарфаҳми ҳуқуқон ва ҳуқуқу озодаҳои шахс таъмин қарда шавад.

Вазифаи иҷтимоии сиёсат. Сиёсат имконияти васеъ медиҳад, ки манфиатҳои гурӯҳҳои қалони иҷтимоӣ ва фардӣ таъмин қарда шаванд. Сиёсат бояд ҳама вақт манфиати кулли одамонро ифода намояд ва оҳиста-оҳиста характери иҷтимоӣ гирад.

Вазифаи сафарбарнамоӣ. Ҷаҳлияти аъзои ҷамъиятро баҳри он равона менамояд, ки дар ҷомеа тамоми имкониятҳо барои баланд шудани ҷаҳлияти сиёсии одамон муҳайё қарда шавад ва давлат характери иҷтимоӣ гирад.

Вазифаи таъмини яқпорчагӣ ва устувории ҷомеа. Сиёсат лоиҳаи инкишофи ояндаи ҷомеаро қашида, манбаҳои ҳалли онро ҷустуҷӯ менамояд.[4.71-72]

Ҳамин тариқ, сиёсат танҳо худ вучуд надорад. Ҳадафҳои он хеле гуногун мебошад, ки асоси онро пеш аз ҳама сиёсати давлатӣ ташкил менамояд.

Сиёсати давлатӣ бошад чунин масъалаҳоро иҷро менамояд:

- гузориши масъалаҳои муҳим, муайян намудани мақсадҳои наздик ва дурнамо, ки бояд дар фосилаи муқарршудаи вақт ҳал карда шаванд;
- ба вучуд омадани услуб, восита, шаклҳои фаъолияти ҷамъиятӣ ва ташкилотҳое, ки бо ёрии онҳо вазифаҳои ба миён гузошташуда ба осони ҳал карда мешаванд;
- интиҳоб ва ҷобачогузори кардҳое, ки ба фаҳмидану иҷрои вазифаҳои гузошташуда кодиранд.[4.73.]

Сиёсат ба ду навъи асосӣ: дохилӣ ва хориҷӣ тақсим мегардад. Мақсади ин навъҳои сиёсат ягона буда, онҳо ҳамчун воситае барои нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани системаи муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда амал менамоянд. Сиёсати дохилӣ бо хосиятҳои худ самтҳои асосии сиёсати берунаро муайян менамояд. Дар навбати худ сиёсати беруна ба сиёсати дохилӣ таъсир мерасонад ва ҳатто дар мавриди муайян метавонад самти инкишофи онро дигаргун созад. Хусусияти асосии сиёсати дохилӣ он аст, ки давлат инҳисори ҳокимиятро дорад ва нисбати тамоми субъектҳои дохили онро истифода карда метавонад. Сиёсати берунӣ бошад ин ҷиҳатро надорад, муносибаҳои мамлакатҳо ҳар хел ба амал меоянд ва ҳамаи онҳо баробарҳуқуқанд.

Муҳимтарин объекти сиёсатро мавҷудият ва амали фаъоли зиддиятҳо ва масъалаҳои гуногуни ҷомеа ташкил медиҳанд. Зиддиятҳо тамоми масъалаҳои ҷомеаро фаро мегирдад. Яке аз шаклҳои маъмули зухуроти объекти сиёсат ҳокимият мебошад. Субъектҳои сиёсат бештар руи ба ҳокимият меоранд. Зеро ҳокимият ба сифати воситаи муҳимтарин ва дар бисёр ҳолатҳо, ягонаи амалигардонии мақсадҳо мебошад.[5.203]

Дар илми сиёсатшиносӣ субъектҳои сиёсӣ ба якчанд намуд ҷудо мешаванд:

- Гурӯҳҳое, ки бевосита дар ҳаёти сиёсӣ иштирок менамоянд: давлат ҳизбҳо, сарварон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои оммавӣ,
- Гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ(синфҳо,табақаҳо)дохил мегарданд,
- Гурӯҳҳои хурде дохил мегарданд,ки дар дохили аппарати идоракунии давлат ва ҳизбҳо ҳастанд,вале онҳо барои қабули қарори сиёсӣ қобилият ва имконияти реалӣ надоранд.[4.75.]

Иштирокчиёни амалиёти сиёсӣ ба се намуд тақсим мешаванд: иҷтимоӣ, синфӣ, ҳудудӣ ва умуиятҳои манфиатдор. Ба намуди иҷтимоӣ-синфӣ буржуазия, синфи коргар, деҳқонон, ба тариқи муосир синфҳои олий, миёна ва поёни мансубанд.

Асоси умумиятҳои ҳудидро наздикии умумиятҳои географӣ ва таърихӣ ташкил менамоянд. Барои мисол, миллатҳоеро овардан мумкин аст, ки аз ҷиҳати маданӣ, забон, таърих, анъанаҳо ва урфу одатҳо ба якдигар наздиканд. Гурӯҳҳои манфиатдор бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбанд, пеш аз ҳама дар асоси мафиатҳои касбӣ.

Таъсиррасонии реалии бо ҳам алоқаманди субъекти сиёсат дар рафти инкишофи раванди сиёсӣ ба амал меояд.

Муносибатҳои сиёсӣ - ин муносибати байни субъекти сиёсат оиди масъалаи ҳокимияти сиёсӣ ва амалишавии он мебошад.Муносибатҳои сиёсӣ дар қатори муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ дар ҷомеа нақши муҳимро мебозанд. Мазмуни раванди инкишофи муносибатҳои сиёсӣ гуногунҷабҳа буда, чунин масъалаҳоро дар бар мегирад: кор кардани таълимоти назариявӣ; ташаккули фикри умум дар бораи номзадҳо ба интиҳобот; ташкил намудани структураҳои нави идоракунии ҷомеа. Инчунин раванди сиёсӣ манбаъҳои ҳудро дорад ба монанди дониш, воситаҳои молиявӣ, техникаӣ, авзои умум, идеология ва вазъи умумии ҷомеа.[6.14.]

Дар ҷомеа дар як вақт метавонад равандҳои бунёдкорӣ ва вайронкорӣ амал намояд, ба монанди кризисҳои иқтисодӣ ва ҳукумати. Раванди инкишофи муносибатҳои сиёсӣ аз ду намуд иборат аст: раванде, ки дар асоси мочароҳои иҷтимоӣ пайдо мешаванд ва равандҳои сиёсии оштинопазире, ки дар байни субъектҳои сиёсӣ ба амал меояд.

Ҳамин тарик, муносибатҳои иҷтимоӣ бевосита муносибатҳои сиёсӣ ҳам мебошанд ва ин ду марҳилаи ҷудонопазирӣ пайдарпайи муносибатҳои инсонӣ ба шумор мераванд, ки аз маҳорати баланди муоширати онҳо шаҳодат хоҳад дод ва бояд ба самти созандагӣ ва таҳаммулпазирӣ равона шуда бошанд.

АДАБИЁТ:

1. Лившин Ю.М. Политология в ВУЗе. Правоведение, 1989, № 5.
2. Марченко М.Н. О политологии – науке и учебной дисциплине. Правоведение, 1989, № 6
3. Макс Вебер. Политика как призвание и профессия. – Новое время, 1990, № 21.

4. История политических и правовых учений, М, 1986. 243с.
5. Мухаббатов А., Нуриддинов Р. Асосҳои сиёсатшиносӣ-Душанбе, «Ирфон», 2006 с. 300с.
6. Махмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ: предмет, таркиб ва вазифаҳои курс (дастури методӣ). Кулоб. 1983. 19 сах.
7. Политические отношения на Востоке: общее и особенное. - М., 1990.128с
8. Политология «Энциклопедический словарь»М.,1993 с.251
9. Расулов К. Особенности проявления конфликтов в Таджикистане. Душанбе, 2000. 85с.

ҲАМБАСТАГИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ СИЁСӢ

Дар мақола сухан перомунӣ ҳамбастагии муносибатҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ меравад, ки ҳар ду падида ҳосси ҷомеаи инсонӣ буда, аз муоширату муносибати байни аъзои ҷомеа шаҳодат медиҳанд. Худи сиёсат фаъолияти одамонро дар назар дорад, ки бо муносибати синфҳо, миллатҳо ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ алоқаманд буда, мақсади он ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифода бурдани ҳокимияти давлатӣ мебошад. Омилҳои муҳими сиёсат гурӯҳҳои иҷтимоӣ, этниқию миллий башумор рафта, манфиатҳои онҳоро ташкилотҳои сиёсӣ, инситутиҳои давлатию ғайридавлатӣ, ҳаракатҳо ва маҳорати сарварӣ ифода мекунанд. Олимони сиёсатшинос сиёсатро илм ва санъат меноманд.

Муаллиф қайд менамояд, ки таъсиррасонии воқеии бо ҳам алоқаманди субъекти сиёсат дар рафти инқишофи раванди сиёсӣ ба амал меояд. Муҳимтарин объекти сиёсатро мавҷудият ва амали фаъоли зиддиятҳо ва масъалаҳои гуногуни ҷомеа ташкил медиҳанд. Зиддиятҳо тамоми масъалаҳои ҷомеаро фаро мегирдад.

Калидвожаҳо: муносибатҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои сиёсӣ, сиёсат, ҳамбастагӣ, субъекти сиёсат, равандҳои иҷтимоӣ, таъсиррасонии мутақобила, санъати идоракунии, давлат, ҷомеа.

СВЯЗЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассматривается взаимосвязь социальных и политических отношений которые характеризуют человеческое общество и свидетельствуют о наличии общения между его членами. Отмечается, что сама политика есть сфера деятельности, связанная с отношениями между классами, нациями и другими социальными группами, ядром которой является проблема завоевания, удержания и использования государственной власти, участие в делах государства, определение форм, задач и содержания его деятельности.

Автор исходит из того, что важнейшими субъектами политики являются социальные, этнические и национальные группы, интересы которых предоставляют политические организации, государственные и иные негосударственные институты и движения.

Указывая на роль и место политики на жизнь современного общества автор отмечает, что виденные политические мыслители называют политику наукой искусством.

Автор полагает, что повсеместное воздействия взаимосвязанных субъектов политики происходит в ходе развития политического процесса.

Ключевые слова: общество, политика, социальные отношения, государство, политические организации.

THE CONNECTION OF SOCIAL AND POLITICAL RELATIONS

In this article is considered about the relationship of social and political relations that characterize the human society and indicate the presence of communication between members of society. It is noted that the policy is a field of activity related to relationships between class, nations and other social groups, the core of which is the problem of conquest, deduction and using state power, participation in state affairs, identification of forms, tasks and its contents.

The author proceeds from the fact that social, ethnic and national, the interests of which provide political organizations, state and other non-governmental institutions and movements will be discussed from the most important policies.

Indicating the role and place of the politician of the life of modern society, the author notes that the political thinkers call the policy of science.

The idea of author believes that the widespread impact of interconnected subjects of politics occurs in the course of the development of the political process.

Describing the modern political process, the author points out that it precedes in conditions of the collision of interests of its various subjects. At the time, according to the author, the confrontation conflict between these subjects covers all aspects of society and the life of society.

Keywords: social relations, political relations, politics, solidarity, subject of politics, social processes, interaction, the art of governance, the state, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Исофалихон Сангович – 1956, ассистенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, суроғай 734019, г. Душанбе, к. Мухаммадиев 17/6, тел: 930369592, 909445529

Сведения об авторе: Шарифов Исфалихон Сангович- 1956 гр, ассистент кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков, имени Сотим Улугзода, адрес 734019,г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, тел: 930369592, 909445529

Information about the author: Sharifov Isufalikhon Sangovich, 1956, the assistant of the Philosophy and Political Department of the Tajik State Institute of Languages named after Satim Ulughzoda, address 734019, Dushanbe city, Muhammadiev street 17/6, Tel: 930369592, 909445529

НАЗАРОВА М.Р.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СИСТЕМЕ ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Развитие и быстрое распространение информационных технологий инициировало глобализацию информации, науки, производства и привело к качественным изменениям в структуре социально-экономических ценностей. За последние годы относительная ценность материальных ресурсов значительно снизилась по сравнению с соответствующей ценностью интеллекта, знаний, информации. Эти объективно наблюдаемые трансформации в системе социально-экономических ценностей требуют осуществления принципиальных изменений в содержании и технологиях подготовки инженеров к новой по содержанию конкурентоспособной широкопрофильной деятельности. Сложная организация больших технологий приводит к тому, что бывшие «узкие» профессии обеспечивают лишь одну-две ступени больших технологических циклов. В современных условиях для успешной работы и карьеры инженеру важно быть не только профессионалом, главное - быть способным активно и грамотно включаться в эти циклы.

Ориентируясь на адаптацию к ситуации развивающейся в масштабе мира профессий, начались реформы европейского и мирового высшего образования. В основе всех этих реформ «лежат» проблемы качества образования, а значит, проблемы перестройки всей системы подготовки специалистов к новой по содержанию, формам, методам и значению работе в принципиально иных условиях. На смену спокойной жизни пришла абсолютно новая, непрерывно изменяющаяся, требующая от всех ее участников, оказавшихся в ситуации интригующей неопределенности, эффективного использования системы новых личностных качеств и умений, и проявления способностей к мгновенной актуализации своих возможностей в соответствии с динамикой внешней среды.

С каждым годом все в большей степени инженерная деятельность ориентируется не на выполнение определенного задания, а на «решение проблем» и «управление проектами». Новая форма труда требует формирования способности мыслить категориями процесса и определять цель по ходу дела. В новой реальности востребовано умение мыслить различными сценариями и действовать с учетом нескольких альтернатив. Креативное обучение уже внедряется в учебный процесс отечественной и зарубежной высшей технической школы и постепенно становится центральной задачей ближайшего будущего. Оно должно дать возможность каждому человеку будущего принимать новые решения, находить новые пути и генерировать новые идеи. Под креативным образованием понимается больше, чем «уравнивание» по отношению к интеллектуальным требованиям. В будущем креативному мышлению будет отводиться ключевая роль. Различия в динамике развития общества в целом и системы высшего технического образования в его составе приводят к аperiodическому нарастанию рассогласования внешних (в обществе в целом) условий и внутреннего состояния (в системе высшей школы).

Как системная реакция на такое рассогласование в системе высшего образования происходят изменения. Ликвидация несоответствия внешних по отношению к образовательной системе условий и состояния самой образовательной системы на основе известных образовательных технологий и освоенного инструментария на некотором этапе становится невозможной без инициативного внесения существенных изменений - без инновационной деятельности. При этом инновационный процесс возникает как средство снятия существующей деструкции и представляет собой не единичный акт, а деятельность, подразумевающую единство процессов создания, освоения и применения педагогических новшеств.

Важнейшим компонентом национальной идеи на XXI век является образованная, просвещённая, обеспечивающая свое устойчивое развитие учебное заведение которая обеспечит динамическую социоприродную гармонию. Будущее страны неразрывно связано с развитием отечественного образования, в том числе, технического образования.

В настоящее время ни одна из систем образования не существует изолированно от других. При выделении оптимальных условий, необходимых для обеспечения максимально возможной производной в динамике развития качества отечественного инженерного образования в соответствии с международными требованиями, необходимо иметь максимально полную информацию об инновационных процессах, происходящих в зарубежных системах образования. Решение этих проблем требует смещения акцентов в образовании с принципа адаптивности на принцип компетентности выпускников технических университетов. В современных условиях международной организации производства, при наличии и доступности полной информации о номенклатуре производимых товаров и связанной с ней все возрастающей конкуренцией среди производителей технической продукции близкого назначения, инженерам производителям необходимо мобильно учитывать потребности любого заказчика, уметь найти «сбалансированное соответствие» между потребностями заказчика и имеющимися для их удовлетворения возможностями разработчиков. Успешное решение задач подобного рода требует специальной методологической подготовки инженеров к инновационной деятельности, требующей высокого уровня сформированности профессиональных компетенций. В связи с актуальностью возникшей проблемы всесторонним анализом сущности понятия «компетенции», выяснением их структуры и содержания начали активно заниматься ученые и педагоги всех стран.

К числу самых важных компетенций инженера, несомненно, относится его умение самостоятельно мыслить, работать и непрерывно обучаться. Эта компетенция соответствует способности самостоятельно определять цели деятельности, формулировать соответствующие их достижению задачи, проектировать свою целенаправленную активность, осуществлять деятельность, анализировать «промежуточные» результаты деятельности, вносить необходимые для получения конечного результата корректировки и добиваться его получения в минимально возможные сроки. Такого рода способность инженера имеет интегральный характер, она представляет собой систему, в которую входят многие подсистемы-умения:

- осуществлять поиск необходимой для решения проблемы информации;
- структурировать и систематизировать отобранную информацию;
- разрабатывать и обосновывать методы решения сформулированных задач;
- использовать эффективные методы обработки систематизированной информации;
- моделировать различные варианты решений многофакторных проблем, отбирать наиболее приемлемые из них с учетом конкретных условий;
- осуществлять «материализацию» решения в процессе всех необходимых для этого коммуникаций.

В системе инновационных поисков, экспериментов и достижений как зарубежной, так и отечественной педагогики последних десятилетий значительное место занимает деятельность, направленная на проектирование и реализацию различных аспектов процесса подготовки обучающихся к профессиональной деятельности. Особое внимание уделяется развитию творческого мышления, воспитанию самостоятельности, инициативы и ответственности обучающихся. Развитие творческих способностей и раньше провозглашалось в качестве целевой установки образования. Однако практически эта цель не была достигнута, поскольку сама суть традиционной системы образования не способствовала развитию личностей обучающихся. Традиционная система образования содействовала развитию классического рационализма, формировала веру в линейный прогресс. Принимая за основу абсолютную истинность естественных и технических наук, она ориентировалась на «прошлое знание». Анализ разразившихся в конце XX века кризисов образования привел к пониманию необходимости разработки новой образовательной парадигмы, направленной, прежде всего, на развитие духовности и творческой сущности человека. В условиях нового понимания целей образования главной задачей образовательной практики становится обучение законам природы и общества.

Обеспечение в учебном процессе условий для творческого саморазвития студентов, изучающих учебный материал, доброжелательная функциональная поддержка их усилий,

направленных на овладение гуманистической методологией творческого преобразования мира и гармонизации отношений в системе «человек-природа-общество» является главным звеном в системе образования. Именно на решение этой задачи ориентируется инновационное образование, его главной целью является сохранение и развитие творческого потенциала.

Инновационное обучение ориентировано на то, чтобы было снято основное диалектическое противоречие между внешним воздействием с целью формирования личности по социальному образцу и внутренней творческой активностью личности, направленной на профессионально личностное становление и профессионально-творческую реализацию. В университетах развитых стран мира студентам предоставлена свобода выбора значительного числа учебных курсов с целью стимулирования их к самостоятельному конструированию «образовательной траектории» в соответствии с индивидуальными мотивами, интересами, целями и способностями. В то же время стремительно развиваются процессы перестройки деятельности преподавателя и студентов. В структуре обучения компонент «преподавание» все в большей степени приобретает опосредованный характер, в то время как вторая составляющая обучения – «учение» – преобразуется в самообучение. В связи с этой тенденцией особую актуальность приобретает проблема разработки методологии учения и самообучения, которая в настоящее время отсутствует. Решение этой проблемы непосредственно связано с решением проблемы разработки технологий массовой подготовки инженеров-практиков, гарантирующих их готовность к инновационной деятельности и осуществлению процесса саморазвития конкурентоспособности в изменяющихся внешних условиях. Разработка и успешное внедрение таких технологий положит конец пока еще не преодолённому кризису образования. Индикатором ликвидации принципиальных противоречий между объективными потребностями общества и реальными возможностями системы образования станет соответствие качества образования предъявляемым к нему «внешним» и «внутренним» требованиям.

Трудно «дать» единое определение для «качества образования», удовлетворяющее различные социальные институты, а также различные социальные и профессиональные группы. Каждый субъект, использующий это многомерное понятие, акцентирует внимание только на тех характеристиках, которые для него являются наиболее значимыми. Несмотря на это, можно однозначно назвать те факторы, которые существенно влияют на качество образования, независимо от «угла зрения» на содержание этого понятия. К этим факторам относятся:

- объёмы инвестиций в образование;
- контингент абитуриентов;
- квалификация преподавателей;
- содержание образования.

Система высшего образования любого государства развивается в направлении уменьшения рассогласования своих функций с политико - экономической системой, в рамках которой она существует. За длительный срок функционирования в стабильных условиях образовательная система каждого из развитых государств мира эволюционировала в направлении минимизации рассогласования с реальными потребностями общества. Всемирная информационная революция конца XX века для развитых западных стран оказалась менее критичной по сравнению со всеми остальными странами мира, в особенности со странами «социалистического лагеря». Легче всех других с ней «справились» западные страны, которые изначально оказались лидерами разработки, создания и развития компьютерной техники и информационных технологий. Поэтому внедрение их в науку, производство, образование и бизнес осуществлялось в «мягком» режиме, параллельно с процессом психологической адаптации самих пользователей.

Основным инструментом поддержания и оценки качества инженерно технической подготовки выпускников высшей школы является профессиональная аккредитация, которая требует, чтобы образовательные учреждения или учебные программы отвечали определенным стандартам или критериям. Аккредитация является добровольным неправительственным процессом. Требования, предъявляемые при этой процедуре к учебным программам, разрабатываются с учетом достижений и потребностей науки, наукоемких технологий и производства. Документ об аккредитации учебной программы выдается на основе анализа ее соответствия всем предъявляемым требованиям, учитывающим сформированность механизмов, обеспечивающих востребованность

предлагаемого вузом содержания образования со стороны общества и современной экономики. В соответствии с предъявляемыми требованиями, каждая учебная программа должна иметь в наличии:

- опубликованные детально разработанные цели, которые согласуются с миссией учебного заведения и указанными критериями;
- процесс, предусматривающий необходимость избирательности в учебной программе, для которой цели определены;
- учебный курс и процессы, которые гарантируют достижение этих целей;
- систему непрерывного развития, которая демонстрирует достижение этих целей и использует результаты для повышения эффективности программы.

И основные положения концепции инновационного образования отвечают «опережающим» время требованиям, которые могут предъявляться к высшему образованию в таких условиях, когда грань между высокотехнологичными видами практики и передовыми достижениями науки становится все более «проницаемой». Тогда фундаментальные открытия практически сразу сообщают соответствующий импульс производству, когда перемены в области экономических, политических, культурно-духовных и национально-этнических отношений все более настойчиво выдвигают на первый план проблему источника тех сил, которые могли бы обеспечить возрождение и развитие страны, а именно проблему активизации созидательного творческого потенциала преподавателей и студентов, их инновационной способности.

Ориентируясь на модель инновационного образования, в условиях застоя производства и фактического разрушения связей с ним академическая общественность технических вузов, прогнозируя возрождение отечественной экономики и промышленности на новой основе, инициировала творческую деятельность по разработке основ педагогического проектирования и созданию инновационных лично ориентированных педагогических технологий, направленных на обеспечение условий для свободного развития инженеров нового типа. В сфере инженерного образования стали развиваться его самостоятельная культуросозидающая функция, открытость инновациям, связям с динамично меняющимся социумом, с планетарной экологической ситуацией. Инновационной для отечественного инженерно-педагогического образования стала его ориентация на утверждение сущностного (личностного) начала в каждом участнике образовательного процесса. И можно сказать что инженерная педагогика сконцентрировала внимание на формировании профессиональной, психолого-педагогической и информационной культуры, как преподавателей технических дисциплин, так и студентов в процессе их подготовки к инновационной деятельности.

Важным шагом на пути к решению проблемы развития качества инженерного образования к подготовке инновационной деятельности является устранение значительной части назревших в образовании проблем средствами электронных информационных ресурсов. Применение компьютеров в сфере инженерной подготовки не просто продолжает тенденцию постепенного размывания грани между аудиторной и (внеаудиторной) самостоятельной работой обучающихся, но и предоставляет новые степени свободы для углубления процесса интеграции разных форм обучения, включая самообучение. Информационные технологии создали возможность для реализации дистанционного обучения и открытого образования, для осуществления самообразования, самоподготовки и объединения всех компонентов обучения за счет развития прямых и обратных связей между обучающими и обучающимися. Главная цель инновационного образования, вытекающая из современных представлений о механизмах развития постиндустриальной цивилизации, состоит в том, чтобы обеспечить опережающее развитие качества человека.

Во всех развитых странах мира инновационное образование ориентировано на формирование преобразующего интеллекта, «человека созидающего», всесторонне развитую личность и творческого специалиста, востребованного современным наукоемким производством.

В настоящее время инновационные процессы в области образовательных технологий преодолели границы национальных систем образования и отдельных университетов. В лучших высших учебных заведениях мира созданы центры e-learning, позволяющие пройти дистанционное обучение (жителю любой страны) с получением соответствующего диплома. Развитие отечественного инженерно-технического образования осуществляется в рамках интерконтинентального обмена опытом в области последних достижений современного образовательного hi-tech-пространства, которые уже невозможны без использования

технологий e-learning и online-обучения. Онлайн-обучение позволяет повысить качество образования за счет широкого использования мировых образовательных ресурсов и увеличения доли самостоятельного освоения материала, причем последнее особенно важно, поскольку обеспечивает выработку таких качеств, как самостоятельность, ответственность, организованность и умение реально оценивать свои силы и принимать взвешенные решения, без чего немислима успешная карьера.

Учитывая, что предъявляемые к специалистам требования изменяются в соответствии с изменениями социально-культурной, социально экономической и научно-технической ситуации в нестабильном мире, конкурентоспособность на динамичном рынке интеллектуального труда можно поддерживать только при условии целенаправленного развития профессиональных компетенций в процессе непрерывной самоподготовки.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СИСТЕМЕ ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Профессионально-ориентированное содержание инженерной подготовки относится к инженерному компоненту инженерной педагогики, а методология, технология и методы обучения, воспитание, самообучение, самоподготовка и самовоспитание – к области ее педагогического компонента. Одной из актуальных задач инженерной педагогики является разработка инновационных педагогических технологий самоподготовки студентов к инновационной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: индивидуально-дифференцированного обучения, интеллектуальные требования, инновационная деятельность, техническое образование, инженерно - техническая подготовка

РАВАНДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАҲСИЛОТИ МУҲАНДИСӢ

Мазмуни касбии таълими муҳандисӣ ба ҷузъҳои муҳандисии педагогикаи муҳандисӣ ва ба баҳши ҷузъи педагогикаи он методология, технология ва усулҳои таълим, таълим, худтаълимгирӣ ва тарбияи шахсият мансубанд. Яке аз вазифаҳои таъхирнопазири педагогикаи муҳандисӣ таҳияи технологияҳои инноватсионии педагогӣ барои худидоракунии донишҷӯён ба фаъолияти инноватсионии касбӣ мебошад.

Калимаҳои асосӣ: таълими индивидуали дифференциалӣ, талаботи интеллектуалӣ, фаъолияти рационализаторӣ, маълумоти техникӣ, тайёрии инженериро техникӣ

INNOVATIVE PROCESSES IN THE SYSTEM OF ENGINEERING EDUCATION

The professionally oriented content of engineering training belongs to the engineering component of engineering pedagogy, and the methodology, technology and teaching methods, education, self-education, self-training and self-education belong to the area of its pedagogical component. One of the urgent tasks of engineering pedagogy is the development of innovative pedagogical technologies for self-preparation of students for innovative professional activities

Key words: individually differentiated learning, intellectual requirements, innovation activity, technical education, engineering and technical training

Маълумотдар бораи муаллиф: Назарова Мавлуда Рачабалиевна - н.и.т. Муаллиаи кафедраи забони русӣ ва таълими касбии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Сведения об авторе: Назарова Мавлуда Раджабалиевна – к.п.н., ст. преподаватель кафедры русского языка и профессионального обучения Технологического университета Таджикистана.

Information about the author Nazarova Mavluda Radzhabalievna - Art. Lecturer at the Department of Russian Language and Vocational Training, Technological University of Tajikistan.

ЮСУФҶОНОВА Д.Х.

МАШҚҲОИ ЛУҒАТОМӢЗӢ, НАҚШУ АҲАМИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ НУТҚИ ШИФОҲӢЮ ХАТТИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Такмили назария ва амалияи таълим яке аз самтҳои мушаххаси раванди таълими муосир мебошад. Забони модарӣ як фанни таълимӣ мебошад, ки арзиши маърифатии он бениҳоят баланд аст: дар ин дарсҳо тафаккур ташаккул меёбад, ҳисси муҳаббат ба забони модарӣ ба пайдо мешавад, тавассути забон арзишҳои умуминсонӣ дарк ва шахс бо хоҳиши доимии такмили дониш малакаҳои марбут ба забони модарӣ ва фарҳанги модарӣ тарбия карда мешавад.

Бедор намудани шавку завк ба омӯзиши забони модарӣ яке аз масъалаҳои муҳимми таълими он мебошад.

Кӯдаконе, ки ба мактаб меоянд, як қатор тасаввурот ва маълумот дар бораи муҳити атроф доранд. Аммо ин доираи донишҳои воқеӣ хеле маҳдуданд. Дар муҳити мактаб, дар ҷараёни таълим имконияти васеъ кардани захираи луғавӣ ва тақвияти он барои хонандагон имконпазир аст.

Педагогон ва методистони варзида таъкид ба он доранд, ки ҳангоми ташаккул ва рушди нутқи кӯдак дар қалби онҳо муҳаббат ба фарҳангу забон, миллат ва бо меҳр сухан гуфтан ба ҳамдигар парварида мешавад. К. Д. Ушинский ҷонибдори ташаккули суханварӣ буда, аҳамияти онро барои ташаккули фаъолияти фикрии кӯдак, ғанӣ гардонидани захираи луғавӣ дар таҳсилоти минбаъда таъкид кардааст. «Кӯдаке, ки ба омӯхтани маънои калима одат накардааст, норавшанӣ дар фаҳмиши вай ҳис карда мешавад ва ё маънои аслии онро аслан намефаҳмад ва малакаи мустақилона онро дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ истифода бурданро надорад, ҳангоми омӯхтани мавзӯи дигар ҳамеша аз ин норасоӣ азоб мекашад» [15, с 96].

Луғати омӯхташуда он вақт фаъолшуда ҳисобида мешавад, ки агар хонанда онро ҳадди ақал як маротиба дар нутқи шифоҳӣ хаттӣ хеш, яъне дар баёну навишти ҷумлаҳо, ҳикояҳо, муколамаҳо, мактубҳо, иншоҳо дурусту бомаврид истифода барад.

Ҳадафи омӯзиш муайян кардани роҳҳо, усул, воситаҳои кор бо луғатомӯзӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими забони модарӣ аст, барои азхудкунии фаъол, таҳияи низоми аз ҷиҳати илмӣ асосёфтаи машқҳои амалӣ бо дарназардошти самти коммуникативии таълим мебошад.

Кор бо луғат дар асоси муносибатҳои системавӣ дар луғати забони модарӣ имкон медиҳад, ки самараи азхудкунии воҳидҳои луғавӣ аз ҷониби хонандагон зиёд карда шавад, нутқи онҳо рушд ёбанд.

Инкишофи нутқи кӯдакон маънои мунтазам кор карда баромадани мундариҷаи онро дорад, ба кӯдакон пайваста тарзи сохтани ҷумлаҳо таълим дод, калимаҳои нав азхудкардаи хешро бомақсад, мувофиқ ва шакли дурусти онро интихоб кунад, доимо онро дар нутқи шифоҳӣ хаттӣ худ ҷобачогузорӣ карда, фикру ақидаашонро баён карда тавонанд.

Барои дуруст инкишоф додани нутқи хонандагон, ба таври мақсаднок ва мунтазам кор кардани он, инчунин талаботро ба суханронӣ ба хубӣ фаҳмидан, аз онҳо пайравӣ кардан лозим аст. Ҳангоми сохтани системаи кор мо ба назар гиридем, ки сухани дуруст бояд ба чунин талаботи асосӣ ҷавобгӯ бошад: мундариҷа, пайдарҳамӣ, дақиқӣ, возеҳӣ, дурустӣ, дастрасӣ, таъсирбахшӣ, аҳамият, баёния. [4, с 46].

М.Р. Лвов роҳҳои зерини тафсири маънои калимаро ҷудо кард: роҳҳои аёнӣ, бо иваз кардани муродифҳо (синонимҳо), таҳлили мантиқӣ, тавсифи муфассал, интихоби муртазоҳо (антонимҳо), таҳлили таркиби морфологии калима ва калимасозӣ [12].

Луғат калима аст. Қас ҳар қадар, ки бисёр луғат (калима)донад, ҳамон қадар равшану аниқ сухан карда, китобу асарҳо ва сухани дигаронро ҳам хуб мефаҳмад. Барои шахси бомаърифат шудан, луғатдон будан лозим аст. Луғатдонӣ ҷузъи таркибии салоҳиятҳои самтҳои гӯш кардану гуфтан, хондану навиштан буда, ҷавҳари асосии забондонии мактаббачагони хурдсол аст. Дар стандарти фанни забони модарӣ доир ба луғатомӯзӣ талаботи зерин оварда шудааст.

– маънои калимаҳоро аз сарчашмаҳои гуногун (луғат, фарҳанг, ҳамсинф, омӯзгор) муайян мекунад;

– намудҳои хониш (тасаввур кардан, такроран хондан, муайян кардани маънои калимаҳое, ки ба ҳайси луғат омадаанд)-ро истифода карда, матнро меҳонад. [2].

Нутқи мо аз калимаҳо иборат аст. Забон гуфта мо, пеш аз ҳама, калимаҳоро дар назар дорем, ки ба воситаи онҳо одамон мубодилаи фикр мекунанд. Аз қадимулайём калима бо хусусиятҳои худ диққати аҳли ҷамъиятро ва пеш аз ҳама олимонро, ба худ ҷалб менамояд. Ин тасодуфӣ нест, чунки калима дорои сифатҳои аҷиб мебошад. Масалан, калима метавонад инсонро ҳам хурсанд ва ҳам ғамгин намояд, вай қобил аст шахсро рӯҳбаланд созад ё, баръакс, рӯҳафта ва маъюс гардонад. Ин гуна хусусияти калима баъзан муъҷизанок менамояд, вале дар ин ҷо ҳеҷ гуна муъҷиза нест: калима маҳсули муносибати дуру дарози одамон ва натиҷаи таҷрибаи ҷамъиятии онҳо мебошад.

Вақте ки калима мегӯянд, одамон, пеш аз ҳама, ба маънии он аҳамият медиҳанд. Калима дорои маънии муайян мебошад. Маънии калима гуфта, мо ба олами ашъ, ҳодисаҳо, равандҳо ва ғайра муносибат доштани онро дар назар дорем.

Фаҳмондани маънои калима дар дарсҳои забони модарӣ танҳо марҳилаи аввали раванди ғайи гардонидани захираи луғавии хонандагон мебошад. Бо мақсади он ки калимаи нав барои хонанда «дуруст аз худ» шавад, яъне ба луғати фаъол ворид шавад, кори зиёде лозим аст. А.М. Горький даъват кард, ки аз роҳҳои гуногуни ҳавасмандгардонии хонандагонро барои луғатомӯзӣ ва ғанигардонии захираи луғавии онҳо васеътар истифода барем, калимаҳо ва суханҳоеро истифода ва интиҳоб намоем, ки чалби бештари хонандагонро фаро гирад: "Ғайр аз калимаҳои "хуб", "аъло" - навиштааст ӯ, "калимаҳои ситоишӣ зиёданд, масалан; бехтарин, зебо, беҳамто, комилан дуруст, аҷоиб, хело аҷоиб, қобилиятнокӣ, боистеъдодӣ ва ғ." [7].

Омӯзгорон ба фаъолиятҳои таълими луғат вобаста ба марҳилаҳои ташаккули хонанда диққат дода, навъи мувофиқро барои истифода интиҳоб мекунанд. Ҳангоми интиҳоби фаъолияти луғатомӯзӣ омӯзгор якҷанд хусусиятро бояд ба эътибор гирад: мувофиқати фаъолият ба мақсад ва мавзӯи дарс, мувофиқати фаъолият ба сатҳи рушди хонанда, тарзи татбиқи он (мустақилона ё бо ёрии омӯзгор) ва ғайра.

Як қатор машқҳоро мақсаднок метавон истифода бурд, ки ба мураккаб ва азхуд кардани имло, такмил додани талаффуз ва истифодаи дурусти категорияҳои грамматикӣ, фаъол кардани луғати кӯдакон ва инкишофи нутқи мувофиқ равона карда шудаанд.

«Кори луғатомӯзӣ яке аз шаклҳои муҳимми фаъолияти омӯзгор набуда, балки кори муназзам, муташаккилона, аз ҷиҳати оқилона сохташудаи педагогӣ мебошад, ки ба ҳамаи бахшҳои омӯзиши забони модарӣ марбут аст: грамматика, имло аз синни хурди мактабӣ то синфҳои болоӣ гузаронида ва омӯзонида мешавад [14]», - навиштааст олим-методисти машҳур А.В. Текучев. Мувофиқат ва доираи дониستاني калима ва дарки маънои онро дар назар дорад.

Бисёр омӯзгорон аҳамияти кори луғатомӯзиро нодида мегиранд ва дар синф ба он диққати зарурӣ намедиҳанд. Машқҳои луғатомӯзӣ бо калима хеле кам иҷро карда мешаванд. Шарти рафъи ин камбудихо, ба андешаи мо, таҳияи чунин системаи корӣ аст, ки азхудкунии луғатро дар сатҳи калима ҳамчун воҳиди лексикӣ-семантикӣ таъмин мекунад, ки дар натиҷаи эҷоди методологияи муайян имконпазир аст.

Масалан, корҳои луғат, инчунин кор дар самти грамматика, имло бояд ба нақша гирифта шаванд, гарчанде ки ин метавонад то андозае мушқилтар бошад. Бо ин мақсад омӯзгор вазифадор аст:

- мунтазам омӯхтани дарки маънии калимаҳо аз ҷониби хонандагонро (тавассути машқҳои нутқи шифохӣ, таҳлили корҳои хатгӣ) ба роҳ мондан;

- оид ба интиҳоби калимаҳо, ки бояд ба луғати фаъоли хонандагон дохил карда шаванд (аз матнҳои бадеии омӯхташуда, аз китобҳои дарсии мавзӯҳои гуногун ҷудо карда шаванд) ва мунтазам корҳоро анҷом диҳад [9].

Кор бо луғат дар дарсҳои забони модарӣ оид ба рушди нутқ дар маҷмӯъ бояд ҷойи аввалро ишғол кунад. Самаранокии ин кор аз маҳорат ва салоҳиятҳои омӯзгор, ба сатҳи дониши ӯ дар бораи методикаи таълими забони модарӣ дар муассисаҳои таълимӣ вобаста аст. Бо истифодаи технология, методу стратегияҳо ва усули нави таълим тавачҷуҳи кӯдаконро ба дарс зиёд мекунад. Маълумоти бадастомада ва коркардшуда бояд дар хотира нигоҳ дошта шавад, то ҳар лаҳза шумо метавонед онро ҷустуҷӯ кунед ва дар амал татбиқ кунед. Хотираи самараноктарин дар он маврид ба даст оварда мешавад, ки фаъолиятҳои таълимӣ бо маводи омӯхташуда ва мақсади таълим мувофиқ интиҳоб карда шавад. Дар раванди омӯзиши луғат муносибати мувофиқро ба роҳ мондан, барои дарки маъно, ба хотир гирифтани ва истифодаи калима дар нутқи шифоҳию хатгӣ нақши омӯзгор хеле муҳим аст.

Дар раванди таълим бояд ба маънову таркиби калимаҳо диққати асосӣ дода шавад, зеро он бо фаҳмиши дурусти калима ва истифодаи он дар сухан алоқаманд аст.

Якҷанд намунаҳои варақаҳои таълимӣ барои рушди салоҳиятҳои дарки маънии хонандагон барои синфҳои 1-2:

1

Калимаҳои муқобилмаъноро муайян карда
ибора созед.

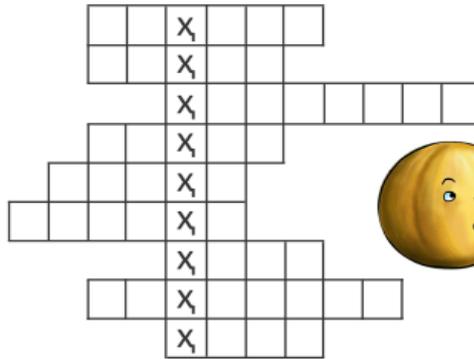
намуна: соф - абрнок, ҳавои абрнок

шимол, муҳаббат, гармӣ, латиф, беҳолона, босуръат,
бузург, сабук, сӯзон, умед.

2

Кроссвордро бо истифодаи калимаҳои ҳама,
деҳқон, паҳлу, ҳамдигар, бузҳо, меваҳо,
фаҳмидам, ҳаст, соҳиб дуруст пур кунед.

Ба калимаҳои ишорашуда савол гузored.

Мурғ ҳамроҳони меҳнатгурезашро ба сари
дастурхон роҳ надод.

(Чӣ? Чиҳоро? Чӣ хелашро? Ба куҷо? Чӣ кор кард?)

3

Ҳаммаъноии калимаҳои додшударо
муайян намоед

Намуна: **САРОСЕМА** нашав, – гуфт чӯпон.

ШИТОБ накун, – гуфт чӯпон.

ГУРУСНА – .?., **ДИЛСЌЗ** – .?., **ГАРМ** – .?.

Гурги **ГУРУСНА** аз чӯпон нон пурсид.

Чӯпони **ДИЛСЌЗ** ба гург нон дод.

Дар танӯри **ГАРМ** нон мепазанд.

Амалияи мо собит кард, ки баланд бардоштани самаранокии кори лексикӣ сохтани китобҳои дарсии мувофиқ, васоити таълимӣ, барномаҳо, луғатҳои махсусро талаб мекунад. Фарзияи азхудкунии луғат дар асоси ба назар гирифтани робитаҳои системавии байни калимаҳо ҳамчун яке аз роҳҳои баланд бардоштани самаранокии кори луғат дар амалия тасдиқ карда шуд.

Аз тадқиқот чунин хулоса баровардан мумкин аст:

✓ Мунтазам ва ҳадафмандона ворид кардани маводи луғавӣ ба раванди таълими забони модарӣ ва амалигардонии он ба ташаккулу рушди малакаю маҳорати нутқи хонандагон ва ба васеъ гардонидани захираи луғавии онҳо мусоидат намояд;

✓ Аҳамияти татбиқи пайгиронаи принсипи интихоби маводи таълимӣ дар луғат, грамматика ва имло, дар асоси ба назар гирифтани муносибатҳои системавӣ дар луғат, барои такмили минбаъдаи нутқ, грамматика ва тайёрии имлои хонандагони хурдсол;

✓ Ба кадрҳои кофӣ азхудкунии луғат метавонад, заминаи мустаҳкам барои баланд бардоштани фаъолияти таълимии хонандагони хурдсол, ғанӣ гардонии нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ гардад;

✓ Дониши кофӣ дар бораи луғат ва грамматикаи забони тоҷикӣ барои омӯхтани фразеологияи он заминаи мусбат фароҳам меорад. Ин ба рушди фаъолияти нутқи хонандагон мусоидат мекунад. Омӯзиши фразеологӣ набояд дар алоҳидагӣ, берун аз системаи забон, алалхусус луғат ва грамматика гузаронида шавад;

✓ Кор бо луғат ба рушди тафаккури хонандагон барои омӯзиши забони тоҷикӣ мусоидат мекунад, зарурати муқоиса ва фарқи маънии калимаҳои гуногунро ба миён меорад; на танҳо ба ҷамъоварии бошууронои калимаҳо, балки ба ташаккули малакаҳои бомуваффақият баён кардани фикрҳои худ дар шакли хаттӣ-эҷодӣ мусоидат мекунад;

✓ Қори мунтазам оид ба ғанӣ ва возеҳ сохтани луғати хонандагони синфҳои ибтидоӣ доираи ҷаҳонбинии онҳоро васеъ мекунад, ба такмили малакаҳои хониш таъсири судманд мерасонад ва барои амалияи минбаъдаи забон дар муассисаҳои таълими заминаи мустаҳкам ба вуҷуд меорад.

Методологияе, ки мо пешниҳод кардем ва дар таҷриба санҷида шуда, самаранокии таълими хонандагони синфҳои 1-4 аз луғати забони тоҷикиро дар асоси ба назар гирифтани пайвастиҳои системавӣ тасдиқ кард ва пешниҳод карда мешавад, ки ба муаллими синфҳои ибтидоӣ кӯмак расонад.

Зарурати таваччуҳи махсус ба раванди инкишофи нутқи хонандагон маҳз бо ёрии кор бо луғат аз он сабаб ба миён омадааст, ки захираи луғавии хонандагони муассисаҳои таълимӣ, ба ақидаи аксари муаллимон, хеле кам аст. Асосан, он аз доираи луғати ҳаёти ҳаррӯза берун намебарояд. Дар байни машқҳои гуногун, ки муаллим бо мақсади баланд бардоштани фарҳанги нутқи хонандагон истифода мебарад, машқҳои луғавӣ бояд мавқеи муҳимро ишғол кунанд. Онҳо бояд ба густариши луғат, қобилияти интихоби калимаҳо аз он, ки ба муҳтавои изҳорот бештар мувофиқат кунанд ва онро на танҳо дуруст ва дақиқ, балки ифоданок кунанд, мусоидат кунанд.

Суханронии мантиқан равшан, далелнок, маҷозии шифоҳӣ ва хаттии хонанда нишондиҳандаи рушди ақлии ӯ мебошад. Аз ин рӯ, инкишофи нутқ як самти хеле муҳими системаи умумии таълими кӯдакон буда, муваффақиятро дар қори таълимӣ дар ҳамаи дигар фанҳо таъмин менамояд. Ғанисозии захираи луғавӣ ва рушди нутқи хонандагон вазифаи асосии муассисаҳои ибтидоии таълимӣ буда, равишҳои гуногунро бо истифодаи васоити аёнии равшан (аз қабилҳои расмҳои таълимӣ, тасвирҳо, асарҳои мусиқӣ, графика) талаб мекунад, ки диққати хонандагонро ҷалб намуда, азхудкунии калимаҳои навро осон мегардонанд ...

АДАБИЁТ:

1. Байзоев А. Роҳнамои фанни «Забони модарӣ» барои синфи 1-ум. Душанбе: Маориф, 2016.- 180 с.
2. Банақшагирии дарс дар асоси стандартҳо, китоби дарсӣ ва замимаҳо. Модули 2. (Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А. ва дигарон). – Душанбе, 2016.
3. Баранов М.Т. Повышение эффективности словарной работы. /Сб. «Пути совершенствования преподавания русского языка», под ред. В.А. Добромыслова.- М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962.-С. 160-167.
4. Барнома аз фанни забони модарӣ барои синфҳои 1-4.- Душанбе, 2016.
5. Барномаи Абдуллоев И., Икромова Ф., Забони модарӣ: китоби дарсӣ барои синфи 2. - Душанбе: Полиграф групп, 2005.- 254 с.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь / Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. —М.,1956. - 392 с.
7. Грушников П.А. Работа над словом на уроках русского языка в начальных классах. -М.: Просвещение, 1973. -143 с.
8. Дзампаева Л.Г. Организация лексической работы на уроках осетинского языка в начальных классах: Автореферат кандидатской диссертации. —М., 1998.- 22 с.

9. Зиёев М. Н., Мирзоматов Н., Бадалова М., Роҳнамои муаллимони синфҳои ибтидоӣ оид ба истифодаи барномаҳои нави таълими «Забони модарӣ» ва «Математика». – Душанбе, 2008.
10. Купров В.Д. Словарная работа на уроках русского языка. //Начальная школа. -1990, -№3.- С. 21-26.
11. Лаврова Н.М. Развитие умения пользоваться лингвистическими словарями./ Н.М.Лаврова.//Начальная школа плюс до и после .- 2005. - № 5. - С.35- 40.
12. Прудникова А.В. Лексика в школьном курсе русского языка. -М.:Просвещение, 1979.144 с.
13. Скороход Л.К. Словарная работа на уроках русского языка. -М.: Просвещение, 1990.-96с.
14. Текучев А.В. Методика преподавания русского языка в средней школе. Изд. 2-е, перераб. и доп. -М.: Просвещение, 1986. - С.297-356.
15. Ушинский К.Д. Избр. произв. -М.,- Л., 1946, - 176 с.
16. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения. М.,1968. - 371с.
17. <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-02/dissertatsiya-organizatsiya-leksicheskoy-raboty-na-urokah-osetinskogo-yazyka-v-nachalnyh-klassah#ixzz2FJ6SrJWh>

Сноска:

1. Абдуллоев И., Икромов Ф. Родной язык: Учебник для 2-х классов.- Душанбе: Группа полиграфии, 2005. - 254 с.
2. Байзоев А. Путеводитель по предмету «Родной язык» для 1-го класса. Душанбе: Образование, 2016. - 180 с.
3. Баранов М.Т. Повышение эффективности словарного запаса. / Сидел. «Пути совершенствования преподавания русского языка», изд. В.А. Добромыслова.- М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. -С. 160-167.
4. Выготский Л.С. Мысль и речь / Выготский Л.С. Избранные психологические этюды. —М., 1956. - 392 с.
5. Грушников П.А. Работа над словом на уроках русского языка в начальной школе. -М.: Просвещение, 1973. -143 с.
6. Дзампаева Л.Г. Организация лексической работы на уроках осетинского языка в начальных классах: Автореферат кандидатской диссертации. —М., 1998. - 22 с.
7. Зиёев М. Н., Мирзоматов Н., Бадалова М., Руководство для учителей начальных классов по использованию новых учебных программ «Родной язык» и «Математика». - Душанбе, 2008.
8. Купров В.Д. Словарная работа на уроках русского языка. //Начальная школа. -1990, -№3.- С. 21-26.
9. Лаврова Н.М. Развитие умения пользоваться лингвистическими словарями./ Н.М.Лаврова.//Начальная школа плюс до и после .- 2005. - № 5. - С.35- 40.
10. Планирование уроков на основе стандартов, учебников и приложений. Модуль 2. (Составители: Ниёзов Ф., Алиев А. и др.). - Душанбе, 2016.
11. Программа родного языка для 1-4 классов. - Душанбе, 2016.
12. Прудникова А.В. Лексика в школьном курсе русского языка. -М.:Просвещение, 1979.144 с.
13. Скороход Л.К. Словарная работа на уроках русского языка. -М.: Просвещение, 1990.-96с.
14. Текучев А.В. Методика преподавания русского языка в средней школе. Изд. 2-е, перераб. и доп. -М.: Просвещение, 1986. - С.297-356.
15. Ушинский К.Д. Избр. произв. -М.,- Л., 1946, - 176 с.
16. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения. М.,1968. - 371с.
17. <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-02/dissertatsiya-organizatsiya-leksicheskoy-raboty-na-urokah-osetinskogo-yazyka-v-nachalnyh-klassah#ixzz2FJ6SrJWh>

МАШҚҲОИ ЛУҒАТОМУӢИ, НАҚШУ АҲАМИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ НУТҚИ ШИФОҲИЮ ХАТТИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Дар мақола зарурату аҳамияти машқҳои луғатомуӢи дар ташаккул ва инкишофи нутқи шифоҳию хаттии хонандагони хурдсол, роҳҳои истифодаи усулу ҷабҳаҳои таълими луғатомуӢи таҳлилу баррасӣ ҷаҳтааст.

Ҳадаф аз ин муайян кардани роҳҳо, усул ва воситаҳои кор бо луғат барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими забони модарист, ки калимаҳои нав аз ҳудудҳои ҳешро бомақсад, мувофиқ ва шакли дурусти онро интихоб намуда, онро дар нутқи шифоҳию хаттии худ ҷобачоғузори карда, фикру ақидаи ҳешро эҷодкорона баён карда тавонанд, маълумот оварда шудааст. Омӯзонидани маънои калима дар дарсҳои забони модарӣ марҳилаи аввали раванди ғайи гардонидани захираи луғавии хонандагон буда, бояд муносибати мувофиқро ба роҳ монда, барои дарки маъно, ба хотир гирифтани ва истифодаи калима дар нутқи шифоҳию хаттии истифода бурд. Бо мақсади дуруст аз ҳудудҳои калимаи нав барои хонанда, яъне ҳамчун луғати ҷабҳаи вориди шавад, супоришҳо, ҷабҳаҳои таълими, машқҳои зиёде бояд иҷро намуд, ки ин ба касбият ва салоҳиятҳои омӯзгор вобастагӣ дорад.

Вожаҳои калидӣ: лугатомӯзӣ, рушди нутқи кӯдак, захираи лугавӣ, самаранокии омӯзши, технологияи омӯзши, салоҳиятҳои омӯзгор, грамматика ва имло

СЛОВАРНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ, ИХ РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье анализируются важность словарных упражнений при формировании устной и письменной речи учащихся младших классов.

Содержание статьи свидетельствует о том, что для того чтобы привить у учащихся навыки работы со словарём, нужно, чтобы они изучали больше новых слов, знакомились с новыми фразами и активно применяли их в разговорной и письменной речи.

Авторами приведены конкретные примеры словарных упражнений, которые играют немаловажную роль в формировании и развитии устной и письменной речи младших школьников.

Обучение смыслу слова на уроках родного языка является связующим и главным звеном обогащения словарного запаса учащихся, ведь для того чтобы понять смысл слова ученик должен ознакомиться с ним и применять его в разговорной и письменной речи.

На уроках родного языка с целью обогащения словарного запаса учащихся учитель должен использовать и применять творческие задания, разные виды деятельности и активные методы обучения.

Ключевые слова: словарь, обучение словарю, развитие речи младшего школьника, словарный запас, развивающее обучение, технологии обучения, компетенции в обучении, грамматика и правописание.

DICTIONARY EXERCISES, THEIR ROLE AND SIGNIFICANCE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH OF YOUNGER PUPILS

The article analyzes the importance of vocabulary exercises in the formation of oral and written speech of primary school students.

The content of the article indicates that in order to instill in students the skills of working with a dictionary, it is necessary that they learn more new words, get acquainted with new phrases and actively use them in colloquial and written speech.

The authors provide specific examples of vocabulary exercises that play an important role in the formation and development of oral and written speech of younger students.

Teaching the meaning of a word in the lessons of the native language is a connecting and main link in enriching the vocabulary of students, because in order to understand the meaning of a word, a student must familiarize himself with it and apply it in colloquial and written speech.

In native language lessons, in order to enrich the vocabulary of students, the teacher must use and apply creative tasks, various types of activities and active teaching methods.

Key words: vocabulary, vocabulary training, speech development of a younger student, vocabulary, developmental learning, learning technologies, learning competencies, grammar and spelling.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуфҷонова Дилбар Холиқҷонова - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, н.и.п. сармуаллимаи кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков, 1.

Сведения об авторах: Юсуфджанова Дилбар Холиқджановна – Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, преподаватель кафедры теории и методики преподавания родного языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.

Information about the authors: Yusufjonova Dilbar Kholikjonovna - Khujand State University named after academician B. Gafurov, lecturer at the department of theory and methods of teaching the mother language. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave., 1.

САТТОРЗОДА Б.А.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ПЕШГИРИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ НАВРАСОН ТАВАССУТИ ТАЪЛИМИ БОСАМАР ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТӢ

Наврасӣ синну соли махсусест, ки дар ин давра ба ташаккули идеалҳо ва арзишоҳо омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Дар ин давра фикру ақидаҳои наврас аксар вақт аз меъёрҳои дар ҷомеа қабулшуда фарқ мекунанд. Ба ин муносибат дар рафтору кирдори онҳо ба истилоҳ инхироф ва ё худ қавраӣ ба миён меояд, ки ин пеш аз ҳама дар кирдори ҳуқуқвайронкунии онҳо ифшо меёбад.

Даст задан ба ҷиноят ва вайрон кардани қонун аз тарафи ноболиғон хусусиятҳои ба худ хос дорад. Дар қиёс бо калонсолон қонунвайронкунии ноболиғон бештар вуҷуд

меёбад ва ислоҳаш ҳам душвор буда, барои дар калонсолӣ даст ба ҷиноят задан захира пайдо мешавад. Ба ибораи дигар гӯем, аз нав тарбия кардани ин гуна наврасон хеле мушкилиҳои зиёдеро ба миён меорад ва дар аксар ҳолатҳо ғайриимкон аст. Бинобар ин, зарурати пешгирӣ намудани қонуншиканӣ ва ҷинояткорӣ дар байни наврасон, инчунин баланд бардоштани маданияти ҳуқуқии онҳо ба миён меояд. Ин ҷо ба ҳуди мафҳуми пешгирии ҳуқуқвайронкуни каме равшанӣ меандозем. Зери мафҳуми пешгирии ҷинояткорӣ фаъолияте дар назар дошта мешавад, ки барои рафъи сабабҳо ва шароитҳои содир намудани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки ҳанӯз қасди ҷиноят содир карданро зоҳир накардааст, вале рафтори ӯ аз эҳтимоли баланди ба кирдори ҷиноятӣ табдил ёфтани онҳо шаҳодат медиҳад, равона мегардад. Ин фаъолият дар асоси андешидани маҷмуи тадбирҳои иҷтимоию иқтисодӣ, идеологӣ, фарҳангӣ, тарбиявӣ, ташкилию идоракунии ба хоотири ошкор ва рафъи сабабҳои ҳуқуқвайронкунии, муайян кардани шароиту ҳолатҳое, ки ба содир намудани он мусоидат мекунанд, сурат мегирад. Ин, албатта, як раванди мураккаб ва вақтталаб аст. Вазифаи мушаххас дар ин самт, пеш аз ҳама, пешгирӣ кардан аст. Асоси пешгирии бармаҳал фароҳам овардани шароите мебошад, ки рушди муътадили кӯдаконро таъмин мекунанд. Он ба сари вақт муайян кардани ҳолатҳои маъмулии бухроние, ки дар хонандагони синну соли муайян ба вучуд меоянд, вобаста мебошад. Ин ҷо мавриди қайд аст, ки таъсири гурӯҳҳои ҳамсол дар муайян кардани қонунвайронкунии ва пешгирии он назар ба таъсири омӯзгорон, мактаб ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дида пуртаъсиртар мебошад.

Дар адабиёти педагогӣ марҳилаҳои зерини рафтори девиантии (зидиалоқии) кӯдакон ва наврасон ҷудо карда мешаванд:

- рафтори ношоиста – рафторе, ки дар аксари кӯдакон ва наврасон гоҳ-гоҳ мушоҳида гардида, бо масхарабозӣ, бадгӯӣ, беитоатӣ, нооромӣ, якравӣ алоқаманд аст;

- рафтори маҳкумшаванда – рафторе, ки боиси маҳкумияти дигарон, омӯзгорон, падару модар мегардад (вайронкунии мунтазами интизом, ҳолатҳои дағали, хашмгинӣ, ҷангарағӣ, бевичдонӣ);

- рафтори қачравӣ – амалҳо ва кирдорҳои аз ҷиҳати ахлоқӣ манфие (фиреб, риёкорӣ, дурӯягӣ, худхоҳӣ, ҷанҷол, хашмгинӣ, дуздӣ ва ғ.), ки мунтазам содир мешаванд ё одат шуда мондаанд;

- рафтори пеш аз ҷиноят – рафторе, ки оғози рафтори ҷиноятӣ ва харобиоварро ба вучуд меорад (барқасдона вайрон кардани меъёрҳои рафтор ва муносибатҳои одамон дар ҷомеа, авбошӣ, лату кӯб, тамаъҷӯӣ, нӯшидани машрубот, бадқасдонаи вайрон кардани интизом ва қоидаҳои аз тарафи умум эътирофшуда рафтор ва ғ.);

- рафтори ғайриқонуни ё ҷиноятӣ - рафтори бо ҳуқуқвайронкунии ва ҷиноятҳои гуногун алоқаманд [10, с.3].

Сари вақт ошкор намудани чунин қачравӣ дар рафтори кӯдакону наврасон ва дуруст ташкил намудани роҳҳои пешгирӣ кардани деформатсияи шахсияти ба воярасида, ки боиси ҳуқуқвайронкунии мегардад, барои ҷомеа хеле муҳми мебошад

Пешгирии қонунвайронкуниҳо ва ҷиноят дар байни ноболиғон аз ҷониби муассисаҳо ва мақомоти мушаххасе, ки системаи ягонаро бо номи институтҳои давлатӣ ташкил медиҳанд, амалӣ карда мешавад. Ба он, пеш аз ҳама, комиссияҳо оид ба корҳои ноболиғон дохил мешаванд. Инчунин, нақши субъектҳои пешгирии ҳуқуқвайронкунии дар байни ноболиғонро муассисаҳо ва мақомоти васоюта парасторӣ, шӯъбаҳои мақомоти корҳои дохилӣ, ташкилотҳои тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон, ҳадамоти шӯғли аҳоли ва ғайраҳо ба ӯҳда доранд. Вале дар байни ин субъектҳо муссиаси таълимӣ ва омӯзгорон мақоми аваллиндарачаро ишғол менамояд.

Мактаб ҳамчун яке аз институтҳои асосии давлат дар масъалаи инкишофёбии шахсияти насли наврас нақши асосӣ ва ҳалкунандаро мебозад, зеро дар он таҷрибаи мавҷудият, ташаккулёбии наврас ҳамчун шахсият муайян карда мешавад. Маҳз мактаб

дар баробари институтҳои дигари тарбиявии иҷтимоӣ (муассисаҳои томактабӣ, муассисаҳои таълимии касбӣ (техникумҳои касбомузӣ, гимназияҳо, колечҳо, донишгоҳҳо) муассисаҳои ғайрмактабӣ (лагерҳои истироҳатии кӯдакон ва наврасон), мактаб-интернатҳо, хонаи кӯдакон ва муассисаҳои тарбия барои кӯдаконе, ки бо нуксонҳо тавлид ёфтаанд ва ғайра) сатҳи барои ҷомеа зарурии донишҳои умумӣ, шуурнокӣ дар шиноختи олам, ахлоқ, фарҳанг ва омодагирӣ ба меҳнати ҷамъиятиро таъмин менамояд. Мактаб ягона даргоҳест, ки барои ҳамчун шахсият ба воя расидани кӯдакон, соҳибгардидан ба ахлоқи одоби ҳамида, хислатҳои неки инсонӣ замина мегузорад. Дар хонандагон ташаккул ёфтани сифатҳои шахсиятӣ ин худ ҷилавгирии наврас аз гузаштан ба роҳи ғайриқонунии мегардад.

Мактаб, ба маънои аниқаш, ин қолаби ба худ хоси хислати ҷамъият мебошад. Барои ҳамин ҳам мактаб ҳамчун ҷамъият метавонад дар ҳолати бӯҳронӣ қарор гирад.

Аз рӯи тадқиқотҳои гузаронидашуда, омӯзгорон чунин меҳисобанд, ки сабабҳои бӯҳрони ҳолати мактабҳо инҳо шуда метавонанд:

1. Дур шудани оила аз тарбияи кӯдакон;
2. Паст шудани эътибори маориф
3. Камаҳамиятии хонандагон ба азхудкунии дониш;
4. Паст будани эътибори касби омӯзгорӣ дар назари хонандагон;
5. Канда шудан ё ки дур будани барномаҳои мактабӣ аз ҳаёт;
6. Норасоии китобҳои дарсии хуб барои хонандагон;
7. Аз мактаб рафтани омӯзгорони боихтисос;
8. Таъмини пастсифати илмӣ - методии ҷараёни таълимӣ ва нарасидани кадрҳои болаёқат барои омӯзгорӣ.

Чанд сола қабл мактаб барои кӯдакон ҳатмӣ набуда, аз соли 1992 деворҳои мактабро ҳазорҳо ҳазор кӯдакону наврасони бедонишмонда тарк кардаанд. Хушбахтона, ин падидаи номусоиди ҷомеа дар Ҷумҳурии мо баъди ба имзо расидани созишномаи сулҳу салоҳ ва хотима ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ бо саръи кӯшишҳои зиёди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон сари вақт бартраф карда шуд ва солҳои охир системаи Вазорати Маорифи Ҷумҳурии ба дараҷаи баланд қору фаъолият менамояд. Ҳамчунон бо боварӣ гуфта мегавонем, ки талаботи мактаббачагон, донишҷӯён ба роҳи донишомӯзӣ дар дараҷаи мусбӣ қарор дорад. Ғайр аз ин теъдоди мактаббачагону донишҷӯён дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳҳои кишварамон афзудааст, ки аъзоёни ҷомеаи мо шоҳиди онанд. Инчунин қайд кардан ба маврид аст, ки қисми мактаббачагон ва донишҷӯёни мо таҳсили худро дар хориҷи кишвар идома дода истодаанд, ки ин ҳам барои дар оянда гузоштани саҳми худ дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолии кишвари азизамон натиҷаҳои хуби умедбахш ба ҳисоб меравад.

Имрӯз ҷомеаи тозаистиклоли моро лозим ва зарур аст, ки рӯ ба сӯйи маърифат орад. Дар ин самт саҳми муассисаҳои таҳсилотӣ дар мадди аввал меистад, зеро маҳз аз мактаб-таълимгоҳ тарбияи ахлоқию маърифатӣ оғоз меёбад.

Дар давоми солҳои зиёд мактаб ба шуури хонандагон ҷойгир намудани ҳақиқатро иҷро мекард ва то ҳол иҷро карда истодааст. Он ҳамеша таълим ва тарбияи хубро дар сатҳи боло гузошта, ҳамеша бар зидди таҷрибаҳои зиддиомӯзгорие, ки принципҳои адолати иҷтимоӣ ва мақсади ягонаи таълимомӯзӣ ва тарбия ба роҳи ростро вайрон мекунад, баромад кардааст. Чунин падидаҳо дар ақидаҳо, хислатҳо ва нишонаҳои таълимгоҳи худро меёбанд. Умуман “ҳар воҳиди омӯзишӣ аз муаллим, шогирд, воситаҳои таълимӣ ва макони таълим ташкил шудааст, ки ҳар қадом муҳити хосаеро эҷод ва нақши босазоеро дар тарбияи ахлоқ ифо мекунад” [12, с.443].

Қобил ба зикр аст, ки тарбияи наврасон яке аз муҳимтарин рукни ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб рафта, дар симои насли ояндасоз давлату миллат пойдориву ояндаи хешро мебинад. Бахусус, дар замоне, ки фазои иттилооти ҷаҳонро ҳатар таҳдид мекунад, тавачҷуҳи маҳсус зоҳир кардан ба ин масъала ногузир аст. Ба беназоративу

хунукназарӣ роҳ додани падару модарон нисбати таълиму тарбияи фарзандони хеш ва бад-ин васила коста гардидани хулку атвори наврасон ва гаравидани онҳо ба ҳар гуна гурӯҳҳо, равияҳои ҷиноятпеша борҳо аз тарафи Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанрониҳо ҷиҳати рушди соҳаи маориф ва таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид гардида, мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст.

Маҳз мактаб пояҳои ибтидоии тарбияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, ташаккули шахсияти муҳассилинро мегузорад, яъне мактаб хишти аввалро мегузорад ва аз ҷӣ гуна гузоштани хишти аввал ояндаи ҷомеа вобаста аст ва ҷӣ гуна шахсиятҳоро ба воя расонидан маҳз аз таълиму тарбияи мактаб поягузори мешавад. Ин аст, ки Пешвои миллат ҳамасола дар пёмҳои хеш такрор ба такрор таъкид менамоянд, ки бидуни тарбияи насли худогоҳ, ватандӯсту бофарҳанг, бомаърифату соҳибдил ба ояндаи хушу босодат умед бастан муҳол аст. Роҷеъ ба масъалаҳои таълиму тарбия ва ахлоқи наврасону ҷавонон ҳамчун вазифаҳои калидии рушди ҳамаҷонибаи ҷомеаи шаҳрвандӣ суҳан ронда, Президенти кишвар махсус таъкид ба амал меорад, ки: “Тарбияи шаҳрвандӣ равандест, ки зимни он донишҳо, арзишҳо ва муносибатҳои зарур барои ниғаҳдории суботи сиёсии ҷомеа аз як насл ба насли дигар интиқол мешаванд. Ин интиқол аз донишҳо ва малакаҳое ба монанди огоҳӣ аз таърих, садокат ва вафодорӣ ба Ватан ва миллат, гиромидошти арзишҳои бунёдии ахлоқиву маънавӣ, дарки волеияти қонун, таҳаммулгароии мазҳабӣ, ширкати ғаъол дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа иборат мебошад” [9, с.14]. Ҳадафи асосии тарбияи шаҳрвандӣ дар ҳар ҷомеа ба наврасон ва ҷавонон омӯзонидани ҳар он ҷизе, ки то ворид шудани онҳо ба арсаи ҳаёти ҷамъиятӣ дар амри суботи ҷомеа ва тавсеаи илмиву фарҳангӣ ба даст оварда шудааст, маҳсуб меёбад. Нахустин ниҳоде, ки дар муҳити он ин фароянда сурат мегирад, муассисаи таълимӣ дар симои устодон ва падару модарон мебошанд [12, 486].

Ба роҳ мондани таълими дуруст ва босамари фанҳои ҷомеашиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ин омили асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии нобилиғону ҷавонон ба шум ор меравад. Ин ҷо бевосита қайд кардан лозим аст, ки таваҷҷуҳи мавзӯи асосии илмҳои **ҷомеашиносӣ** ба фарогирии ҳастии ҷомеаи инсонӣ марбут аст. Дар фарқият аз соири илмҳои дигар ҷомеашиносӣ дар омӯзиши ҷомеа аз ҳама бештар ба вижагии сифати муносибати байни одамон ва мақоми дар он ишғолкардашон диққатро равона менамояд. Зеро бо ҳалли ин масоил инсон имкони дарёфти ҷавоби он суолҳоро, ки ӯ пайваста оид ба сабаби барқарор намудани ҷомеа, зарурати он, гуногунии мақсадҳои ишғол кардаи одамон дар он, нобаробарии таъмини ниёзи моддиву маънавӣ ва ғайра аз худ медиҳад, ба даст меорад. Бинобар ин ҳам, ин фан ҷомеаро на иборат аз ҷомоаи механикӣ одамон, балки ҷузъҳои бонизоми байни худ ба муносибати гуногунсатҳа воридгаштае медонад, ки тағйири онҳо боиси дигаргуниҳо дар робитаҳои иҷтимоӣ ва мақоми дар ҷомеа ишғолкардаи одамон мешавад.

Дар партави чунин афкори назариявии тарбиявӣ-ахлоқии Пешвои муаззами миллат зикр карданем, ки ба роҳ мондани таълими дурусти фанҳои ҷомеашиносӣ, тарбияи ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, ташаккули рӯҳияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллию таърихӣ аз ҷумлаи чунин вазифаҳои муҳими макотиби имрӯза мебошанд. Дар як вақт ташаккули шахсияти босалоҳият, ки тавонад дар рушди ҷомеа саҳм гузорад, яке аз вазифаҳои муҳими фанҳои ҷомеашиносӣ дониста мешавад.

Таълиму тарбияи самаранок ғаъолияту муносибати хонандагон, шавқу рағбати онҳоро ба осори пандуҳикмати мутафаккирони классико муосир зиёд мегардонад ва ҳисси ватандӯстию ифтихори миллӣ ва меҳру муҳаббати онҳоро ба ватани аҷдодӣ, эҳтиром ва ҳимояи марзу буми он афзуда, нафрати хонандагонро ба ҳар гуна равияҳои тундгаро, хиёнат ба миллату ватан, ифроту ифротгароӣ, одамрабӣ, терроризму экстремизм ва амсол ба инҳоро маҳкум менамояд.

Омили бисёр самарабахше, ки барои пешгирии иллатҳои бераҳашавӣ, гумроҳӣ, бесаводии ҳуқуқӣ, фиску фасоди ахлоқии наврасон мусоидат намуда, барои ташаккули

шахсияти босалоҳияте, ки тавонад дар рушди ҷомеа сахм гузорад, таъсир мерасонад, омӯзиши дурусти асоси фанҳои ҷомеашиносӣ - **фанни ҳуқуқ** мебошад. Донишҳои ҳуқуқӣ барои ҷомеа хеле зарур аст ва маҳз аз мактаб оғоз намудани омӯзиши ин дониш натиҷаи назаррас ба бор меорад. Дар ҷомеа зистан, фаъолият кардан, мубодилаю муошират кардан бидуни дониши ҳуқуқӣ ғайриимкон аст. Чунки, агар шахс аз донишҳои ҳуқуқӣ бархӯрдор набошад, мақому манзалат ва масъулияти худро дар ҷомеа дарк намекунад. Маҳз қонун ин танзимкунандаи низоми ҷомеа мебошад ва дониши ҳуқуқӣ ба инсон имкон медиҳад, ки қонунҳои мавҷудбудаи ҷомеаро бидонад, мувофиқи таҳмилоти онҳо қору фаъолият намояд ва воқеан, инсонии огоҳ бударо нишон диҳад.

Бесаводии ҳуқуқӣ оқибатҳои манфӣ дорад ва шахс дар ҷомеа худро дифоъ карда наметавонад, ба ҷӣ ҳуқуқ доштани худро наметавонад ва пеш аз ҳама озодии худро аз даст медиҳад. Барои шахсият шудани хонандагон ва минбаъд дар ҷомеа фаъолияти зиндагӣ намудани онҳо омӯхтани донишҳои ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Аз ин рӯ, зимни таълими ин фан, пеш аз ҳама, ҳадаф ба он равона карда шавад, ки хонандагон аз меъёрҳои ҳуқуқии дар ҷомеа амалкунанда бархӯрдор шаванд. Бархӯрдор будан аз донишҳои ҳуқуқӣ ин ҳудогоҳии ҳуқуқии ҳар як хонанда аст ва он имкон медиҳад, ки озодии нисбии худро таъмин намояд.

Ҳадафи асосии таълиму тарбия дар самти гирифтани донишҳои ҳуқуқӣ барҳам задани ҳислатҳои манфии инсоният мебошад. Мақсаду мароми ҳидоят ва даъватҳои таълим дар мактаби муосир тақвиятбахшанда барои бартараф кардаи васваса ва заифҳои инсоният, ки аз табиати худи ӯ, арзишҳои ахлоқӣ, зехнӣ, ба хотири рушди ҷирода, маънавият, ҷаҳонбинӣ ва худшиносии шахсият бармеояд, нигаронида шудааст.

Яке аз омилҳои муфид барои пешгирии ҳуқуқвайронкунии наврасон ин тарбия намудани онҳо дар рӯҳи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ ва тибқи муносибати босалоҳият ба роҳ мондани омӯзиши фанни «**таърихи халқи тоҷик**» мебошад. Ба тӯфайли соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон, хушбахтона омӯзиши таърихи миллат, Ватан ва мақоми он дар ҷомеа вазифаи муҳими таълим баргузида шудааст.

Агар инсон таърихи гузаштаи худро фаро нагирад, табиист, ки аз зоти худ роҳи тайкарда, дастовардҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва бурду боҳти мардумонаш ноогоҳ монда, чун махлуқи одамсурат, вале бепарво, бемасъулият, бенишон умр ба сар мебарад ва чунин инсон қодир аст ба ҳар гуна ҷиноятҳо аз қабилҳои генотсид, яъне кирдорҳои, ки ба пурра ё қисман маҳв сохтани гурӯҳи миллӣ, этникӣ, наҷодӣ ё динӣ бо роҳи пурра ё қисман қир кардани онҳо, зӯрварона монӣ шудан ба таваллуди кӯдак равона гардидаанд, ё аз як гурӯҳи одамон ба дигаре додани кӯдакон, расонидани зарари вазнин ба саломатии онҳо ё фароҳам овардани чунин шароити зиндагӣ, ки ба нобудкунии ҷисмонӣ аъзои ин гурӯҳ нигаронида шудаанд [4,с.216] даст зананд.

Ҳадафи асосии таълими таърихи миллат ин дар хонандагон бедор намудани ҳисси худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, садоқат ба Ватану миллат, эҳтироми беандоза ба гузаштаи мутамаддину арзишҳои миллӣ мебошад. Насли ояндаи тоҷик бояд аз дирӯзи дурахшони худ ифтихор намояд ва бояд имрӯзи худро чунин бисозад, ки он боиси ифтихор бошад.

Имрӯз ҳар як хонанда вазифадор аст, ки бо кумаки амалии омӯзгорон таърихи Ватанро аз нигоҳи нав омӯзад. Дар рафти омӯзиш бояд пеш аз ҳама ба омилҳои зерин:

- таҳлили объективонаи мушкилиҳо, камбудииҳо ва қавриҳои дар гузашта;
  - равшану возеҳ донишҳои вазифаҳои имрӯза ва ояндаи ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон –
- диққати махсус дода шавад.

Маълум аст, ки қарни XXI дар миқёси ҷаҳон дар назди шаҳрвандони ҷумҳирамон масъалаҳои ҷиддие мегузорад. Барои ҳалли онҳо шаҳрвандон бояд таърихи худро хуб дониста, дорои маданияти баланди умумӣ-сиёсӣ, ахлоқи ҳамида, ватандӯстии ҳақиқӣ, интернационалисти меҳнатдӯст, боодобу хушхлоқ, муборизи тантанаи арзишҳои умумибашарӣ бошанд. Танҳо омӯзиши сабақандӯзонаи таърих, расидан ба қадри давлати миллӣ ва дигар арзишҳои волои халқамон кӯмак мекунад то

беадолатихое, ки нисбати халку миллати мо шудаанд, такрор нагарданд. Дар ин замина андешаманди испанӣ Ҷорҷ Сантан хеле хуб гуфтааст: «Ононе, ки аз таърих дарс намегиранд, маҳкум ба такрораш мебошанд [12, с.517].

Омӯзишу таълими фарҳанг низ дар рушди худшиносии миллӣ, ҳувият ва ҷаҳонбинии хонандагон нақши бориз дорад. Таълими фанни «**фарҳангшиносӣ**» барои фаро гирифтани заминаҳои фарҳангӣ-таърихии тамаддуни миллӣ ва муосир бо назардошти ташаккули ҳадафмандии самтгирии фарҳангиву башардӯстонаи хонандагон ва аз ин роҳ чихати такмили маънавии онҳо дар давраи ҷаҳонишавӣ равона гардидааст. Фанни мазкур барои ба даст овардани дониши амиқ перомуни махсусиятҳои фарҳангии ҷомеа, фазову мароми фарҳангӣ, типҳову шаклҳои фарҳанг, ҳамчунин барои рушди дарки ахлоқиву зебоишиносии омӯзандагон ва барангехтани тавачҷуҳои онҳо ба фарогирии мероси гаронбаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ ихтисос дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки таълими фарҳангшиносӣ барои ба шахсият табдил ёфтани хонандагон саҳми хоса дорад, зеро хусусиятҳои башардӯстии инсониятро танҳо тавассути омӯзиши таърихи фарҳанг дарк кардан мумкин аст. Инсон дар даврони тағйироти доимии фарҳанг зиндагӣ карда, ягонагии умумибашариву ҳамешагии фарҳангро дарк мекунад. Шароити фарҳангӣ тақозо менамояд, ки инсон ҳамеша суннатҳои башарии гузаштаре фаро гирад. Омӯзиши фанни фарҳангшиносӣ ба ҳайси назария ва таърихи фарҳанг асос ва пояи тамоми донишҳои башарӣ маҳсуб меёбад.

Яке аз ниҳодҳои пуриктидор, ки дар иҷрои вазифаҳои калидии ҷомеа, алалхусус дар пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон саҳми асосиро мегузорад, хонавода мебошад. Таълиму тарбияи фарзандон аз қадмиулайём вазифаи асосии инсон мебошад. Тамоми мутафаккирони бузурги миллати мо рӯйи масъалаи таълиму тарбияи хонаводагӣ сухан рондаанд ва ҷавҳари ин тарбияро дар парвариши дурусти фарзанд дар партави илму маърифат медонанд, зеро ҳадафростарин қонунҳо, беҳтарин мактабу таҳҷизот, озмоишгоҳҳо, синфхонаҳои беҳтарини замонавӣ шавқмандии кӯдакону наврасонро ба донишомӯзӣ чун хонавода дар замири фарзандон бедор карда наметавонанд. Бинобарин ин барои тарбияи дурусти кӯдакону наврасон мактаб ва хонавода ҳамчун ду ниҳоди пуриктидори ҷомеа бояд ҳамеша дар ҳамкориҳои якҷоя қарор гирифта, саъйу талош намоянд.

Аз тарафи давлат қабул гардидани қонун “ Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон” маҳз водор кардани падару модар ба таълиму тарбияи неки фарзандон мебошад. Дар қонуни мазкур омадааст, ки падару модарон ўҳдадор ҳастанд, ки “иштироки фарзандони ноболиғро дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ (ба истисноии ҷорабиниҳои азодорӣ) роҳ надиханд”[7].

Хонавода дар соҳаи тарбияи насли наврас омили муҳимтарин ба шумор меравад. Оилаи солим муҳити солим барои ҳамчун шахсият ташаккул ёфтани наврасон мебошад. Мақсад аз ташкили чунин муҳити солим тавлиду парвариши насли нав ва ҳидояти он ба сӯйи ҳадафҳои олии ҷомеа дар асоси тарбияи дуруст ба шумор меравад. Дар ин муҳит нақши калидӣ ба зиммаи падару модар буда, ахлоқи онҳо шароити асосӣ барои тарбия ва ташаккули аъзоёни дигари хонавода шуда метавонад, зеро инсон ҳамчун мавҷуди иҷтимоӣ аз лаҳзаи таваллуд шудан то охири ҳаёт ҳамеша ба шахсони дигар эҳтиёҷ дорад ва дар хонавода ба фарзандон бештар падару модарон таъсир мегузорад. Яъне, муҳит ва қонуни хонаводагӣ ин бузургтарин ниҳодест ки кӯдак дар он парвариш меёбад, меомӯзад таълим мегирад, аз ҷи гуна дар хона рафтор кардани падару модар рафтори иҷтимоии фарзандон ташаккул меёбад. Фарзандон бояд дар хонавода сифатҳои хушахлоқӣ, боварӣ, бовичдонӣ, ростқавлӣ, собитқадамӣ, хушбинӣ, фаъолнокӣ, меҳрубонӣ, ҳамдилӣ ва ба ин монандро ба мерос гиранд.

Таъсири ҷомеа барои пешгирии рафтори номатлуб аҳамияти хоса дорад ва решаҳои ин рафторро ҳамеша бояд дар хонавода ҷустуҷӯ намуд. Кӯдак баду нек,

рафтору гуфтори шоистаро, пеш аз ҳама, маҳз дар хонавода меомӯзад. Агар ӯ аз рӯзи аввал эҳсос кунад, ки дармуҳити солими иҷтимоӣ, арҷгузори ба хурду калон, бидуни суҳанҳои хушунатомез зиндагӣ карда истодааст, феълӣ атвори ӯ ба тарзи матлуб ташаккул меёбад, аҳамияти эҳтиромгузориро дарк менамояд ва минбаъд ба як шахсияти соҳибэҳтиром, хушахлоқ табдил меёбад. Яъне усули рафторҳои кӯдак бо роҳи ёд гирифтани омӯхтан ташаккул меёбад ва минбаъд дар ҷомеа рушд мекунад. Бемасъулиятона дар назди фарзандон рафтор намудани аксари падару модарон боиси хатарҳои бузурги ҷомеа мегарданд. Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон рӯйи ин масъала мулоҳизарона намуда, таъкид мекунад, ки “дар натиҷаи бемасъулиятиву беназоратии бархе аз падару модарон иддае аз наврасону ҷавонон бе тарбия монда, ба қорҳои ношоиста даст мезананд, дар кӯчаву хиёбонҳо аз субҳ то шом гаштугузор менамоянд ва ба шахсони бадрафтор ҳамроҳ шуда, ба амалҳои ношоиста даст мезананд. Наврасон, ки ҳоло ҳаракату рафтори худро пурра дарк накарда, миёни сиёҳу сафед фарқ гузошта наметавонанд, фирефтаи амалҳои шахсони ҷинояткор гардида, оқибат худашон низ даст ба ҷиноят мезананд” [12, с. 496].

Бояд мутазаққир шуд, ки вазифаи асосии ҳар як падару модар, омӯзгорон ва дигар калонсолони ҷомеа ба таълиму тарбия фаро гирифтани фарзандон ва ба роҳи рост ҳидоят намудани онҳо мебошад. Барои он ки фарзандон меъёрҳои ахлоқиро риоя кунанд, падару модарон ва калонсолон сараввал бояд худашон аз он пайравӣ намоянд.

Барои таълими сифатҳои неки инсонӣ, одобу ахлоқи ҳамида, нишон додани роҳҳои тарбияи волидон ва нақшҳои онҳо, аҳамияти хонавода дар тарбияи шахсият дар ҷомеа таълими босамари фани “**Маърифати оиладорӣ**” дар муассисаҳои таҳсилоти хеле умда ва мувофиқи мақсад мебошад. Барои таълими фани мазкур дар пояи тарбияи ахлоқӣ бояд омӯзгороне фаро гирифта шаванд, ки маҳорати таълим додани чунин мавзӯҳоро дошта бошанд, тавонанд шогирдонро ба сӯйи сифатҳои неки инсонӣ раҳнамоӣ намоянд, дар вучуди онҳо аразишҳои ахлоқиву маънавиро парвариш карда тавонанд.

Ҳаминро низ бояд ба эътибор гирифт, ки ба роҳ мондани ҷараёни таълими ин фанҳо на танҳо дар асоси омода намудани барномаи таълимӣ, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, дастурҳои ёрирасон барои омӯзгорон, маҷмуаи харитаҳо, замимаҳои электронӣ сурат гирад, балки ташкили фазои ягонаи илмӣ ва таълимӣ дар интернет низ ба назар гирифта шавад. Масалан, агар дар ҷараёни таълими фанни таърихи халқи тоҷик ва адабиёти тоҷик фазои ягонаи сиёсиву фарҳангӣ ва таърихии халқи тоҷик ташкил карда шавад, ин ба мақсади таълим хеле мувофиқ аст.

Дар фаровард зикр мебошад, ки ноболиғон, наврасон ва кӯдакон табақаи муҳими ҷомеа буда, андешидани тадбирҳои судманд барои некуахлоқии онҳо пайваста зери таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии қарор дорад.

Ҳар як фарди калонсоли ҷумҳурии, ҳар як хонавода ва ҳар як омӯзгори оқил бояд насли наврасро тавре тарбия намояд, ки дар шуур ва иродаи ӯ ягон падидаи зиддиҷамъиятӣ ҷой нашошта бошад. Чунки кӯдакону наврасон ва ноболиғон ояндаи генофонди миллати мо буда, минбаъд пешрафти ҷомеаи имрӯза ва фардо дар дасти онҳост.

Ба ҳамин тариқ, барои дар оянда ба шахсияти тавоно табдил ёфтани насли наврас муассисаҳои таҳсилоти умумиро лозим меояд, ки ба таълими фанҳои ҷомеашиносӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоянд. Зеро ба воя расонидани шахсияти комили аз ҳуқуқҳои худ бархӯрдор ин худ татбиқи бомуваффақияти сиёсати давлат ва истифода аз нерӯҳои зеҳнии насли ояндасоз ҳамчун яке аз муҳимтарин равандҳои дурнамои рушди кишвар дар мадди аввал меистад.

А д а б и ё т:

1. Азимов Н. Б. «Ҷинояткориҳои ноболиғон ва роҳҳои пешгирӣ намудани он». Душанбе, 2011.
2. Афғонов М.Зарурияи таърихии масъалаҳои муосири таҳсилоти умумӣ. с.12-15.

3. Барномаи давлатии ислохот ва рушди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020.
4. Кодекси Ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1998.-138с.
5. Кошопов В.П., Морозулова И.Л. «Уголовная ответственность несовершеннолетних». Москва, 1999. Захираҳои интернетӣ, санаи муроҷиат 1.11.2024.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон» Душанбе, 2011.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак», Душанбе, 2024.
8. Маҳмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2010.-442 с. 54.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе, 26 декабри соли 2019.-47 с.
10. Профилактика преступности несовершеннолетних: понятие, характеристика, причины, этапы. Захираҳои интернетӣ, санаи муроҷиат 01.11.2024.
11. Раҳмон Э. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. Душанбе, 2009.
102. Сайидзода З. Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ. Душанбе, 2016.302с.
13. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, 3334 тасдиқ шудааст.
14. Сулаймони С. Фарҳангшиносӣ. Душанбе: «Ирфон», 2020.200с.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ПЕШГИРИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ НАВРАСОН ТАВАССУТИ ТАЪЛИМИ БОСАМАР ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТӢ

Дар мақола муаллиф моҳияти омӯзиши фанҳои ҷомеашиносиро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва нақши онҳоро ҳамчун омилҳои асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии наврасон ва ҷавонон нишон додааст. Таъкид намудааст, ки барои беҳдошти сатҳи сифати таълими фанҳои ҷомеашиносӣ дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ омӯзгорони соҳибихтисос ба риштаи таълиму тарбия ҷалб карда шаванд. Ҳамчунон ибтидорӣ дошта шудааст, ки омӯзиши фанҳои мазкур дар пояи ахлоқи миллӣ, арзишҳои миллӣ ва фарҳанги миллӣ омилҳои асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии наврасон ва даст задан ба кирдорҳои номатлуби ҷомеа шуда метавонад.

***Калидвожаҳо:** пешгирии ҳуқуқвайронкунии наврасон, муассисаҳои таҳсилотӣ, фанҳои ҷомеашиносӣ, таълиму тарбия, ташаккули шахсият, пешгирии роҳҳои қонунвайронкунӣ, арзишҳои миллӣ, таърихи халқи тоҷик, фарҳанг, ҳуқуқ, хонандагон, ҷомеа.*

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПУТЕМ ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье автор показал сущность изучения общественных дисциплин в общеобразовательных учреждениях и их роль как основного фактора профилактики подростковой и юношеской преступности. Он подчеркнул, что для повышения уровня и качества преподавания обществоведческих наук в образовательных учреждениях республики необходимо привлечь в сферу образования квалифицированных преподавателей. Также было заявлено, что изучение этих предметов на основе национальной этики, национальных ценностей и национальной культуры может стать основным фактором предотвращения преступности несовершеннолетних и вовлечения их в нежелательные для общества действия.

***Ключевые слова:** предупреждение правонарушений несовершеннолетних, образовательные учреждения, социология, образование и воспитание, развитие личности, профилактика преступности, национальные ценности, история таджикского народа, культура, право, учащиеся, общество.*

MAIN FACTORS OF PREVENTING JUVENILE DELINQUENCY THROUGH EFFECTIVE TRAINING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article, the author showed the essence of studying social sciences in general education institutions and their role as the main factor in preventing juvenile and youth crime. He emphasized that in order to improve the level and quality of teaching social sciences in educational institutions of the republic, it is necessary to attract qualified teachers to the field of education. It was also stated that studying these subjects on the basis of national ethics, national values and national culture can become the main factor in preventing juvenile delinquency and their involvement in actions undesirable for society.

Keywords: *prevention of juvenile delinquency, educational institutions, sociology, education and upbringing, personal development, crime prevention, national values, history of the Tajik people, culture, law, students, society.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сатторзода Бобоҷон Абдуҷаббор-н.и.п., дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикорупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86*

Сведения об авторе: *Сатторзода Бободжон Абдуҷаббор-к.п.н., доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикистана Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86*

About the author: *Sattorzoda Bobojon Abdujabbor - PhD, Associate Professor of the Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law of Tajikistan, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 985-08-96-86*

**HAMIDOVA M.
KARIMOVA SH.**

DEVELOPMENT OF STUDENT'S COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH

Competency-based approach is directed to the formation of the main competences such as creativity, critical thinking, learning skills, communication and cooperation. This approach is foreseen for the activities that can be performed by the students. Jimale Sowell states that students need to do work rather than just receive information that are noticed in their notebooks (English teaching Forum. Volume 54 #3 pp.10-23).

The main goal of teaching oral language is understanding the language spoken, and speaking in a foreign language within the topics that results in the development of student's communicative competence in English. One way of having a successful lesson is making students communicate.

An competitive teacher is responsible for helping the students by making teaching and learning period more involving. He should follow the factors to make the communicative classroom

communicative.

- Student-centered teaching
- Uniqueness of individuals
- Chances for students to express themselves in meaningful ways;
- Giving choices for students what do they want to say, whom to say and how to say.

Any teacher of English would benefit from the teaching resources that takes his students to the real-world videos and inspiring talks and turns them into personalized language learning lessons. Thus, being an effective teacher therefore requires the implementation of creative and innovative teaching strategies in order to meet students' individual needs.

The classroom is a dynamic environment, bringing together students from different backgrounds with various abilities and personalities.

There are some factors that the teacher should make his students feel the necessity of learning a foreign language to live their lives.

Communication itself means informing somebody about something or getting information from somebody. Speech should be motivated and emotionally coloured. Students are taught standard English as spoken on the radio, TV, etc. Students of course should be aware of some peculiarities of a spoken language such as the use of incomplete sentences, contracted forms, the use of conversational tags, the use of abbreviations, otherwise they will not understand the speech listened.

Communication is filling the gap with the information needed. Some methodologists say that the key problem in teaching a foreign language is how to motivate. The main psychological factor that should be taken into account in teaching the language is the presence of the occasion when the students feel the necessity to inform someone or something or to prove something to someone.

We, teachers should enable our students to express their attitudes what they say by proving, by giving reasons why they think so, and by making judgments on the matter concerned. it is advisable to make the students speech situational in which students express their attitudes towards the statement discussed.

To get a better understanding of what communicative based language teaching (CBLT) is we offer the exploitation of a text "Two gentlemen of Verona" (form 10 unit 2 health. pp. 24-37) to use. Communicative activities given below are presented in variations for the options.

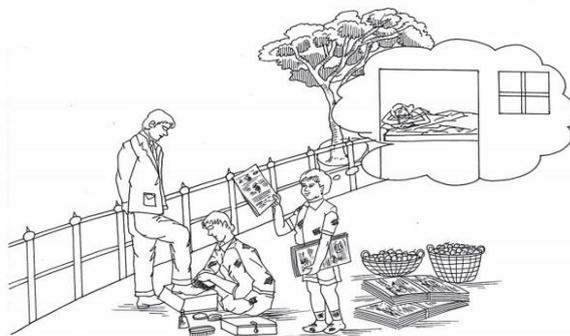
Activity1. Pre –reading activity. What is the text about?

Phrases to use: two brothers, two gentlemen of Verona, in the years of war, suffered starvation and the cold winter, to earn their living, help about getting cigarettes, booking tickets for the opera and telling the name of the restaurant

Activity 2. How are the pictures connected? Make up a story.

Use: Appearance, health, strawberry, to shine shoes, to look much like somebody, faced the difficulties of life, got homeless, struggled for life, suffering from tuberculosis of spine, they had to work, not lose hope, To earn their living they shined shoes, sold fruit, hawked newspapers, and even worked as tourist guides, going through so much in life, to have the quality.

Two Gentlemen of Verona

The author met them in the town of Verona. At a very young age two brothers aged 12 and 13 faced the difficulties of life. Their parents died early in the years of war. Their village suffered due to German occupation. They got homeless as their home got destroyed, and suffered starvation and the cold winter. They struggled for life, and lived in the shelter made of broken building walls and bricks. After the war, they found their sister suffering from tuberculosis of spine. As they were the only family of their sister, they had to work and arrange money for her medical treatment. Despite facing the lots of problems in their early life, the boys did not lose hope. The brothers' positive approach and determination to get their sister cured had helped the staff treat her well. To earn their living they shined shoes, sold fruit, hawked newspapers, and even worked as tourist guides. Going through so much in life, they worked hard. The two small boys had every quality of being called gentlemen of Verona.

Activity 3. Pre-reading. Put the sentences in order. Have an information about the author:

- After the great success of his first novel Hatter's Castle (1931), he pursued writing as a career.
- His works were largely adapted for screenplays and cinemas.
- Archibald Joseph Cronin (1896-1981), Scottish novelist, physician dramatist and a non-fiction writer.
- His most famous novel is The Citadel. The Key of the Kingdom and The Spanish Gardener are also among his best-known novels.

Compare your prediction (Original one).

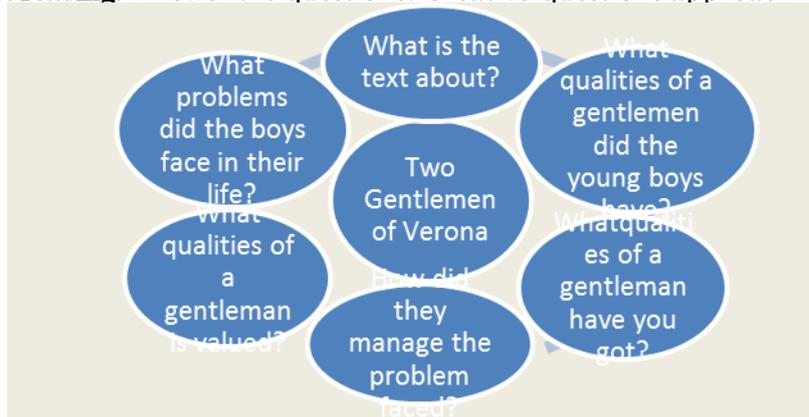
- Archibald Joseph Cronin (1896-1981)
- Scottish novelist, physician dramatist and a non-fiction writer.
- After the great success of his first novel Hatter's Castle (1931), he pursued writing as a career.

- His most famous novel is The Citadel. The Key of the Kingdom and The Spanish Gardener are also among his best-known novels.
- His works were largely adapted for screenplays and cinemas.

Activity 4. While-reading: Read the sentences with the words and phrases given: Appearance, health, strawberry, to shine shoes, to look much like somebody, faced the difficulties of life, got homeless, struggled for life, suffering from tuberculosis of spine, they had to work, not lose hope, To earn their living they shined shoes, sold fruit, hawked newspapers, and even worked as tourist guides, going through so much in life, to have the quality.

Lots of approaches are to be used to stimulate students' motive.

Activity 5. Post reading. Answer the questions. Creative-questions approach

(П. Чамшедов, С. Чоматов. New Textbook. English 10, Unit 2 HEALTH. pp 24-37)
Using skits to the characters or dramatizing the statements says a lot.

A skit is a short performance or sketch. In some country skits are understood as drama that take only a few minutes to perform. They include conversations between two or more people. Thomas (2014) states that students benefit from skits when they are focused on authentic locally relevant themes.

Activity 5. Dramatize the dialogue

Statement: One night after a tiring day, the narrator saw the boys resting on a stone pavement with a bundle of newspapers, in an isolated place which had no people.

Narrator: Why are you out so late, Nicola?

Nicola: Waiting for the last bus from Padua. We shall sell all our papers when it comes in.

Narrator: Must you work so hard? You look rather tired.

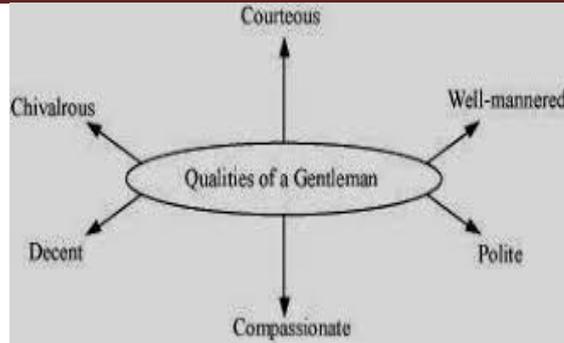
Nicola: We, my brother Jacopo are not complaining, sir.

Here in this skit the students improvise the willingness of two gentlemen to work even after a full working day. They try to show the hope they hold to gain the maximum of what they can.

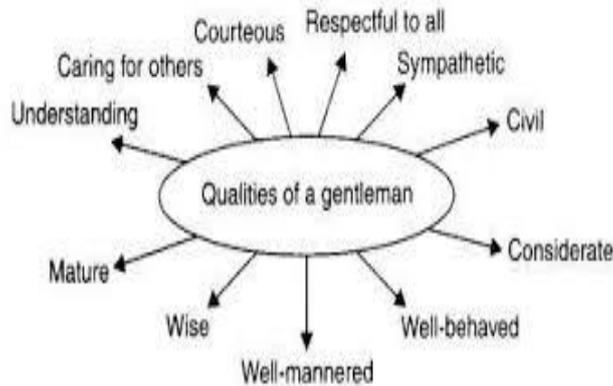
Skits can create the atmosphere of motivation to talk and practice English.

Activity 6. Create your cluster to the text taken.

e.g

Activity 7. Group work. Field of adventure. Students take turns to state their ideas on the topic chosen by.

Activity 8. Complete the sentences with the words: have made, a good, to take her into, hope that one, suffering from.

1. After the war, they found their sister Lucia... tuberculosis of spine.
2. It was another shock to these poor kids.
2. Brothers persuaded doctors ... the hospital.
3. Every week Lucia's brothers ... their payment.
4. Boys' sister made ... progress.
5. There was a ... day she would walk and sing again

Activity 9. Improvise the situation. A dialogue between two brothers.

Jacopo: Nicola, the way you and I work is very hard.

Nicola: I see, we should earn quite a bit. We spend almost nothing on our clothes.

Jacopo: We eat really little enough. It's usually black bread and figs. What do we do with our money?

Nicola: We, both you and me would greatly like to go to the States.

But here, we have to help our sister to recover to save our family, first.

Jacopo: Right you are Nicola! We are a family! We are not complaining.

Nicola: Yes, indeed! There will be a holiday in our street, too.

© Can Stock Photo

Activity 10. Create your short Essay on the nurse's opinion about Nicola and Jacopo.

1. The nurse knew them really well.
2. She didn't know how the girl's brothers had earned the money for the medicine.
3. Work was scarce in Verona, still the boys managed to pay the fees.
4. But she was sure whatever it was, they did it well.

Teacher should think over the motives that make students speak. Speech should be addressed to an interlocutor. Assignments for the students should be based on the student's personal ideas which require the student's focused listening to.

American author and leadership expert, John C. Maxwell state: "Students don't care how much you know until they know how much you care of them".

Surely, "Educating the mind without educating the heart is no education at all". Unknown.

We'd better conclude the topic with Rita Dunn, a journalist's saying that sounds like: "If the child is not learning the way you are teaching, then teach the child in the way he learns".

REFERENCES

1. П. Чамшедов, С. Чоматов. New Textbook. English 10, Unit 2 HEALTH. pp 24-37.
2. English teaching Forum. Volume 54 #3 Jimale Sowell's statement (pp.10-23).
3. Internet resources.
4. Statements of great people from internet and other resources.
5. G. V. Rogova. *Methods of teaching English. Speaking skills development.*

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ КОММУНИКАЦИИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Успех в обучении иностранному языку может быть обеспечен такой методической системой, в основе которой лежит интерес учащихся к предмету. Целью введения компетентного подхода является максимальное увеличение практической направленности урока и успешное обучение в результате каждого учащегося. Зажечь искорку интереса в глазах ребенка, сделать обучение посильным и радостным – не простая задача учителя.

Необходимо использовать в обучении современные методы и технологии.

Чтобы обучение было успешным, учителю необходимо активизировать на уроке каждого учащегося. Предлагается задания для формативного оценивания. при помощи которых выявляется самооценка ученика: «Что я понял на уроке?»; «Чему я научился сегодня?».

Для проверки понимания прочитанного или услышанного текста, развития сообразительности и языковой догадки предложены задания, которые также следует выполнять в парах или малых группах, а затем обсуждать их выполнение всем классом.

Чувство равенства, атмосфера увлечённости и радости, даёт возможность ребятам преодолеть стеснительность, мешающую свободно употреблять в речи слова чужого языка, и благотворно сказывается на результатах обучения.

Наличие потребности пользоваться иностранным языком, как средством общения в жизненных условиях, является самым важным фактором обучения иностранного языка.

Ключевые слова: профессиональная задача, компетентный подход, максимальное увеличение, выполнять в парах или малых группах, чувство равенства, зажечь искорку интереса в глазах ребенка, интерес учащихся к предмету, наличие потребности.

ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ МУОШИРАТ ДАР ОМУЌИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Муаллифони мақолаи мазкур кӯшиш намудааст, ки дар бораи самтҳои асосии ҳавасмангардонии хонандагон дар омӯзиши забони англисӣ бо намуна овардани як дарс аз китоби синфи 10 ба омӯзгорони фанни забони хоричӣ ёрии методӣ расонад.

Мутахассисон дар пеши худ мақсад гузоштаанд, ки хусусан дар атрофи масъалаҳои муҳим мулоҳизаронӣ намуда, дар интиҳоб ва ҷобачогузори машғулиятҳо ба гуногунии онҳо, ба истифодаи методҳои таҳқиқотӣ, проблемавӣ, инчунин усулҳои дигари зиёди интерактивӣ тавачҷӯх намоянд. Таъйиноти ҷунин методҳои кори ғаёлона бо донишҳо мебошад.

Дар ин кор вазифаи омӯзгор фароҳам овардани имконият ва фазои мусоид барои азхудкунии малака, ташаккули стратегия ва механизмҳои гуногун инкишофи қобилиятҳои фардии хонанда мебошад. Вобаста ба мақсади дарс ва зинаҳои он, омӯзгор метавонад усулҳои гуногуни интерактивиро интиҳоб ва истифода барад.

Аз нуқтаи назари педагогӣ салоҳиятҳо танҳо дар вазъиятҳои таълимии барои хонандагон шавқовар ва мақсаднок бомуваффақият ташаккул дода мешаванд. Бешубҳа, ҳар як вазъияти таълимӣ ба ташаккули малака ва маҳорати хонандагон имкон медиҳад.

Муаллифони мақола фикри олимони: Д. Хаймс (1971) ва Докинг (1994: 16) “Маҳорати муошират намудан нисбат ба донишҷӯи забон устувор аст” дастгирӣ намуда, дар омӯзиши забони хоричӣ саволи: “Онҳо бо донишҷӯи қаблан ба дастовардари ҷӣ хел истифода бурда метавонанд?” ро ҷун мутахассиси фанни мазкур дастгирӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: вазифаи касбӣ, муносибати салоҳиятнок, дар ҷуфтҳо ё гурӯҳҳои хурд иҷро кардан, ҳисси баробарӣ, шарораи шавқ дар ҷаъми кӯдак, шавқи хонандагон ба фан, мавҷудияти эҳтиёт.

Маълумот дар бораи муаллифон: Омӯзгорони калони кафедраи методикаи таълими фанҳои гуманитарӣ, Ҳамидова Мусалам ва Шаҳноза Каримова МДДҶТИБКСМ

Сведения об авторах: Хомидова М., Каримова Ш – старшие преподаватели кафедры гуманитарных наук РИПКПРО.

Information about the authors: Khamidova Musalam and Shahnoza Karimova, senior teachers of the department of methods of teaching humanitarian subjects at the Central Institute of advanced studies and retraining of Education.

АБДУЛЛОЕВ И.

ТАКМИЛИ ИХТИСОС – ОМИЛИ РУШДИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ

Такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони педагогӣ... масъалаи муҳими соҳа аст.

Эмомалӣ Раҳмон

Яке аз ҳадафҳои рушди сифати таҳсилот ин расидан ба сатҳи маълумоти ҷаҳонист. Бинобар ин барномаҳои таълимие таҳия намудан лозим аст, ки мазмуну муҳтавои онҳо ба талаботи маълумоти ҷаҳонӣ мувофиқ бошанд.

Барои инкишофи моделҳои муосири барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсии насли нав, технологияи нави таълимиро на дар шакли нусхабардорӣ, балки ба таври эҷодӣ ва ҳамкорӣ бо дигар мамлакатҳои дунё таҳия намудан лозим аст [1, 7].

Вазифаи стратегияи рушди сифати таҳсилот дар шароити кунунӣ ба азнавсозии мазмун, муҳтаво, методҳои таълим, зимни он такмили ихтисоси омӯзгорони соҳа вобастагӣ дорад. Аз ин ҷиҳат ба рушди сифати таҳсилот ва технологияи муосири таълим, ба мазмуни таҳсилот ва методҳои таълим тағйироти кулӣ ба амал омада истодааст. Акнун бо ёрии методҳои таълим ба талабагон баробари омӯзонидани мавзӯи дарс, инчунин ба инкишофи қобилият, нутқи шифоҳию хаттӣ, тафаккури мантиқӣ ва шавқи маърифатҷӯӣи онҳо эътибор дода мешавад.

Барои дар амал татбиқ кадани ин вазифаҳо дар курсҳои такмили ихтисос оид ба технологияи таълими инноватсионӣ, ки асоси онро педагогикаи ҳамкорӣ, ба истилоҳ

усули таълими фаъол (интерактивӣ) ташкил медиҳад, мутахассисони соҳа ба омӯзгорон маълумоти зарурӣ медиҳанд.

Ташкили корҳои методӣ, ки ба баландбардории маҳорати касбӣ ва тақмили ихтисоси омӯзгорон боис мегардад, бамаврид аст. Асоси корҳои методиро ҳамчун кардану омӯхтан ва ба омӯзгорон дастрас гардонидани таҷрибаи пешқадами педагогӣ ташкил медиҳад.

Барои омӯхтан ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгори таҷрибадор ташкил ва таъсиси мактабҳои таҷрибаӣ, гимназияю литсейҳо, мактабҳои барои талабагони болаёқат ва монанди инҳо заруранд. Омӯзгон дар ҳамномаҳои иттиҳодияи методии таълимгоҳҳои дар боло зикршуда лексияю маърузаҳо шунида, оид ба методикаи муносири таълим, психологияи педагогии синнусолӣ дониши зарурӣ мегиранд.

Дар машғулиятҳои иттиҳодияи методӣ асосан масъалаҳои зерин мавриди омӯзиш қарор дода мешаванд:

- Маълумот дар бораи мазмуну муҳтавои стандартҳои фаннӣ ва мавҷудияти мушкilot дар иҷрои талаботи стандарт.

- Таҳияи намунаи конспекти дарс бо усули интерактивӣ аз фанҳои ҷудогона.

- Истифодаи усули интерактивии таълим дар дарсҳои забони модарӣ, математика, табиатшиносӣ ва ғайра.

- Инкишофи малакаҳои тафаккури интиқодӣ ва ҳалли масъалаҳои таълимӣ.

- Методикаи таълими хат ва хушнависӣ дар синфҳои 1-4.

- Тарзи тайёр кардани ашёи таълимӣ аз маводи камарзиш дар дарсҳои санъат ва меҳнат.

- Аҳамияти иҷрои бозиҳои таълимӣ дар дарсҳои забони модарӣ ва математикаи синфҳои ибтидоӣ бобати шавқмандгардонии талабагон ба омӯзиш ва монанди инҳо.

Ташкил ва робитаи мунтазамии байни ДҚТИБКМ бо кафедраҳои марбутатаи муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии омӯзгорӣ, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, донишкадаҳои тақмили ихтисоси муаллимони вилоятҳо барои сайқал додани дараҷаи дониш ва баландбардории ихтисоси омӯзгорон манфиати беандоза мерасонанд. Воҳӯрии шунавандагони КТИ бо олимони соҳаи методикаи таълим, устодон, муаллифони китобҳои дарсӣ барои оғаҳӣ ёфтани аз навигариҳо дар стандартҳои фаннӣ, барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣю дастурҳои методӣ, бахусус методикаи таълими муносири фанҳои мухталиф кумак мерасонад.

Ташкил ва гузаронидани конференсияҳои илмию амалӣ, семинарҳои доимоамалкунанда, мизи мудаввар, иштирок дар намоишномаҳои таълимии телевизионӣ ва дигар шаклҳои корҳои методӣ бобати баландбардории тақмили ихтисос ва маҳорати касбии омӯзгорон низ аҳамиятноканд.

Истифодаи шаклҳои гуногуни корҳои методӣ, ки ба босифат ва самаранокии аз худ кунонидани мавзӯҳои дарс боис мегарданд, ба назари мо, аз инҳо иборатанд: мактаби таҷрибаӣ, кабинетҳои методии шуъбаи маориф ва муассисаҳои таълими миёнаи умумӣ, иттиҳодияи методии дохилимактабияю минтақавӣ, курсу семинарҳои тақмили ихтисоси муаллимон, ташвиқи таҷрибаи пешқадами педагогӣ, ҳафтаи дарҳои кушода дар мактабҳо, худомӯзии омӯзгорон ва монанди инҳо.

Инак, дар зер доир ба ҳар як шакли ташкили корҳои методӣ ва вазифаҳои онҳо мухтасар маълумот медиҳем.

1. Мактаби таҷрибаӣ (базавӣ)

Дар мактаби базавӣ машғулиятҳо ба таври назариявӣ (хониши маъруза ва муҳокимаи он) ва амалӣ (иштирок ба дарс ва таҳлили он) баргузор мегарданд. Омӯзгорон аз рӯи мавзӯи супоридашуда барои гузориш пешакӣ тайёрӣ мебинанд, роҳбари мактаби базавӣ пеш аз оғози машғулият ба мавзӯ тақризи мухтасар менависад ва барои гузориш иҷозат медиҳад. Пас аз баромади маърузакунанда омӯзгорон дар бораи мақсад ва мазмуну муҳтавои мавзӯ андешаҳои худро баён менамояд.

Дар қисми дуҷуми машғулият мувофиқи мазмуну мавзӯи мазкур дарси кушод ташкил карда, баъди мушоҳида дарс аз ҷониби иштироккунандагон таҳлил карда мешавад.

Дар анҷоми машғулият омӯзгорон маслиҳатҳои методӣ ва таҷрибаи беҳтарини андӯхташонро дар дафтари «Маслиҳатҳои методӣ» сабт карда, дар ҷаъолияти омӯзгории худ мунтазам истифода менамоянд [2, «Г. М.»].

Дар машғулиятҳои мактаби таҷрибаӣ, албатта, ба ҷаъолияти омӯзгори чавон бобати ғанӣ гардонидани таҷрибаи омӯзгории онҳо бештар диққат дода мешавад.

Ғайр аз ин мактаби мазкур вазифаи озмоишгоҳро низ иҷро менамояд. Муҳаққиқони соҳа ҳар гуна корҳои таҳқиқотии худро дар ин мактаб аз озмоиш мегузаронанд.

2. Кабинети методӣ

Кабинети методии шӯбаи маориф ва мактабҳо бобати омӯхтани ташвиқи таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва расонидани кумаки методӣ ба омӯзгори камтаҷрибаи нақши муҳим мебошад. Мушовирони кабинети методии литсейу гимназияҳо, шӯбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо, донишкадаҳои тақмили ихтисоси муаллимон ва ДҚТИБКМ таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгоронро давоми 3 сол омӯхта, ҷамъбасти менамоянд. Бо мақсади ташвиқи тарғиб аз таҷрибаи омӯзгорон дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ мақола ба таърифи расонида, дастраси умум мегардонанд. Мебошад ҳуди мушовирон дониши мукамал, маҳорати зарурии касбӣ ва собиқаи кории баланд дошта бошанд. Кабинети методии шаҳру ноҳияҳо аз болои ҷаъолияти муовинони директор оид ба таълим, иттиҳодияҳои методии дохилимактабӣ минтақавӣ назорат баранд. Таъкиди менамояд, ки вазифаи мушовирон ба дарсҳои омӯзгорон махсусан, камтаҷрибагон иштирок кардану маслиҳати методӣ додан аст, на назорату камбудӣ кофта.

3. Иттиҳодияи методии муаллимон

Ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои иттиҳодияи методии омӯзгори синфҳои ибтидоӣ ва ғанӣ шартӣ асосии тақмили ихтисос ва баландбардории маҳорати педагогии омӯзгорон махсус мебошад. «Маҳорати педагогӣ – ин ҷамъбасти донишҳои илмӣ, маҳорати санъати методӣ ва ҳислатҳои хоси омӯзгор аст» (9, 30). Роҳбари иттиҳодияи методӣ аз шумораи омӯзгори бомаҳорату пуртаҷрибаи мактаб интихоб мегардад. Дар машғулиятҳои иттиҳодияи методӣ асосан масъалаи таҳияи нақшаҳои тақвими фанҳои таълимӣ ва конспекти дарҳо бо усули интерактивӣ, худомӯзии омӯзгорон ва муҳокимаи он, иштирок ба дарсҳои ҳамдигар ва таҳлили онҳо, муҳокимаи маърузаҳои барои гузориш омодакардаи омӯзгорон дар семинару конференсияҳои илмӣ амалӣ ва машғулиятҳои иттиҳодияи методӣ, муҳокимаи мақолаҳои марбути таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгори дар матбуоти даврӣ ҷопшуда ва монанди инҳо барраси мегарданд. Иттиҳодияҳои методии мактабӣ минтақавӣ (ноҳиявӣ шаҳрӣ) моҳе як маротиба ташкил ва гузаронида мешавад.

4. Курсу семинарҳои мақсадноки тақмили ихтисоси муаллимон

Иштироки омӯзгорон дар курсу семинарҳои мақсадноки тақмили ихтисоси муаллимон ҳатмист. Барои амалигардонии ин мақсад ДҚТИБКМ, донишкадаҳои тақмили ихтисоси вилоятҳо барои тақмили додани дониш, маҳорати касбии омӯзгорӣ, омӯзиши мавзӯҳои педагогӣ психологӣ, коргузори ва ҳуҷҷатнигорӣ ба шунавандагони КТИ нақши калидӣ мебошанд. Ба шунавандагон олимони соҳа, методистони таҷрибадор, муаллифони китобҳои дарсӣ, омӯзгори эҷодкору наовари муассисаҳои таълимӣ миёнаи умумӣ дарс медиҳанд. Шунавандагон аз рӯи барномаҳои таълимӣ махсусгардонидашудаи курсҳои тақмили ихтисоси муаллимон дараҷаи дониши назариявӣ ва амалии худро сайқал медиҳанд.

Дар зер намунаи нақшаи таълими курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ, ки дар заминаи барномаи таълими аз ҷониби методистони кафедраи методикаи таълим дар муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии ДҚТИБКМ таҳиягардида барои омӯзиш ва истифода ба донишкадаҳои тақмили ихтисоси вилоятҳо, кабинетҳои методии шӯбаҳои маориф ва иттиҳодияҳои методии муаллимони синфҳои ибтидоӣ, ки бо методикаи таълими фанҳо сарикор доранд, пешниҳод менамоям [3, 5-7].

т/р	Қисмҳои барнома	Миқдори соат		
		Ҳамагӣ	Назариявӣ	Амалӣ
1.	Такмили дониш ва маҳорати касбӣ (тахассусӣ), аз ҷумла:			
	а) Асосҳои назариявӣ методикаи таълими ибтидоӣ	58	24	34
	б) Методикаи таълими забони модарӣ			
	в) Методикаи таълими математика	12	6	6
	г) Методикаи таълими табиатшиносӣ	12	6	6
	ғ) Методикаи таълими санъат ва меҳнат	14	4	10
	д) Методикаи таълими суруд ва мусиқӣ	6	2	4
	е) Методикаи таълими тарбияи ҷисмонӣ	6	2	4
		4	2	2
		4	2	2
2.	Педагогикаи синни хурди мактабӣ	4	2	2
3.	Психологияи синни хурди мактабӣ	4	2	2
4.	Асосҳои технологияи иттилоотӣ	4	2	2
5.	Коргузорӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ	2	2	–
	Ҳамагӣ:	72	32	40

5. Ташвиқи таҷрибаи пешқадами педагогӣ

Омӯзиш ва ташвиқи таҷрибаи пешқадами педагогӣ ягон лаҳзаи ҷолиби фаъолияти муаллимро, ки барои сайқал додани маҳорати омӯзгории ӯ кумак мерасонад, дар бар мегирад. Таҷрибаи пешқадами педагогӣ ба эҷодкорӣ, навҷӯӣ, худомӯзии омӯзгор вобаста буда, он дар пажӯҳиши методҳои муносири таълим, шакл ва воситаҳои самарабахши таълиму тарбия, тавсияҳои методии муфид ва монанди инҳо зоҳир меёбад.

Таҷрибаи пешқадами педагогӣ бо илм алоқаи зич дошта, ба илм таъя мекунад, назарияи педагогиро методиро ғанӣ мегардонад ва он яке аз омилҳои инкишофу такмили ихтисос ва маҳорати педагогии омӯзгорон маҳсуб меёбад. «Маҳорати педагогӣ – санъати баланди ҳамеша такмилёбандаи таълиму тарбия мебошад» [8, 739]. Азбаски таҷрибаи пешқадами педагогӣ ибратомӯз аст, муаллимон ба он тавачҷуҳи хоса доранд, тавассути омӯзиш ва пажӯҳиш маҳорати омӯзгории худро сайқал медиҳанд, кӯшиш менамоянд, ки ҷӯянда, ташаббускору навоар бошанд. Омӯзгор бо хоҳиши худ ягон лаҳзаи маъқули таҷриба (истифодаи усулҳои интерактивӣ таълим дар дарс, иҷрои бозӣҳои таълимӣ дар раванди дарсҳои забони модарӣ ва математика, сохтани маводи аёнии камарзиш дар дарсҳои санъат ва меҳнат, гузаронидани таҷриба ва озмоишҳои гуногуни амалӣ дар дарсҳои табиатшиносӣ ва монанди инҳо)-ро интихоб карда, дар фаъолияти омӯзгориаш эҷодкорона истифода мекунад.

Роҳу воситаҳои омӯзиши таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорон, ба андешаи мо, инҳоянд:

- ҷӯянда (мушоҳидакунанда) ба омӯзгор пешакӣ мефаҳмонад, ки аз таҷрибаи педагогии ӯ чиро омӯхтан меҳонад;

- мушоҳидачӣ бояд дар фаъолияти омӯзгорӣ шахси санҷидашаванда таҷрибаи мусбӣ ӯро ҷӯяд;

- мушовир бо мақсади омӯзиш ва ташвиқи таҷрибаи пешқадами педагогӣ лаҳзаҳои беҳтарин ва ҷолиби дарси омӯзгорро аз рӯйи нақшаи пешакӣ тартибдода меомӯзад, ё ба навор мегирад.

Шартҳои асосии омӯхтан, ҷамъбаст ва ташвиқи таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгори санҷидашаванда инҳоянд:

* нашри китобҳои дарсӣ, дастуру тавсияҳои методӣ ва мақолаҳои илмию амалии омӯзгор;

* иштироки муаллим дар конференсияҳои илмию амалӣ, семенарҳои ҷумҳуриӣ, мизи мудаввар ва ғайра;

* гузориши бевоситаи омӯзгор тавассути намоишномаҳои телевизионӣ ва радио оид ба масъалаҳои соҳаи маориф;

* ҷопи мақолаю очеркҳо аз таҷрибаи омӯзгории муаллим.

6. Ҳафтаи дарҳои кушода

Дар муассисаҳои таълимии таҷрибавӣ бо ташаббуси омӯзгорони навоар моҳе як маротиба «Ҳафтаи дарҳои кушода» ташкил карда мешавад. Омӯзгорони таълимгоҳ мувофиқи ихтисоси худ дар давоми ҳафтаи эълоншуда бо мақсади таҷрибаомӯзӣ ва расонидани ёрии методӣ ба дарсҳои омӯзгорон иштирок менамоянд, таҷрибаи педагогии ҳамдигарро меомӯзанд, ё худ ба омӯзгорони камтаҷриба ёрии амалии методӣ мерасонанд. Натиҷаи фаъолияти ҳафтаина дар иттиҳодияи методии мактаб таҳлилу баррасӣ мегардад [1, 31].

7. Худомӯзӣ

Бе баландбардории савияи донишҳои илмию методӣ тақмили маҳорати касбии омӯзгор аз имкон берун аст. Бинобар ин, ҳар як омӯзгор мебояд нақшаи фардии худомӯзӣ дошта бошад. Нақшаи мазкур ҷанбаҳои илмӣ, педагогӣ, психологӣ, методӣ ва таҷрибаи пешқадами омӯзгориро фаро мегирад. Омӯзгор дар бораи омӯзиши худ оид ба масъалаҳои дар боло зикршуда ва аҳамияти истифодаи онҳо дар машғулиятҳои иттиҳодияи методӣ ахбор медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев И. Ташкили корҳои методӣ, тақмили ихтисос ва баландбардории маҳорати касбии омӯзгорон (аз таҷриба) // Муносибатҳои фаёл дар таълим ва тақмили ихтисоси касбӣ (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ-методӣ). – Душанбе, 2005. – С. 29-32.
2. Абдуллоев И. Чорабиниҳои мактаби базавӣ // «Газетаи муаллимон», 03.08.1982.
3. Барномаи таълими курси тақмили ихтисоси омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, 2021. – 18 с.
4. Стандарти таҳсилоти ибтидоии забони модарӣ ва математика барои синфҳои 1-4 ва Роҳнамои омӯзгор. – Душанбе, 2012. – 80 с.
5. Донишқадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2008. – 24 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 2014.
7. Лутфуллозода М ва диг. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе, 2021. – 266 с.
8. Педагогическая энциклопедия. – Москва, 1965. – т.2. – 900 с.
9. Щербаков А.И. Формирование личности учителя Советской школы в системе высшего педагогического образования: Автореферат докт. дисс. – Ленинград, 1968. – 48 с.

ТАҚМИЛИ ИХТИСОС – ОМИЛИ РУШДИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ

Шарти асосии баландбардории дараҷаи азхудкунии дониш ва маҳорати педагогии омӯзгор ин дар муассисаҳои таълими истифодаи шаклҳои гуногуни корҳои методӣ, аз қабилҳои мактабҳои таълимӣ, кабинетҳои методӣ, иттиҳодияҳои методии фанӣ ва синфҳои ибтидоӣ, иштироки омӯзгорон дар курси семинарҳои тақмили ихтисос, конференсияҳои илмию амалӣ, ки ба худомӯзӣ алоқаи зич доранд, маҳсуб меёбад.

Яке аз воситаҳои асосии тақмили маҳорати касбии омӯзгорон иштирок ба дарсҳои ҳамдигар ва омӯхтану дар амал истифодабарии таҷрибаи пешқадами педагогии онҳо, донишҷӯи ҳуҷҷатҳои меъёрии соҳаи маориф мебошад.

Роҳбарияти ДҶТИБКМ, донишқадаҳои тақмили ихтисоси вилоятҳо, кабинетҳои методии шӯъбаҳои маориф ва иттиҳодияҳои методии муаллимон, ки бо методикаи таълим сарикор доранд, ба ташкили дурусти корҳои методӣ ҷиддан аҳамият дода, аз шаклҳои корҳои методии дар боло зикршуда самаранок истифода мекунанд, назоратро аз болои тақмили ихтисос ва баландбардории маҳорати касбии омӯзгорон пурзӯр намоянд. Зеро рушди сифати таҳсилот, самаранокии гузаронидани дарсҳо, донишу ҷаҳонфаҳмии шогирдон аз маҳорати педагогӣ, ҷуяндагӣ, навоар будани омӯзгор вобаста аст.

Калидвожа: стратегия, сифати таҳсилот, тафаккури мантиқӣ, таълими инноватсионӣ, усулҳои таълими фаёл, мактаби таълимӣ, психологияи педагогии синнусолӣ, стандартҳои фанӣ, тафаккури интиқодӣ, ҳафтаи дарҳои кушода, барномаҳои махсусгардониданишуда.

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ – ОСНОВНОЙ ФУНДАМЕНТ РАЗВИТИЯ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ

Основной вопрос повышения ступень усвоения знаний и навыков педагога – это в общеобразовательных учреждениях использование различных видов методической работы, в том числе опорные школы, методические кабинеты, предметные школьные и начальные методические объединения, участие учителей на курсах и семинарах усовершенствования профессионального мастерства, участия в научно-практических конференций. Перечисленные мероприятия тесно связаны с самообразованием. Одним из видов совершенствования профессионального мастерства учителя взаимопосещения уроков своих коллег, изучение и внедрение передового практического опыта. Учителям – педагогам надо глубже изучать вопросы теории и практики преподавания предмета, а также хорошо знать нормативно-правовые акты сферы образования.

Руководством РИПКПРСО, областных методическим центрам, методическим кабинетам отделов образования и методическим объединениям учителей, имевшим делом с методикой обучения, следует уделять должное внимание организации методических работ. Надо усилить контроль за повышением квалификации и профессионального мастерства педагогов. Так как развития качество обучения, качественное проведение уроков, знание и учеников зависит от педагогического мастерства, творческого подхода самого педагога.

Ключевые слова: стратегия, качество обучения, логическое мышление, инновационное обучение, активные методы обучения, опорная школа, психолого-педагогическое дошкольное обучение, предметный стандарт, критическое мышление, неделя открытых дверей, специализированная программа.

IMPROVING THE SKILLS OF COLLABORATORS IN THE FIELD EDUCATION IS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE QUALITY OF EDUCATION

The key issue of increasing the level of mastering the knowledge and skills of a teacher in educational institutions is the use of various types of methodological work, including pivotal schools, method rooms, method associations, the participation of teachers in courses and seminars for improving professional skills, participation in scientific and practical conferences and other activities closely related to self-education.

One of the types of improving the professional skills of a teacher is the mutual attendance of the lessons of his colleagues, the study and implementation of his best practices. Teachers-educators need to study deeper

Issues of theory and practice of teaching the subject, as well as good knowledge of the legal acts of the sphere of education.

The leadership of the Republican Institute for advanced training and retraining of workers in the field of education, regional methodological centers, methodological offices of education departments and methodological associations of teachers involved in teaching methods should pay due attention to the organization of methodological work, correctly use the higher of these types of methodological work.

It is necessary to strengthen control over the improvement of qualifications and professional skills of teachers. Since the development of the quality of education, the quality of the lessons, the knowledge and understanding of the world of students depends on the professional skills of the teacher and the creative approach of the teacher himself.

Keywords: strategy, learning quality, logical thinking, innovative learning, active learning methods, anchor school, psychological and pedagogical preschool education, subject standard, critical thinking, open house week, specialized program

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Ибодулло – дотсенти кафедраи методикаи таълим дар муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии Муассисаи давлатии “Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф”, 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Нисормухаммад 15, тел: +(992) 935 91-29-52

Сведения об авторе: Абдуллоев Ибодулло Государственного учреждения «Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования», 734024, г. Душанбе, улица Нисормухаммад 15, тел: +(992) 935 91-29-52

Information about the author: Abdulloev Ibodullo - Head of Department of Science and Innovation Teaching Methods, 734024, city of Dushanbe, street Nisormuhammad 15, phone +(992) 935 91-29-52.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В таджиковедении в последнее время работали много лингвистов в области фразеологии: Х. Маджидов, Ю. Авалиани, С.В. Хушенова, Х. Джалилов, М.Н. Азимова, Н.А. Джураев, Б.С. Авезова, С.М. Тиллоева которые внесли определённый вклад в развитие науки о фразеологизмах (в таджикском, персидском и других языках).

Большой вклад в расширение теорий о фразеологизмах внёс Х. Маджидов. В своём исследовании Х. Маджидов подразделяет фразеологизмы, исследуя их со стороны лексико-семантических признаков и свойств. Он также работал над семантическими изменениями компонентов, изучал художественные элементы, которые лежат в составе фразеологических оборотов, фразеологической полисемии, омонимии, синонимии, антиномии и вариаций [Х. Маджидов, 1968: 249]. Х. Маджидов является автором книги «Фразеология современного таджикского языка».

Другой лингвист, который работал в области фразеологических единиц М.Н. Азимова. В своей научной работе, она исследовала генетические сходства английского и таджикского языков на примере соматизма и считает, что генетическая связь выявляется при сопоставлении простых слов, в наименьшем случае она может быть выявлена в составе композитов, во фразеологических сочетаниях с семантическими терминами [М.Н. Азимова, 1980: 1,3].

Как известно, таджикский язык считается древним языком, который относится к иранской группе языков. Таджикский язык является вторым языком для памирцев, ягнобцев, помимо этого на таджикском языке говорят также многие узбеки Бухары, Самарканда и других городов.

По своему лексико-грамматическому составу таджикский язык иерархически является близким к персидскому языку, именно поэтому информация о персидских фразеологизмах может послужить фундаментальным обзором в области фразеологизмов таджикского языка. В книге выявлено понятие о сущности фразеологизмов, даётся представление о фразеологическом составе, выявляются семантические, парадигматические особенности персидских фразеологизмов, отводится внимание особенностям конкретным структурно-семантическим особенностям фразеологизмов.

Лексическая совокупность таджикского языка, как и любого другого, находится в постоянном расширении, выражая все изменения, которые отражаются в различных сферах жизни человека. Фразеологизмы имеют огромный смысл не только для обогащения лексического состава, но и для образования широких возможностей по части изображения различных значимых оттенков, уточнения, укрепления многократности и расстановки действия, результативности, разнообразия в выражении мнений.

Главным происхождением таджикской фразеологии является язык предков, который расширялся и существовал на протяжении многих веков. С помощью фразеологических единиц, которые не переводятся, а воспринимаются переосмысленно, возрастает эстетический аспект языка.

Множество работ в области фразеологизмов в древних языках, которые опубликовывались в 50-60-е годы, полагались и основывались на мнениях В.В. Виноградова.

В исследовательской работе о языке и стиле Р. Джалиля большая глава посвящена фразеологизмам, которые встречаются в творческих работах писателей.

Р. Гафаров был первым языковедом в таджикском языке, который классифицировал фразеологизмы в зависимости от их семантики и разделил на три группы:

1. Р. Гафаров относит производные выражения, значение которых невозможно понять: называя их фразеологическими сращениями: *дилбардорӣ кардан (утешать, поддержать)*.

2. Вторую группу он назвал метафорическими фразеологическими оборотами. Они формируются благодаря тому, что внутреннему составу фразеологизмов свойственны переносные значения, но и компоненты по смыслу относятся к смыслу фразеологизмов.

3. Третьей группе, автор не даёт конкретного названия и отмечает, что она появилась на базе приобретения переносного смысла: *устои гулдаст* [Х. Маджидов, 1982: 47].

Что касается решения вопросов таджикской фразеологии, следует отметить, что достаточно квалифицированную лексикографическую разработку фразеологизмов

представили составители двуязычных таджикско-русских словарей, невзирая на то, что понятие о фразеологии в таджиковедении было на начальной ступени. Этому свидетельствуют данные примеры:

- *девори намкаш* (досл. перевод – «впитывающий влагу») - мнительный человек);
- *бо бинӣ заминро хат кашидан* (досл. перевод – «чертить носом землю») - работать от всей души);
- *аз даҳон бӯи шир омадан* (досл. перевод – «изо рта исходит молочный запах»)-молоко на губах не обсохло;
- *арақи чабин* (досл. перевод – «пот лба») – кропотливый труд;
- *нафаси шут* (досл. перевод – «злосчастный вздох») – проклятие;
- *аҳмади порина* (досл. перевод «прошлогодний Ахмад») – всё так же;

Фразеологический корпус расширяется. Источники фразеологических единиц разнообразны. Заимствования являются одними из них.

Другие таджикские языковеды, которые работали в области фразеологии являются Т. Максудов, Ф. Зикрияева и Х. Джалилова, они написали учебное пособие для студентов «О фразеологических единицах и их синтаксическая задача». Книга состоит из трёх глав. Она посвящена изучению таджикской лингвистики, связи фразеологизмов со словами и словосочетаниями. Языковеды также поднимают вопрос о толковании фразеологической единицы как устойчивого словосочетания.

В своей книге таджикские ученые, опираясь на теорию В.В. Виноградова, Н.М. Шанского, Р. Гаффарова разделили фразеологизмы на 4 подгруппы:

1. *Непроизводные фразеологические слова* (ибораҳои рехтаи фразеологӣ).
2. *Фразеологические соединения* (омехтаҳои фразеологӣ).
3. *Фразеологические связки* (вобастаҳои фразеологӣ).
4. *Фразеологические обороты* (ифодаҳои фразеологӣ).

Особый вклад внёс другой таджикский лингвист С.В. Хушенова. Её работа под названием «Изафетные фразеологические единицы таджикского языка» является самой первой теоретической работой в таджиковедении об устойчивых словосочетаниях.

Далее в 1992 году была опубликована книга Х. Маджидова. Он выделяет:

- Общую фразеологию
- Историческую
- Сравнительную
- Изобразительную

В книге Х. Маджидова излагаются основные черты фразеологизмов, границы фразеологизмов, сущности и грамматические аспекты. В зависимости стилистики он делит на следующие группы:

- Общеупотребимые
- книжные
- разговорные.

Все вышеупомянутые учёные старались выявить характерные особенности фразеологических единиц в таджикском языке.

В последнее время появилось очень много исследовательских работ в области фразеологии в таджикском языке. Было опубликовано много статей и монографий в сфере изучения фразеологизмов. Автором одной из них посвященной фразеологической системе является известный таджикский языковед Х. Маджидов, а другой связанной с сопоставительно-типологическим анализом М.Н. Азимова. Выражаем особую благодарность авторам за то, что во многих случаях, мы воспользовались их материалами.

Другой исследовательской работой во фразеологическом аспекте является монография М.Н. Азимовой. В ней автор предлагает содействие в разработке теории сопоставительно-типологического исследования во фразеологической системе английского и таджикского языков. Она предоставляет широкий круг сопоставляемых языков, полностью раскрывает алломорфные, изоморфные процессы.

В таджикском языке является также монография Мирзоевой М.М. «Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни». Она посвящена проблемам лексикологии и фразеологии на материалах художественных произведений С.Айни.

Таджикский язык богат фразеологическими единицами. Они формируют особый круг словарного состава языка. Доказательством этому является двухтомный словарь

фразеологизмов таджикского языка, составленным известным языковедом М. Фазыловым в 1964 году, который содержит свыше 8000 фраз. Этот словарь содержит способы толкования фразеологизмов, синонимов-единиц, также в нём предоставлен состав словарной статьи.

Немалая заслуга автора в том, что он постарался сгруппировать не только таджикские фразеологизмы, но показать изживание односторонности в подходе и классификации фразеологических оборотов в зависимости от их структуры.

М.Ф. Фазылов дифференцирует глагольные и именные фразеологические обороты. Например: *глагольные* – сари калобаи худро гум кардан - растеряться, оказаться в неразберихе; *именные* – Алихоча ва Хучаали – что означает «одно и то же».

В общем, словарь состоит из ценного материала, который можно использовать в изучении структурно-семантических особенностей таджикских фразеологизмов.

Проблема стилистического функционирования фразеологизмов в художественных произведениях начала привлекать не только русских языковедов таких как И.Р. Гальперин, М.Д. Кузнец, Ю.М. Скребнев, И.В. Арнольд и др., но также лингвистов таджиковедов: С.В. Хушенова, Х. Маджидова, Т. Максудова, А. Муминова, П. Холова, Х. Хусейнова, И. Хасанова, Б. Камалиддинова, Р. Игамбердиева и других.

Н. Масуми считается первым учёным в таджикской лингвистике, который работал над повестью «Смерть ростовщика». Его исследования охватывают все сферы лингвистики. Больше всего он обращает внимание на фразеологические единицы, которые возникают в речи персонажей, и выявляет их в романах, пословицах и поговорках.

В своём научном труде «Фразеологические единицы как выразительные средства таджикского языка» Н. Джураев рассматривал экспрессивные стороны фразеологических выражений. Автор изучает особенности фразеологизмов, которые выражают эмоции.

В исследовательской работе Б.И. Махкамовой «Семантические и стилистические особенности фразеологических единиц в поэзии Лоика Шерали» выявляются фразеологизмы знаменитого поэта.

Несмотря на многочисленные работы в области фразеологии таджикского языка, и немалые различные сопоставительные методы, к исследованию фразеологизмов, некоторые сферы исследовательского поля остаются не рассмотренными.

М. Р. Сайфитдинова в своей научной работе выявляет узуальные и модифицированные фразеологизмы в художественных произведениях. [М.Р. Сайфитдинова, 2019: 55].

Что касается З. М. Шариповой в своём исследовательском труде, она рассматривает глагольные фразеосочетание и отмечает, что они отличаются от фразеопредложений. Она подразделяет фразеологизмы на 6 подгрупп:

1. Глагольные фразеологизмы
2. Субстантивные фразеологизмы
3. Адъективные фразеологизмы
4. Копулятивные фразеологизмы
5. Предложные фразеологизмы
6. Адвербиальные фразеологизмы

Глагольные фразеологизмы являются самыми плодотворными структурно-семантическими видами фразеологизмов таджикского, русского и английских языков: в таджикском языке - *чаши дӯхтан, ба гап даромадан*, в русском языке – *не отрывать глаза, начать разговор*, в английском языке *to have an eagle eye* – иметь орлиный глаз, *to show a false face* – ломать голову, думать.

Субстантивные фразеологизмы – считаются фразеологизмами, которые имеют в своей основе изафетную конструкцию. Например: в таджикском языке – *омади кор* - удача, *оби чаши* – слёзы, *сандуқи дил* - грудная клетка, *каждуми таги бурё* – враг, *шайтони бекафиу маҳсӣ* – хитрец. В русском языке – *семь пятниц на неделе, заклятый враг, кровь с молоком*. В английском языке – *a bosom friend* – закадычный друг, *a pitched battle* – ожесточенная схватка.

Адъективные фразеологизмы можно определить в зависимости от опорного компонента, в роли которых выступают прилагательные. Например: в таджикском языке – *чоӣ равганин* – масляное место, *дастаи кӯтоҳ* – не в состоянии (бедный), *гани хунук* – неприятные выражения, *гули хандон* – расцветающий цветок. В английском языке – *the black dog* – в плохом настроении, *the black sheep* – паршивая овца, *at a white heat* – в ярости (в бешенстве) и другие. В русском языке – *жёлтая пресса, голубая кровь, старая дева, розовые очки, большая тема* и другие.

Копулятивные фразеологизмы, один из видов фразеологических выражений в таджикском языке, которые представляют собой сочинительные строения, пребывающие из

двух разных категориальных компонентов, в большинстве случаях формировавшихся с помощью союзов (-ву и -ю). К ним можно отнести следующие словосочетания: *сабру тоқат* - терпение и выносливость, *шаққу шубҳа* - сомнение и подозрение, *тару тоза* - чистое и свежее. В таджиковедении существуют ряд таких копулятивных фразеологизмов, которые формируются из существительных выражающих части тела: *дилу гурда* – храбрость (здравый дух), *сару тан* – одежда, ба дасту панча – умелые руки. В русском языке это явление тоже существует, но они образованы с помощью соединительных союзов – “и”, “а”, некоторые с помощью частицы “ни”, которые больше всего используется для выражения отрицательных эмоций. Например: *так и сяк, ни кожи ни рожи, ни жив ни мертв, ни кола, ни двора, ни рыба, ни мясо*. В английском языке к сочинительным союзам относятся *both, and, nor, as well as – I was alone in the world, and had nothing depend upon but my wits and a clean reputation, but these were setting my feet in the road to eventual fortune, and I was content with the prospect* [M.Twain, 1992: 73].

В первой части предложения союз **but** соединяет вторую часть с первой частью, а союз **and** соединяет вторую и третью часть предложения. (Я был одинок, и у меня ничего не было, кроме ума и безукоризненной репутации, но это являлось залогом будущего). Между частями предложениями складываются копулятивные отношения одновременности - (это являлось залогом будущего, я был доволен).

Предложные фразеологизмы, считаются труднодоступными из всех видов структурно-семантических разновидностей. Их единая направленность зависит от их состава.

В предложных фразеологизмах, компоненты состоят из отдельных копулятивов и выражений, выступают в качестве потенциального словосочетания, в широком понимании морфологический аспект, который предопределяется предлогом.

На сегодняшний день, в таджикском языке предложные фразеологизмы являются остатками, иными словами кусочками образований, которые выступают в качестве самостоятельных языковых единиц, только вот во фразовом ряду обретают вторую свою часть. [X. Маджидов, 2006: 337]. В таджикском языке: *аз дилу қон* – от всей души, *бе ному нишон* – бесследно, *ба пою қадам* – добродетельный. В русском языке тоже существуют предложные фразеологизмы, которые в большинстве случаев формируются с помощью предлогов: *по, до, от* и другие – *от всей души, до последней нитки насквозь, по гроб жизни* и т.д. В английском языке предложные фразеологизмы составлены на базе предлогов: *to, on, in, for* и т.д. Например: *A penny for your thoughts* - пенни за твои мысли, *a flight of fancy* - полет фантазии, *a heart to heart talk* - разговор по душам.

Адвербиальных фразеологизмов в таджикском языке не так много. Они генетически относятся к синтаксическим адвербиальным словосочетаниям и выполняют одну функцию наречия, то есть выступают в образах действия или обстоятельствах. Например, в таджикском языке: *зӯри беҳуда, миён мешиканад* – напрасное старание, *аз об хушк баромадан* – выйти сухим из воды, *дасти хушқу холӣ* – пустыми руками. В русском языке: *в мгновение ока, как свои пять пальцев, душа в душу, до мозга костей*. В английском языке: *to the death* – до последнего вздоха, *within an inch of one's life* – чуть не до смерти, *at death door* – на краю могилы, *up to the knocker* – в добром здравии.

Таким образом, в таджикском языке существует очень много мнений на счёт теорий фразеологических единиц. Различные аспекты фразеологизмов, например, фонетические, которые появляются в результате добавления к составу фразеологизмов вариантных слов. Или морфологические свойства, которые возникают в результате изменения какого-нибудь грамматического элемента фразеологизмов. Проблема возникает больше всего тогда, когда добавляются предлог, суффиксы или префиксы. Другая область, грамматические особенности фразеологизмов и различные мнения учёных об этой номинации, является ли это категорией грамматики, частью лингвистики или это наука о лексикологии.

Фразеологизмы исключительно глубоко проникли в строй языка и настолько тесно соприкасаются с элементами разных уровней, что отсутствие исследований по различным проблемам фразеологической системы языка негативно сказываются на изучении других областей, в частности лексики, морфологического и синтаксического строя.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1, Душанбе, 1973.
2. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик, Душанбе, 1982.
3. Маджидов Х. К вопросу о классификации фразеологических единиц современного таджикского языка. Т., 1964.

4. Хушенова С. В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка., Душанбе, 1971.
5. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. Л.:ЛГУ, 1946.
6. Иброгимов И.И. Сравнительно-сопоставительное исследование семантических фразеологизмов. Автореферат. Канд. дисс.,Баку 1964, с.24.
- 7 Сайфитдинова М.Р. Особенности использования стилистического приёма сравнения в художественных текстах. Канд. дисс.,Тадж. Худжанд 2019.
8. Маджидов Х. К вопросу о классификации фразеологических единиц современного таджикского языка -Т., 1964.
9. Шанский Н.М., О фразеологизме как языковой как языковой единице и предмете фразеологии. В сборнике: - Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц. Тула : ТГУ, 1986.
10. Фазылов М. Ф.,Русско-таджикский словарь, 1957.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Фразеологизмы имеют огромный смысл не только для обогащения лексического состава, но и для образования широких возможностей по части изображения различных значимых оттенков, уточнения, укрепления многократности и расстановки действия, результативности, разнообразия в выражении мнений.

Главным происхождением таджикской фразеологии является язык предков, который расширялся и существовал на протяжении многих веков. С помощью фразеологических единиц, которые не переводятся, а воспринимаются переосмыслено, возрастает эстетический аспект языка.

По своему лексико-грамматическому составу таджикский язык иерархически является близким к персидскому языку, именно поэтому информация о персидских фразеологизмах может послужить фундаментальным обзором в области фразеологизмов таджикского языка. В книге выявлено понятие о сущности фразеологизмов, даётся представление о фразеологическом составе, выявляются семантические, парадигматические особенности персидских фразеологизмов, отводится внимание особенностям конкретных структурно-семантических особенностей фразеологизмов. Лексическая совокупность таджикского языка, как и любого другого, находится в постоянном расширении, выражая все изменения, которые отражаются в различных сферах жизни человека.

Ключевые слова: лексический состав, широкие возможности, значимые оттенки, расстановки действия, результативность, эстетический аспект, фундаментальный обзор, структурно-семантические особенности, различные сферы, выражения мнений, разнообразие.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ХУСУСИЯТҶОИ ЛЕКСИКО – ГРАММАТИКИИ ВОҶИДҶОИ ФРАЗЕОЛОҶИ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Фразеологизмҳо на танҳо барои ғанӣ гардондани таркиби луғавӣ, балки барои ба вучуд овардани имкониятҳои васеъ аз ҷиҳати тасвири тобишҳои гуногуни муҳим, равшан кардан, пурқувват намудани такрору тартиб додани амал, таъсиринокӣ, гуногунрангии баёни афкор аҳамияти калон доранд.

Сарчашмаи асосии фразеологияи тоҷикӣ - забони ниёгон мебошад, ки дар тӯли асрҳо васеъ ва вучуд дошт. Бо ёрии воҳидҳои фразеологияе, ки тарҷума нашуда, аз нав дарк карда мешаванд, ҷиҳати эстетикӣ забон баланд мешавад.

Забони тоҷикӣ аз лиҳози таркиби луғавӣ ва грамматикӣ худ аз ҷиҳати зина ба забони форсӣ наздик аст ва аз ин рӯ, маълумот дар бораи воҳидҳои фразеологияи форсӣ метавонад, ҳамчун як шарҳи бунёди дар соҳаи воҳидҳои фразеологияи забони тоҷикӣ хидмат кунад. Дар китоб мафҳуми моҳияти воҳидҳои фразеологӣ ифшо шуда, дар бораи таркиби фразеологӣ тасаввурот дода шуда, вижагиҳои маъноӣ, парадигматикии воҳидҳои фразеологияи форсӣ ошкор карда шуда, ба вижагиҳои ҳоси сохторӣ ва маъноии воҳидҳои фразеологӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Маҷмӯи луғавии забони тоҷикӣ мисли дигар забонҳо дар густариши доимӣ буда, тамоми дигаргуниҳоро ифода мекунад, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон инъикос меёбад.

Калидвожаҳо: таркиби луғавӣ, имкониятҳои васеъ, тобишҳои назаррас, тартиб додани амал, таъсиринокӣ, ҷиҳати эстетикӣ, баррасии асосӣ, хусусиятҳои сохту маъноӣ, соҳаҳои гуногун, баёни афкор, гуногунранг.

THEORETICAL PREREQUISITES FOR THE LEXICO-GRAMMATICAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE TAJIK LANGUAGE

Phraseological units are of great importance not only for enriching the lexical composition, but also for the formation of wide opportunities in terms of depicting various significant shades, clarification, strengthening the repetition and arrangement of actions, effectiveness, diversity in expressing opinions.

The main origin of Tajik phraseology is the language of ancestors, which expanded and existed for many centuries. With the help of phraseological units that are not translated, but are perceived rethought, the aesthetic aspect of the language increases.

In terms of its lexical and grammatical composition, the Tajik language is hierarchically close to the Persian language, which is why information about Persian phraseological units can serve as a fundamental overview in the field of phraseological units of the Tajik language. The book reveals the concept of the essence of phraseological units, gives an idea of the phraseological composition, reveals the semantic, paradigmatic features of Persian phraseological units, and pays attention to the features of specific structural and semantic features of phraseological units. The lexical totality of the Tajik language, like any other, is in constant expansion, expressing all the changes that are reflected in various areas of human life.

Keywords: *lexical composition, broad possibilities, significant shades, arrangements of action, effectiveness, aesthetic aspect, fundamental review, structural and semantic features, various spheres, expressions of opinions, diversity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, сармутахассиси раёсати Шурои Ҳамоҳангсозии қорҳои илмию таҳқиқотӣ ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: 221-37-63, 934444579, E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

Сведения об авторе: Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна – Национальная академия наук Таджикистана, кандидат филологических наук, главный специалист управления Совета по координации научно-исследовательских работ, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. тел: 221-37-63, 934444579, E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

Information about the author: Turdi-Akhanova Iroda Abdumalikovna – National academy of sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences, the main specialist of Chair of coordination scientifically researches, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel: 221-37-63, 934444579,

E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

**20-SOLAII OMUZIISH VA RUShDI FANHOI TABIATSHINOSII,
DAKIQ VA RIJZII DAR SOXAI ILMU MAORIF**

**20-LETIE IZUCHENIA I RAZVITIYA ESTESTVENNYKH, TOCHNYKH I
MATEMATICHESKIKH DISCIPLIN V SFERE NAUKI I OBRAZOVANIA**

**20TH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT
AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION**

ФАЙЗУЛЛОЕВА М.М.

ТАЪЛИМИ ХИМИЯ ТАВАССУТИ ТАҲҚИҚОТИ МУОСИР

Дар шароити кунунӣ тадқиқоти муосир ҳамчун асоси таълими химия хизмат мекунад. Тибқи талаботи усулу равиши тадқиқотҳои муосир дар омӯзишу таълими химия бо дарназардошти меъёрҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Дар таълими фанни химия истифода бурдани тадқиқотҳои ҳозиразамон талаб мекунад, ки дар раванди таълим таҷҳизоти пешқадами муосир қорӣ карда шавад. Ин равиш ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар озмоишгоҳҳои тадқиқотӣ оиди коркардҳои тадқиқотӣ маълумоти мукамал гиранд (1; 2; 3).

Махсусан, дар ин самт чунин тарзу равишҳо дар шароити дидактикӣ ба амал бароварда мешавад:

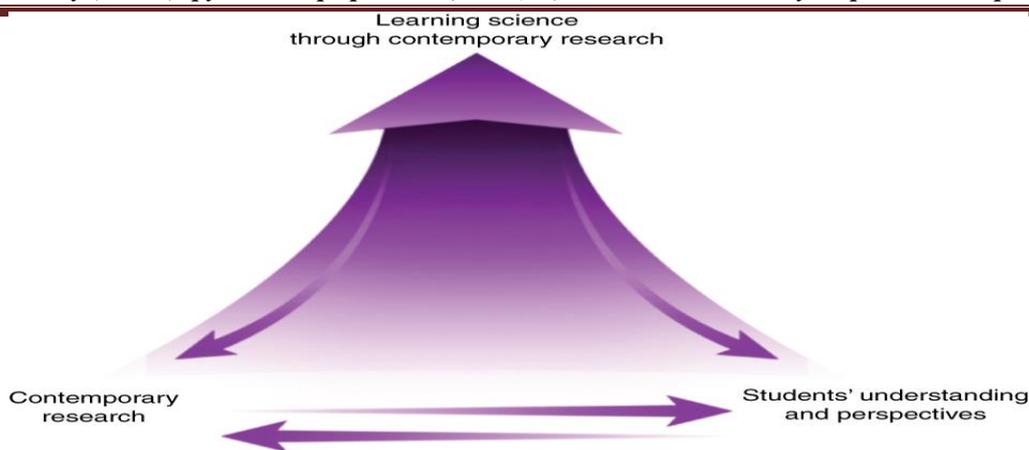
- мутолиаи адабиёти ибтидоӣ мувофиқи сатҳи донишу қобилияти маърифатии хонандагон;
- воҳӯрӣ бо тадқиқотчиён ва навоарони соҳаи химия;
- гӯш кардану маълумот гирифтани дар бораи тадқиқоти олимони соҳаи химия;
- омӯхтани таҷрибаҳои омӯзгороне, ки бо тадқиқоти мухталифи муосир ошно ҳастанд (5; 6).

Ин равиш ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар натиҷаи мушоҳидаи бевосита дар бобати донишҳои илми муосир, гузаронидани тадқиқотҳои воқеӣ, олимони пешқадами муосир ва фаъолияти пажӯҳиши илмию амалии онҳо, илм ва табиати муосир маълумотҳои заруриро пайдо кунанд.

Ҷон Дюи изҳор дошт, ки «Агар мо ба хонандагони имрӯза он гунае, ки дирӯз таълим меодем, мо фарзандони худро аз фардо маҳрум мекунем». Изҳороти маъруфи Ҷон Дюи омӯзгорони илмро ба баҳсу мунозира равона месозад. Ин масъаларо тавассути омӯзиши илм, бо ёрии тадқиқоти муосир ҳал кардан мумкин аст. Тибқи ин бархӯрд, таҳқиқоти муосир ва донишҳои пешқадам бояд як қисми барномаи таълимии илмҳои мактабҳо бошад (8). Омӯзиши илм тавассути ҳамгироии таҳқиқоти муосир ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар бораи он ки илм дар ҳақиқат чист, маълумоти нав ба даст оранд. Хонандагон дарк мекунанд, ки тадқиқот дар бораи одамони воқеӣ аст, ки ба онҳо шабоҳат доранд ва ба ҳамин равиш меъёрҳои замони муосиро риоя мекунанд. Онҳо инчунин дар бораи таҳлили равшан намудани саволҳои илмие, ки интизори ҳалли тадқиқотӣ мебошанд, маълумот мегиранд (чустуҷӯи Google Scholar барои "асрори илмӣ ҳалношуда" тақрибан 32,600 мақолаи илмӣ медиҳад). Табиати саволҳои илмӣ эътиқоди гносеологиро дар бар мегирад, ки сарчашмаҳои гуногун ва маҷмӯи донишҳоро дар бар мегирад (9).

Тадқиқоти муосир соҳаҳои зиёдеро дар бар мегирад ва дар самтҳои гуногун инкишоф меёбад. Аз ин рӯ, дар ин мақола мо ба як намунаи тадқиқоти муосири илмӣ, нанотехнология (10), ки ИТН (илм ва технологияи наномикроси) номида мешавад, таъриқ кардем. Аз ин рӯ, мо ҷанбаҳои гуногуни ин равишро баррасӣ хоҳем кард, зеро онҳо дар таълим дар соҳаи нанотехнология инъикос меёбанд.

Вақте ки сухан дар бораи мавзӯҳои илмӣ муосир меравад, дар мавриди таълим бо қарордиҳии тарз омӯзонидан амалӣ карда мешавад. Одатан, аввалин воҳидҳои таълимӣ таҳия карда мешаванд. Ин намоёндагии қисман майдони навро дар асоси дониши таҳиягарон муаррифӣ мекунанд. Дар нанотехнология, ин метавонад, масалан, насбҳои наздикии МҚА (микроскопи қувваи атомӣ) бошад (11; 2).

Тасвири 1: Раванди модели ислоҳоти маориф (МИМ) барои таҳияи барномаи Ҳамоҳангшудаи таълимӣ дар ИТН, мутобиқ аз 12.

ИТН дар давлатҳои дунё таҳияи ҳуҷатҳои ИТН «ғояҳои бузург»-ро аз ҷониби Стивенс, Сазерленд ва Крайчик дастгирӣ кард (13); ин натиҷаи ду семинар буд, ки ҳам академикҳо ва ҳам муаллимони илм иштирок доштанд. Барои дохил кардани дурнамои байнисоҳавӣ, олимони ва омӯзгорони илм аз фанҳои гуногуни илмӣ интихоб карда шуданд, то ба як консенсус дар бораи он, ки идеяҳои бузург дар ИТН иборатанд. Ғояҳои асосие, ки мафҳумҳои асосиро ифода менамояд, барои дарки асосҳои ин соҳа хизмат мекунад (яъне соҳаи наношиносӣ). Онҳо инчунин пешниҳод карданд, ки чӣ гуна ин ғояҳо ба барномаи таълимӣ илмӣ давлатҳои дунё дохил кардан мумкин аст. Аз ҷумла, нӯҳ идеяи бузург: «(1) андоза ва микёс, (2) сохтори материя, (3) қувваҳо ва таъсири мутақобила, (4) эффеҷтҳои квантӣ, (5) хосиятҳои вобаста ба андоза, (6) монтаж, (7) асбобҳо ва асбобсозӣ, (8) моделҳо ва симулятсияҳо ва (9) технологияи илмӣ ва ҷомеа» (13).

Ҷуноне ки дар Исроил дар мавриди тадқиқот методологияи дигар мавриди истифода қарор гирифт (14). Барои ноил шудан ба консенсус дар бораи мафҳумҳои асосии таълим дар муассисаи таҳсилоти миёна, методологияи Делфи, ки аз се давра иборат буд, татбиқ карда шуд. «Ҳашт мафҳуми асосии ИТН муайян карда шудаанд: (1) хосиятҳои вобаста ба андоза, (2) навоарӣ ва татбиқи нанотехнология, (3) андоза ва микёс, (4) усулҳои тавсиф, (5) функсия, (6) таснифоти наноматериалҳо, (7) равишҳо ба истехсоли наноматериалҳо ва (8) эҷоди нанотехнологияҳо».

Ин тадқиқот се концепсияи ИТН -ро муайян кард, ки ҳанӯз дар таҳқиқоти қаблӣ эътироф нашудаанд (1). Пас аз ин таҳқиқот омӯзиши иловагии Delphi барои интихоби барномаҳои нанотехнологӣ барои муассисаи таҳсилоти миёна тавсия дода шуд (15). Дар натиҷа, қоршиносон дар соҳаи нанотехнология ва маориф панҷ татбиқи нанотехнологияро пешниҳод карданд: «(1) нанотиб, (2) наноэлектроника, (3) ҳуҷайраҳои фотоэлектрикӣ, (4) нанороботҳо ва (5) худтозакуни» (15).

Дар сатҳи коллеҷ: Wanson et al. (16) «ғояҳои бузург»-ро аз Стивенс ва дигарон мутобиқ кардааст (13) ба сатҳи коллеҷ. Онҳо пешниҳод карданд, ки барномаҳои дараҷаи наношиносӣ ва муҳандисӣ (ИТН) бояд ҷаҳор ҷанба ё минтақаҳои ИТН (P-N-P-A) -ро дар бар гиранд: Коркард (чӣ гуна нано-объектҳо сохта мешаванд). Наноструктура (чӣ гуна сохтори нано-объектҳо намоиш додан ва тавсиф кардан мумкин аст). Хусусиятҳо (ҳаҷми натиҷавӣ ва хосиятҳои вобаста ба рӯи маводи наноструктураи маводи-дастгоҳҳо) ва барномаҳо (чӣ гуна наноматериалҳо ва нанодастгоҳҳо ба манфиати ҷомеа тарроҳӣ кардан мумкин аст) (16).

Ба барномаи таълимӣ химияи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дохил намудани тадқиқот ва тадқиқоти ҳозиразамон ҳамеша яке аз вазифаи душвор ҳисобида мешавад. Муҳаққисоне, ки донишу малакаи муосирро ташаккул намедиханд, омӯзгор нестанд ва омӯзгороне мавҷуданд, ки дар давоми таҳсил ба ин мавзӯ дучор нашудаанд, аз ин раванд бе ҳабар мемонанд зеро, ки он ҳанӯз дар давраи гузариш маълум набуд (17; 18). Ин ҳолат боиси зарурати такмили ихтисоси омӯзгорон мегардад, ки онҳоро барои дар синфхонаҳои худ таълим додани тадқиқоти муосири илмӣ омода месозад. Дар соҳаи нанотехнология курсҳои зиёде барои омӯзгорон таҳия гардида, муносибати омӯзгорон ба соҳаи нав омӯхта шудааст (17; 19; 20; 21; 22; 23; 24). Интегратсияи донишҳои нави илмӣ ба барномаи таълимӣ илмӣ метавонад манфиатҳои зиёд оварад. Тарҳрезони барномаи таълимӣ бояд назарияҳои ҳозираи омӯзиширо дар бораи тарзи омӯхтани хонандагонро ба назар гиранд. Ҷонс, Гарднер, Фалво ва Тейлор (25) намудҳои гуногуни тафаккуреро, ки барои фаҳмидани

мафҳумҳои гуногуни ИТН заруранд, таҳлил карданд. Хонандагони синну соли гуногун қобилиятҳои тафаккури гуногун доранд, бинобар ин дар синну соли гуногун мафҳумҳои гуногунро омӯзонидан лозим аст. (25). Таҳқиқоти дигар муҳитҳои гуногуни омӯзиширо барои таълими концепсияҳои мушаххаси ИТН омӯхтаанд (26, 27). Барои иваз кардани педагогикаи анъанавӣ ба педагогикаи муосир мувофиқ кардан лозим нест. Педагогикаи муосиро пешакӣ ба педагогикаи анъанавӣ мувофиқ кардан лозим аст. Масалан, дар бораи душвории хонандагон дар омӯختани мафҳуми «андоза ва микрос», ки дар курсҳои биология, химия ва физика таълим дода мешавад, тадқиқоти зиёде гузаронида шудааст. Фаҳмидани он ки нано воқеан то чӣ андоза хурд аст, хеле душвор аст, зеро хонандагон наметавонанд объектҳои ин андозаро бо ҳисси худ дарк кунанд (28). Тадқиқоти таълимӣ нишон доданд, ки хонандагон ҳангоми таълим ҳаҷм ва микрос хурдро дар муқоиса бо ашёе, ки онҳо аз таҷрибаи ҳаррӯзаи худ ошно ҳастанд, беҳтар фаҳмида метавонанд (28; 29).

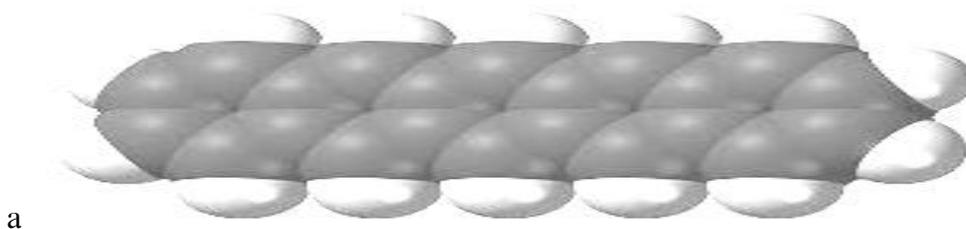
Илова бар ин, вақте ки мо тадқиқоти муосирро ба дарсҳои химияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ворид мекунем, хонандагон метавонанд дар бораи муҳаққиқи воқеае, ки тадқиқотро анҷом додааст, маълумот гиранд. Ин вохӯриҳо хонандагонро бо раванди воқеии рушди донишҳо дар соҳаи илм шинос мекунанд, ки он дар ҳашт мафҳуми асосии – эҷоди нанотехнология, ки Сахнини ва Блондер пешниҳод кардаанд, инъикос ёфтааст (14). Барои ташкили вохӯриҳо бо тадқиқотчиёни фаъол воситаҳои гуногун лозиманд. Хонандагон метавонанд дар конференси илмӣ ва дар лексияи муҳаққиқ иштирок кунанд (14) (6). Технологияҳои муосир метавонанд ба ҷалби олимони ба омӯзиш тавассути YouTube (30) ё курсҳои онлайн (31) кӯмак расонанд.

Се мисоли омӯзиш

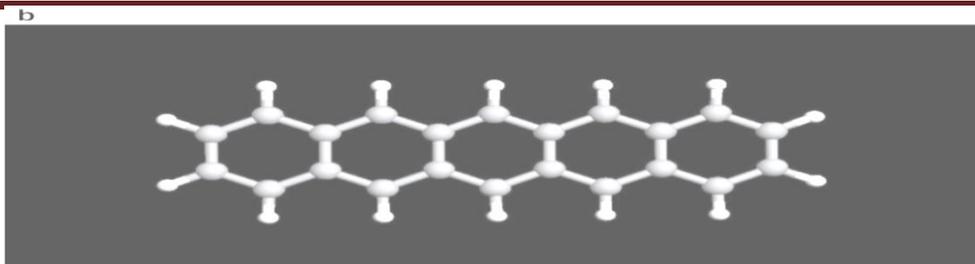
Намунаҳои интихобшуда мазмуни мушаххаси барномаи таълимиро дар бар намегиранд; ба ҷойи ин, онҳо масъалаҳои марказии таълими илмиро ифода мекунанд: (1) истифода ва таҳияи моделҳо (32; 33); (2) дарки робитаи байни илм ва технология (34) ва (3) дарки методикаи таълим (35). Таъкид кардан мехостем, ки мисолҳои дигар низ овардан мумкин аст.

Мисоли 1: Таҳияи модел

Тадқиқоти ҳозиразамон ба омӯзгорони фани химия ва хонандагон имкон медиҳад, ки дониши худро аз нуқтаи назари танқидӣ баҳо дода, онро бо натиҷаҳои нави илмӣ муқоиса кунанд. Мафҳумҳои асосии химия атомҳо ва пайвастаҳо дар бар мегиранд, аммо ҳангоми таълим додани онҳо, омӯзгорон одатан барои тавсифи онҳо моделҳо месозанд. Аз замони пайдоиши атоми Демокрит ва молекулаи Авогадро олимони кӯшиш мекарданд, ки ин блокҳои бунёдии табиатро мушоҳида кунанд. Ин орзу соли 1981 бо ихтирои микроскопи сканинг туннелинг (МСТ) амалӣ шуд (36). Имконияти истифодаи МСТ ва баъдтар МҚА (микроскопи кувваи атомӣ) ба таълими илмӣ ворид шуд. Маргел, Эйлон ва Шертз (37) барномаеро тарҳрезӣ ва омӯхтаанд, ки дар он хонандагоне, ки дар бораи табиати парокандаи модда дар химияи мактаби миёна омӯхта буданд, ба объект МСТ даъват карда шуданд, то атомҳоро воқеан тасаввур кунанд. Блондер ва дигарон (2) дар баррасии худ дигар мавзӯҳои таълимиро тавсиф кардаанд, ки метавонанд аз истифодаи МСТ ё МҚА манфиат гиранд. Ин асбобҳо қобилияти хеле баланд доранд ва дар таҳқиқоти охири онҳо тавонистанд молекулаҳои ягонро дар рӯи замин нишон диҳанд (38), бандҳои химиявӣ ва ҳатто бандҳои гидрогениро (39). Тавре ки дар расми 2 ва расми 3 нишон дода шудааст. Мафҳуми абстраксии бандҳои химиявиро метавон тасаввур кард ва барои муҳокимаи хонандагон дар бораи фарқиятҳои байни модели омӯхташуда ва маълумоти таҷрибавӣ маълумот диҳад, масалан хусусиятҳои ҳар кадоми онҳо кадомҳоянд? Мо аз ҳар кадоми онҳо чӣ омӯхта метавонем?

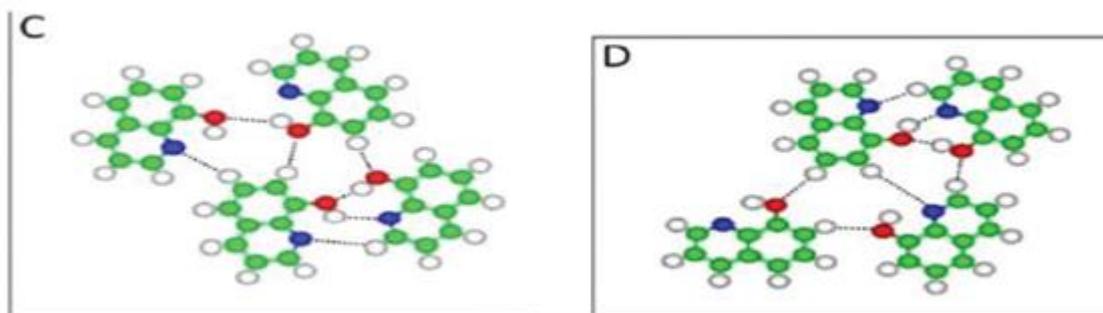

Расми1

Расми 2:

(а) Тасвири МҚА аз пентасен дар $\text{Cu}(111)$. (б) Модели тӯб ва чӯби молекулаи пентасен, ки аз Гросс ва дигарон, 2009 гирифта шудааст.

Расми 3:

Молекулаҳои 8-гидроксихинолина (8-hq) дар сатҳи $\text{Cu}(111)$ adsorbed, ки аз ҷониби Чжан ва дигарон ба даст оварда шудаанд (39). Андозагирии МҚА аз кластерҳои чамъшудаи 8-hq дар $\text{Cu}(111)$. (а) ва (б) тасвирҳои ба баландии доимии басомад ивазшавандаи кластерҳои маъмулӣ аз молекулаҳо ва моделҳои мувофиқи сохтори онҳо (с ва d). Хатҳои раҳна дар (в) ва (г) алоқаҳои эҳтимолии Н-ро байни молекулаҳои 8-hq ифода мекунад. Карбони сабз, нитроген кабуд, оксигени сурх, гидрогени сафед.

Мисоли 2: Илм ва табиат (ИТ)

Агар мо хоҳем, ки ҳолати воқеии илм бо табиатро ба хонандагон расонем ва нишон диҳем, ки олимони дар ҳақиқат чи тавр кор мекунад мо бояд ба хонандагон имконият диҳем, ки бо ҳолати реалии илми муосир шинос шаванд. Имрӯзҳо олимони дар муассисаҳои байнисоҳавӣ кор мекунад ва барои ҳалли мушкилоти муосир воситаҳо ва дурнамои дигар фанҳоро истифода мебаранд (40). Имрӯзҳо олимони бо асбобҳои пешрафта кор карда, онҳо дар конференсиҳои бонуфуз ширкат варзида, андешаҳои худро баён мекунад (41; 2; 42; 27; 43). Дохил шудани мавзӯҳои илмии муосир имкон медиҳад, ки хонандагон ба он ҷанбаҳои илм ошно нестанд ва аз симои олимони барҷаста дуранд, ки бо онҳо худро муаррифӣ карда тавонанд. Саҳнини ва Блондер мафҳумҳои асосии ТФН (технологияи фарҳанги неор) «офариниши нанотехнологияҳо» муайян кардаанд (27; 14). Ин мафҳум ҳамчун ошкор кардани асрори нанотехнология ё ба ибораи дигар, ҷи гуна таҳқиқоти наношиносӣ анҷом дода мешавад ва ҷи гуна инноватсияҳо ба барномаҳо табдил меёбанд. Ин консепсия дорои се зермафҳум аст: илм ва технологияи байнисоҳавӣ, кори дастаҷамъона ва рушди нанотехнологияҳо (14). Ин консепсия аҳамияти фаро гирифтани хонандагонро дар муҳитҳо ва фаъолиятҳои аслии, ки аз далелҳои илмӣ ва натиҷаҳои таҷрибавӣ фаротар аст, инъикос мекунад. Хонандагоне, ки дар конференсиҳои илмӣ оид ба нанотехнология ширкат доштанд, дар натиҷаи мулоқот бо олимони воқеӣ дар конференсиҳои симои олимони дигар карданд (27).

Гузашта аз ин, вақте мо хонандагонро бо илми муосир, ки фаҳмиши он на ба ҳама маълум аст, шинос мекунем, қисмати табиати илм табиати пайваستا инкишофёбандаи онро инъикос мекунад. Хонандагон мефаҳманд, ки ҳанӯз саволҳои кушода мавҷуданд. Ин паём даъват ба олимони оянда аст, ки ба тадқиқот ҳамроҳ шаванд ва корҳои илмӣ кунанд, ки маълумотҳои навро кашф мекунад ва ба саволҳои ҳалношуда посух хоҳанд дод.

Мисоли 3. Муносибати илм ва техника

Илми бунёдӣ одатан ҳамчун таъминкунандаи дониш барои рушди технологияҳои нав қабул карда мешавад. Кашфи наноматериалҳои нави дорои хосиятҳои нав боиси таҳияи барномаҳои нав дар бисёр соҳаҳо гардид. Бо вучуди ин, дар наношиносӣ, рушди микроскопияи баландсифат, аз қабилҳои МҚА, МТС ва микроскопияи электронӣ ба олимони имкон дод, ки наноматериалҳо ва наноструктураҳоеро, ки онҳо дар лабораторияҳои

тадқиқотӣ офаридаанд, бубинанд. Мушоҳидаи ин маҳсулот фаҳмиши олимонро дар бораи зарраҳо дар микёси наномикёс афзоиш дод ва боиси афзоиши тадқиқот ва коркард дар соҳаи наношиносӣ ва нанотехнология гардид (2).

Муносибати илм ва ҷомеа дар пажӯишҳои муосир таваҷҷуҳи зиёд пайдо кардааст (44). Комиссияи Аврупо аҳамияти арзишҳои тадқиқоти масъулиятнок ва инноватсияро (ТМИ) таъкид мекунад (45) ва дар Аврупо якҷанд барномаҳо барои таҳияи барномаҳои таълимии илм, ки ТМИ-ро ба таҳсилоти илм муттаҳид мекунанд, таҳия ва амалӣ карда шудаанд (масалан, 46). Ин барномаҳо тадқиқоти муосирро ба дарсҳои таълими, инчунин мушкилоти эҳтимолии ахлоқӣ ва таъсироти муҳити зист, ки дар синф баррасӣ мешаванд, меорад (47).

Ҳавасмандӣ ва муносибати хонандагон

Аз тарафи дигар, ақида дар бораи он, ки омӯзиши мавзӯҳо ба монанди нанотехнология метавонад барои хонандагон ҷолиб бошад, бар таҳқиқоти таълимӣ асос ёфтааст. Якҷанд тадқиқотҳо нишон доданд, ки таълими нанотехнология ҳавасмандии хонандагонро ба пажӯишҳои илмӣ ва ихтисосҳои илмиро зиёд мекунад. Хатчинсон ва дигарон (48) таваҷҷуҳ ва ҳавасмандии хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумиро ба мафҳумҳо ва падидаҳои илми наношиносӣ таҳқиқ кардаанд. Бо ин мақсад, хонандагон тавассути чор амали манипуляторӣ ва як қатор саволҳои наномикёси санҷишӣ бо якҷанд мавзӯҳо ва падидаҳои наномикёс шинос шуданд. Онҳо дарёфтанд, ки хонандагон бештар ба мавзӯҳои ТФН (технологияи фарҳанги нео)-ро марбут ба «ҷаҳони воқеӣ» ва ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо таваҷҷӯҳдоранд.

Делгадо, Стивенс, Шин ва Крайчик (49) блоки омӯзиши 12-соатаро барои омӯзиши андоза ва микёс дар лагери илми тобистона таҳия карданд. Контексти нанотехнология ба хонандагон таъсири зиёд расонд ва дониши онҳоро дар бораи андозаи объектҳо васеъ кард. Онҳо бештар ҷалб ва шавқу рағбат пайдо карданд, зеро контекст ба ҳаёти ҳаррӯзаи хонандагон мувофиқ буд. Блондер ва Динур (50) дар бораи омӯзиши хонандагон дар бораи истифодаи ДН-ҳо (диодҳои нур) дар нанотехнология тадқиқот гузарониданд. Онҳо муайян карданд, ки шумораи хонандагоне, ки ба синфҳои пешрафтаи химия дар мактаб дохил шуданро интихоб кардаанд, дар натиҷаи омӯхтани ДН-ҳо афзоиш ёфтааст. Тадқиқоти дигар натиҷаҳои шабехро пайдо кард (26). Дар як тадқиқоти тӯлонӣ, ки рушди касбии муаллимони химияро ҷамъбаст мекунад, ки модули омӯзиши нанотехнологияро дар синфхонаҳои худ таҳия ва арзёбӣ кардаанд, аксари онҳо гузориш доданд, ки ҳамгироии нанотехнология ҳавасмандии хонандагонро ба омӯзиши химия зиёд мекунад (5). Аҳамият диҳед, ки нанотехнология ҳавасмандии ҳам писарон ва ҳам духтаронро барои пешбурди ихтисосҳои илмӣ афзоиш медиҳад ва фарқияти гендериро ба вуҷуд намеорад (51). Мо шавқу ҳаваси хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаро ҳис карда (37) ва таъсири ҳавасмандгардонии илми муосирро ба хонандагон эътироф намудем.

Ҳамин тавр, омӯзгорон бояд дар кӯшиши татбиқи ҳар як аз ин ду равиш маълумоти мувофиқ гиранд. Дар робита ба ҳамгироии мавзӯи таҳқиқоти муосир ба химияи мактабӣ, омӯзгороне, ки то аз таҳияи соҳаи нав таҳсилоти расмӣ гирифтаанд, барои ба таълими худ ворид намудани мавзӯи муосир таҷрибаи зарурӣ надоранд. Тавре ки қаблан зикр гардид, Аронс (52) дар заминаи равиши таърихӣ таъкид кардааст, ки аксари омӯзгорони фанни химия барои муҳокимаи хусусияти ҷараёни илмӣ вақти кофӣ сарф намекунанд ва дар натиҷа имкони ҷорӣ намудани малакаҳои тафаккури интиқодӣ ва ҷустуҷӯйиро аз даст медиҳанд.

Ҳангоми баррасии ҳамгироии мавзӯи тадқиқоти муосир мо бояд чанд масъаларо зикр кунем: проблемаи мундариҷа, масъалаи бовар кунонидани омӯзгорон ба қобилияти омӯхтан ва баъдан таълим додани илмҳои пешрафтаи муосир (боварӣ ба худшиносӣ) ва марҳилаи дарки омӯзгорон бояд мавзӯи навро ба синфҳои худ мутобиқ созанд. Вақте, ки мо курси пешрафтаи нанотехнологияро таҳия кардем (17), омӯзгорон тавонистанд аз санҷиши дониш бомуваффақият гузаранд. Бо вуҷуди ин, онҳо ҳис мекарданд, ки фаҳмиши онҳо дар бораи нанотехнология ба қадри кофӣ амиқ нест, ки мазмуну моҳияти онро ба хонандагони худ таълим диҳанд (11). Барои пур кардани ин норасоии дониш, мо модели семарҳиларо таҳия ва татбиқ намудем, ки ба омӯзгорон барои омӯхтани мазмуни маълумоти муосир ва мутобиқ кардани он ба синфхонаҳои худ мусоидат кунад (53).

Илова ба ин мушкилот, мо тавассути пешниҳоди муаллимони мавзӯи муосир якҷанд имконият пайдо кардем. Мавзӯҳои муосир шавқу ҳаваси омӯзгоронро ба фанни таълимашон зиёд мекунад (17) ва онҳо метавонанд ин шавқу ҳавасро ба шогирдонии худ расонанд. Омӯзгорон дар курсҳои такмили ихтисос барои омӯхтани маводҳои навтарин иштирок мекунанд. Ин курсҳо имкон медиҳанд, ки ҳангоми таълими мазмуни маълумоти

нав аз усулҳои ғайрианъанавии таълим истифода кунанд. Мо дарёфтем, ки омӯзгорон хангоми таълими нанотехнология равишҳои ғайрианъанавии таълимро мутобиқ мекунанд. Ин хулоса оқилона аст, зеро омӯзгорон майл доранд ҳамон тавре, ки ба онҳо таълим дода шуда буданд, таълим медиҳанд. Тавре ки Путнам ва Борко (54) тавзеҳ доданд: «Чӣ гуна шахс маҷмӯи муайяни дониш ва малакаҳоро аз худ мекунад ва вазъияте, ки шахс дар он меомӯзад, қисми асосии он чизест, ки ӯ меомӯзад». (54). Бо вучуди ин, мо инчунин дарёфтем, ки омӯзгорон равишҳои алтернативии таълимро (масалан, истифодаи модели омӯзишӣ, ҳамгироии видеоҳо, истифодаи педагогикаи ба хонандагон нигаронидашуда ва таҳия ва пешниҳоди намоишҳои чадвалҳо аз ҷониби хонандагон) ба мавзӯҳои дигари барномаи таълимии фанҳо мегузаранд.

АДАБИЁТ:

1. Blonder, R., & Sakhnini, S. (2016). What are the basic concepts of nanoscale science and technology (NST) that should be included in NST educational programs. In K. Winkelmann & B. Bhushan (Eds.), *Global perspectives of nanoscience and engineering education* (pp. 117–127). AG Switzerland: Springer International Publishing.10.1007/978-3-319-31833-2_4Search in Google Scholar
2. Blonder, R., Joselevich, E., & Cohen, S. R. (2010). Atomic force microscopy: Opening the teaching laboratory to the nanoworld. *Journal of Chemical Education*, 87(12), 1290–1293.10.1021/ed100963zSearch in Google Scholar
3. Bryan, L. A., & Giordano, N. J. (2015). Special issue on Pre-college nanoscale science, engineering, and technology learning. *Nanotechnology Reviews*, 4(1), 1–6.10.1515/ntrev-2014-0051Search in Google Scholar
4. Yarden, A. (2009). Reading scientific texts: Adapting primary literature for promoting scientific literacy. *Research in Science Education*, 39, 307–311.10.1007/s11165-009-9124-2Search in Google Scholar
5. Blonder, R., & Mamlok-Naaman, R. (2016). Learning about teaching the extracurricular topic of nanotechnology as a vehicle for achieving a sustainable change in science education. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14, 345–372.10.1007/s10763-014-9579-0Search in Google Scholar
6. Kapon, S., Ganiel, U., & Eylon, B. S. (2009). Explaining the unexplainable: Translated scientific explanations (TSE) in public physics lectures. *International Journal of Science Education*, 32(2), 245–264.10.1080/09500690802566632Search in Google Scholar
7. Dewey, John. (1938). *Experience and education, a touchstone book*. Simon & Schuster.Search in Google Scholar
8. Blonder, R.(2015). “Chemistry of tomorrow” should be part of the school chemistry of today. *EC2E2N NewsLetter*, 16(1), 1–4.Search in Google Scholar
9. Luft, J. A., & Roehrig, G. H. (2007). Capturing science teachers’ epistemological beliefs: The development of the teacher beliefs interview. *Electronic Journal of Science Education*, 11(2), 38–63.Search in Google Scholar
10. Jones, M. G., Blonder, R., Gardner, G. E., Albe, V., Falvo, M., & Chevrier, J. (2013). Nanotechnology and nanoscale science: Educational challenges. *International Journal of Science Education*, 35, 1490–1512.10.1080/09500693.2013.771828Search in Google Scholar
11. Blonder, R. (2010). The influence of a teaching model in nanotechnology on chemistry teachers’ knowledge and their teaching attitudes. *Journal of Nano Education*, 2, 67–75.10.1166/jne.2010.1004Search in Google Scholar
12. Parchmann, I., & Komorek, M. (2008). The model of educational reconstruction – A research model for the investigation of students’ and teachers’ conceptual ideas. In R. B., & I. Eilks (Eds.), *Promoting successful science education – the worth of science education research* (pp. 169–181). Aachen, Germany: Shaker Verlag.Search in Google Scholar
13. Stevens, S., Sutherland, L. M., & Krajcik, J. S. (2009). *The big ideas of nanoscale science and engineering: A guidebook for secondary teachers*. Arlington, VA: NSTA Press.Search in Google Scholar
14. Sakhnini, S., & Blonder, R. (2015). Essential concepts of nanoscale science and technology for high school students based on a Delphi study by the expert community. *International Journal of Science Education*, 37(11), 1699–1738.10.1080/09500693.2015.1035687Search in Google Scholar
15. Sakhnini, S., & Blonder, R. (2016). Nanotechnology applications as a context for teaching the essential concepts of NST. *International Journal of Science Education*, 38(3), 521–538.10.1080/09500693.2016.1152518Search in Google Scholar
16. Wanson, S., Mason, T. O., Hershman, M. C., Drane, D., Light, G., Cormia, R., ... Bodner, G. (2009). A rubric for post-secondary degree programs in nanoscience and nanotechnology. *International Journal of Engineering Education*, 25, 615–627.Search in Google Scholar

17. Blonder, R. (2011). The story of nanomaterials in modern technology: An advanced course for chemistry teachers. *Journal of Chemical Education*, 88, 49–52.10.1021/ed100614fSearch in Google Scholar
18. Drane, D., Swarat, S., Light, G., Hersam, M., & Mason, T. (2009). An evaluation of the efficacy and transferability of a nanoscience module. *Journal of Nano Education*, 1, 8–14.10.1166/jne.2009.001Search in Google Scholar.

ТАЪЛИМИ ХИМИЯ ТАВАССУТИ ТАҲҚИКОТИ МУОСИР

Мо чунин мешуморем, ки ҳарду тарзи таълим ва омӯзиш, ё тавассути таҳқиқоти муосир ва ё тавассути равиши таърихӣ, бояд ба барномаи таълимии химия ворид карда шаванд ва омӯзгорон бояд бо ҳарду шинос бошанд. Ин аз ҷониби як тадқиқоти ҷорӣ, ки фаҳмиши концептуалии хосиятҳои газро аз ҷониби хонандагоне, ки дар заминаҳои таърихӣ ё муосир таҳсил карда буданд, муқоиса карда, дар байни ду гурӯҳ фарқияти ҷиддие наёфтанд, дастгирӣ карда мешавад (55). Тавре ки аллакай зикр гардид, ҳар як равиш: (1) бо унсурҳои муҳим барои таълими химия сарукор дорад, яъне таҳияи моделҳо, муносибати байни илм ва технология ё илм ва табиат, (2) дар таълими химия хусусият ва саҳми худро дорад ва (3) дигарро пурра мекунад, ки пайдарпайии рушди илм дар маҷмӯъ ва химияро ифода мекунад. Мо омӯзгоронро даъват менамоем, ки ҳам бо равиши муосири тадқиқотӣ ва ҳам бо усули таърихӣ шинос шаванд. Аммо, тавре ки аллакай зикр гардид, омӯзгорон бояд пеш аз қабули як ё ҳарду равиш аз омӯзиши пуршиддат ва ҳамачониба гузаранд. Онҳо бояд дар мавриди ҷӣ ва ҷӣ гуна таълим додан, хоҳ аз нуқтаи назари таърихӣ ва хоҳ таҳқиқоти муосир, роҳнамой ва дастгирии дуруст гиранд. Дар ин ҷо ҷанбаҳои гуногуни муқоисаи ду равиши мухталифи таълими химия баррасӣ шудаанд. Аммо, ҷиҳатҳои фарқкунандаи иловагӣ ҳастанд, ки дар ин ҷо муҳокима карда намешаванд ва барои муқоиса муҳиманд, масалан фалсафаи илм (56) ва фалсафаи домени химия (57; 58). Ҷанбаи дигаре, ки ба таври мухтастар зикр шуд ва ба тавачҷуҳи бештар ниёз дорад, эътиқоди ғносеологии омӯзгорон ва хонандагон илм аст, ки метавон бо истифода аз ду равиш таҳия кард. Умедворем, ки дигар муҳаққиқоне, ки мувоҳисаро ба таҳқиқоти илмӣ онҳо марбут медонанд, дар ин мавзӯи муҳим саҳм хоҳанд гузошт.

Вожаҳои асосӣ: таълими химиявӣ, тадқиқоти муосир, таърихи илм, омӯзгорони асосии нанотехнология.

ПРЕПОДАВАНИЕ ХИМИИ ПОСРЕДСТВОМ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Мы считаем, что оба способа преподавания и обучения — либо с помощью современных исследований, либо с использованием исторического подхода — должны быть интегрированы в учебную программу по химии, и что учителя должны быть знакомы с обоими из них. Это подтверждается текущим исследованием, в котором сравнивалось концептуальное понимание свойств газа студентами, которые учились в историческом или современном контексте, и не было обнаружено каких-либо существенных различий между двумя группами (55). Как уже упоминалось, каждый подход: (1) имеет дело с элементами, важными для химического образования, т.е. развитие моделей, отношения между наукой и технологией или природа науки, (2) имеет свою уникальность и вклад в химическое образование, и (3) дополняет другое, представляя последовательность развития науки вообще и химии в частности. Однако, как уже упоминалось, учителя должны пройти интенсивную и всестороннюю подготовку, прежде чем применять один или оба подхода. Они должны получать надлежащее руководство и поддержку в отношении того, чему учить и как учить, обращаясь к историческим аспектам или к современным исследованиям.

Здесь были рассмотрены различные аспекты сравнения двух разных подходов к преподаванию химии. Однако существуют дополнительные параметры, которые здесь не обсуждались и которые важны для сравнения, например. философия науки (56) и предметно-ориентированная философия химии (57; 58). Другим аспектом, который был кратко упомянут и требует большего внимания, являются эпистемологические убеждения преподавателей естественных наук и студентов, которые могут быть развиты с помощью двух подходов. Мы надеемся, что другие исследователи, которые считают, что обсуждение имеет отношение к их исследованиям в области естественнонаучного образования, внесут свой вклад в эту важную тему.

Ключевые слова: химическое образование, современные исследования, история науки, штатные учителя, нанотехнологии.

TEACHING CHEMISTRY THROUGH MODERN RESEARCH

We believe that both modes of teaching and learning, either through contemporary research or through a historical approach, should be integrated into the chemistry curriculum and that teachers should be familiar with both. This is supported by a current study that compared the conceptual understanding of gas properties by students who studied in historical or contemporary contexts and found no significant differences between the two groups (55). As mentioned, each approach: (1) deals with elements important for chemistry education, i.e. the development of models, the relationship between science and technology, or the nature of science, (2) has its own uniqueness and contribution to chemistry education, and (3) complements the other, representing

the sequence of development of science in general and chemistry in particular. We invite teachers to familiarize themselves with both the modern research approach and the historical one. However, as already mentioned, teachers must undergo intensive and comprehensive training before adopting one or both approaches. They should receive proper guidance and support on what to teach and how to teach, whether from historical perspectives or contemporary research.

Here, various aspects of comparing two different approaches to teaching chemistry have been considered. However, there are additional parameters that are not discussed here and are important for comparison, e.g. philosophy of science (56); and domain-specific philosophy of chemistry (57; 58). Another aspect that has been briefly mentioned and needs more attention is the epistemological beliefs of science teachers and students, which can be developed through two approaches. We hope that other researchers who believe the discussion is relevant to their science education research will contribute to this important topic.

Key words: chemical education, modern research, history of science, staff teachers, nanotechnology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоева Мукаррама Махмудҷонова – омӯзгори калони кафераи методикаи таълими химияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: +(992) 918 83 19 95

Сведения об авторе: Файзуллоева Мукаррама Махмудҷонова – старший преподаватель кафедры методики преподавания химии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айнӣ, г. Душанбе, просп. Рудаки, 121, тел.: +(992) 918 83 19 95

Information about author: Fayzulloeva Mukarrama Mahmydjonovna – senior lecturer of the Department of chemistry methodology. Tajik state pedagogical University S. Aini, Ave. 121, Rudaki, Phone: +(992) 918 83 19 95

ФАРОҒАТ РҶЗИЕВА

ШАКЛ ВА ТАРҶҶОИ ГУЗАРОНИДАНИ ҚОРҶОИ БЕРУНАЗДАРСИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

ҚорҶои беруназсинфӣ аз рӯи мазмун ва шакл гуногун буда, барои мукамал гадонидани дониш, ташаккули маҳорату малака ва зиёд намудани ҳавасмандии толибилмон ба омӯзиш ёри мерасонад.

Мафҳуми қори беруназсинфӣ- машғулияти ғайриҳатмӣ ва ле бонизомии хонанда бо омӯзгор дар вақти берун аз дарсро ифода намуда, ду махсусият дорад:

- аввал ин машғулияти ғайриҳатмии хонандагон аз рӯи ин ё он фан аст.

- дуввум ин қорҶои ташкилию педагогӣ оид ба фаъолгардонии хонандагон ба омӯзиши ин ё он фан мебошад.

Аз рӯи муҳтаво қорҶои беруназсинфиро бо ду гурӯҳи хонандагон доир намудан мувофиқи мақсад аст.

1. Қор бо хонандагоне, ки дар омӯзиши фан ва ҳазми барномаи таълим аз ҳамсабақон қафо мондаанд.

2. Қор бо хонандагоне, ки миёни шарикдарсон бартарию афзалият дар омӯзиши фан ва ҳазми барномаи таълим доранд ва соҳиби қобилияти баланди эҷодию навоарианд.

ҚорҶои беруназсинфӣ (қор бо хонандагоне, ки дар омӯзиши фан аз ҳамсабақон қафо мондаанд)-ро дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ мушоҳида қардан мумкин аст, ки характери инфиродӣ дошта, дар ин ҳангом тарз ё талаботи зерин бояд риоя қардад.

1. Машғулиятҳои мақсаднок бо гурӯҳи муайяни хонандагон (4-5) нафар гузаронида шаванд.

2. Машғулиятҳои фардӣ бо тайёрии пешакӣ (бо назардошти қобилият) яъне машқу мисолҳое, ки хонанда имкони иҷро қардан дораду дар иҷрояш душворӣ мекашад (бо ёрии омӯзгор), баргузор қарданд.

3. Машғулиятҳои тибқи нақшаи матраҳнамудаи омӯзгор дар як ҳафта як маротиба сурат қарифта, ба вазифаи хонагӣ шабоҳат дошта бошанд.

4. Пас аз омӯзиши такрории қисматҳои барномаи таълим қори хатгӣ дар шакли рейтинг гузаронида шаванд.

Ин самти машғулиятҳои беруназсинфиро бо «машғулиятҳои иловагӣ» ё «қор бо сустхонҳо» омехта намудан нашоуд. Илова бар ин машғулият бо ақибмондаҳо ном намудан қомилан хатост. Ва танҳо бо хонандагони фаъол гузаронидани машғулиятҳои низ хуб нест. Бо назардошти пешрафташон ба машғулияти беруназсинфӣ бояд ҳамаи хонандагон қалб қарда шаванд.

Тавре ишора қардид, қорҶои беруназсинфӣи зикршуда бештар инфиродӣ сурат меқаранд аз ин лиҳоз вазифаи хонагӣ ҳаҷм ва тарзҳои супоридани он дар донишомӯзии хонандагон нақши муассир дорад. Маълум аст, ки вазифаи хонагӣ як унсурӣ дарс буда,

мазмунан давоми он аст. он дар хона бе иштироки муаллим вале бо супориш ва тавсияҳои ӯ иҷро мегардад. Бинобар ин вазифаи хонагиро дар охири машғулият муайян намуда, шарт ва тарзҳои иҷроӣ онро амиқу равшан ба хонандагон фаҳмондан зарур аст. дар баробари ин ба хонандагон оид ба тарзи истифодаи китоб, матн ё машқу мисолҳо тавсияҳо додан ба манфиати кор хоҳад буд.

Вазифаи хонагӣ бояд вобаста ба қобилият ва сатҳи донишии хонандагон пешниҳод гардад. Ба хонандагони болаёқатманд супориши мураккабтар ва ба хонандагоне, ки дар иҷроӣ машқу мисолҳо душворӣ мекашанд супоришҳои нисбатан осон додан лозим аст. зеро иҷроӣ вазифаи хонагӣ аз хонанда мустақилона кор карданро тақозо менамояд, ки дар ин замина фаъолияти ҷӯяндагиро бо маъхазҳои илмӣ кор кардани хонандагон рушд меёбад. Н.К. Крупская дар ин маврид чунин гуфтааст: «...мо бояд ба насли наврас бештар мустақилона аз бар намудани донишхоро омӯзем...».

Яъне мустақилона иҷро шудани вазифаи хонагӣ тафаккур, даркнамоӣ, интизому масъулияти хонандагонро ташаккул дода, тақвият мебахшад.

Ба ақидаи олимони соҳа супориши хонагӣ дар таълим ду вазифаро иҷро менамояд:

1. «... аз китоб такрор намудани донишҳои қаблан азбаршуда, ки ҳар кадоме, барои дониши нав ҳамчун замина хизмат менамоянд».

2. «... аз китоб такрор намудани маводи таълимӣ, ки бевосита дар дарс гузашта шудаасту такрори онҳо зарур аст».

Бар асоси вазифаи аввал муаллим бояд пеш аз супоридани вазифаи хонагӣ хонандагонро бо мавзӯи оянда шинос кунад. Бо ин мақсад ба хонандагон саволҳои аз китоб ё аз рӯи матнҳои тартибдодаи худ пешниҳод намояд, ки барои ба хотир овардани мавзӯи гузашта мусоидат карда, ба фаҳмидани маводи нав замина гузорад. Аз ин хотир ҳангоми такрори мавзӯи гузашта саволҳои ба хонандагон пешкаш гарданд, ки дар дари гузашта пешкаш шуда буданд. Ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки ба зудӣ мавзӯи гузаштаро ба хотир оварда, ба осонӣ ба саволҳои додашуда ҷавоб гӯянд.

Дар мувофиқа ба вазифаи дуввум хонандагон мавзӯи навро такрор намуда, мафҳумҳои навро ба хотир гирифта, барои худ дар дафтари хотирашон сабт менамоянд.

Бо назардошти методикаи таълим дар синфҳои ибтидоӣ супоришҳои асосан бояд аз китоби дарсӣ ва дигар маводи таълимӣ ҷолиб, ки ба мавзӯи омӯхташуда ё омӯхташаванда марбут бошад, пешниҳод гарданд. Зимни иҷроӣ супоришҳо малакаву қобилият ва истеъдоди хонандагон барои кор кардан бо китоби дарсӣ ва адабиёти иловагӣ ташаккул ёфта, онҳо ба матни машқу мисолҳо шинос мешаванд, роҳҳои ҳалли онро барои худ қайд менамоянд ва дар ин раванд аз манбаҳои дигар, яъне адабиёти иловани истифода бурданро ёд мегиранд, ки ин амал хусусияти эҷодӣ дорад.

Тавре ишора гардид, намуди дигари корҳои беруназсинфӣ ин кор бо хонандагоне, ки миёни шарикдастон бартариву афзалият дар омӯзиши фан ва ҳазми барномаи таълим доранд, маҳсуб меёбад. Тазаққур медиҳем, ки кор ва машғулият бо ин гурӯҳ хонандагон нисбатан осон буда, аз муаллим тақозо мегардад, ки супоришҳои барои онҳо интихоб ва пешниҳод намояд, ки дар фаъолияти эшон тағйироту наворихоро ба амал орад ва мондагор бошад.

Машғулиятҳои беруназсинфӣ ҷолиб дар донишомӯзӣ ва фаъолияти хонандагон тағйироти зеро ба амал меорад. Аз ҷумла:

1. Шавқ хонандагонро ба математика зиёд мегардонад;

2. Хонандагони болаёқат дарёфт ва тарбия мешаванд;

3. Донишҳои математикии хонандагон мукамал ва амиқ мегардад;

4. Маҳорати хонандагон барои кор кардан бо адабиёт ва маводи иловагии ёрирасон инкишоф меёбад;

5. Тарбия башардӯстӣ ва зебопарастии хонандагон рушд ёфта, муҳити созгори ҳамкорӣ миёни хонандагон фароҳам меояд;

6. Мустақилона фаъолият намудану эҷодкории хонандагон раванқ меёбад.

Кӯдакони синнусоли яқхела дошта бо назардошти хусусиятҳои типологии фаъолияти олиии асаб, инкишофи руҳию ҷисмонӣ, маҳорат, шавқ ва характерашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Бинобар ин зарур мешуморем, ки дар машғулиятҳои беруназсинфӣ принсипи муносибати фардӣ бо ҳар як хонанда риоя карда шавад. Корҳои беруназсинфӣ воситаи инкишофи шавқ ба фан, баланд бардоштани сифати дониш, ташаккули ҷаҳонбинии материалӣ, рушди эҷодкорӣ мустақилона, тарбияи зебопарастӣ ва маънавии хонандагон аст. маҷмӯи зарурии донишро иштироки фаъолони хонанда дар машғулият, ҳалли машқу мисол ва супоришҳо ташкил медиҳад. муаллим бояд бо назардошти сатҳи инкишофи ақлонӣ,

хусусиятҳои синнусолӣ ва дараҷаи бедоркунии шавқи хонандагон машку мисолхоро интихоб намояд. Машқҳо дар ибтидо набояд он қадар душвору кӯдакро дилгир кунанд, балки соддаву тадриҷан душвортар ва шавқангез бошанд.

Дар машғулиятҳои беруназсинфӣ иштироки ихтиёрии хонандагонро ба роҳ мондан лозим аст. Ихтиёрӣ будан имкон медиҳад, ки хонандагон машғулиятҳои интихоб намоянд, ки барояшон шавқангез аст. аз ин лиҳоз машғулиятҳои беруназсинфиро бо тарзҳои зерин баргузор намудан ба мақсад мувофиқ аст. ба монанди:

- маҳфили математики;
- таҳияи рӯзномаи математики;
- баргузориҳои суҳбатҳои илмӣ;
- шабнишиниҳои математики;
- озмун ва олимпиадаҳои математики;
- хонишҳои беруназсинфӣи адабиёти математики;
- иншо ва рефератҳои математики;
- фестивал-олимпиадаи математики.

Ин тадбирҳо қисман дар дарсҳо сурат мегиранд. Аммо дар ҷараёни дарс ҳамаи он ба якборагӣ анҷом намеёбад, зеро вақти таълими дарсӣ маҳдуд аст. Бинобар ин барои амалӣ кардани мақсадҳои зикршуда машғулиятҳои беруназсинфӣ созгору мувофиқанд.

Мусаллам аст, ки агар ин машғулиятҳо ҷолибу рангин ва хотирмон баргузор шаванд, шавқи хонандагони хурдсол ба математика ва машғулиятҳои беруназсинфӣ зиёд мегардад. Агар ин машғулиятҳо ҷолибу рангин ва хотирмон баргузор шаванд. Муаллим бояд донанд, ки фаъолияти дарккунӣ чист, хусусиятҳои фарқкунанда ва шароити рушди он миёни мактабҷағонаи хурдсол чӣ гунаанду бо кадом роҳу восита дар ҷараёни таълим азхудкунии кӯдакро метавон фаъл намуд.

Аммо як муайянсозӣ барои тавсифи дақиқ оид ба азхудкунӣ кифоя набуда, мушаххас донишҷӯи нишонаҳои зуҳури фаъолияти азхудкунӣ зарур аст. Ва инро танҳо дар рафти корҳои беруназсинфӣ метавон равшан намуд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки беаҳамиятӣ ба принципҳои системавӣ ва мунтазамии баргузориҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ манзалату эътибори машғулиятҳоро паст намуда, хонандагонро аз иштироки доимӣ боз медорад ва завқашонро ба омӯзиши фан паст мегардонад.

Дар машғулиятҳои беруназсинфӣ аз фанни математика маҳорати политехникӣ (ченкунӣ, ҳисоббаробаркунӣ, нақшакашӣ) – и хонандагон ташаккул меёбад. Мувофиқи матлаб мебуд, агар алоқаи байнифанӣ ба роҳ монда шавад. Зеро ин амал барои омода соختани хонандагон ба ҳаёт ва таҳсили ояндашон заминаи бозътимод мегузорад. Омӯзиши хусусиятҳои шумораӣ ва фигураҳои геометрӣ муқоисаи онҳо бо ашёҳои муҳити атроф бо хонандагон имконият медиҳад, ки ҷаҳонбинияшон васеъ гардида, меҳнатдӯсту эҷодкор шаванд.

Ба хонандагон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ ҳатман бояд фаҳмонд, ки мафкураи инсонӣ дар натиҷаи дарки муҳити атроф ва қонуниятҳои он рушд меёбад. Донишҳои математики яку якбора пайдо намешаванд, балки роҳи дурдарози омӯзишро тай менамоянд. Бо назардошти баёниҳои фарқ дар гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ аз методҳои истифода бояд қард, ки ба хонандагон душворӣ наоварда завқи онҳоро ба омӯзиш афзун намояд. Масалан,

1. Суҳбатҳои таълимӣ;
2. Суҳбатҳои суратдор, суҳбатҳои бо мисол тасвир қардан, бо мисол фаҳмондан, бо овардани мисолҳои аниқ;
3. Ҳимоя ва лекция;
4. Мустақилона қор қардани хонанда бо китоби дарсӣ ва дигар адабиёти таълимӣ;
5. Мустақилона иҷро қардани машку мисолҳои, ки маниши (характери) машқдихӣ, варишдихӣ, малакаҳосилкунонӣ дорад.

Чуноне ишора гардид, яке аз равишҳои муассир, самаранок ва натиҷабори омӯзиши математика суҳбат мебошад. Тавре К. Д. Ушинский менависад: «усули беҳтарини рушди ақл, хирад ва андешаву мулоҳизаронӣ дар кӯдакон ва омӯзишу интиқоли маводи таълимӣ ба онҳо равише, ки Сукрот истифода қардаст, яъне «дарс-суҳбат» мебошад.

Агар мураббӣ ё омӯзгор хоҳад, ки шогирди ӯ дарсро фаҳмида бошад ё воқеан ягон чизи навро аз худ намояд, хуб мешуд аз равиши сукротӣ яъне «дарс-суҳбат» истифода бурд. Зеро ин намуди дарс маводи таълимиро ба хонанда муассиру дастрас мегардонад. Дар ин самт ба омӯзгорон тавсия медиҳем, ки ҳангоми баргузориҳои дарс-суҳбат талаботи зеринро иҷро ва риоя намоянд:

- пешакӣ мавзӯи дарсро муфассал омӯхта, махсусиятҳои онро муайян ва тарзи ҷолибу диққатҷалбкунанда сурат гирифтани суҳбатро равшан кунанд;
- дар баробари тайёрии хуб дидан оид ба мавзӯ мақсади таълимро пешбинӣ намуда, воситаи аёнию дидактикиро омода намояд;
- мазмун ва ҳаҷми маводи таълимро барои суҳбат муайян кунанд;
- вақт ва ҷойи суҳбатро дар сохтори дарс дарҷ кунанд.

Суҳбатҳоро метавон доир ба мавзӯҳои гуногуни математикӣ аз ҷумла, «Нақши донимандону мутафаккирони тоҷик дар инкишофи илми математика» «Рушди илмҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар асри Х» ва амсоли ин баргuzор намуд.

Хулоса. Корҳои беруназарсии математикиро метавон дар шакл ва машғулиятҳои гуногун, ки диққатҷалбкунандаанд ба мисли: маҳфил, шабнишинӣ, олимпиада, шаби саволу ҷавоб, хонишҳои беруназарсии адабиёти математикӣ ва фестивал-олимпиадаи математикӣ баргuzор намуд. Корҳои беруназарсӣ имкон медиҳад, хонандагон аз наздик ба асрор, мавқеи фанни математика ва нақши он дар ҳаёти инсон, пешрафти ҷомеа, рушди иқтисодиёти давлат шиносӣ пайдо намоянд. Ба ин васила ба омӯзиши чуқури он саҳм бигиранд.

АДАБИЁТ:

1. А.С. Пчелко, М.И. Моро, А. Бантова Математика в 3 классе.- Москва. Просвещение 1998.
2. В.А. Оганесян, Ю.М. Колягин, Г.Л. Луканкин, В.Я. Саннинский Методика преподавания математики в средней школе. – Москва. Просвещение 1974.
3. С.И. Шварцбурд. Внеклассная работа по математике в 4-5 классах. – Москва. Просвещение 1974.
4. К.И. Нешков, А.С. Чесноков. Дидактические материалы по математике. –Москва. Просвещение 1979.
5. Э.Р. Нурк, А.Э. Тельгмаа. Математика 6кл. – Душанбе, Маориф, 1994.
6. Э.Р. Нурк, А.Э. Тельгмаа. Математика 7кл. – Душанбе, Маориф, 1994.

ШАКЛ ВА ТАРҶОИ ГУЗАРОНИДАНИ КОРҶОИ БЕРУНАЗАРСИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Муаллиф шакл ва тарҳи гузаронидани корҳои беруназарсии математикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба риштаи таҳқиқ қашида, дар ин замина андешахоҷашро оид ба мавқеи корҳои беруназарсии математикӣ дар баланд бардоштани сатҳи дониш ва афзун намудани завқи хонандагон ба омӯзиши фанни математика баён кардааст.

Калидвожаҳо: адабиёти математикӣ, корҳои беруназарсӣ, маҳфил, шаби саволу ҷавоб, конференция, шабнишинӣ, олимпиада, маҳорати политехникӣ (ченкунӣ, ҳисоббаробаркунӣ, нақшакашӣ).

ФОРМА И СПОСОБЫ ПРОВЕДЕНИЯ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО МАТЕМАТИКЕ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Автор исследовал формы и методы проведения внеклассной математической деятельности в средних общеобразовательных учреждениях, в связи с чем высказал свое мнение о роли внеклассной математической деятельности в повышении уровня знаний и повышении интереса учащихся к изучению математики.

Ключевые слова: математическая литература, внеклассная работа, кружок, вечер вопросов и ответов, конференция, олимпиада, политехнические умения (измерение, расчет, планирование).

FORM AND METHODS OF CARRYING OUT EXTRACURRICULAR WORK ON MATHEMATICS IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The author studied the forms and methods of extracurricular mathematical activities in secondary educational institutions, in connection with which she expressed her opinion on the role of extracurricular mathematical activities in raising the level of knowledge and increasing students' interest in the study of mathematics.

Key words: mathematical literature, extracurricular activities, club, evening of questions and answers, conference, Olympiad, polytechnical skills (measurement, calculation, planning).

Маълумот дар бораи муаллиф: Рӯзиева Ф. С.- муаллимаи математика ва информатикаи литсейи №3 барои кӯдакони лаёқатманди ш. Душанбе, довталаби АОТ, ш. Душанбе, к. М. Нарзибеков, 22 к. 6. E-mail – sobirzoda8585@mail.ru тел -928517555

Сведения об авторе: Рузиева Ф.С.-учитель математики и информатики лицея № 3 для одарённых детей города Душанбе, соискатель АОТ, г. Душанбе, ул. М. Нарзибеков 22 кв. 6. E-mail – sobirzoda8585@mail.ru tel -928517555

Information about the author: Ruzieva F.S.-teacher of mathematics and informatics of the lyceum No. 3 for gifted children in Dushanbe, applicant for AOT, Dushanbe, st. M. Narzibekov 22 apt. 6. E-mail – sobirzoda8585@mail.ru tel -928517555

ТАКМИЛИ СТАНДАРТУ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ВОБАСТА БА ИСЛОҲОТИ СОҲАИ МАОРИФ

Дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти ҷиддӣ дар самти амалӣ намудани мазмуни нави таълим дида мешавад, ки он ба ҷаҳонишавии мазмуни таҳсилот дар соҳаи маориф марбут аст. Самтҳои асосии ин ислоҳот дар самти мазмуни таълим ба технологияҳои нави таълим, ворид намудани муносибатҳои нав ба таълим ва монанди ин алоқаманд аст, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи онро тибқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст) оғоз намуда, то ба ҳол ҷорӣ карда истодааст. Асоси тамоми ислоҳот ин ба беҳтар намудани раванди таълиму тарбия нигаронида шуда, қисми ҷудонопазири он таълими математика низ ба шумор меравад. Таълими фанни «Математика» дар ҳаёти ҳаррӯза, махсусан барои насли хурдсол, нақши муҳим дорад, зеро он барои омӯзиши дигар фанҳо ва ташаккули насли наврас мусоидат мекунад. Таълими фанни «Математика» дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ба хонандагон дар ташаккул додани малакаҳои маърифатӣ ва тафаккури онҳо, ки маърифат ва сифатҳои воқеии шахсиятро нишон медиҳанд, кӯмак мекунад.

Курси таълими «Математика» дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ хусусиятҳои худро дорад ва мисолу масъалаҳоеро ҳал мекунад, ки пайдарпайии раванди таълим ва пешрафти онро таъмин мекунад. Талаботи чунин пайдарпайии раванди таълимро дар Стандарти фаннӣ ва барномаҳои таълимӣ фанни математика дидан мумкин аст. Мафҳуми стандарти фаннӣ соли таҳсили 2016 – 2017 вобаста ба татбиқи муносибати таълими босалоҳият дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ мавриди истифода қарор дода шуд ва шарҳи истилоҳи мазкур дар ин ҳуҷҷат чунин оварда шудааст: *“Стандарти фаннӣ – санадест, ки дар он меъёри дониш, малака, маҳорати хонандагон, мазмуну муҳтавои фаннӣ, методикаи таълими фан, роҳу усули самаранок истифода бурдани вақти ба омӯзиши фан ҷудогардида ва талабот ба тарзи санҷиши дониш аз фанни мазкур ифода гардидааст”* [10, с.8].

Аз ин лиҳоз, мо зарур донистем, ки ба таҳқиқи дарёфти роҳҳои беҳтари коркарди Стандарти фаннӣ ва барномаҳои таълимӣ математикаи синфҳои ибтидоӣ рӯ оварем, зеро ки он як ҷузъи муҳими беҳтар намудани сифати азхудкунии курси математика дар синфҳои ибтидоӣ ба шумор меравад.

Албатта, дар амалӣ намудани ҳамаи ин навгониҳо бештар ба омӯзгорони босалоҳият таъя намудан зарур аст, ин ҳуҷҷатҳои тақмилёфтаре татбиқ хоҳанд кард. Доир ба мафҳуми салоҳиятҳои омӯзгор ба муаллифони маводи “Доираи салоҳиятҳои омӯзгор” ҳамфиқр ҳастем, ки чунин менигоранд: *“Салоҳияти омӯзгор ин маҷмӯи дониш, маҳорат, арзиш ва муносибатҳои ба ҳам пайванде мебошад, ки ҳалли мушкилоти мушаххаси фаъолияти касбиро таъмин месозад”* [5, с.8]. Аз ин рӯ, мо ҳам мутмаин ҳастем, ки омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дониш, малака ва муносибатҳои касбии худро барои татбиқи навгониҳо, ки ҳамчун талабот дар Стандарти фан ва барномаи таълимӣ математика омадааст, ҳамчониба мавриди истифода қарор медиҳанд.

Талаботи Стандарти фан ва барномаи таълимӣ оид ба муҳтавои таълими математика имкон медиҳад, ки муносибати тафриқавӣ ба азхуднамоии мазмуни таълим аз ҷониби хонандагон ба таври васеъ истифода бурда шавад. Ин имкон медиҳад, ки хонанда ба фаъолиятҳои таълимӣ бештар ҷалб гардида, мушкилот ва пешрафти бомуваффақияти худро саривақт таъмин намояд ва тафаккури математикиро рушд диҳад. Вобаста ба масъалаи таҳқиқот якҷанд барномаҳои таълими математикаи синфҳои ибтидоиро пеш аз ҳама дар самти мазмун ва муҳтавои онҳо таҳлил карда мебароем. Аксарияти барномаҳои таълими синфҳои ибтидоӣ то соли 2021 дар шакли маҷмӯа тартиб дода шуда, дар он ҳамаи фанҳои таълимӣ фаро гирифта шудаанд. Фанни математика дар таркиби он бештари вақт баъд аз барномаи фанни забони модарӣ дарҷ гардидааст.

Аз ин рӯ, тибқи пешниҳодҳои мо яке аз тағйироти Стандарти фан ва барномаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ дар соли таълими 2022 - 2023 дар алоҳидагӣ ба нашр расидани он мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳамаи барномаҳои таълимӣ қисмати тавзеҳотӣ дарҷ шуда, дар бораи мақсаду вазифаҳои фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ ба таври мушаххас баён шудааст.

Тахлили сохтори барномаҳои таълими математика (махсусан, солҳои 1994 ва 2001) нишон медиҳад, ки қисматҳои зерин дар он бе тағйир такрор мешаванд, аз ҷумла:

а) мақсаду вазифаҳои фанни таълим;

б) нишон додани миқдори соатҳои умумӣ барои як соли таҳсил ва тақсимоти он ба ҳар як мавзӯ;

в) мундариҷаи фаслҳо, мавзӯҳои ҷудогона ва номгӯи усулҳо, тарзу воситаҳои таълим.

Сохтору мундариҷаи барномаҳои мазкур чунин пайдарҳамии омӯзиши маводи таълимиро муайян кардаанд, ки натавонанд ташаккули малакаҳои ҳисобкунӣ ва рушди тафаккур, инчунин ҳамроҳангсозии тартиби азхуднамоии маводи таълимии хонандагонӣ хурдсол, фаҳмидани принципҳои умумӣ ва қонунҳо дар асоси далелҳои омӯхташуда, огоҳӣ оид ба муносибатҳои байни зухуроти баррасишаванда муайян карда шаванд: “*Дарси математика барои рушду такомולי тафаккур, хотир, тавачҷух, ҳаёли эҷодӣ мусоидат мекунад. Математика барои тараққиёти тафаккури мантиқии хонандагон, барои дар онҳо ҳосил намудани маҳорати аниқ ва равишан, дуруст баён намудани фикри худ заминаи ҳақиқӣ ба вуҷуд меоварад*” [2, с.49].

Тахлил ва муқоисаи сохтору мазмуни барномаҳои синфҳои ибтидоӣ, махсусан фанни математика дар солҳои 2002 то 2012 ба мо имкон медиҳад, ки якҷанд фарқиятҳоро муайян намоем. Пеш аз ҳама, якҷанд унсурҳои фарқкунанда дар сохтори барномаи таълимии соли 2012 дида мешавад. Масалан, боби “I. Концепсияи барномаи таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ” дар алоҳидагӣ омадааст ва доир ба ҳар як хусусияти омӯзиши фан дар синфҳои 1-4 таъкидҳо доир ба таълими фан оварда шудааст.

Дар боби “II. Мақсадҳои таълими математика”, ки боз аз ду қисм иборат аст – “2.1. Мақсадҳои умумӣ” ва “2.2. Мақсадҳои мушаххас” аввалин бор дар барнома инъикос шудаанд. Тарзи навишти мақсадҳои мушаххас имкон медиҳад, ки банақшагирии мақсадҳои дарс ва арзёбии натиҷаҳо мушаххас ва ченшаванда ва дар муддати вақти муайян иҷрошаванда гарданд. Масалан, дар барнома чунин омадааст: “... унсурҳои маводи геометрӣ ва татбиқи ин донишҳо дар ҳаёт” [3, с.89]. Аммо мазмунан ин ҷо ҳам каме мушкилиро дар тарзи баён дидан мумкин аст, ки то андозае чанд талаботи дар боло зикршуда иҷро намешавад, зеро “унсурҳои маводи геометрӣ”, “татбиқи ин донишҳо дар ҳаёт” – кадом унсурҳо, кадом донишҳо мушаххас нест.

Вобаста ба ин таҳлилно дар самти беҳтар намудани таҳияи барномаи таълим, дар шакли ҷадвал ва бо мушаххас кардани натиҷаҳои таълим/салоҳиятҳо дар Стандартҳои фан, инчунин алоқамандии мазмуну мақсадҳои дарс шакли зерин пешниҳод гардид (намуна барои синфи 1, аз “Барномаи фанни математика барои синфҳои 1-4”, Душанбе-2022, 88с. – С.13):

№	Боб ва Мавзӯҳо	Миқдори соат	Намунаи мақсадҳо	Натиҷаҳои таълим/Салоҳиятҳо
Обоби I. Давраи тайёрӣ (8 соат)				
1.	<i>0§ I. Дунёи рангоранг</i>	1	– Ранги ашёро шиносон ва гуфта тавонад; – ашёро аз рӯйи рангашон фарқ карда тавонад; – бо олами атроф, ки рангоранг аст, шинос шавад; – ба таври шифохӣ аз рӯйи ашё ё ранг то 3 шуморад.	- Маълумотро аз ҷадвалу диаграммаҳо гирифта, шарҳ дода метавонад.
2.	<i>1§ 2. Дар боло дар поён</i>	1	– Барои гуфтани мавқеи ашё мафҳуми “дар боло”-ро донанд ва дуруст истифода бурда тавонад; – барои гуфтани мавқеи ашё мафҳуми “дар поён”-ро донанд ва дуруст истифода бурда тавонад; – ашёро дуруст шуморида тавонад.	- Ҷойгиршавӣ (мавқеъ) ва самти ҳаракати ашёро шарҳ дода метавонад.

Дар барномаи мазкур алоқамандии талаботи Стандарти фан ва барномаи таълим таъмин гардида, натиҷаҳои таълим/салоҳиятҳо ба таври мушаххас омадааст. Масалан, салоҳияти “Маълумотро аз ҷадвалу диаграммаҳо гирифта, шарҳ дода метавонад” мазмунан дар мавзӯи “Дунёи рангоранг” хонандагон “ба таври шифохӣ аз рӯйи ашё ё ранг то 3 шуморад” омадааст, ки он ҳам мушаххас мазмун, мақсадҳо ва мувофиқатӣ бо талаботи Стандарти фан(рушди салоҳиятҳо)-ро нишон медиҳад. Аз ҷиҳати дигар, барои дуруст

сарфаҳм рафтани омӯзгор ҳангоми кор бо барномаи таълим имкон дода, тарзи дурусти истифодаи онро омӯзгор таъмин карда метавонад.

Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки пас аз татбиқ гардидани Стандарти фанҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ моҳияти таҳияи барномаи таълими математикаро низ нисбатан тағйир дод. Чӣ тавре таҳлили барномаҳои қаблӣ нишон медиҳанд, муаллифон бештар ба мазмуну мундариҷаи фан ва соатҳои таълимӣ барои ҳар як мавзӯ таваҷҷуҳи бештар намуда, дар таҳияи барнома ба сохторбандии маводи таълимӣ, муайян кардани пайдарҳамии омӯзиши он, интихоби роҳҳои ташаккули амалҳои таълимиро бо назардошти муқаррароти концептуалии фанни математика пешниҳод кардаанд. Талаботи Стандарти фанӣ, ки ба рушди салоҳиятҳо нигаронида шудааст, на танҳо ба дониш, балки пеш аз ҳама ба ҷузъи амалии мазмуни таълим нигаронида шудааст. Дар асоси талаботи Стандарти фанӣ ва муносибати босалоҳият ба таълим бояд мазмуни асосии барномаи таълимӣ ва раванди таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ бо ду тарз пешниҳод карда шудааст: мазмуни курси математика дар синфҳои ибтидоӣ ва намудҳои асосии фаъолияти таълими хонандагон, ки тавассути мундариҷаи фанни курси математика татбиқ мегардад. Яъне, ҳангоми таҳияи барнома ва маводи таълим раванди фаъоли таҳқиқии азхудкунии дониш ва малакаҳо ба роҳ монда шудааст, на бозгӯии донишҳои тайёр. Бояд қайд намуд, ки чунин тарз азхудкунии эҷодкоронаи пайдоиши заминавии мафҳумҳои математикист. Ҳамзамон, дар Стандарти фан ва барномаи таълимии математика низоми фаъолиятҳои таълим ва навҳои гуногуни назорату арзёбӣ ба таври мушаххас омадааст.

Ҳадафи таълими математика дар чунин сохтори барномаи таълимӣ ташаккул додани мафҳумҳои математикӣ дар хонандагони хурдсол дар асоси умумиқунонии мазмун ва хулосабарорӣ мебошад. Азхудкунии мафҳуми математикӣ на аз таърифи мафҳум, балки аз ҳалли масъалаи таълимӣ ва амалӣ дар асоси малакаҳои қаблан ҳосилшуда оғоз меёбад. Мантиқи ҷойгиркунии маводи таълимӣ тавре бунёд карда шудааст, ки ҳалли як масъала ҳалли масъалаи дигарро ба вучуд орад. Ба ин масъала салоҳиятҳо ва нишондиҳандаҳо аз фан, ки дар Стандарти фанӣ омадааст, ҳамчун роҳнамои воқеӣ хизмат карда метавонад. Ҳамчунин, дар Стандарти фанӣ (соли 2016) таъкид карда шуда буд, ки нишондиҳандаҳо арзёбии сатҳи ноил гаштан ба салоҳиятҳо таъмин менамояд: *“Барои осон шудани кори омӯзгорон дар Стандартҳои фанӣ намунаи нишондиҳандаҳо барои ҳар як салоҳият оварда мешавад. Ин ба омӯзгор имкон медиҳад, ки сатҳи ноил гаштан ба салоҳият ва азхудкунии малакаҳоро арзёбӣ кунад”* [10, с.115].

Маврид ба зикр аст, ки дар Стандарти фанӣ (соли 2016) мо танҳо талаботи умумиро барои арзёбӣ дарёфт карда метавонем, ки ҳамчун салоҳият ва нишондиҳандаҳои он омадааст, аммо тартиб, стратегия ва усулҳои он дарҷ нашудааст. Барои таҳлили мушаххаси ин масъала ба маводи таҳлили ихтисоси синфҳои ибтидоӣ рӯй овардем, ки дар он нисбатан тавсияҳои мушаххасро дидан мумкин аст: *“Арзёбии салоҳиятҳо аз фанни математика дар ҳар дарс (арзёбии ташаккулдиҳанда), рейтингҳо ва нимсолаю солона ба мақсади баҳодихии дастовардҳои таълимии хонандагон (салоҳиятҳо) гузаронда мешавад”* [8, с.43].

Таҳлили маводи мазкур гарчанде якҷанд паҳлуӣ масъалаи таҳқиқшавандаро инъикос кунад ҳам, ба назари мо ин ҷо муҳолифат бо талаботи Стандарти фан низ дида мешуд. Чун меёрҳои дар он дарҷшуда аз якҷанд нишондиҳандаҳои Стандарти фанни математика гирифта шуда, дар маҷмӯъ як талаботи мазмунан бештарро дар бар мегирифт. Ҳол он ки тибқи талаботи Стандарти фанӣ нишондиҳандаҳо таркиби салоҳиятҳо муайян карда, барои таҳияи мақсадҳои дарс замина мегузоранд. Дар асоси нишондиҳандаҳо мақсадҳои дарс таҳия гашта, дар якҷанд дарс нишондиҳандаро хонандагон метавонанд ба даст оранд, ки омӯзгор ба таври системавӣ (дар чорякҳо, нимсолаҳо ва ҷамъбасти сол) ноил шудани салоҳиятҳои таълимии хонандагонро мушоҳида карда метавонад. Маврид ба зикр аст, ки гарчанде барои татбиқи Стандарти фанӣ маводи таълимии ёрирасон (аз қабали роҳнамои омӯзгор ва маводи курси таҳлили ихтисоси омӯзгорон (ба истилоҳи модулиҳои таълимӣ)) таҳия шуда бошад ҳам, он ҳамчун маводи тавсиявӣ аст. Аз ин лиҳоз, мо дар нашри коркардшудаи Стандарти фан талаботро доир ба арзёбӣ муфасалтар ва бо меёрҳои мушаххас дарҷ намуда, стратегияҳои ва тартиби онро дар барномаи таълими математика барои синфҳои 1-4 нишон додем.

Самт	Зерсамт	Натиҷаҳои таълим
Салоҳиятҳои умумитаълимӣ	Маърифатӣ	- мустакилона таҳия кардани саволҳо дар асоси таҳлил; - муқоисаи объектҳо, муайян намудани асос барои муқоиса; - гуруҳбандии объектҳо дар асоси хусусиятҳо; - муайян кардани объекти ба ҳам монанд; - таснифот кардан аз рӯи далелҳои муайян...

Сохтор ва услуби пешниҳоди Стандарти фан тарзе интихоб шудааст, ки паҳлуҳои гуногуни раванди таълими фанни математикаи зинаи таҳсилоти ибтидоиро фаро мегирад ва ба ин васила фаъолияти омӯзгорро дар чараёни банақшагири ва таълиму арзёбӣ осон мегардонад. Боис ба зикр аст, ки дар баробари салоҳиятҳои фанни салоҳиятҳои умумитаълимӣ, зерсамтҳо ва натиҷаҳои таълими он низ мушаххас дар чадвал нишон дода шудааст. Масалан, салоҳиятҳои иртиботӣ (коммуникативӣ) чунин омадааст:

Яке аз хусусиятҳои асосии татбиқи ташаккули салоҳиятҳо ба монанди бедор кардани ҳавасмандӣ ва ҳисси масъулиятшиносии ҷиддии хонандагон дар истифодаи дониш, малака ва маҳорати пайдошуда дар ҳаллу омӯзиши силсилаи масъалаҳо ва маводи амалию назариявӣ мебошад.

Салоҳиятҳои фанни математикаи зинаи таҳсилоти ибтидоӣ дар панҷ самт гурӯҳбандӣ карда шудааст: адад ва аломатҳои математикӣ, бузургҳо, маводи геометрӣ, омор ва эҳтимолият ва элементҳои алгебравӣ. Дар навбати худ ҳар як самт аз зерсамтҳо иборат буда, тавсифи мундариҷаро дар шакли натиҷаҳои интизории таълим ва таҳти консепсияи дахлдор гурӯҳбандӣ мекунад, то ҳам ҳадаф ва ҳам пайдарпайи возеҳ барои ташаккули мафҳумҳо ва малакаҳои ба ҳам алоқаманд дар ҳамаи синфҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ таъмин карда шаванд:

Самт	Зерсамт
1. Адад ва аломатҳои математикӣ	1. Ададҳо ва қатори ададҳо (синф ва разрядҳо) 2. Ҳисса ва қаср
2. Бузургҳо	1. Дарозӣ, ғунҷоиш, масса, периметр, метр, суръат, масофа, масоҳат ва ҳаҷм 2. Вақт 3. Асъори милли
3. Маводи геометрӣ	1. Ашё ва фигураҳо 2. Андешаронии геометрӣ 3. Ҷойгиршавӣ ва самт
4. Омор ва эҳтимолият	1. Коркарди маълумот 2. Элементҳои эҳтимолият
5. Элементҳои алгебравӣ	1. Пайдархамӣ (қонуният)

Шарҳи мушаххаси самт, зерсамтҳо ва натиҷаҳои таълим/ салоҳиятҳо вобаста ба ҳар як синф дар чадвал оварда шудааст, ки он низ барои дарки консептуалии фан барои омӯзгорон равона шудааст. Агар ба натиҷаҳои таълим дар ин шакл назар андозем, пас мебинем, ки рушди салоҳиятҳо дар ҳар зерсамт вобаста ба синф чӣ гуна ба роҳ монда мешавад (намунаҳо аз Стандарти фанни математика барои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ. Душанбе – 2022, 47с. – С. 23):

№	Самт	Зерсамт	Натиҷаҳои таълим/ Салоҳиятҳо	Синфҳо			
				1	2	3	4
1	Адад ва аломатҳои математикӣ	1. Ададҳо ва қатори ададҳо (синф ва разрядҳо)	1.1. Ададҳоро меҳонад, менависад ва муқоиса карда метавонад.	X	x	x	x
			1.2. Таркиби ададҳоро меҳонад ва бо тартиби зиёдшавӣ ва камшавӣ ҳисоб карда метавонад.	x	x	x	x
			1.3. Аломатҳои математикӣ («+», «-», «<», «>», «=»), «>», «<», «=») ва маънои онҳоро меҳонад ва дар амалҳо истифода карда метавонад.	x	x	x	x
			1.4. Ададҳоро ба разрядҳо ҷудо карда метавонад.	x	x	x	x
			1.5. Амалҳоро бо истифодаи ададҳо иҷро карда метавонад.	x	x	x	x
			1.6. Масъалаҳои ҳаётиро бо истифодаи ададҳо ҳал карда метавонад.	x	x	x	x
		2. Ҳисса ва қаср	2.1. Бо истифодаи ашё, тасвирҳо ва аломатҳои ҳиссаҳоро муайян карда метавонад.		x	x	x
			2.2. Амалҳоро бо истифодаи ҳисса иҷро карда метавонад.			x	x

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлилҳои барномаи таълимӣ аз фанни математикаи синфҳои ибтидоӣ бо талаботи Стандарти фаннӣ (ки соли 2017), ки номувофиқатӣ ва номукамалӣ мушоҳида мегардид, такмили ин ҳуҷҷатҳо ба роҳ монда шуд. Ба назари мо, бо назардошти ворид намудани ин тағйирот аз ҷониби омӯзгорон дар раванди таълим ва инъикоси он дар Стандарти фанну барномаи таълимӣ, ки ба ташаккули салоҳиятҳои математикӣ хонандагони хурдсол нигаронида шудааст, метавонанд ба беҳтар намудани сифати таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ:

1. Адольф, В. А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя [Текст] / В. А. Адольф // Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 72-75
2. Барномаи синфҳои ибтидоӣ, синфҳои I-IV. Душанбе: Матбуот, 2001.-132с.
3. Барномаҳои таълими забони модарӣ ва математика дар синфҳои ибтидоӣ / Р. Абдусаматова, М. Бадалова, А. Ҳамидова. - Душанбе: “Матбуот”, 2012, 112 саҳ.
4. “Барномаи фанни математика барои синфҳои 1-4”/ Нугмонов М., Маҳкамова М., Назаров Д., - Душанбе-2022, 88с.
5. Доираи салоҳиятҳои омӯзгор. – Душанбе -2019, 19 с.
6. Казачек, Н. А. Педагогические условия формирования предметной компетентности будущего учителя математики [Текст]: автореф. ... дис. ...канд. пед. наук / Н. А. Казачек. – Чита, 2011. – 23 с.
7. Мамонтова, Т. С. Формирование профессионально-методической компетентности будущего учителя математики в педвузе средствами курса «Теория и методика обучения математике» [Текст]: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Т. С. Мамонтова. – Омск, 2009. – 23 с.
8. Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А. ва диг. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (модули таълим оид ба татбиқи стандартҳои фаннии синфҳои ибтидоӣ) / Ф. Ниёзов, М. Зиёев, А. Алиев. ва диг. [Матн]. -Душанбе, 2016. - 65с.
9. Стандарти фанҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ / муратт: Ф. Ниёзов, М. Зиёев, А.Алиев ва диг. [Матн]. - Душанбе: Маориф, 2017. - 116 саҳ.
10. Стандарти фанни математика барои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ / Нугмонов М., Маҳкамова М., Назаров Д., - Душанбе – 2022, 47с.
– Стратегияи миллии рушди соҳаи маориф, 93 с.

ТАКМИЛИ СТАНДАРТУ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ВОБАСТА БА ИСЛОҲОТИ СОҲАИ МАОРИФ

Мақолаи мазкур ба масъалаи таҳлилу коркарди Стандарти фан ва барномаҳои таълимии фанни математикаи зинаи таҳсилоти ибтидоӣ аз нигоҳи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ва раванди арзёбии дониши хонандагон бахшида шуда, коркарди сифатии он барои беҳтар намудани таълими фан нигаронида шудааст.

Муаллиф чунин мешуморад, ки коркарду такмили Стандарти фан ва барномаҳои таълим дар соҳаи маориф масъулияти доимии муаллифон ба ҳисоб рафта, татбиқи он дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ як раванди басо мураккаб аст, зеро он натавонад омӯзиши омӯзгорон, балки дастгирии пайвастаи методиро низ талаб менамояд. Ҳамчунин, рушди салоҳиятҳои омӯзгор вобаста ба талаботи нав дар ҳуҷҷатҳои соҳавӣ хуб инъикос шудаанд ва нақши омӯзгор ҷангоми татбиқи навгониҳо доир ба коркарди Стандарти фан ва барномаи таълими ҷамчун омили беҳтар намудани сифати таълими хонандагон дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ хеле арзишманд аст.

Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур дар асоси таҳлили маводи илмӣ ва таълимию методӣ, коркарди нави Стандарту барномаи таълими математика масъалаҳо ва намунаҳои самаранокии татбиқи Стандарту барномаи фан, тағйири амалияи таълим, арзёбӣ, муносибатҳо ва зарурати рушди салоҳиятҳои омӯзгорон баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: математика, барномаи таълим, Стандарти фанӣ, арзёбӣ, ислоҳот, самт, зерсамт, салоҳиятҳои умумитаълимӣ, салоҳиятҳои фанӣ, салоҳиятҳои омӯзгор.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТАНДАРТОВ И УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ СВЯЗАННОЕ С РЕФОРМОЙ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Данная статья посвящена проблеме анализа и доработки предметного стандарта и учебных программ предмета математики начальных классов с точки зрения применения компетентностного подхода к обучению и процессу оценки знаний учащихся, а их качественная доработка направлена на совершенствование преподавания предмета.

Автор считает, что разработка и совершенствование предметного стандарта и учебных программ в сфере образования является постоянной обязанностью авторов, а его внедрение в преподавание математики начальных классов является очень сложным процессом, поскольку требует не только подготовка учителей, но и постоянной методической поддержки. Также развитие компетенций учителя по отношению к новым требованиям хорошо отражено в нормативных документах, и роль учителя при реализации нововведений, связанных с пересмотром предметного стандарта и учебной программы, очень ценна как фактором повышения качества обучения учащихся в начальной школе по математике.

Также в данной статье на основе анализа научно-учебно-методических материалов, пересмотренного предметного стандарта и учебной программы математики рассмотрены вопросы и примеры эффективности реализации предметного стандарта и учебной программы, изменение практики обучения, оценивания, отношений и необходимость развития компетенций учителей.

Ключевые слова: математика, учебная программа, предметный стандарт, оценивание, реформа, направление, поднаправление, общеучебные (ключевые) компетенции, предметные компетенции, компетенции учителя.

IMPROVEMENT OF STANDARDS AND CURRICULUM OF MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL ASSOCIATED WITH EDUCATIONAL REFORM

This article is devoted to the problem of analysis and refinement of the subject standard and curricula of the subject of mathematics in primary school in terms of applying a competency-based approach to teaching and the process of assessing students' knowledge, and their qualitative improvement is aimed at improving the teaching of the subject.

The author believes that the development and improvement of the subject standard and curricula in the field of education is the constant responsibility of the authors, and its implementation in the teaching of primary school mathematics is a very difficult process, since it requires not only teacher training, but also constant methodological support. Also, the development of the teacher's competencies in relation to the new requirements is well reflected in the regulatory documents, and the role of the teacher in the implementation of innovations related to the revision of the subject standard and curriculum is very valuable as a factor in improving the quality of teaching students in primary school in mathematics.

Also in this article, based on the analysis of scientific, educational and methodological materials, the revised subject standard and curriculum of mathematics, questions and examples of the effectiveness of the implementation of the subject standard and curriculum, changes in teaching practice, assessment, relationships and the need to develop teachers' competencies are considered.

Key words: *mathematics, curriculum, subject standard, assessment, reform, direction, sub-direction, general educational (key) competencies, subject competencies, teacher competencies*

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳкамова Машхура Раҳимовна, унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ ҶТ, ш. Душанбе, х. С. Айнӣ, 126, 734025, Тел.: +992-938-32-00-68. E-mail: mashhura.86@mail.ru. **Маълумот дар бораи муаллиф:** Маҳкамова Машхура Раҳимовна, унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ ҶТ, ш. Душанбе, х. С. Айнӣ, 126, 734025, Тел.: +992-938-32-00-68. E-mail: mashhura.86@mail.ru.

Сведения об авторе: Маҳкамова Машхура Раҳимовна, соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами АОТ РТ, г. Душанбе, ул. С.Айни, 126, 734025, Тел.:+992-938-32-00-68. E-mail: mashhura.86@mail.ru.

Information about the author: Mahkamova Mashhura Rahimovna, applicant of the Institute of Development of Education named after Abdurakhmon Jomi AET RT, Dushanbe, S.Ayni st., 126, 734025, Tel : +992-938-32-00-68. E-mail: mashhura.86@mail.ru.

МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOG

Кодирова Б. А. Формирование языковой личности студента на современном этапе развития общества.....	5 – 8
Лутфуллоева П.М. Салоҳияти иҷтимоии хонандагони хурдсол.....	9 – 12
Амонӣ С., Назиров Н., Файзуллоева И. Равишҳои назариявии тарбияи кӯдак дар хонавода.....	13 – 17
Вализода Ш. Мавқеи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълиму тарбияи хонандагони синфи ибтидоӣ.....	17 – 20
Раззоқов Х. Самтҳои тарбияи ҳарбӣ ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон.....	20 – 24
Саидзода А.Р. Ташаккули маданияти эстетикӣ шахс ҳамчун проблемаи педагогӣ.....	24 – 30
Шарипова М.Ё. Анализ самосазнания как явления, способствующего развитию личности.....	30 – 34
Сулгонмамадова М., Сайдалиён М. Проблемы и перспективы современной молодёжи.....	35 – 44
Алимардонов А.Ш. Гурӯҳбандии захираҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ва забонҳои дигар.....	44 – 48
Палавонов А.М. Нақши технологияи бозӣ дар дарси таърихи халқи тоҷик.....	49 – 55
Амон Н.Қ., Билолова Ш.Ф. Инкишофи зеҳнӣ дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ ва тавсифи психологӣ онҳо.....	55 – 61
Раҳмонов З.П. Педагогические условия активизация учебной деятельности обучающихся в образовательном процессе.....	61 – 65
Қаюмов М. Таъсири таботати намудҳои гимнастикаи солимгардонӣ ба саломатии донишҷӯён.....	65 – 71
Абилзода Г.С. Гендерные аспекты в развитии института СМИ в современном таджикском обществе.....	71 – 75
Боракова Ҷ.Р. Фаёлияти инноватсионӣ омӯзгор дар шароити муосир.....	75 – 81
Қувватов С., Иमतзода Л.М. Хусусиятҳои хоси ишора ҳамчун элементи нутқ ва забон.....	81 – 85
Раҷабзода М. Ташаккул ва рушди низоми таҳқиқоти педагогӣ дар Тоҷикистон ва таҳлили квалиметрии он.....	86 – 95
Гадоев И. Таҳсилоти ғосилавӣ зинаи нави рушди таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	95 – 100
Ғулумзода С. Хусусиятҳои психологӣ зоҳиршавии агрессия дар наврвсон.....	100 – 103
Суриева Ш. “Тоҷикон” шиносномаи миллат ва раҳнамои тарбияи ватандӯстӣ.....	104 – 108
Миралиева П.Ш. Асосҳои фарҳанги педагогӣ мураббӣро омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ	108 – 114
Шарипова З., Назарова Р. Ташаккули зеҳнии кӯдакон дар раванди омӯзиши осори хурди адабиёти гуфторӣ.....	114 – 118
Давлатшоева А. Чавонони болаёқат – муҳофизони бозғамии Ватан, сарчашмаи ташаббусҳо.....	119 – 122

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
МЕТОД

Бобизода Ғ.М., Файзуллоева З.М. Некоторые методы инклюзивной педагогики для естественно научного образования.....	123 – 129
Имомназаров Д. Татбиқи нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ – воқеият ва мушкилот.....	129 – 139
Шарифов И.С. Ҳамбастагии муносибатҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои сиёсӣ.....	140 – 143
Назарова М.Р. Инновационные процессы в системе инженерного образования.....	143 – 147
Юсуфҷонова Д.Х. Машқҳои луғатомӯзӣ, нақшу аҳамияти он дар ташаккул ва инкишофи нутқи шифоҳию хаттӣ хонандагони хурдсол.....	147 – 153
Сатторзода Б.А. Омилҳои асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии наврасон тавассут таълими босамар дар муассисаҳои таҳсилотӣ.....	153 – 161
Hamidova M, Karimova Sh. Development of students communicative competence in English.....	161 – 167
Абдуллоев И. Такмили ихтисос – омили рушди сифати таҳсилот.....	167 – 172
Турди - Аханова И. Теоритическое предпосылки лексико – грамматических особенностей фразеологизмов в таджикском языке.....	173 – 178

**20-СОЛАИ ОМУЌИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ**

**20-LETIE IZUCHENIA I RAZVITIYA ESTESTVENNYKH, TOCHNYKH I
MATEMATICHESKIKH DISCIPLIN V SFERE NAUKI I
OBRAZOVANIYA**

**20TH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF
NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE
FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION**

Файзуллоева М.М. Таълими химия тавассути тадқиқоти муосир.....	179 – 186
Рузиева Ф. Шаклҳо ва гузаронидани корҳои беруназарсии математикӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	186 – 189
Маҳкамова М. Такмили стандарту барномаҳои таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ вобаста ба ислоҳоти соҳаи маориф.....	190 – 195

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

- а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад;
- б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад;
- в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат наояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтисосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои таҳияи гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифа бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

- индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳо китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
- насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Каримзода М.Б.);
- номи мақола;
- матн асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

- номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд.

Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтисосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавсӣ ҷаҳоркунча [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, С.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям:

- а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала;
- б) статья должна быть результатом научных исследований;
- в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- фамилия и инициалы автора (например, Каримзода М.Б.);
- название статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, С.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

RULES FOR THE AUTHORS **Requirements for scientific articles**

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements:

- a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal;
- b) the article should be the result of scientific research;
- c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal. Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the surname and initials of the author (for example, Karimzoda M.B.);
- the title of the article;
- the main text of the article;
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature).

References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008;

- the title of the article, abstract and key words are made in three languages (Tajik, Russian and English).

Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;

– Information about the author in Russian and English. Here the author's full name, academic degree, academic title (if any), the name of the organization in which the author works (authors), the position of the author (authors) in the organization, phone, e-mail, and the postal address of the author's work are indicated.

When citing a particular material, references are indicated in square brackets [ ].

Sample: [4, p.25]. That is, the literature number 4 and page 25.

Tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name both in the language of the article and in English.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ «ВЕСТИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук). Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков.

В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет. Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК при Президенте Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

